DE BEELDENAAR

JANUARI/FEBRUARI 2002, 26e JAARGANG NR. 1

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: l.schulman@worldonline.nl

DE BEELDENAAR 26 (2002) nr. 1

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.
tel. 030-2910418, fax 030-2910467
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. Limperg
D. Purmer (hoofdredacteur)
K.A. Soudijn
R. Van Laere (België)
B.J. van der Veen

ABONNEMENTEN
Abonnement (incl. BTW) bij vooruitbetaling per jaar € 22,96. Voor België en Luxemburg € 23,55.
Overige landen € 33,81.
Losse nummers € 4,54.
Abonnementen omvatten alle nummers van één jaargang en worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementen opgeven bij het secretariaat. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven adreswijzigingen en mutaties door aan hun vereniging.

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Winksele, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel 2

Bij de voorplaat 2

De Venrayse munten van Reinoud van Gulik en Gelre 3
Jos Benders

Het Bataafsch Genootschap voor Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam 7
J.R. Voûte

De veelzijdige penningkunst van Eric Claus 12
Hans de Koning

Valse kronen in Noorwegen 24
L.M.J. Boegheim

Rennend paard en zittend naakt 26
Jur Laken

Duiten in Schotland 27
C.G.J. Pannekeet

Afscheid van Wenckebach 31
Louk Tilanus

Een penning van de Utrechtse bisschop Burchard gevonden in Sexbierum 32
Bouke Jan van der Veen

Particuliere muntgewichten? 35
C.G.J. Pannekeet

Penningnieuws 37

Muntmelange 40

Boekbesprekingen 42

Verenigingsnieuws 45

Tentoonstellingen 46

Redactioneel

DICK PURMER

In het eerste nummer van de jaargang 2001 vermeldde Janjaap Luijt, dat hij was aangezocht als hoofdredacteur voor De Beeldenaar en dat hierop door hem positief was gereageerd.

Nu, een jaar later, is er helaas weer sprake van een hoofdredacteurswisseling en heeft Janjaap Luijt zich teruggetrokken als hoofdredacteur. Janjaap wilde de opgelopen vertraging in het verschijnen geleidelijk inlopen en hierin is hij uitstekend geslaagd. Het afgelopen jaar is deze achterstand inderdaad weggewerkt en heeft Janjaap een zestal goedverzorgde nummers gepresenteerd, waarvoor wij hem zeer dankbaar zijn.

Door het bestuur van de stichting De Beeldenaar werd ik aangezocht om de vacature te vervullen. Aangezien ik zeer positief tegenover De Beeldenaar sta en een vacature niet in het belang van het tijdschrift is, heb ik ingestemd voor de periode van een jaar. Ik hoop met hulp van de redactieleden en bovenal de auteurs van ons tijdschrift de kwaliteit en ook kwantiteit te kunnen handhaven die bij mijn voorgangers gebruikelijk was.

De overgang van hoofdredacteur brengt helaas enige vertraging in het verschijnen van het tijdschrift met zich mee. Gelijk mijn voorganger hoop ik deze vertraging binnenkort ingelopen te hebben.

De inhoud van deze Beeldenaar is zeer gevarieerd, zowel penningen als munten komen uitgebreid aan de orde. Ik hoop, dat dit nummer u veel leesplezier geeft.

Bij de voorplaat

1760. Penning ter ere van Jacob Mossel, Gouverneur-generaal van Ned. Indië
Door J.G. Holtzey.

Vz. borstbeeld van Jacob Mossel en face gekleed in uniform. Omschrift: JACOBUS MOSSEL GVB.ernator GEN.eralis IND.i OR.ientalis F.oederati B.elgii 1 NOV.embris1750 EXERC.itus PED.estris GEN.ealis 25 APR.ilis 1754.
Kz. Gouverneur Generaal Mossel als Romeins veldheer met commandostaf in de rechterhand en olijftak in de linker, tekens van gezag en macht van de Gouverneur Generaal. Onder een baldakijn met het embleem van de VOC tilt Mercurius, die de handel voorstelt, het gordijn op, waardoor gezicht wordt verkregen op het land en de zee waarop een schip te zien is, synoniemen voor de rijke bezittingen in Nederlands Indië. Achter de Gouverneur Generaal is een stoel met daarop het gekroonde Wapen van Batavia afgebeeld, bestaande uit een zwaard met laurierkrans waaromheen de tekst: SEN.atus IND.i. Rechts daarvan staat Justitia met in de ene hand de Weegschaal en in de andere een scepter met alziend oog als teken voor bestuur en rechtsuitoefening van de Hooge Indische Regeering. Links een altaar waarop de verschillende hoofddeksels liggen van de Inlandse vorsten die aan het Nederlands Gezag onderworpen zijn. Op de achtergrond, naast Justitia, is een gedeelte van een gebouw zichtbaar, waarschijnlijk het Gouvernementspaleis. Omschrift: BATAVOS APVD INDOS HONESTAT. In de afsnede het jaartal MDCCLX. Met signatuur van J.G. Holtzey. De penning is gevat in een fraaie eigentijdse gouden kabelrand.
VvL.361; goud 56 mm.; gewicht 84,3 gram met rand.

Collectie Munthandel Verschoor (foto: ARTic PHOTODESIGN, Ed Brandon)

De Venrayse munten van Reinoud van Gulik en Gelre (1394-1402)

JOS BENDERS

Te Venray heeft Reinoud van Gulik en Gelre (1394-1402) verschillende munten laten slaan, die allemaal navolgingen zijn van bekende munten. Dit artikel bevat een geactualiseerd overzicht hiervan en presenteert deze munten in de volgorde van introductiedatum van het origineel.

Als jongeman had Reinoud zijn ouders de nodige trammelant bezorgd. Hij verlangde voortdurend meer geld en zette die verlangens met daden kracht bij. Zo klom hij in 1391 over de kasteelmuren van het ouderlijke huis om naar zijn zus te vertrekken en stalen zijn gezellen in 1392 maar liefst 82 ossen, omdat ze niets te eten zouden hebben gehad.[1] Vader Willem had Reinoud voorgesteld dat hij een jaarinkomen van 1200 oude schilden kon krijgen en één van de kastelen Nyrgena, Horst of Oevertzierne. Reinoud vond dit blijkbaar onvoldoende en het is onbekend of ouders en zoon ooit nog tot overeenstemming zijn gekomen.

Met zijn broer Willem lukte dat in ieder geval wel. Op 1 juni 1394 sloten de broers een overeenkomst. Willem was in de jaren 1370 na een successiestrijd hertog van Gelre geworden en na de dood van zijn vader Willem II van Gulik (1361-1393) werd hij op 13 december 1393 tevens hertog van Gulik. De overeenkomst van 1394 lijkt zelfs aanzienlijk rianter voor Reinoud dan het voorstel dat zijn vader hem eerder deed. Hij kreeg de burcht en stad Münstereifel, de stad Euskirchen, het land en ambt van Nörvenich en het land van Kessel inclusief 'dat halve huse ende dorpe ter Horst'.

Serie met Gulikse leeuw

De serie met de Gulikse leeuw bestaat uit de hele groot, de dubbele groot en de halve groot. De voorzijde van deze munten is gebaseerd op Gulikse witpenningen van Willem II, die in de tweede helft van de jaren 1380 rijkelijk circuleerden.[2] De voorzijde toont de Gulikse leeuw in een zespas. Deze leeuw staat ook op het zegel van Reinoud, waarvan het gebruik op 1 juni 1394 gedocumenteerd is.[3] De keerzijde bevat een lang kruis met letters in de kwadranten en lijkt ontleend aan de Gelderse groot (vdr Chijs 7-12) die zijn broer Willem in ieder geval liet slaan vanaf 1390 en mogelijk al vanaf 1388. De combinatie van een Guliks en een Gelders voorbeeld ligt voor de hand gezien de ligging van Reinouds domeinen in Gulik en het Gelderse Overkwartier.

De dubbele groot is de enige Venrayse munt waarvan meer dan twee exemplaren bekend zijn. De vondst Zutphen 1958 bevatte zelfs veertien exemplaren die tussen 2,25 en 2,61 gram wogen.[4] Van het omschrift van de keerzijde bestaan verschillende varianten. Bij gebrek aan voldoende gegevens over het gewicht van individuele exemplaren is het niet mogelijk te analyseren of het hier verschillende emissies betreft.

De letters in de kwadranten op de keerzijde worden meestal gelezen als 'M-h-e-r'. In navolging van Van der Chijs worden ze in de regel verklaard als de afkorting van de plaatsen Meerlo, Horst, Elsteren en Robroek.[5] Dat sluit aan bij het Gelderse origineel met de letters A-N-R-S, die voor de vier Gelderse hoofdsteden Arnhem, Nijmegen, Roermond en Zutphen staan. Storms en Flokstra hebben er echter op gewezen dat deze uitleg onjuist is.[6] Elsteren, Meerlo, noch Robroek lagen

Dubbele groot (28 mm)
vz +REINALDVS:DE:IVLIA:Z:GELRIA
kz MONE-TA:NOV-A:VENR-ADENSIS / MONE-TA:NOV-A:VENRA-DENSIS / MONET-A:NOVA-VENRA-DENSIS
M-h-E-R of M-R-E-h
vd Chijs 9-5

Groot (24 mm)
vz +REINALD:DE:IVLIA:Z:GELRIA
kz MONE-TAVE-NRAD-ENSIS
M-R-E-h of R-E-R-M
vd Chijs 9-6

Halve groot (20 mm)
vz +REINA[L]D:DE:IVLIA:Z:GELRIA
kz MONE-TA:VE-NRAD-ENSIS
M-h-E-R
Roest 1874-12

in Reinouds gebied. Wat de letters dan wel betekenen, blijft echter onduidelijk. Wie kritisch naar de munten kijkt, kan zelfs de lezing van de letter tussen de 'E' en de 'M' in twijfel trekken. De letter 'h' op de groot lijkt erg op een 'n' en die op de dubbele en halve groot op een 'R' dan wel op een 'n'. Bovendien is de volgorde niet consistent. Beginnend in het tweede kwadrant is op de dubbele en halve groot 'M-h-e-r' te lezen en op de enkele groot 'R-E-h-M'. Storms wees erop dat de 'M' en de 'E' zijn uit te leggen als Münstereifel en Euskirchen. De 'h' respectievelijk 'n' zouden dan voor Horst dan wel Nörvenich kunnen staan. De 'R' zou naar 'Reinoud' kunnen verwijzen. Flokstra opperde een andere verklaring, namelijk de titel die Reinoud meestal voerde: 'Reinoud Heer van Münster in de Eifel'. Het probleem hiermee is dat de meest logische volgorde ('RhME') dan niet correspondeert met die volgorde 'MREH' die op de munten het meest gebruikelijk is.

Kortom: de juiste uitleg zal wel een raadsel blijven, maar de nog steeds dominerende uitleg van Van der Chijs is in ieder geval incorrect.

Dubbele plak

Een Venrayse navolging van een dubbele plak van de Utrechtse bisschop Frederik van Blankenheim (1394-1423) is tot nu toe onbeschreven. Het voorbeeld voor deze dubbele plak stamt uit Deventer, destijds een muntplaats van het bisdom Utrecht. De vroegst bekende vermelding komt uit het Utrechtse *Buurspraeck-boek* en dateert van 'woensdag na S. Servaesdach' 1396 (St. Servaas is op 13 mei): 'so slaet men tot Deventer nye ghelt'.[7]

Het Deventer origineel leende zich goed voor een navolging te Venray. De tekst in de binnencirkel op de keerzijde '+MONETA DE-VENRADE' lijkt veel op de tekst 'MONETA* D-AVENTERE' van het Deventer origineel. Verder kon het dier op de toernooihelm dat Van der Chijs[8] als 'leeuw' omschrijft op het Utrechts origineel met een kleine aanpassing doorgaan voor de Gulikse leeuw. Slechts aan de hand van een deel van de omschriften en het iets afwijkende schild op de voorzijde (met inkepingen) is de munt herkenbaar als navolging. De vereiste veranderingen waren minimaal en zullen veel gebruikers zijn ontgaan.

St. Jans-goudgulden

Ten slotte is er een Venrayse goudgulden bekend. Net als bij de dubbele plak is

hier sprake van een slaafse navolging, en wel van de goudgulden van Ruprecht III van Beieren, graaf van de Palts (1398-1410). Reinouds broer Willem was getrouwd met Ruprechts zus Catharina, wat de keuze voor dit type mogelijk relatief veilig maakte.

Het voorbeeld is geïntroduceerd bij verdrag van 19 september 1399 en zou vanaf 10 oktober geslagen worden. Dit muntverdrag werd gesloten tussen de bisschoppen van Keulen, Mainz en Trier en de graaf van de Palts (Pfalz in het Duits). Vanaf 1385 sloten deze vier 'keurvorsten' periodiek verdragen over gemeenschappelijke emissies.[9] Dit beleid was succesvol, zodat de munten een aantrekkelijk voorbeeld werden om na te volgen.

Karakteristiek voor de emissie van 1399 is de voorzijde met het kruis tussen de voeten van Johannes de Doper en de keerzijde met een ronde vierpas met het wapen van de emittant in het centrum en die van de keurvorsten eromheen. Ruprecht III liet munten slaan te Bacharach en Neustadt aan de Haardt.[10] De keerzijde van de Venrayse navolging lijkt het meeste op een exemplaar uit Neustadt (Felke 615). Deze toont met de klok meelezend het wapen van de Pfalz, het stiftswapen van Trier, het huiswapen van Keulen (van bisschop Frederik van Saarwerden) en de stiftswapen Mainz. Op het Venrayse exemplaar is de volgorde Keulen, Trier, de Pfalz en Mainz. Het 'OPIDI' in het omschrift op de voorzijde van de Venrayse munt is ook bekend van de Bacharacher goudguldens die 'MONETAOPIDIBACHERACH' voeren (Felke 611-613). De Venrayse navolging roept zelfs de vraag op of er van Bacharach een nog onbekende variant bestaat met dezelfde volgorde van wapens als op de Venrayse munt.

Opmerkelijk is de weergave van het wapen van de Palts. Graaf Ruprecht was lid van het Beierse heersersgeslacht dat een geruit veld als wapen voerde. Nota bene op deze goudguldens van de Palts (Felke 611-612) zelf is dit wapen enigszins schetsmatig weergegeven met doorgetrokken lijnen. Hiermee is een raadsel uit de Gelderse muntslag te verklaren. Bij de beschrijving van Gelderse St. Jansgoudgulden van Reinoud (vdr Chijs 8-3; Delm. 599) had Van der Chijs problemen om de gebruikte wapens te verklaren. Vier van de vijf kleine wapenschilden op de keerzijde staan volgens Van der Chijs voor de Gelderse hoofdsteden Arnhem, Nijmegen, Roermond en Zutphen. Het onderste schild kon hij niet thuisbrengen. Hij noemde dit een 'fantaisiewapen' maar merkte wel op dat het 'iets heeft van de blaauwe ruiten in het Beijersche wapen'.[11] Met die laatste opmerking zat hij dus op het goede spoor. Ten opzichte van de Venrayse gulden is op de Gelderse gulden het kruis van het Trierse stift licht aangepast tot het Zutphense kruis, is het Mainzer wapen vervangen door een leeuw (voor Roermond?) en is de Gulikse leeuw in het centrum ingeruild voor een adelaar, die vermoedelijk voor Arnhem staat. De andere adelaar staat nu voor Nijmegen. Het onderste wapen, oorspronkelijk van de Palts en op de

Dubbele plak (31 mm)
vz RE[..]DVS.DEI.GRA.DE.IVLIA.I[..] (interpunctie drie puntjes)
kz (buitencirkel) +?[..]??:QVI:V[..]-IN:NOMINE:DOMINI (interpunctie twee of drie puntjes)
(binnencirkel) +MONETA DE-VENRADE

St. Jans-goudgulden (23 mm)
vz +REINALDVS.DE.IVLIA.Z.GL
kz MONETA.OPIDI.VENRADEN
Delmonte 594

Gelderse munten wel als 'bijenkorf' aangeduid, is gehandhaafd. Het heeft in de Gelderse heraldiek geen betekenis. Opmerkelijk genoeg komt het ook nog voor op een goudgulden van Reinouds opvolger Arnoud van Egmond (vdr Chijs 10-3; Delm. 604), wiens regering in 1423 begon.

De keuze voor Venray

Het is niet duidelijk waarom Reinoud voor Venray als muntplaats heeft gekozen. Voordat hij hertog werd, noemde hij zich in de regel heer van Münster in de Eiffel en hooguit incidenteel graaf van Kessel. De keuze voor de stad Münstereifel of het aloude Kessel als muntplaats lijkt logischer.

Als graaf van Kessel kan Reinoud het muntrecht hebben bezeten. Noss wees op een oorkonde met dagtekening 7 oktober 950, waarin keizer Otto I zijn vazal Ansfried de munt en markt te Kessel leende.[12] Hoewel dit document echt lijkt, uitte Noss toch bedenkingen. Ten eerste was het in die tijd hoogst ongebruikelijk dat wereldlijke heren muntrecht kregen en ten tweede zijn van Kessel geen munten bekend. Vermoedelijk heeft de eigengereide jonker zich het muntrecht eenvoudigweg toegeëigend. Wat dat betreft past hij in de lange rijke hagemunters in deze contreien.[13] Typisch voor deze hagemunterij is het navolgen van uiteenlopende voorbeelden uit naburige staten met een omvangrijke muntslag, in Reinouds geval Gelre, Gulik, de Palts en Utrecht. Winst maken is Reinouds primaire bedoeling geweest en niet het bevorderen van het economische verkeer door middel van een stabiele munt. Daarvoor was het economisch belang van dit kleine gebied ook te gering.

Gezien de relatief zelfstandige positie van Reinouds domein en het gebruiken van uiteenlopende voorbeelden moeten de Venrayse munten in ieder geval niet als Gelders worden beschouwd, zoals Van der Chijs, Noss en Roest deden, maar als navolgingen waarmee snel winst kon worden gemaakt.[14]

'Ik ben dank verschuldigd aan de heer P. van Meegeren van het Gemeentearchief Venray voor het ter beschikking stellen van de foto's, aan de eigenaar van de dubbele plak voor zijn medewerking en aan dr. Peter Ilisch voor zijn opmerkingen bij een eerdere versie'.

LITERATUUR

P.O. VAN DER CHIJS *De munten van de voormalige graven en hertogen van Gelderland van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem: Erven F. Bohn 1852).
P.O. VAN DER CHIJS *De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend* (Haarlem: Erven F. Bohn 1859).
A. DELMONTE *De Gouden Benelux* (Amsterdam: J. Schulman 1964).
J.J. DODT VAN FLENSBURG *Archief voor Kerkelijke en Wereldsche Geschiedenissen, inzonderheid van Utrecht* (Utrecht: N. van der Monde 1846).
G. FELKE *Die Goldprägungen der rheinischen Kurfürsten, 1346-1478* (Keulen: Münz Zentrum 1990).
M.FLOKSTRA Reinoud van Gulik en het Ambt Kessel (1394-1402) *De Maasgouw* 118(4) (1999) 215-226.
H.E. GELDER De vondst Zutphen 1958 *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 45 (1958) 110-143.
GESELLSCHAFT FÜR ÄLTERE DEUTSCHE GESCHICHTSKUNDE *Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser; Erster Band. Die Urkunden Konrad I. Heinrich I. und Otto I* (Berlijn: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung 1956).
P.LUCAS *Monnaies Seigneurales Mosanes* (Walcourt: Hennuyères 1982).
A. NOSS *Die Münzen von Jülich, Mörs und Alpen* (München: Kress & Hornung 1927).
A.NOSS Ein bisher unbekannter geldrischer Gulden *Mitteilungen für Münzsammler* 6(67-68) (1929) 324-325.
TH.M. ROEST Quelques monnaies inédites de la Gueldre *Revue de la Numismatique Belge* 30 (1874) 268-284.
J.W.H.M. STORMS De muntplaats Venray 1394-1402 *De Maasgouw* 91(1) (1972) 28-32.

NOTEN

1 FLOKSTRA 1999, 216-217.
2 NOSS 1927, 77.
3 FLOKSTRA 1999, 217-218.
4 VAN GELDER 1958, 135.
5 VAN DER CHIJS 1852, 67.
6 STORMS 1972; FLOKSTRA 1999.
7 DODT VAN FLENSBURG 1846, 65.
8 VAN DER CHIJS 1859, 158.
9 FELKE 1990.
10 FELKE 1990, 126-127.
11 VAN DER CHIJS 1852, 69-70.
12 NOSS 1929, 325; GESELLSCHAFT FÜR ÄLTERE DEUTSCHE GESCHICHTSKUNDE 1956, 210.
13 LUCAS 1982.
14 FLOKSTRA 1999, 220.

Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam

J.R. VOÛTE

Opgericht in 1769 stelde het Bataafsch Genootschap zich ten doel 'door de bevorderinge en volmaakinge der Proefondervindelijke Wijsbegeerte nuttig te zijn aan het gansche Mensdom en aan het Vaderland in het bijzonder.' Oprichter was de Rotterdamse uurwerkmaker Steven Hoogendijk (1698-1788). Nog steeds wordt, volgens een recente brochure van het Genootschap, in de geest van de stichter gepoogd om de proefondervindelijke wijsbegeerte te bevorderen op met name die gebieden, waarop het welzijn van de mens kan worden verbeterd.

In 1771 werd de oorspronkelijke, algemene formulering als volgt nader omschreven: 'Eensdeels, en wel voornaamlijk, het verbeteren en uitvinden van Kunst- en Werktuigen, die strekken kunnen ten voordeele van de Landbouw, Zeevaart, Werktuigelijke Kunsten en Fabrijken, ter instandhoudinge en verbeteringe van Rivieren, Dijken, Wegen en Landerijen, of ten nutte van eenige andere voornaame Takken der Nationale Huishoudinge. Andersdeels, bedoelt het ook het ontdekken, en bevestigen door ontwijffelbare Proeven, nieuwe waarheden of kundigheden in de Natuurkunde, Scheikunde, Natuurlijke Historie, Ontleedkunde, Natuurkunde van 's Menschen Lighaam, Praktikaale Genees- en Heelkunde, het uitvinden van nieuwe Genees- en Heelmiddelen enz. Eindelijk, beoogt het Genootschap het nader bevestigen, door nieuwe en zekere Proeven, van reeds gekende voornaame Waarheden in die Wetenschappen.'

Onwillekeurig zullen de gedachten van de numismatische lezer gaan naar het Teylers Tweede Genootschap, waarvan de Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten vermeldt: 'een samen met het Eerste of Godgeleerde Genootschap bij testament van de Haarlemse zijdehandelaar Pieter Teyler van der Hulst in 1778 opgericht instituut ter bevordering van het wetenschappelijk onderzoek in de natuurkunde, dichtkunst, geschiedenis, tekenkunst en penningkunde.'

Deze drie Genootschappen, het Bataafsch, Teylers Godgeleerde en Teylers Tweede, ontstaan in een periode van de Verlichting, vertonen veel overeenkomsten. Ze zijn, elk op eigen terrein, nog steeds actief: Teylers Tweede onder andere door jaarlijkse prijsvragen, waarbij bij toerbeurt elke wetenschap wordt gestimuleerd, het Bataafsch door overeenkomstige activiteiten, waarbij overigens een sterke medische interesse te onderkennen valt. Aan de prijsvragen van het Bataafsch waren van meet af aan gouden en zilveren prijspenningen verbonden.

In april 2001 bood Laurens Schulman B.V. in veiling 25 onder lot 2474 een gouden prijspenning van het Bataafsch Genootschap aan, in 1836 uitgereikt aan J.J. van Roosbroeck, M.D. (Van Roosbroeck was medisch doctor in Leuven). Aan de uitgebreide omschrijving van de penning werd in de veilingcatalogus toegevoegd: 'Het enige bij ons bekende exemplaar in goud.' Met een ruim 120 jaar lange numismatische familie-ervaring is dit een veelzeggende mededeling.

Het toeval wilde dat juist te zelfder tijd het Historisch Museum Rotterdam (HMR) door het Gemeente Archief Rotterdam (GAR) een aantal penningen van het Bataafsch Genootschap

Vz Prijspenning Bataafs Genootschap door J.G. Holtzhey

overgedragen kreeg. Dit geschiedde op grond van de onderlinge afspraak dat het GAR zich uitsluitend met 'papier' bezig houdt en het HMR met driedimensionale zaken. Penningen horen dus bij het HMR thuis. De kleine collectie bestond uit twee gouden penningen en enkele zilveren exemplaren. De gouden penningen vormden uiteraard de grootste verrassing. Beide staan op naam: een ongedateerde, uitgereikt in 1904 en een gedateerde uit 1919. De overdracht betrof een bruikleen van het Bataafsch Genootschap zelf.

Het lange leven van het Bataafsch Genootschap, inmiddels meer dan 2¼ eeuw oud, maakt dat er van de penningen verschillende versies bestaan. Er zijn achtereenvolgens stempels bekend van G. van Moelingen, J.G. Holtzhey en J.P. Menger. De stempel van Van Moelingen – de voorzijde is in 1770 gemaakt naar het groot-zegel van het Genootschap – wordt algemeen als de oudste beschouwd (V.v.L. 451). Volgens Vervolg van Loon (452) dateert de penning van Holtzhey eveneens uit 1770. De penning wijkt slechts in geringe mate van de eerste af. Het 'hoe en waarom' van deze twee prijspenningen, zo kort na elkaar, is niet duidelijk. (Het gehele archief van het Genootschap is in mei 1940 in Rotterdam verloren gegaan). Bovendien dateert de oudst bekende zilveren penning van Holtzhey pas uit 1792, terwijl uit een publicatie uit 1772 blijkt dat de Van Moelingen-penning toen reeds bestond.

Veel informatie in dit artikel is ontleend aan de publicatie van H.J. van Lieburg *Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, 1769-1984 / Een bibliografisch en documenterend overzicht.* Uitvoerig wordt in dit boek ingegaan op de prijs- en erepenningen van het Genootschap: de vaak minieme wijzigingen in de stempels worden gedetailleerd beschreven. Veel interessanter echter is de mededeling: 'Tussen 1769 en 1984 werden 80 gouden gedenkpenningen, al of niet verdeeld over twee prijswinnaars, uitgereikt', waarna in chronologische volgorde en met verwijzing naar de inzendingen op een prijsvraag, een lijst van de prijswinnaars volgt. Een soortgelijke lijst van winnaars van zilveren prijspenningen wordt eveneens gegeven.

Aangezien de stempel van Menger uit 1866 dateert, moeten volgens deze lijst van de hand van Van Moelingen, en van Holtzhey samen 52 gouden penningen bestaan (hebben). Van Menger zijn dan 28 exemplaren uitgereikt. In de laatste 50 jaar tot 1984 zijn slechts vier gouden penningen toegekend: in 1936 (2x), in 1946 en in 1969.

In de voorbije jaren zeventig en tachtig kwamen de directeuren van het Genootschap tot de overtuiging dat het instituut van prijsvragen uit de tijd was. De oproepen voor de inzending van nieuwe prijsvragen leidden tot niets; werd er toch een prijsvraag uitgeschreven, dan bleven inzendingen uit. Gouden of zilveren prijspenningen werden dan ook niet meer uitgereikt.

Wat de gouden prijspenningen betreft zijn na een niet-uitputtend onderzoek aan het licht gekomen:

- de Van Moelingen-penning uit 1838 (veiling Laurens Schulman 25 april 2001);

- een Holtzhey-penning uit 1848 (veiling J. Schulman 12 december 1899);
- de beide Menger-penningen uit de jaren 1904 en 1919 onder beheer van het Historisch Museum Rotterdam.

Het valt op dat zo weinig gouden prijspenningen zijn te traceren; het is begrijpelijk dat deze eretekens binnen de families van de bekroonden worden gekoesterd.[1]

Naast de beëindiging van het instituut der prijsvragen deed zich een geheel andere ontwikkeling voor: de plannen om tot een eigen, Rotterdamse universiteit te geraken. Zowel wetenschappelijk als in de persoonlijke sfeer was het Genootschap daar nauw bij betrokken. De stichting van de Erasmus-Universiteit vormde uiteraard een stimulans voor het wetenschappelijk denken binnen het Genootschap. Een resultaat hiervan was ondermeer de instelling in 1972 van de Steven Hoogendijk Prijs, een tweejaarlijkse prijs, bestaande uit een geldbedrag van *f* 4.000, een verguld zilveren gedenkpenning en een oorkonde, bedoeld 'als een eerbetoon aan de persoon van de bekroonde als wetenschapsbeoefenaar en toe te kennen aan de natuurlijke persoon of aan de groep van ter zake samenwerkende natuurlijke personen die een wetenschappelijke prestatie op het gebied der proefondervindelijke wijsbegeerte heeft geleverd van bijzonder belang of van bijzondere waarde in de gemeente Rotterdam.' Het Menger-ontwerp wordt voor deze prijs gebruikt; in de periode 1974-1989 werd de prijs negen maal toegekend.

Sedert juni 2001 bestaat er een nieuwe prijs, de Steven Hoogendijk Award for Medical Engineering, die in het vervolg elke twee jaar zal werden uitgereikt. Doel van de prijs is uitzonderlijk goed onderzoek in de medische technologie te belonen. Medische technologie wordt beschouwd als zeer belangrijk in vrijwel alle deelspecialismen van de geneeskunde. Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte maakt met deze prijspenning opnieuw duidelijk dat het het welzijn van de mens door medische technologie nastreeft.

Voor deze penning wilde het Genootschap uitdrukkelijk werk van een Rotterdamse kunstenaar; het heeft daartoe de beeldhouwster Silvia B. (Utrecht, 1963) aangezocht. Silvia B. heeft zich, na haar opleiding aan de Kunstacademie te Rotterdam, toegelegd op beeldhouwen. Zij maakt ten dele autonoom werk voor de verkoop, ten dele werk in opdracht. De penning die zij voor het Bataafsch Genootschap ontwierp, is haar eerste opdracht in dit laatste genre. Daar de opdracht luidde de voorzijde van de penning van Holtzhey in het ontwerp te verwerken, heeft zij er bewust naar gestreefd een eenheid tussen voor- en keerzijde te realiseren. Daarom is haar voorstelling

Prijspenning Bataafs Genootschap (100 mm) Silvia B.

dezelfde als het oorspronkelijke ontwerp van Holtzhey, met dien verstande dat sfeer en proporties van het ontwerp van Silvia B. van 2001 zijn en niet van de 18e eeuw. De vrouw op de penning – de Ondervinding – staat met haar voorzijde in de achttiende eeuw, en met haar rugzijde in de 21ste eeuw. Het opschrift 'rerum magista' – meesteres der dingen – op het gewaad van de Ondervinding van Holtzhey is voor Silvia B. een bron van inspiratie geweest. Zij heeft zich de vraag gesteld, of nu, anno 2001, deze spreuk nog geldt. Om dat te verbeelden staat de vrouw op een berenvel, dat zij aan de leiband houdt. Tegelijkertijd is zij aan haar andere
hand verbonden aan een infuusapparaat. De symboliek is dat de mens denkt de natuur aan banden te hebben gelegd, terwijl hijzelf aan banden van de techniek is komen te liggen. Dit komt ook tot uiting in het rechter onderbeen in de vorm van een prothese. Op deze wijze wordt op de penning het verleidelijke, maar tegelijkertijd verontrustende aspect van de moderne technologie verbeeld. Zo vormt deze ogenschijnlijk hybride-penning toch een eenheid met de Ondervinding als achttiende-eeuwse door Holtzhey van voren gezien en als 21ste-eeuwse door Silvia B. van achteren gezien. Het omschrift van de penning vermeldt (te beginnen linksonder): International -Steven Hoogendijk- Award for-Medical Engineering-, met onderaan de naam van de laureaat. Het omschrift wordt vijfmaal onderbroken: bovenaan door het veranderlijke jaartal en vervolgens door afbeeldingen van:

- hersenen, verbeeldend de psychologie en de psychiatrie;
- vergrootglas met hechtingssteek, voor de chirurgie;
- capsule, voor de interne geneeskunde;
- computer met grafieklijn, voor de sociale en preventieve geneeskunde.

Deze aspecten zullen achtereenvolgens bij prijsuitreikingen aan de orde komen. Het Genootschap richt zich met deze prijs in het bijzonder tot onderzoekers in de medische (de hersenen en de capsule) en de technische (het vergrootglas en de computer) wetenschappen.

De overige gegevens van de penning zijn: gepatineerd zilver met een doorsnee van 100 mm, een dikte van 7 mm, een gewicht van 500 gram en een zilvergehalte van 995/1000. Op 15 juni 2001 is de penning voor het eerst uitgereikt aan drie laureaten, een Amerikaan en twee Nederlanders, voor onderzoek op het gebied van echoscopie. De plechtigheid vond in het stadhuis plaats.

Andere gedenkpenningen

Volledigheidshalve worden hieronder tevens vermeld de gedenkpenningen die het Genootschap voor hoogtijdagen heeft uitgegeven:

- 1869: op het eeuwfeest van het Genootschap, alsmede in memoriam van de oprichter Steven Hoogendijk; een bronzen penning van J.P. Menger met een doorsnee van 40 mm (Zwierzina 148).
- 1919: op het 150-jarig bestaan een penning in zilver en brons van J. Menger met een doorsnee van 55 mm.
- 1994: op het 225-jarig bestaan in gepatineerd zilver en gepatineerd tombak een penning van 54 mm met als voorzijde een moderne naslag van de door J.G. Holtzhey ontworpen voorzijde. De keerzijde toont binnen een vierkant de naam Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte in vijf regels en verticaal daarboven, respectievelijk daaronder: 1769 en 1994. Dit ontwerp is van Gerard Unger; de penning is vervaardigd door de Nederlandse Munt, die de oorspronkelijke stempels van de Holtzhey-penning nog bezit. De toenmalige secretaris, Joh. R. ter Molen, publiceerde bij gelegenheid van deze herdenking een gedocumenteerd artikel over de penningen van het Genootschap.

NASCHRIFT

Met instemming van het Bataafsche Genootschap zijn door het HMR een zilveren Van Moelingenpenning en een gouden Menger-penning in langdurig bruikleen gegeven aan het Paleis Het Loo Nationaal Museum ter permanente expositie in het Kanselarij Museum.

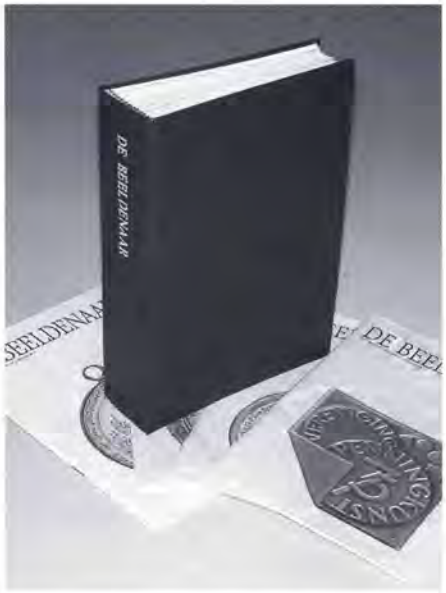
LITERATUUR

M.J. VAN LIEBURG *Het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, 1769-1984, een bibliografisch an documenterend overzicht* (Amsterdam 1985).
M.J. VAN LIEBURG en H.A.M. SNELDERS *Bevordering en Volmaking der Proefondervindelijke Wijsbegeerte, Derde Reeks, vierde deel* (Rotterdam 1989).
J.R. TER MOLEN Penningen van het Bataafsch Genootschap *Het Bataafsch Genootschap na 225 jaar* Derde Reeks, vierde deel, tweede stuk (1995).

NOOT

1. P.O. van der Chijs vermeldt in TMP 1893 een verkoping in juli 1841 van de collectie J. Kleijnenbergh, waarin zich bevond een 'prijspenning van het Bataafsch genootschap te Rotterdam, aan D° J.W. Bussingh, en door dezen in de collecte voor Leydens ramp geschonken, goud.' Deze penning, die Van Lieburg niet in zijn opsomming vermeldt, valt niet nader te traceren; evenmin is bekend of het een Van Moelingen- of een Holtzheypenning is.

Opbergband voor De Beeldenaar

Kort geleden heeft u de opbergband voor de lopende jaargangen van ons tijdschrift De Beeldenaar mogen ontvangen.
In het begeleidend schrijven hebben wij u melding gemaakt van de mogelijkheid tot het bestellen van extra exemplaren. Deze extra opbergbanden kunt u gebruiken om de nummers van voorgaande jaargangen netjes op te bergen.
In deze bijlage waren de prijzen nog gesteld in guldens. Voor de volledigheid melden wij in onderstaande tabel u nu de prijzen in guldens en euros.
Bestelling kan geschieden door overmaking van het juiste bedrag in euros op giro 5761252 ten name van penningmeester De Beeldenaar en onder vermelding van het gewenste aantal banden.

Aantal opbergbanden	Prijs per stuk in guldens	Prijs per stuk in euros	Totaal in guldens	Totaal in euros
1	*f* 29,50	€ 13,39	*f* 29,50	€ 13,39
2	*f* 29,50	€ 13,39	*f* 59,00	€ 26,77
3	*f* 29,50	€ 13,39	*f* 88,50	€ 40,16
4	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 100,00	€ 45,38
5	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 125,00	€ 56,72
6	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 150,00	€ 68,07
7	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 175,00	€ 79,41
8	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 200,00	€ 90,76
9	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 225,00	€ 102,10
10	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 250,00	€ 113,45
11	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 275,00	€ 124,79
12	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 300,00	€ 136,13
13	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 325,00	€ 147,48
14	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 350,00	€ 158,82
15	*f* 25,00	€ 11,34	*f* 375,00	€ 170,17

De veelzijdige penningkunst van Eric Claus

HANS DE KONING

In de rij van Nederlandse medailleurs neemt Eric Claus een zeer vooraanstaande plaats in en behoort hij tot de meest begaafde penningmakers van deze tijd. Eric Claus heeft met grote inventiviteit een respectabel aantal penningen ontworpen, waarvan zeer veel in opdracht. Het is daarom merkwaardig dat zijn werk tot nu toe slechts sporadisch ter sprake kwam in onze numismatische tijdschriften. Wel was hij regelmatig vertegenwoordigd bij de Nederlandse inzendingen voor de internationale Fidem exposities. Na een interessant artikel van de hand van het penningminnend echtpaar Eekels-Wiegel in *De Geuzenpenning* (1971) bleef publicatie in *De Beeldenaar* beperkt tot enige van zijn penningen in de rubriek Penningnieuws en een artikel naar aanleiding van een expositie van zijn filosofenpenningen (1998).[1] In 2001 gaf de Vereniging voor Penningkunst de door Eric Claus ontworpen penning *Spinoza* uit.

Over Claus

Voordat hij besloot naar de Rijksacademie te gaan, bezocht Claus (geboren in 1936 te Haarlem) de Grafische school (1949-1952) en volgde hij een opleiding voor tekenaar en graficus aan de Rijksnormaalschool voor Tekenleraren (1952-1954) te Amsterdam. Hoewel hij daarna met succes actief was in het reclamevak wilde hij zich liever als kunstenaar verder ontwikkelen. Claus ging naar de Rijksacademie, waar hij zich vooral bekwaamde in het beeldhouwen. Van 1955 tot 1960 volgde hij lessen bij onder andere Esser en Grégoire en kwam daar – het kon toen bijna niet anders – in aanraking met de penningkunst. Claus keerde later terug naar de Rijksacademie, waar hij van 1979 tot 1991 zelf hoogleraar beeldhouwen was. Claus woont sinds 1983 in Broek in Waterland en heeft een atelier in Watergang.

Kort na het voltooien van zijn studie aan de Rijksacademie vestigde Claus al direct naam als medailleur. Hij won de wedstrijd die in 1962 werd uitgeschreven door de Vereniging voor Penningkunst naar aanleiding van de grote internationale penningtentoonstelling ter gelegenheid van het tiende Fidemcongres te Den Haag in 1963. Het winnend ontwerp was zijn Frank Lloyd Wrightpenning, die in dat jaar werd uitgegeven door de vereniging. Enige jaren later, in 1966, ontwierp Claus een penning naar aanleiding van het 150-jarig bestaan van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet. Die penning werd in dat jaar eveneens door de vereniging uitgegeven.[2]

Mijn eerste contact met Claus dateert uit die tijd. Hij had toen nog zijn atelier in de Schimmelstraat in Amsterdam Oud-West. Daar zag ik diverse van zijn vroegere penningen tot stand komen en door diverse gesprekken over penningen met enthousiaste toelichtingen groeide mijn belangstelling voor de penningkunst. Later waren er ontmoetingen in zijn grote 'werkloods' aan de rand van Amstelveen waar we als bestuursleden van de vereniging ideeën, plannen en ervaringen uitwisselden en bespraken. Claus toonde veel interesse in het werk van diverse collega's en was goed op de hoogte van hetgeen zich in de 'penningwereld' afspeelde.

Tijdens een meer recent bezoek in verband met het kiezen van enige van

zijn penningen voor de selecte expositie in Teylers Museum ter gelegenheid van de Fidem 1998 kwam het samenstellen van een catalogus van zijn penningen ter sprake. In tegenstelling tot eerdere pogingen – 'dat doen ze maar na mijn dood' – stond Claus nu niet onwelwillend tegenover het voorstel en het bleek dat hij zelf al begonnen was een lijst van zijn penningen te maken. Het was inmiddels een aantal jaren geleden dat ik hem uitgebreid gesproken had. Zijn beeldhouwwerk en ook zijn penningoeuvre zijn sindsdien enorm uitgebreid. Het was zeer indrukwekkend de combinatie van grote en kleine formaten brons in zijn overvolle atelier in Broek en Waterland met eigen ogen te zien. Bij veel van zijn werk valt duidelijk de samenhang beeldhouwwerk, kleinplastiek en penningen op. Het gevolg van mijn bezoek was dat ik het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst het voorstel deed Claus te vragen om een penning voor de vereniging te maken. Om zelf – uit bewondering – verder niet te veel in superlatieven over de persoon en zijn werk te vervallen, citeer ik bij voorkeur enige anderen. Dat zijn werk al vroeg opviel blijkt uit een recensie in Het Parool uit 1971 naar aanleiding van een expositie bij Kunsthandel De Boer in Amsterdam met de schilder Jan van Heel: '... Claus is een van onze jongere virtuoze beeldhouwers. [....] Hij kan ingewikkelde volumina baas, zoals weinig anderen; hij staat voor potentie, weerbaarheid, waardigheid, laat krachten met elkaar meten, en is tegelijk bezig met het plastisch evenwicht; zie zijn penningen, waar alles goed in het kleine vlak gesitueerd is. ...'

Beeldend kunstenaar Jan Sierhuis schreef in 1992 naar aanleiding van een groot beeld voor het hoofdkantoor van de Rabo-bank te Utrecht: '... Claus is bij uitstek een romanticus, iemand die zich laat leiden door zijn gevoel. Dat blijkt [...] uit zijn voorkeur voor het werken met was, een materiaal waarin het handschrift van de kunstenaar bij uitstek naar voren treedt. Claus is een typische modelleur. Als geen ander is hij in staat om door middel van het modelleren spanning en emotie op te roepen. ...'

In het in 1999 verschenen boek '*Eric Claus Eenentwintig filosofen van de twintigste eeuw verbeeld*' schrijft Jos de Mul een tekst die bijna letterlijk overeen komt met mijn ervaring: '... Het atelier van Eric Claus in Broek in Waterland nodigt uit tot langdurig verwijlen. Het uit twee verdiepingen bestaande atelier herbergt naast talloze schetsen, ontwerpen, boeken en catalogi vele tientallen beelden, beeldjes, penningen en munten. Soms gaat het om zelfstandige werken, vaak maken ze deel uit van omvangrijke, in de loop van meerdere jaren ontstane series, zoals de reeks beelden [en penningen] die geïnspireerd is door de Commedia dell' arte. Wat het eerste opvalt bij de rondgang door het atelier is het ambachtelijke meesterschap waarmee Claus de speelse, trefzekere vormen en de rijke, tot aanraking verleidende textuur van

Prins Bernhardfonds 1963 (80 mm). brons; vz. (Catalogus nr. 37)

Jeroen Bosch 1969 (62 mm) brons; vz (cat. nr. 64)

zijn penningen en sculpturen uit het brons tevoorschijn roept. Een bezoek aan het atelier van de kunstenaar is om die reden in de eerste plaats een feest voor de zintuigen. Hoewel de liefde van de beeldhouwer voor zijn materiaal onmiskenbaar is, wordt zijn werk evenzeer gekenmerkt door een rijkdom aan ideeën. Dat komt al tot uitdrukking in de keuze van onderwerpen…'.[3]

't Kabouterhuis 1970 (54 mm) brons; kz (cat. nr. 80)

De letters van Claus

Penningen blijken een zeer belangrijke rol in het leven van Claus te spelen: 'in een penning kan ik het grafische, het verhalende kwijt' zei hij destijds al in het genoemde artikel in *De Geuzenpenning*. Zijn penningkunst is bijzonder boeiend en vindingrijk. Voor de vele, verschillende opdrachten moet een ontwerper een reservoir van diverse uitdrukkingsmogelijkheden tot zijn beschikking hebben. Claus blijkt daarover wel te beschikken. Bij het nader bekijken van zijn penningen heeft men het gevoel dat vele daarvan een verhaal in zich hebben. Opvallend is de originele wijze waarop hij met letters speelt. Hij boetseert die met ongemeen vakmanschap vaak met de voorstelling tot een harmonisch geheel. Daarbij weet hij de gebondenheid van de opdracht op een fantasierijke manier op te lossen en de tekst dan met de beeltenis in het ritme van de cirkel op te nemen. Soms gebruikt hij letters in afnemende grootte; die houden dan de tekst zichtbaar, zonder het plastisch evenwicht te kort te doen.

Traditioneel werd op penningen in het algemeen de tekst meestal precies uitgemeten over de schijf gemodelleerd of gegraveerd, om de tekst en de bedoeling of de boodschap toch maar duidelijk te laten overkomen. Over de plaatsing en vormgeving van tekst en letters op penningen zegt Claus daarop destijds door Esser geattendeerd te zijn. Dat letters bij elkaar een spel kunnen vormen was hem vanwege zijn typografische achtergrond bekend, maar de toepassing daarvan op penningen was voor hem nieuw. Claus geeft een voorbeeld: de afstand en de plaatsing van letters met een ronde vorm, zoals de O, C en G, ten opzichte van elkaar op het penningvlak verstevigen de compositie. Door die ronde vorm ook bij andere letters toe te passen, bijvoorbeeld de letter E, kunnen die op dezelfde wijze meespelen. Voor veel van zijn penningen, met name in

zijn vroege werk, boetseert Claus zo de letters vakkundig in klei of was in een fraaie, originele, hem kenmerkende stijl. Vaak plaatst hij de woorden niet los van elkaar, maar weeft hij een heel patroon van letters als, zoals hij het noemt, kantwerk op het penningoppervlak. Die vormgeving is soms door anderen overgenomen, geïmiteerd, maar nooit geëvenaard. Claus heeft de toepassing van die vormgeving inmiddels grotendeels verlaten. Langerzamerhand gingen de uitwaarts geboetseerde letters plaats maken voor inwaarts aangebrachte letters met dezelfde vormgeving, maar meestal op kleiner formaat uitgevoerd, zoals op de penning *Hoogheemraadschap Kennemerland en West-Friesland* (1993). De in zilver geslagen portret-penning van de Arubaanse politicus Shon A. Eman (1996) valt op door de inwaarts aangebrachte tekst op de voorzijde en de geboetseerde letters op de keerzijde.

In zijn meer recente werk gebruikt Claus meestal eenvoudige standaard drukletters. Letters die inwaarts in het penningfond van het wasmodel worden geponst door middel van een positieve letterop een metalen staafje. De tekst lijkt soms hectisch en snel – als overeenkomend met de huidige tijd – in een lapidaire stijl, kort en kernachtig, te zijn aangebracht. Aanvankelijk gebeurde dat door gebruik van standaard ponsletters, nu beschikt Claus over een set eigen ontwerp ponsletters. Die verandering in (letter)stijl paste hij voor het eerst toe rond 1988 op zijn ontwerpen voor de *Rekenkamerpenning*. 'Het toepassen van strakke ponsletters is geboren uit het materiaal', aldus Claus, 'vanuit het materiaal gedacht is het een vanzelfsprekende stap.' De ontwerpen worden aangepast aan dat lettertype en zijn daardoor grafischer. Na experimenteren en zoeken past hij tegenwoordig hoofdzakelijk die inwaartse letterstijl toe.

Met beide letterstijlen – geboetseerd of 'geponst' – geeft Claus zijn penningen een geheel eigen identiteit.

Uitwaterende sluizen, 1993 (77 mm) brons; vz. (foto A. Nieuwendam)

Shon A Eman Aruba Onthulling monument 1996 (50 mm) zilver; slagpenning vz. en kz. (foto A. Nieuwendam)

Algemene rekenkamer, 1989 (brons); vz. en kz.

Spinozapenning

Vorig jaar werd Eric Claus gevraagd een penning voor de Vereniging voor Penningkunst te ontwerpen. Hij verdiepte zich uitvoerig in de opdracht en zond een vijftal ontwerpen in met een toelichting: *Commedia dell' Arte*, *Rondedans*, *Oplichten*, *Rotterdam 2001* en het portret van de filosoof Spinoza. De keuze van het bestuur viel op dat portret. Claus zelf had voorkeur voor één van de andere ontwerpen, met name voor Commedia dell' Arte, een ontwerp dat meer aansluit bij zijn huidige werk. Hij ziet dat werkstuk ook als het aangeven van de verdere ontwikkeling van de penningkunst, als een logisch vervolg. Portretpenningen vindt hij wat conventioneler; Claus verwijst daarbij naar Tilanus' boek *Handzame sculptuur*. Dat boek toont de ontwikkeling van de penningkunst van 1925 tot 2000 waarbij hem de veelheid van portretten opvalt. Die ontwikkeling staat niet stil, zeker niet bij Claus. Zijn Spinozapenning sluit aan bij de in 1997 ontworpen serie portretpenningen van filosofen uit de twintigste eeuw en is evenals die serie qua vormgeving eigentijds en uniek. Alleen daarom is deze penning in de 'penningkunstreeks' een aanwinst.

Toch lijkt de portretpenning van Spinoza een wat merkwaardige keuze van het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst. Er is immers geen aanleiding Spinoza vanwege zijn geboorte- of sterfjaar in 2001 te herdenken. Is het een artistieke keuze of een keuze om 'budgettaire redenen'? Laten we het maar op een combinatie van beide houden. Als het specifiek om een vrij ontwerp van de maker zou gaan had men zijn voorkeur moeten volgen en respecteren. De keuze van de Spinozapenning lijkt een alternatief, een goed alternatief. De penning toont op de voorzijde een eigen interpretatie door Claus, een eigentijds driekwart portret van Spinoza, naar het anoniem schilderij uit ca. 1670 dat zich bevindt in het Gemeentemuseum te Den Haag. Het portret op de penning zal sommigen doen denken aan de afbeelding op het bankbiljet van *f* 1000 uit 1972, naar een gravureportret door de industrieel ontwerper R. Oxenaar. Een overeenkomst die niet zo vreemd is, als men bedenkt dat beide ontwerpers naar nieuwe vormen zoeken en in dit geval beiden zijn uitgegaan van het genoemde schilderij. Claus ontwierp de penning oorspronkelijk voor een Spinozadispuut, een

Spinoza
De Nederlandse filosoof Baruch Spinoza, later ook genaamd Benedictus de Spinoza, werd geboren in 1632 te Amsterdam uit Portugees-Joodse familie. Spinoza raakte bekend met de nieuwe natuurwetenschap en filosofie tijdens zijn opleiding aan de Rabijnenschool. Hij vervreemde van het ouderlijk geloof, wat in 1656 leidde tot uitstoting uit de Joodse gemeenschap en verbanning uit Amsterdam naar Ouderkerk aan de Amstel. Hij leefde een bescheiden leven, maar kende Europese faam. Spinoza's denkbeelden sloten aan bij het rationalisme van Descartes, waarin de wiskunde werd gezien als het ideaal van alle kennis. Zowel voor Descartes als voor Spinoza bestond de ware kennis uit heldere en duidelijke ideeën: wat klaar en helder wordt ingezien, kan niet anders dan waar zijn; het ware openbaart zichzelf. De meetkundige methode heeft bij Spinoza echter ook reële betekenis, want de orde en het verband der dingen zijn gelijk aan de orde en het verband der ideeën. Voor de één is Spinoza een door God bezielde, oprechte, diepe filosoof, voor de ander daarentegen een goddeloos en duister pantheïst. Spinoza overleed in Den Haag in 1677.

Spinoza, 2001
(98 mm), brons
Vz. en kz. VPK

studiekring van geïnteresseerden in filosofie, in Bordeaux.

Op de ene zijde van de Spinoza penning staan in het positieve portret vierkanten; op de andere zijde zijn kubussen in en rond het negatieve portret aangebracht. Het zijn symbolen voor de zintuiglijke kennis. Spinoza onderscheidt drie wijzen van kennis: de zintuiglijke, de rationele en de intuïtieve kennis. De rechts verticaal geplaatste tekst op de keerzijde: $b = 2a \rightarrow b^2 = 4a^2$ duidt op de rationele kennis. Op de voorzijde staat rechts verticaal de tekst: SPINOZA en op de keerzijde staan ook de initialen EC en PK.

Unieke vormgeving

Claus zegt over zijn filosofenpenningen – waartoe dus ook de Spinozapenning gerekend kan worden: 'Het idee om met een negatieve en een positieve kant te werken is ontstaan na een bezoek aan het Pier Pandermuseum te Leeuwarden. Daar zijn grote ontwerpen voor munten en penningen in het negatief in gips gesneden tentoongesteld, zo belicht, dat het als een positief beeld is te zien; een geheimzinnig, toverachtig verschijnsel. Na mijn serie euromuntontwerpen in 1997, had ik de behoefte om een lange tijd te experimenteren met positieve en negatieve vormen. In die periode wilde ik mij ook heroriënteren op de kunstfilosofie van de twintigste eeuw. Dit thema leidde tot eenentwintig penningen over de filosofie van deze eeuw met als voorzijde een portret van een filosoof in positieve vorm en de keerzijde in negatieve vorm. 'Elke penning is uit een harde wasplaat gemodelleerd en gevormd vanuit de achterkant, waardoor een positief en een negatief beeld ontstaat. Vooraf maakte Claus schetsen voor deze penningen. Hij voegde er nog aan toe: 'Wat is er in de eeuw die nu ten einde loopt niet allemaal veranderd in de filosofie, ik wilde daar een overzicht van hebben en vandaar dat ik een rij penningen met filosofen erop gemaakt heb. Ik kneedde ze met mijn vingers, gebruikte mijn nagels voor contouren en maakte het positief vanuit het negatief aan de achterkant. Ik werkte precies zoveel in het negatief als in het positief. In drie dagen maakte ik zo'n penning: de eerste dag las ik erover, de tweede ontwierp ik en de derde dag maakte ik hem.' In het genoemde boek *Eric Claus Eenentwintig filosofen van de twintigste eeuw verbeeld* zegt Claus: 'Soms relativeer je het eigen werk zo drastisch dat er weinig zinvols overblijft. In zo'n stemming ben ik over de filosofie uit de twintigste eeuw gaan lezen, vooral nieuwsgierig en hongerig naar gedachten uit een andere discipline. Enkele gedachten heb ik vast willen houden en tastbaar maken. Een ruimtelijke illustratie van beelden en penningen.' De Mul schrijft in hetzelfde boek: '...Claus' penningen herinneren ons eraan, dat filosofie, hoe abstract zij op het eerste gezicht soms ook is, niet los staat van het leven van individuen...'

[wordt vervolgd]

NOTEN

1 J. en A.M. EEKELS-WIEGEL *Zijn penningkunst Eric Claus* De Geuzenpenning 21 (jan 1971) en 21 (april 1971); K. SOUDIJN *Filosofenpenningen van Eric Claus* De Beeldenaar 22 (1998) 233; De Beeldenaar (rubriek penningnieuws).

2 LOUK TILANUS *Handzame sculptuur* (2000). 291 en 307.

3 J. DE MUL (redactie en inleiding) *Eric Claus Eenentwintig filosofen van de twintigste eeuw verbeeld* 1999 (het boek is in een beperkte oplage gedrukt en niet in de boekhandel verkrijgbaar).

Catalogus van penningen door Eric Claus

'Ik hoop dat je er niet dol van wordt'
(notitie van Claus bij aanvullingen op zijn penninglijst)

Eerste deel van de 281 gecatalogiseerde penningen.

De catalogus is samengesteld in samenwerking met de medailleur. Kleine afwijkingen van het opgegeven formaat zijn mogelijk. Ondanks het streven naar juistheid kunnen in deze catalogus enige onnauwkeurigheden voorkomen.
Alle penningen zijn in brons gegoten, tenzij anders vermeld.
* opdrachtpenning

1. Bea, 1956 (79 mm). Vz. portret en face Bea; tekst: DULCINEA VAN EL TOBOSO Kz. Don Quichotte met paard
2. Bea, 1956 (48 mm). Eenzijdig; portret Bea
3. Bea, 1956 (75 mm). Eenzijdig; portret Bea
4. Bea, 1956 (ovaal 72 x 57 mm). Eenzijdig; portret naar rechts
5. Rob Otte (Kobalt), 1956 (52 mm). Vz. portret naar rechts met sigaret Kz. portret en face; tekst: KOBOLT
6. Eldik (schoonvader), 1957 (70 mm). Vz. portret naar rechts Kz. tekst: ELDIK
7. Remke, geboortepenning 1957 (45 mm). Vz. Bea met Remke op haar arm Kz. liggende vrouw

7a. Remke, geboortepenning 1957 (75 mm). Vz. variant, als nr 7 met tekst: REMKE CLAUS Kz. tekst: 15 IV 1957

7b. Remke, geboortepenning 1957 (35 mm). Eenzijdig; variant, als nr 7

8. Bea met capuchon, 1959 (66 mm). terra cotta. Vz. portret naar rechts van Bea met capuchon Kz. Remke met sneeuwpop
9. Remke, 1959 (25 mm). Vz. portret Kz. drie muisjes
10. Remke in het bad, 1959 (47 mm). Vz. Remke in het bad met drie visjes Kz. drie visjes met Remke in het midden (klein); tekst (randschrift): REMKE
11. Remke, 1959 (56 mm). Vz. portret naar rechts van Remke Kz. portret naar links van haar grootvader J.B. Claus
12. Remke, 1959 (56 mm). Vz. portret naar rechts Kz. Remke op het paard van boer Polet; tekst: REMKE
13. Don Quichotte, 1959 (71 mm). Eenzijdig; portret naar links met helm
14. Don Quichotte, 1959 (71 mm). Vz. portret naar links; tekst: DON QUICHOT Kz. portret naar rechts. randtekst in drie lagen: GIJ ALLEN STAAT! ZOO GIJ NIET ALLEN ERKENT DAT DE SCHOONSTE MAAGD VAN ALLEN DE KEIZERIN VAN DE MANCHA DE ONVERGETELIJKE DULCINEA
15. Dulcinea, 1959 (71 mm). Vz. klein portret naar rechts; tekst (randschrift in drie lagen): als kz. nr. 14 Kz. Don Quichotte op het paard met lans en schild
16. Old Cramp, 1959 (48 mm). terra cotta. Eenzijdig; portret van een bokser, naar links
17. Portret met lauwerkrans, 1959 (75 mm). ongebakken klei. Eenzijdig: portret naar links
18. Jan Steen, 1959 (50 mm). Vz. portret en face met 'vette lach' Kz. tekst (in het midden): JAN STEEN (vgl. nr 72).

18a. Jan Steen, 1959 (57 mm). variant van nr 18

19. Matilda, 1959 (68 mm). Vz. portret naar links met paardenstaart Kz. zittende poes (in het midden); tekst (randschrift): MATILDA
20. Ariadne, 1959 (74 mm). Vz. portret naar links, tot het middel; tekst: ARIADNE (twee maal). Kz. Theseus zeilt weg

21*. Huwelijkspenning, 1960 (81 mm). tin. Tinnen bruiloft (6 jr en 3 mnd) van Ied van Gelder en Rom Boelen Vz. echtpaar met twee kinderen; tekst (randschrift): DE TINNEN BRUILOFT VAN IET EN ROM Kz. drie eenden en drie korenhalmen; tekst: 11 SEPT 1954 – 11 DEC 1960

22. Johannes de Doper, 1960 (63 mm). Vz. portret naar links, liggend in een schaal Kz. vingerafdrukken
23. Huwelijkspenning, 1960 (43 mm). Vz. vliegend paard met duo Kz. tekst (in het rond): THEO VAN DE VATHORST – MARIA SMIT

24*. Boekbinderspenning, 1961 (73 mm). Ook in zilver; Vz. boekbinder (naar oude gravure); tekst (er boven): BOND VAN BOEKBINDERS-PATROONS Kz. sierdruk (naar oud stempel) twaalf vogeltjes tekst: EREPENNING

25*. Huwelijkspenning, 1962 (89 mm). Vz. dubbelportret naar rechts Kz. koets met twee paarden en koetsiers; tekst: LIESBETH SCHEPERS GERBEN JELLES 4-8-'62

26. Huwelijkspenning, 1962 (72 mm). Vz. huwelijkspaar; Kz. tekst (als een roosvenster): EVERT JELLE JELLES – NYNKE JETSKE SCHEPERS

27*. Sportprijs Gemeente Delft, 1962 (71 mm). messing, ook uitgevoerd in goud, uitgereikt aan schaatskampioen Stien Kaiser. Vz. twee vechtende leeuwen Kz. wapen van Delft; tekst: SPORT/PENNING

28. Bea – De slaap, 1963 (113 mm). Vz. portret naar links; tekst (rechts langs rand): BEA Kz. liggende (slapende) vrouwfiguur; tekst (langs rand. in drie lagen): DE SLAAP IS ALS EEN BRUG, DIE VAN VANDAAG NAAR MORGEN

GAAT EN ONDERDOOR EEN DROOM STROOMT HET WATER.

28a. Bea – De slaap, 1963 (120 mm). Vz. portret naar links; tekst (links langs rand): BEA Kz. als nr 28

28b. Bea – De slaap, 1963 (110 mm). Eenzijdig; portret, variant van nr 28

29. Frank Lloyd Wright, 1963 (80 mm). (penning 1963 Ver. voor Penningkunst) Eerste prijs Fidemwedstrijd. Vz. portret naar links; tekst: FR/AN/K/LLO/YD/WRI/GHT; Kz. vignet; tekst: I'LL/THINK/AS I'LL/ACT/ AS I/AM sign. EC

30. Frank Lloyd Wright, 1963 (83 mm). Tweede prijs Fidemwedstrijd Vz. portret zonder hoed Kz. tekst FR/AN/K/LLO/YD/ WRI/GHT I'LL/THINK/AS I'LL/ACT/AS I/AM (andere indeling als nr 29).

31*. Herfsttornooi, 1963 (80 mm). Vz. ridderhelm met pluim; tekst (links onder): HERFST/TORNOOI Kz. twee balken voor inscriptie daartussen in brede balk toernooivechters; tekst (in cirkel rechts onder): AM/STER/DAM

32. Schijnheiligen; de twaalf apostelen, 1963 (104 mm). Vz. acht apostelen Kz. vier apostelen

33. Schijnheiligen, 1963 (100 mm). Vz. vier evangelisten tekst: MATTHEUS. MARCUS, LUCAS, JOHANNES Kz. Laurentius op rooster

34. Kuck 12½ jaar gieter, 1963 (75 mm). Vz. modelstudie met gipsmal; tekst: TUA RES AGITUR Kz. tekst: ERNST KUCK 12½ JAAR GIETER OP DE RIJKSACADEMIE AMSTERDAM 1965

35*. Sportprijs Amsterdam, 1963 (72 mm). Vz. twee leeuwen; tekst (in rechthoekig vlak aan onderrand): SPO/RT (in cirkel rechts langs de rand): PEN/NING Kz. wapen van Amsterdam (midden boven), bladertak en twee balken voor inscriptie

36. Sportprijs Amsterdam, 1963 (93 mm). Vz. sportfiguur op schouders Kz. tekst (in cirkel): AMSTERDAM

36a. Sportprijs Amsterdam, 1963 (82 mm). Vz. als 35 Kz. bloem in cirkel, tekstbalk

37*. Prins Bernhardfonds (aan prof. J. Hendrick Mulder), 1963 (80 mm). Vz. drie rennende paarden; tekst (rechtsboven en linksonder): TUA/R/ES/AG/IT/UR Kz. gekroond wapen met anjer; tekst (in cirkel links): 1946/1963 (op onderhelft): HET PRINS/BERN/HARD FONDS AAN/ PROF. J. HEN/RICK MULDER

38. Het paard in de Paardenburg, 1964 (70 mm). Vz. paard met ruiter; tekst: 1964 TER GELEGENHEID/VAN/HET/PAARD/ IN DE/PAARDENBURG Kz. paard, gemaakt door Christien Nijland

39*. Ubbo Emmius, 1964 (80 mm). Vz. portret naar rechts; tekst (links onder): UBBO EMMIUS (rechts): ACA/IDE/MIA/GR/ON /INGI /NA/16/14 Kz. roofvogel (arend); tekst: EX/ALTO/QUARIT/ABS/CONDI/TA

40. Frans Hals, 1964 (103 mm). Vz. portret naar rechts; Kz. staande man met hoed en zwaard; tekst (links en rechts van figuur): FRANS HALS

41*. Mrs Schepers Ladies Hockey Tournament, 1964 (88 mm). Vz. hockeyspeelsters voor doel; tekst (eronder): MRS SCHEPERS LA/DIES HOCKEY/ TOURNAMENT Kz. vrouwelijke keeper voor doel; Shell embleem; tekst (in cirkel rechts- en linksboven): 19/64

42. Charlotte Elisabeth Schepers Wiggersma, 1964 (mm). Vz. portret naar rechts; tekst: CHARLOTTE ELISABETH SCHEPERS WIGGERSMA Kz. kloek met kuikens

43. Charlotte Elisabeth Schepers Wiggersma, 1964 (116 mm). Eenzijdig portret naar rechts; zonder tekst

44. Charlotte Elisabeth Schepers Wiggersma, 1964 (87 mm). Eenzijdig portret naar rechts; tekst (langs de rand): CHARLOTTE ELISABETH SCHEPERS WIGGERSMA

44a-b. twee ontwerpen, varianten van nr 44

45*. Kinderportretten, 1964 (72 mm). Vz. drie portretten, allen in een cirkel; Kz. tekst: FUGIT IRREPARABILE TEMPUS – 16-11-1961 / 3- 5-1957 / 30-12-1959 (in cirkel): 4-6-1956 / 4-2-1969

46*. Trofeo Caballero, 1966 (79 mm). Vz. drie dravende paarden met sulkies; tekst (links): T/RO/FEO/CABAL/LE/RO Kz. Mexicaanse ruiter; tekst (rechts): CA/BAL/LE/RO

47*. Synode Ned. Hervormde kerk, 1966 (66 mm). ook in zilver. Vz. cederboom met vogels; tekst: SI/GILLUM/SINODI/ GENERALIS/ECCLESIAE/REFOR/MATAE/NEER/ LANDI/CAE Kz. cederboom met vogels; tekst (links van boom): EZECH 17:23/ HABITABUNT/SUB ARBERE/OMNES/AVES SUIS/CUMQUE/ALAE (rechts van boom): ET NIDULA/TEASUNT/IN EIUS/ RAMIS/LUC 13/:19 (vert. resp. …in de schaduw zijner takken zullen zij wonen. – …en zij [de vogelen des hemels] nestelden in zijn takken)

48*. 150 jaar Kon. Penningkabinet, 1966 (74 mm). (penning 1966 Ver. voor Penningkunst) Vz. tekst: KO/NINK/LIJK/PEN-NINGKABI/NET/150/JAA/R Kz. weegschaal, portret en ruiter (in rond); tekst: 1966

49*. Opening Concertgebouw De Doelen Rotterdam, 1966 (74 mm). Vz. drie musici (viool, altviool en cello strijkend); tekst (links langs rand): 18 MEI 1966 DE DOE-LEN Kz. harpspelende centaur (rechts in cirkel); bovenaan: reminiscentie aan de raamverdeling van de gevel van het gebouw; tekst (links in cirkel): VIVA/ LA MU/SICA (verticaal): ROTTERDAM

50*. Dr M. van Blankensteinprijs, 1966 (65 mm). ook in zilver. Journalistieke penning Rijksuniversiteit Leiden. Vz. portret naar links, ster in verdiept cirkeltje, rechts; tekst: JOUR/NALIS/TIE/K/E/PENNING/ LEIDSE/UNIVERSI/TEIT Kz. twee handen,

Catalogus van penningen door Eric Claus

'Ik hoop dat je er niet dol van wordt'
(notitie van Claus bij aanvullingen op zijn penninglijst)

Eerste deel van de 281 gecatalogiseerde penningen.

De catalogus is samengesteld in samenwerking met de medailleur. Kleine afwijkingen van het opgegeven formaat zijn mogelijk. Ondanks het streven naar juistheid kunnen in deze catalogus enige onnauwkeurigheden voorkomen.
Alle penningen zijn in brons gegoten, tenzij anders vermeld.
* opdrachtpenning

1. Bea, 1956 (79 mm). Vz. portret en face Bea; tekst: DULCINEA VAN EL TOBOSO Kz. Don Quichotte met paard
2. Bea, 1956 (48 mm). Eenzijdig; portret Bea
3. Bea, 1956 (75 mm). Eenzijdig; portret Bea
4. Bea, 1956 (ovaal 72 x 57 mm). Eenzijdig; portret naar rechts
5. Rob Otte (Kobalt), 1956 (52 mm). Vz. portret naar rechts met sigaret Kz. portret en face; tekst: KOBOLT
6. Eldik (schoonvader), 1957 (70 mm). Vz. portret naar rechts Kz. tekst: ELDIK
7. Remke, geboortepenning 1957 (45 mm). Vz. Bea met Remke op haar arm Kz. liggende vrouw
7a. Remke, geboortepenning 1957 (75 mm). Vz. variant, als nr 7 met tekst: REMKE CLAUS Kz. tekst: 15 IV 1957
7b. Remke, geboortepenning 1957 (35 mm). Eenzijdig; variant, als nr 7
8. Bea met capuchon, 1959 (66 mm). terra cotta. Vz. portret naar rechts van Bea met capuchon Kz. Remke met sneeuwpop
9. Remke, 1959 (25 mm). Vz. portret Kz. drie muisjes
10. Remke in het bad, 1959 (47 mm). Vz. Remke in het bad met drie visjes Kz. drie visjes met Remke in het midden (klein); tekst (randschrift): REMKE
11. Remke, 1959 (56 mm). Vz. portret naar rechts van Remke Kz. portret naar links van haar grootvader J.B. Claus
12. Remke, 1959 (56 mm). Vz. portret naar rechts Kz. Remke op het paard van boer Polet; tekst: REMKE
13. Don Quichotte, 1959 (71 mm). Eenzijdig; portret naar links met helm
14. Don Quichotte, 1959 (71 mm). Vz. portret naar links; tekst: DON QUICHOT Kz. portret naar rechts. randtekst in drie lagen: GIJ ALLEN STAAT! ZOO GIJ NIET ALLEN ERKENT DAT DE SCHOONSTE MAAGD VAN ALLEN DE KEIZERIN VAN DE MANCHA DE ONVERGETELIJKE DULCINEA
15. Dulcinea, 1959 (71 mm). Vz. klein portret naar rechts; tekst (randschrift in drie lagen): als kz. nr. 14 Kz. Don Quichotte op het paard met lans en schild
16. Old Cramp, 1959 (48 mm). terra cotta. Eenzijdig; portret van een bokser, naar links
17. Portret met lauwerkrans, 1959 (75 mm). ongebakken klei. Eenzijdig: portret naar links
18. Jan Steen, 1959 (50 mm). Vz. portret en face met 'vette lach' Kz. tekst (in het midden): JAN STEEN (vgl. nr 72).

18a. Jan Steen, 1959 (57 mm). variant van nr 18

19. Matilda, 1959 (68 mm). Vz. portret naar links met paardenstaart Kz. zittende poes (in het midden); tekst (randschrift): MATILDA
20. Ariadne, 1959 (74 mm). Vz. portret naar links, tot het middel; tekst: AREADNE (twee maal). Kz. Theseus zeilt weg

21*. Huwelijkspenning, 1960 (81 mm). tin. Tinnen bruiloft (6 jr en 3 mnd) van Ied van Gelder en Rom Boelen Vz. echtpaar met twee kinderen; tekst (randschrift): DE TINNEN BRUILOFT VAN IET EN ROM Kz. drie eenden en drie korenhalmen; tekst: 11 SEPT 1954 – 11 DEC 1960

22. Johannes de Doper, 1960 (63 mm). Vz. portret naar links, liggend in een schaal Kz. vingerafdrukken
23. Huwelijkspenning, 1960 (43 mm). Vz. vliegend paard met duo Kz. tekst (in het rond): THEO VAN DE VATHORST – MARIA SMIT

24*. Boekbinderspenning, 1961 (73 mm). Ook in zilver; Vz. boekbinder (naar oude gravure); tekst (er boven): BOND VAN BOEKBINDERSPATROONS Kz. sierdruk (naar oud stempel) twaalf vogeltjes tekst: EREPENNING

25*. Huwelijkspenning, 1962 (89 mm). Vz. dubbelportret naar rechts Kz. koets met twee paarden en koetsiers; tekst: LIESBETH SCHEPERS GERBEN JELLES 4-8-'62

26. Huwelijkspenning, 1962 (72 mm). Vz. huwelijkspaar; Kz. tekst (als een roosvenster): EVERT JELLE JELLES – NYNKE JETSKE SCHEPERS

27*. Sportprijs Gemeente Delft, 1962 (71 mm). messing, ook uitgevoerd in goud, uitgereikt aan schaatskampioen Stien Kaiser. Vz. twee vechtende leeuwen Kz. wapen van Delft; tekst: SPORT/PENNING

28. Bea – De slaap, 1963 (113 mm). Vz. portret naar links; tekst (rechts langs rand): BEA Kz. liggende (slapende) vrouwfiguur; tekst (langs rand. in drie lagen): DE SLAAP IS ALS EEN BRUG, DIE VAN VANDAAG NAAR MORGEN

GAAT EN ONDERDOOR EEN DROOM STROOMT HET WATER.

28a. Bea – De slaap, 1963 (120 mm). Vz. portret naar links; tekst (links langs rand): BEA Kz. als nr 28

28b. Bea – De slaap, 1963 (110 mm). Eenzijdig; portret, variant van nr 28

29. Frank Lloyd Wright, 1963 (80 mm). (penning 1963 Ver. voor Penningkunst) Eerste prijs Fidemwedstrijd. Vz. portret naar links; tekst: FR/AN/K/LLO/YD/WRI/GHT; Kz. vignet; tekst: I'LL/THINK/AS I'LL/ACT/ AS I/AM sign. EC

30. Frank Lloyd Wright, 1963 (83 mm). Tweede prijs Fidemwedstrijd Vz. portret zonder hoed Kz. tekst FR/AN/K/LLO/YD/ WRI/GHT I'LL/THINK/AS I'LL/ACT/AS I/AM (andere indeling als nr 29).

31*. Herfsttornooi, 1963 (80 mm). Vz. ridderhelm met pluim; tekst (links onder): HERFST/TORNOOI Kz. twee balken voor inscriptie daartussen in brede balk toernooivechters; tekst (in cirkel rechts onder): AM/STER/DAM

32. Schijnheiligen; de twaalf apostelen, 1963 (104 mm). Vz. acht apostelen Kz. vier apostelen

33. Schijnheiligen, 1963 (100 mm). Vz. vier evangelisten tekst: MATTHEUS. MARCUS, LUCAS, JOHANNES Kz. Laurentius op rooster

34. Kuck 12½ jaar gieter, 1963 (75 mm). Vz. modelstudie met gipsmal; tekst: TUA RES AGITUR Kz. tekst: ERNST KUCK 12½ JAAR GIETER OP DE RIJKSACADEMIE AMSTERDAM 1965

35*. Sportprijs Amsterdam, 1963 (72 mm). Vz. twee leeuwen; tekst (in rechthoekig vlak aan onderrand): SPO/RT (in cirkel rechts langs de rand): PEN/NING Kz. wapen van Amsterdam (midden boven), bladertak en twee balken voor inscriptie

36. Sportprijs Amsterdam, 1963 (93 mm). Vz. sportfiguur op schouders Kz. tekst (in cirkel): AMSTERDAM

36a. Sportprijs Amsterdam, 1963 (82 mm). Vz. als 35 Kz. bloem in cirkel, tekstbalk

37*. Prins Bernhardfonds (aan prof. J. Hendrick Mulder), 1963 (80 mm). Vz. drie rennende paarden; tekst (rechtsboven en linksonder): TUA/R/ES/AG/IT/UR Kz. gekroond wapen met anjer; tekst (in cirkel links): 1946/1963 (op onderhelft): HET PRINS/BERN/HARD FONDS AAN/ PROF. J. HEN/RICK MULDER

38. Het paard in de Paardenburg, 1964 (70 mm). Vz. paard met ruiter; tekst: 1964 TER GELEGENHEID/VAN/HET/PAARD/ IN DE/PAARDENBURG Kz. paard, gemaakt door Christien Nijland

39*. Ubbo Emmius, 1964 (80 mm). Vz. portret naar rechts; tekst (links onder): UBBO EMMIUS (rechts): ACA/IDE/MIA/GR/ON /INGI /NA/16/14 Kz. roofvogel (arend); tekst: EX/ALTO/QUARIT/ABS/CONDI/TA

40. Frans Hals, 1964 (103 mm). Vz. portret naar rechts; Kz. staande man met hoed en zwaard; tekst (links en rechts van figuur): FRANS HALS

41*. Mrs Schepers Ladies Hockey Tournament, 1964 (88 mm). Vz. hockeyspeelsters voor doel; tekst (eronder): MRS SCHEPERS LA/DIES HOCKEY/ TOURNAMENT Kz. vrouwelijke keeper voor doel; Shell embleem; tekst (in cirkel rechts- en linksboven): 19/64

42. Charlotte Elisabeth Schepers Wiggersma, 1964 (mm). Vz. portret naar rechts; tekst: CHARLOTTE ELISABETH SCHEPERS WIGGERSMA Kz. kloek met kuikens

43. Charlotte Elisabeth Schepers Wiggersma, 1964 (116 mm). Eenzijdig portret naar rechts; zonder tekst

44. Charlotte Elisabeth Schepers Wiggersma, 1964 (87 mm). Eenzijdig portret naar rechts; tekst (langs de rand): CHARLOTTE ELISABETH SCHEPERS WIGGERSMA

44a-b. twee ontwerpen, varianten van nr 44

45*. Kinderportretten, 1964 (72 mm). Vz. drie portretten, allen in een cirkel; Kz. tekst: FUGIT IRREPARABILE TEMPUS – 16-11-1961 / 3- 5-1957 / 30-12-1959 (in cirkel): 4-6-1956 / 4-2-1969

46*. Trofeo Caballero, 1966 (79 mm). Vz. drie dravende paarden met sulkies; tekst (links): T/RO/FEO/CABAL/LE/RO Kz. Mexicaanse ruiter; tekst (rechts): CA/BAL/LE/RO

47*. Synode Ned. Hervormde kerk, 1966 (66 mm). ook in zilver. Vz. cederboom met vogels; tekst: SI/GILLUM/SINODI/ GENERALIS/ECCLESIAE/REFOR/MATAE/NEER/ LANDI/CAE Kz. cederboom met vogels; tekst (links van boom): EZECH 17:23/ HABITABUNT/SUB ARBERE/OMNES/AVES SUIS/CUMQUE/ALAE (rechts van boom): ET NIDULA/TEASUNT/IN EIUS/ RAMIS/LUC 13/:19 (vert. resp. ...in de schaduw zijner takken zullen zij wonen. – ...en zij [de vogelen des hemels] nestelden in zijn takken)

48*. 150 jaar Kon. Penningkabinet, 1966 (74 mm). (penning 1966 Ver. voor Penningkunst) Vz. tekst: KO/NINK/LIJK/PEN-NINGKABI/NET/150/JAA/R Kz. weegschaal, portret en ruiter (in rond); tekst: 1966

49*. Opening Concertgebouw De Doelen Rotterdam, 1966 (74 mm). Vz. drie musici (viool, altviool en cello strijkend); tekst (links langs rand): 18 MEI 1966 DE DOE-LEN Kz. harpspelende centaur (rechts in cirkel); bovenaan: reminiscentie aan de raamverdeling van de gevel van het gebouw; tekst (links in cirkel): VIVA/ LA MU/SICA (verticaal): ROTTERDAM

50*. Dr M. van Blankensteinprijs, 1966 (65 mm). ook in zilver. Journalistieke penning Rijksuniversiteit Leiden. Vz. portret naar links, ster in verdiept cirkeltje, rechts; tekst: JOUR/NALIS/TIE/K/E/PENNING/ LEIDSE/UNIVERSI/TEIT Kz. twee handen,

schrijvend; tekst: SCRIBENDI REG/TE SAPERE EST/ET PRIN/CIPIUM ET/FONS (vertaling: Voor juist schrijven is het juiste inzicht zowel het beginsel als de bron; Horatius)

51*. Universiteit van Amsterdam (Barlaeus en Vossius), 1967 (79 mm). Vz. portretten van Barlaeus en Vossius; tekst: UNIVER/SITEIT VAN /AMSTER/DAM, B/ARLAEUS/VOS/SIUS Kz. vignet van de universiteit in het midden; iets verdiept; tekst (in zeven kolommen in stervorm): MER/C/TO/R SA/PIENS/SIV/E ORA/TIO/D/E CONJUN/GEN/DIS MERCA/TURAE/E/T/ PHILO/SOP/IAE/STU/D/I/S

52*. Sint Laurenskerk, 1968 (70 mm). ook in zilver. t.g.v. de ingebruikstelling van de Grote- of Sint Laurenskerk te Rotterdam Vz. Sint Laurenskerk; tekst: ROTTERDAM /1940–1968 Kz. Laurens liggend op rooster; tekst (links): S/LAU/REN/TIUS/ VERSA/TEME (in kleinere letters langs rechterrand) IN OPES ECCLE/SIAE OPES

53*. Boerhaave, 1968 (mm). ook in zilver. Vz. barmhartige Samaritaan; tekst (rechts): GE/DENK/PE/N/NING/BOER/HAA/VE Kz. portret naar rechts (in cirkel boven). Onder en rechts boven uitgediepte balken voor inscriptie; tekst: 1668 1968 (in cirkel). boogvormig: SIMPLEX VERI SIGILLUM (vert: eenvoud is het kenmerk van het ware).

54*. 150-jarig bestaan Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, 1968 (76 mm). Vz. ruiters rondom een open vierkant Kz. tekst (in het midden boven open vierkant): RIJK/SMU/SEUM/VAN/OUD/HEDEN/LEIDEN/ 150 JAAR

55. 150-jarig bestaan Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, 1968 (100 mm). variant van nr 54. Vz. compositie van paarden in een cirkel Kz.: compositie van cirkels met tekst erdoorheen; tekst: TER GELEGENHEID VAN HET 150 JARIG BESTAAN VAN HET RIJKSMUSEUM VAN OUDHEDEN LEIDEN

56*. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (90 mm). Vz. rennende paarden in landschap Kz. vijf boogvormen met tekst: NULLIUS BONI SINE/SOCIO JUCUNDA POSSESSIO EST- SENECA, EPISTOLAE 6:4- MUSEUM BOYMANS-VAN/ BEUNINGEN ROTTERDAM (vertaling: Het bezit van iets heerlijks is nooit aangenaam zonder deelgenoot)

57. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (110 mm). Vz. museumbezoekers die grafiekmappen bekijken Kz. beeld op sokkel, schilderij; tekst: als nr 56

58. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (75 mm). Vz. museumbezoekers Kz. twee schilderijen en sokkel met beeld; tekst (erboven): als nr 56

59. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (80 mm). drie staande paarden; randtekst: als nr 56 Kz. drie groeven, waarvan twee met tekst: MUSEUM BOYMANS-VAN BEUNINGEN ROTTERDAM

60. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (100 mm). Vz. tournooi ridder Kz. landschap met daarin de tekst: als nr 56

61. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (98 mm). prijspenning Vz. draperieën met tekst(platen): als nr 56 Kz. horizontale draperieën met erboven de tekst: als nr 56

62. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 (123 mm). Vz. drie rennende paarden en een vallend paard Kz. vier 'tekstbalken' met in drie daarvan de tekst: als nr 56

63a-d. Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam, 1969 prijspenning (diverse ontwerpen, varianten van de nrs 56-62, alle met dezelfde tekst).

64*. Jeroen Bosch, 1969 (62 mm). 'De verloren zoon' (marskramer). Museum Boymans-van Beuningen Rotterdam Vz. venster met luiken; tekst: VER WEG/VAN HUIS EN/HOF ZWERVEND OP/SCHOEN EN SLOF/STOK EN HOED IN DE/HAND MET/ KATTEVEL/EN MAND/GEGROET/DOOR-HOND EN OS/ME PINXIT/JEROEN/ BOSCH/ MUSEUM/BOYMANS/VAN BEUNINGEN/ROTTERDAM Kz. zwerver met stok bovenaan hond en rechts onder ossenkop

65*. Architectenbureau Kraayvanger Rotterdam, 1969 (73 mm). met inkepingen Vz. rechthoekige vlakken; tekst (linksboven): 1969 (midden onder): EVERT EN/HERMAN/KRAAY/VANGER (rechts): A/R/CHI/TEC/TEN

66*. Architectenbureau Kraayvanger Rotterdam, 1969 (60 mm). variant van nr 65 Vz. winkelhaak; tekst als nr 65 Kz. platte grond (rechthoekige vlakken)

67*. Communicatie '70, 1970 (70 mm). Manifestatie te Rotterdam Vz. blokvormen met groep van elf mensen; tekst: COMMUNICATIE 70 Kz. stedenplan van boven (kasba) [ook wel genoemd: abstracte compositie, printed circuits]

68. Communicatie '70, 1970 (71 mm). variant van 67 Vz. puzzelpatroon tekst: COMMUNICATIE 70 Kz. puzzelpatroon

69*. Communicatie '70, 1970 (65 mm). variant van nr. 67 Eenzijdig; stedenplan van boven gezien

70*. Amsterdamse Specialisten vereniging, 1970 (74 mm). Vz. slang doorlopend naar de kz Kz. slang doorlopend van de vz; tekst: AMSTERDAMSE SPECIALISTEN VERENIGING

71. Amsterdamse Specialisten vereniging, 1970 (81 mm). Vz. wapen van Amsterdam, aesculaap, twee leeuwen, in facetten; Kz. tekst (over het hele vlak):

AMSTERDAMSE SPECIALISTEN VERENIGING

72*. Jan Steen / huwelijkspenning, 1970 (53 mm). Vz. portretkop (driekwart naar rechts; als nr 18) Kz. gedekt tafelblad (boven het midden), tekst (langs de rand): WEES WELKOM IN HET HUISHOUDEN VAN JAN STEEN (daarbinnen): HERMAN LAMAN TRIP GEERTRUIDA J MEYER (kopstaand in halve cirkel eronder): 19.12.57 19.6.70

73*. Verzekeringsmij Hudig en Co, 1970 (70 mm). Vz. drie in elkaar grijpende tandwielsegmenten met het familiewapen van Hudig; tekst (op drie boogvormige strips): SIMPLEX VERI SIGILUM; Kz. als vz. zonder tekst

73a. Verzekeringsmij Hudig en Co, 1970 (34 mm). Variant van nr 73; verkleining in goud en zilver

74. Verzekeringsmij Hudig en Co, 1970 (72 mm). terra cotta. Vz. ridder te paard met lans en heraldisch schild (met familiewapen); tekst: SIMPLEX VERI SIGILUM Kz. drie lansen en twee kruisen

75. Verz. mij Hudig en Co, 1970 (70 mm). met 'steeltje' voor plaatsing op sokkel. Vz. drie in elkaar grijpende tandwielsegmenten (naar het midden sterk verhoogd) Kz. tekst (in verdiepte cirkel, in het midden): HUDIG/LANGE/VELDT

75a. Verz. mij Hudig en Co, 1970 (30 mm). Variant van nr 73; verkleining in zilver

76. Hudig Langeveldt prijs, 1970 (80 mm). Vz. student aan tafel Kz. H-vorm met tekst: SAPERE AUDE INCIPE HUDIG LANGEVELDT PRIJS

77*. Ned. Economische Hogeschool, 1970 (68 mm). ook in zilver, achthoekig, met inkepingen Opening van het nieuwe gebouw van de NEH (gekozen ontwerp) Vz. gebouw Kz. driehoekige vlakken; tekst: STEVIG/ONDER/DE/STORMEN-19 MEI-1970-NEH (in vier vlakken).

78. Ned. Economische Hogeschool, 1970 (59 mm). hoog reliëf. Opening van het nieuwe gebouw van de NEH (ontwerp). Vz. tekst (langs de rand): STEVIG ONDER DE STORMEN 19 MEI 1970 Kz. abstracte voorstelling van het nieuwe gebouw

78a-c. Ned. Economische Hogeschool, 1970 (49, 54 en 56 mm). Vz. abstracte vormen Kz. diagonalen met driehoeken

79*. Karel Paul van der Mandele, 1970 (98 mm). ook in zilver (tweede gehalte). Kamer van Koophandel en Fabrieken voor Rotterdam en de Beneden-Maas Vz. golven; tekst: VAN ZEE TOT ZEE EN VAN DE RIVIER TOT DE EINDEN DER AARDE; Kz. rivier met steden; randtekst: KAREL PAUL VAN DER MANDELE

80*. 't Kabouterhuis, 1970 (54 mm). Vz. vijf kabouters Kz. tekst (als ontluikende knop): 't KABOUTERHUIS 1940-1970 WILLEM LODEWIJK VIERSMA MEDISCH KLEUTERDAGVERBLIJF AMSTERDAM

81. 't Kabouterhuis, 1970 (60 mm). Vz. drie kabouters in een boom Kz. plattegrond; tekst: 't KABOUTERHUIS 1940-1970 WILLEM LODEWIJK VIERSMA MEDISCH KLEUTERDAGVERBLIJF AMSTERDAM

82* Mr. G.J.E. Schilthuis, (84 mm) 1972. tekst: mr. G.J.E. SCHILTHUIS 1884-1972. Waterstaatsrecht Kz. duinen met strekdammen tekst: WA/TER/STAATS/RE/CHT

82a. Mr. G.J.E. Schilthuis, 1972 (84 mm). Variant van nr. 82, vz. als nr. 82, kz. eend op nest; tekst: WA/TER/STAATS/RE/CH/T

83*. Afscheidspenning Prof. Ite Boerema, 1972/4 (50 mm). ook in goud. Vz. portret naar links; tekst (langs bovenrand): VIRO CLARISSIMO ITE BOEREMA Kz. vijf figuren aan een operatietafel; tekst (erboven): OB ME/RITA CHI/RURGICA

84*. Bernardushuis Amsterdam, 1973 (80 mm). Vz. levenscirkel met drie paarden Kz. plattegrond; tekst: BE/RNARDUS/TE/HUIS/1973

85. Ned. Economische Hogeschool / Erasmus Universiteit, 1973 (62 mm).Vz. portret van Erasmus met muts waarop versiering; tekst: 1 FEBR/UARI/1973/ERAS/MUS/ UNI/VER/SI/TEIT/ROT/TER/DAM Kz. tekst: NEDERLANDSE ECO/NOMISCHE HOGE/SCHOOL 1913-1973/STEVIG ONDER DE STORMEN (in vier regels over de middenbreedte); vogels (boven de tekst) en silhouet van gebouwen (onder de tekst)

85a. Erasmus, 1973 (84 mm) variant van nr. 85, als vz. nr. 85. Vz. portret en face; eenzijdig

85b. Erasmus, (84 mm) vz. van nr 74 Vz,? Kz. dichte deur; tekst: NEH 1913-1972 DE DICHTE DEUR OPENT EEN VERGEZICHT

86*. Architectenbureau Wieger Bruin, 1973 (69 mm). ook in zilver. Vz. stadsplan (maquette) Kz. tekst: WIEGER BRUIN/VINK/VAN DE KUILEN/KLEIN/1923-1973

87*. Architectenbureau De Groot 1973 (75 mm). Vz. maquette huis, bovenaanzicht met bomen Kz. bovenaanzicht binnenkant huis met trappen, mensen en hond; tekst (links verticaal): ARCHITEC/TEN (linksonder): 1948-1973 – (links boven): BUREAU/DEGROOT

88. Architectenbureau De Groot, 1973 (83 mm). Vz. draperiëen met tekst: ARCHITECTEN BUREAU DE GROOT 1948-1973 Kz. ruimtelijke, perspectivische tekening van een gebouw

88a-c. Architectenbureau De Groot, 1973 (68, 82 en 85 mm). Varianten van nr 88

89*. Provincie Noord Holland, 1973 (80 mm) ook in zilver. Vz. contouren van Noord Holland (Noordzeekanaal, hoogovens, Schiphol, zendmast TV/radio, gemaal De Cruqius, IJsselmeer, meeuw; tekst: PRO/VINCIE/NOORD/ HOL/LAND Kz. typisch Noordhollands landschap; impressie van een regenachtige dag in één van de Noordhollandse polders.

90*. ABN Wereld tennis tournooi te Rotterdam, 1973 (80 mm). sta-penning op sokkel; ook in vergulde uitvoering. Vz. tennissers Kz. tekst: ABN WERELD TENNIS ROTTERDAM

91*. Balspeler, 1973 (70 mm, bal buiten penningrond). Vz. balspeler; tekst: 1973; Kz. hoorn; tekst: DE SCHEG 15 DECEMBER

92. Familiepenning, 1973 (92 mm). Vz. drie generaties Claus met twee honden; tekst: FAMILIE CLAUS 1973 Kz. vader en moeder van Eric Claus op de motor; tekst: 1933

93*. Holland festival, 1974 (96 mm). Hendrik Jan Reininkpenning (afscheid HJR). Vz. portret met pinkel(das); tekst: H/EN/DRIK/JAN/REIN/INK H/O/LLAND/FES/TIV/AL/1947-1972 Kz. compositie; tekst: VOOR CULTURELE UITWISSELING

94*. 125-jarig bestaan Museum Meermanno Westreenianum, 1974 (78 mm). Vz. portret en face; tekst: W.H.J. BARON VAN WESTREENEN VAN TIELANDT 1785-1648 Kz. handen met boek op tafel; tekst: RIJKSMUSEUM MEERMANNO/WESTREENIANUM 1849-1974

94a. 125-jarig bestaan Museum Meermanno Westreenianum, 1974 (50 mm). Variant van nr 94 Vz. portret en face; tekst: WE/STR/EE/NEN Kz. handen met boek op tafel

95. Geboortepenning Sanne, 1974 (67 mm). dochter van Hans Wabien en xx van der Ploeg Vz. twee paarden met veulen in polderlandschap Kz. bloem; tekst: GEBO/REN/SANNE/4-7-74

96. Oma De Haas, 1975 (56 mm). Vz. portret naar links Kz. kamer met schoorsteen en pendule; tekst: ANTILLENSTRAAT 1975 OMA DE HAAS

Jan Steen 1959 (50 mm) brons; Vz. (cat. nr. 18)

Kinderportretje Remke 1959 (25 mm) brons; vz. (cat. nr. 11)

Frans Hals 1964 (103 mm) Vz. (cat. nr. 40)

Valse kronen in Noorwegen

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

Gedurende de periode tussen de beide Wereldoorlogen kwamen in vergelijking tot de jaren er voor betrekkelijk weinig gevallen van muntvervalsing aan het licht. De vervalsing van hard geld beperkte zich destijds in de regel tot individuele gevallen. De daders waren gewoonlijk laag betaalden of werkelozen die door het fabriceren van enkele goed of minder goed gelijkende falsificaten probeerden een kleine bijverdienste te verwerven. De daarmee verbonden grote risico's nam men op de koop toe.

Goed lijkende geslagen vervalsingen waren een zeldzaamheid. De investeringen voor aanschaf van de hiertoe benodigde apparatuur waren veel te hoog, nog afgezien van het feit dat die apparatuur moeilijk verkrijgbaar was. Bovendien was het risico van ontdekking groot.

Des te opvallender was de vervalsing van Noorse kronen die in de zomer van 1936 aan het licht kwam en waarop hierna in het kort zal worden ingegaan.

Officiële Noorse kroon, 1946
Ø 25 mm

Valse Noorse kroon, 1926
Ø 25 mm

De Noorse kroon

Noorwegen was in 1925, in navolging van een aantal andere landen, overgegaan tot aanmunting van de kroon in de standaard koper-nikkel legering (750/1000 Cu en 250/1000 Ni). Van 1925 tot en met 1936 werden de volgende aantallen aangemunt:

1925.....8.686.000 stuks
1926.....1.984.000 '
1927.....1.000.000 '
1936..... 700.000 '

Deze aantallen mochten voor dit destijds ongeveer 2½ miljoen inwoners tellende land ruimschoots voldoende worden geacht. Enkele valsemunters (of was het er één) dachten daar anders over en togen aan het werk om de omloop clandestien te vergroten.

Valse kronen

In juli 1936 doken de eerste valse kronen op in Oslo en in het oostelijk gedeelte van Noorwegen. De valse stukken waren geslagen en droegen het jaartal 1926. Ze maakten de indruk tamelijk lang in omloop te zijn geweest. De falsarissen hadden er zich bij de fabricage blijkbaar terdege rekening van gegeven dat tien jaar omloop sporen van slijtage op munten nalaat.

De valse kronen weken in chemische samenstelling in geringe mate af. Ze hadden een gehalte van 800/1000 koper en 200/1000 nikkel en waren door middel van een stansmachine uit koper-nikkelplaat aangemaakt. Achterhaald kon worden dat deze machine, die een druksterkte tot 70 ton had, door een Noorse metaalwarenfabriek in het buitenland was besteld. De eigenlijke daders werden nooit achterhaald.

Kenmerken van de vervalsing

De voorzijde van de valse kroon toonde een onregelmatig muntvlak. Afwijkingen kwamen vooral voor in de tekening en de tekst, terwijl in de tekening van de vier kronen diverse details ontbraken. Onder de 'y' in het woord 'SYVENDE' kwam een putje voor.

Ook de keerzijde toonde een onregelmatig muntvlak en afwijkingen in tekening en tekst. De ordensketen en de kroon toonden vooral een groot aantal afwijkingen. In het woord 'KRONE' kwamen onder de letter K en in de letter R putjes voor. (Zie afbeelding keerzijde waarop deze putjes met A en B zijn gemerkt). In het woord 'NORGE' was de bovenste horizontale balk van de letter E onscherp.

Tenslotte was de kant van de valse munt vlak, terwijl die bij de echte stukken enigzins was afgerond.

Perscommentaar

Dat deze vervalsing ook in het buitenland meer dan normale aandacht kreeg wettigde het vermoeden dat ze een vrij aanzienlijke omvang moet hebben gehad. Dit bleek duidelijk uit een artikel dat op woensdag 15 november 1937 in de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* verscheen. Na dit bericht werd niets meer over deze vervalsing vernomen. Zou het courantenbericht toch niet een beetje overtrokken zijn geweest?

COURANT. — WOE

NOORWEGEN.

De valsche kronen.

Bij enkele steekproeven bij banken reeds duizenden valsche munten in beslag genomen.

Onze Scandinavische correspondent meldt:

Wie thans in Noorwegen een kroon ontvangt, zal het bronzen muntstuk wantrouwend monsteren en het in negen van de tien gevallen liefst zoo spoedig mogelijk weer uitgeven. Want de affaire van de valsche kronen, die zoo goed zijn dat de muntmeester ze aanvankelijk niet als valsch wilde erkennen, begint fantastische afmetingen aan te nemen. Volgens een opvatting in bankkringen is het niet uitgesloten, dat het aantal in omloop zijnde valsche kronen zich niet beperkt tot de paar duizend stuks, die de laatste dagen bij enkele banken opgespoord zijn, maar in de honderdduizenden loopt.

Sedert de politie te Oslo een week of wat geleden een hoeveelheid uitgestanste muntschijven en muntmateriaal in handen kreeg, die jongens bij het hengelen hadden gevonden, is het onderzoek met alle energie hervat. Op de plaats, waar de jongens gehengeld hadden, is na langdurig dreggen nog een aanzienlijke voorraad muntmetaal gevonden, op verschillende plaatsen in den lande zijn de voorraden wisselgeld van bankfilialen en ontvangerskantoren aan een systematisch onderzoek onderworpen en tegelijkertijd heeft de recherche verschillende vage sporen gevolgd in de hoop, de valsche munters of hun handlangers te vinden. Bij de steekproeven bij banken heeft men enkele malen moeten constateeren, dat een zeer groot percentage van de één-kroon-stukken — volgens een krantenbericht soms tegen de vijftig procent! — valsch was. Men zou haast willen gaan veronderstellen, dat al deze valsche munten in werkelijkheid toch van 's Rijks Munt afkomstig waren, dat de geringe en slechts met een sterke loupe te constateeren onzuiverheid van enkele letters en de ook al geringe afwijking van de legeering op onnauwkeurigheden van de Munt berustten, maar de vondst van de hengelende jongetjes heeft de politie toch de overtuiging gegeven, dat de valsche kronen werkelijk valsch zijn. Men neemt aan, dat een buitenlandsche bende van valsche munters, die over knappe technici en uitstekende hulpmiddelen beschikt, de fabricage van de valsche kronen op haar geweten heeft. Vermoedelijk hebben de daders eenigen tijd geleden het land verlaten, eenig spoor van hen heeft de politie nog niet kunnen vinden.

Rennend paard en zittend naakt

Onbekend werk van Fons Bemelmans

JUR LAKEN

Onlangs kwam ik in het bezit van twee penningen waarvan ik denk dat Fons Bemelmans ze maakte, maar die ontbreken in de beredeneerde catalogus bij het overzichtsartikel in *De Beeldenaar* mei/juni 1980. Het betreft twee zilveren penningen uit 1970 en 1971 die qua modellering duidelijk het stempel dragen van het vroege werk van Fons Bemelmans. De signatuur op de (niet gemodelleerde) achterzijde bevestigt deze indruk: de letters A en B aan elkaar geschreven waardoor ze ook als FB gelezen kunnen worden. De penningen zijn waarschijnlijk unica of slechts in slechts enkele exemplaren gemaakt.

Zilveren gietpenning, Ø 50 mm.
Vrij ontwerp, 1970
Vz: zittend vrouwelijk naakt
Kz: gesigneerd: AB 70

Zilveren gietpenning, Ø 44 mm.
Vrij ontwerp, 1971
Vz: rennend paard van boven af gezien
Kz: gesigneerd: AB 71

Duiten in Schotland

Een aanvulling en reactie op Boegheim

C.G.J. PANNEKEET

Als verzamelaar van Nederlands kopergeld hebben artikelen hierover mijn speciale interesse. Zo ook het artikel door L.M.J. Boegheim in *De Beeldenaar* 23 (1999) 169-171. In dat artikel stelt hij dat grote hoeveelheden duiten naar Schotland werden uitgevoerd om hiermede winst te behalen. De duiten konden namelijk uitgegeven worden als 'turner'. In het artikel worden enkele feiten aangehaald waardoor de schrijver tot deze conclusie is gekomen. Dit artikel prikkelde mij om verder onderzoek te doen, omdat er niet gesproken werd over hoogte van de winsten die te behalen waren. Wat was nou precies de waarde van een Schotse turner ten opzichte van de duit? Hoe zag de Schotse turner er uit? In het artikel werd verder geen bronmateriaal vermeld, waardoor nader onderzoek moeilijk was. In het nu volgende artikel wil ik iets over de Schotse turner vertellen. Aansluitend wil ik proberen de stelling van Boegheim te weerleggen aan de hand van nieuwe informatie.

De turner

De turner was een koperen munt ter waarde van twee pence. De munt werd ingevoerd in 1604 onder James VI (1567-1625) en is voor het laatst aangemunt in 1697. De officiële naam was two pence maar de bijnaam voor de munt was turner. Deze bijnaam is mogelijk een verbastering van turney. De naam turney was weer afgeleid van de Franse double tournois. De vroege turners van James VI lijken erg veel op de Franse double tournois. Op de voorzijde staat het borstbeeld van de koning afgebeeld en op de keerzijde drie distels waar de Franse munten drie lelies tonen.

Vanaf 1642 kreeg de munt een tweede bijnaam namelijk 'bodle'. Er wordt wel aangenomen dat deze naam een verbastering is van de naam van de

Double tournois van Hendrik III zonder jaartal

Double tournois van Lodewijk XIII 1638

Vroege turner van James VI (1567-1625) zonder jaartal geslagen te Edinburgh. Op de voorzijde James VI en op de keerzijde drie distels met de tekst: OPPIDVM EDINBURGI

Een vroege Turner van Charles I zonder jaartal geslagen ca. 1629. Op de voorzijde een gekroonde leeuw naar links, op de keerzijde drie distels.

Een late turner van Charles I zonder jaartal. Mogelijk geslagen in de jaren vlak voor zijn executie in 1648.

muntmeester Bothwell. Verder was het een term om dingen te beschrijven van weinig waarde.[1] Bijnamen voor het Schotse geld waren niet uniek. Zo waren er bijvoorbeeld de bawbee (6 pence), hardhead (1½ pence) en nonsunt (12 pence). De bijnaam bawbee voor de 6 pence was afkomstig van de naam van de muntmeester Alexander Orrok, landheer van Sillebawbee.

De invoering van de turner onder James VI, zoon van koningin Mary, viel een jaar na zijn bestijging van de Engelse troon. De waarde van het Schotse geld werd toen in een verhouding van 12:1 gesteld ten opzichte van het Engelse geld. James VI werd na zijn dood in 1625 opgevolgd door zijn zoon Charles I. In de eerste jaren van zijn regering werden de munten nog geslagen op naam van zijn overleden vader. Charles' regering was niet populair. Hij was koning van Schotland en Engeland maar is alleen in Schotland gekroond (1633). In 1648 werd hij op bevel van het parlement terechtgesteld.

Van 1632-1639 was de Earl of Stirling gemachtigd om te munten voor de koning. De turners die hij heeft laten slaan waren kleiner en lichter en hadden een gewijzigd uiterlijk. Op de voorzijde stond een kroon met de letters C R (Charles rex) en het Romeinse cijfer II (van 2 pence). De afgekorte tekst op deze zijde C R D G SCOT ANG FR ET HIB staat voor Charles rex Dei gratia Scotiae, Angliarium, Franciae et Hiberniae. Dit betekent Charles bij Gods gratie koning van Schotland, Engeland, Frankrijk en Ierland. Dat de Engelse koningen zich ook koning van Frankrijk noemden kwam omdat het Franse Duinkerken nog tot 1662 in Engels bezit was. In dat jaar verkocht Charles II het gebied aan Lodewijk XIV van Frankrijk.

De keerzijde heeft de Schotse distel en de tekst NEMO ME IMPUNE LACESSET (niemand daagt mij ongestraft uit).

Waren de turners gemunt door de Earl of Stirling al van slechter kwaliteit, zij werden ook nog eens vervalst. De afbeelding op de volgende bladzijde laat een contemporaine vervalsing van een turner zien zoals deze werd geslagen door de Earl of Stirling. Het kleingeld was zoals Boegheim al aangaf schaars in Schotland waardoor inderdaad buitenlands kopergeld en vervalsingen begonnen te rouleren.

Duiten in Schotland

Tot zover de geschiedenis van de turner. Nu keren wij terug naar het artikel Boegheim. En eerst naar de verklaring waarom er in de 17e eeuw Nederlands en ander buitenlands geld in Schotland in omloop zou kunnen zijn. Het is geen geheim dat in de zeventiende eeuw de omloop van buitenlands muntgeld ook binnen de republiek normaal was. De waarde van dit

buitenlandse muntgeld werd middels plakkaten en manualen vastgelegd. Dit betrof echter steeds de hogere waarden zoals het goudgeld en de grotere zilveren munten. De omloop van buitenlands kleingeld, waaronder duiten, werd niet getolereerd. Hiertegen verschenen dan ook in ons land verbodsplakkaten. Dat deze plakkaten met grote regelmaat opnieuw afgekondigd moesten worden toont aan dat de omloop van kleingeld slechts met grote moeite gereguleerd kon worden. De zeventiende eeuw staat er dan ook om bekend dat er veel vreemd en vals kopergeld circuleerde. Denk alleen maar aan de duiten uit de hagemunten van Reckheim, Gronsveld, Stevensweert en Batenburg. Uit de ons omringende landen drong ook kopergeld binnen, zoals de dubbele tournoisen uit Frankrijk, duiten uit de zuidelijke Nederlanden en uit het prinsbisdom Luik. Uit Duitsland moeten vooral de duiten uit Kleef worden genoemd die voor overlast zorgden. Vooral in tijden dat het kleingeld schaars was drong dit vreemde kleingeld het land binnen.

In Schotland was de situatie niet anders. In de zeventiende eeuw heerste er schaarste aan kleingeld waardoor onder andere via handelscontacten buitenlands geld in omloop zal zijn gekomen. Bij voorkeur was behoefte aan muntgeld van hogere waarde maar ook aan kleingeld dat qua afmeting overeen kwam met het inheemse kleingeld, maar niet overeen kwam in waarde. Duinkerken was tot 1662 Engels bezit. Hier vandaan zullen dan ook de nodige Franse dubbele tournoisen hun weg richting Schotland hebben gevonden, mede omdat de dubbele tournoisen zeer veel leken op de vroege turners van James VI.

Interessante achtergrondinformatie over het hoe en waarom van het binnendringen van Nederlands geld vormt een artikel in jaarboek 46 (1992) van het Centraal Bureau voor Genealogie.[2] In dit artikel staat onderzoek

Een contemporaine vervalsing van een turner zoals zij werden geslagen door de Earl of Stirling.

beschreven naar een koopmansfamilie Wybrants, waarvan leden eind zestiende begin zeventiende eeuw naar Ierland vertrokken. De Ierse havensteden hadden rond deze tijd een grote toevloed van Noord- en Zuid-Nederlandse koop- en handwerkslieden. De eerste zeegids voor het varen (en vissen) in Ierse wateren verscheen te Amsterdam in 1612, onder de titel *Beschrijvinghe van de zeekusten ende havenen van Ierlandt.*

In het begin van de zeventiende eeuw werd ook de hulp van Nederlanders ingeroepen door de Engelse regering om de Ierse wateren te zuiveren van piraten. Uit het artikel blijkt dat de Nederlanders een steeds grotere invloed kregen in Ierland en dat rond 1629 de gehele Ierse handel in handen van Nederlanders was. Dientengevolge waren er in de zeventiende eeuw vele Nederlandse munten in Ierland in omloop. Nu is dit artikel geheel aan Ierland gewijd maar de geografische ligging van Ierland en Schotland ten opzichte van elkaar maakt het waarschijnlijk dat ook Nederlands geld Schotland is binnengedrongen, hetzij via de handel, hetzij via andere kanalen.

In zijn artikel noemt Boegheim ook enkele besluiten van de geheime raad van Schotland waarin de invoer van vreemd kopergeld werd verboden.[3] Net als in Nederland werden daar dus

Turner van Charles II (1649-1685) geslagen in 1677

maatregelen genomen middels besluiten of plakkaten. Dat deze plakkaten werden afgekondigd hoeft niet gelijk te betekenen dat de situatie compleet uit de hand was gelopen door enorme aantallen die het land binnen kwamen. Er bestaan legio voorbeelden van plakkaten uit de republiek welke waarschuwen voor munten die men nu slechts zeer zelden aantreft.[4] Ook werden soms bij voorbaat munten verboden waarvan men niet eens zeker wist of ze bestonden.[5]

Als men de plakkaten interpreteert naar hun inhoud krijgt men al snel een vertekend beeld van de werkelijkheid. Natuurlijk zal er in Schotland vreemd kleingeld zijn binnen gedrongen maar ik geloof niet dat dit gigantische hoeveelheden zijn geweest zoals Boegheim stelt.

Voor mij is het belangrijkste gegeven de waarde van de Schotse turner ten opzichte van de Nederlandse duit. Het geringe verschil in waarde kan mij niet overtuigen dat zij in grote hoeveelheden opzettelijk daarheen zijn vervoerd. Volgens Van Gelder had een Engelse Shilling van 12 pence in 1621 een waarde van 10 stuivers of 80 duiten.[6] De Schotse shilling was echter veel minder waard, namelijk 1/12 Engelse shilling ofwel 6 ⅔ duit. Een Schotse penny komt dan overeen met 0,56 duit. De Schotse turner was een munt van 2 pence en had een waarde van 1,12 duit. Bij het 1 op 1 omwisselen van 100 Schotse turners voor duiten had men een winst van 12 duiten (1½ stuiver). Bij 1000 stuks een winst van 120 duiten (15 stuivers) en bij 10.000 stuks een winst van 1200 duiten (7½ gulden). Dit zou betekenen dat men complete oplagen van sommige munthuizen moest uitvoeren om een respectabele winst te kunnen behalen.

Al met al wil ik concluderen dat er door de schaarste aan kleingeld natuurlijk vreemd geld in Schotland zal zijn binnengedrongen. Vondsten van buitenlands kopergeld zullen dat kunnen bewijzen net als hier in Nederland. Dat er echter op grote schaal koperen duiten heen zijn gevoerd om daarmede grote winsten te kunnen behalen lijkt mij echter uitgesloten.

NOTEN

1. Tony Clayton uit Engeland (www.tclayton.demon.co.uk/coins.html) was zo vriendelijk mij deze informatie toe te sturen.
2. E.J. BOK-CLEYNDERT en R. LOEBER *Het geslacht Wybrants* Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie 46 (1992).
3. Genoemd worden besluiten van 17 februari en 17 maart 1635, 12 september 1636 en 16 september 1639.
4. Bijvoorbeeld de plakkaten van de Staten-Generaal 24 december 1621 tegen Elburgse penningen, 21 juni 1622 tegen Batenburgse schellingen, 18 maart 1623 tegen dubbele stuivers van Stevensweert en 12 september 1623 tegen duit van Stevensweert.
5. Bijvoorbeeld het plakkaat van de Staten-Generaal 25 augustus 1626 tegen munten geslagen te Huissen.
6. H.E. VAN GELDER *De Nederlandse munten* (Utrecht 1980).

Afscheid van Wenckebach

LOUK TILANUS

Weinig mensen heb ik tot nu toe ontmoet die geestdriftig zijn over de invoering van de euro. Maar hij is er, het is niet anders.

Mij spijt vooral dat Wenckebach verdwijnt. Ludwig Oswald Wenckebach (1998- 1962) was de meest classicistische munt- en penningontwerper van Nederland in de 20e eeuw. De gestrenge Wilhelmina uit 1948 die wij met stuivers, dubbeltjes en kwartjes nog steeds – tot 31 december 2001– gebruiken en de ernstige Juliana met haar gekroonde haarnetje en de grote parel aan het oor. Wenckebach is klassiek te noemen door zijn Romeinse belettering, de subtiele afsnijding van de hals, de voorname gezichtsuitdrukking en de speelse, puntige elegantie van zijn cijfers: de stuiver met zijn twee appeltjes is de mooiste in dit genre.

In de oorlog weigerde Wenckebach zich aan te sluiten bij de Kultuurkamer en de Delftse Hogeschool waar hij les gaf, was gesloten. Hij en zijn vrouw hadden onderduikers in huis, hij speelde een rol in het verzet en hij haatte zijn zo Duits aandoende naam. Wat kan je verder doen als individueel kunstenaar? Penningen waren zijn passie en hij ontwierp een reeks van zes penningen waarin zijn gevoelens over onderdrukking en verzet tot uiting komen. Een jongen vermalen door een hakenkruis, een geknielde figuur onder een knoet en vergelijkbare uitbeeldingen. Tegen de rand is steeds een regel uit het Wilhelmus te lezen. De keerzijde is steeds dezelfde: een agressieve heraldische leeuw die een hakenkruis vertrapt.

Wenckebach begon in 1941 met de reeks die pas na de bevrijding is geslagen. Eerst in groot formaat en later bij Begeer verkleind. Wat ik zo bijzonder vind aan deze reeks is de uiting van een kunstenaar die in een tijd van onderdrukking weinig anders heeft dan zijn eigen kunst. De kunstenaar kan door zijn kunst aan algemeen levende gevoelens uiting geven in tastbare vorm. Wat de penningkunst aangaat herinnert het mij aan een aantal bezoeken die ik in 1986 bracht aan Hongaarse beeldhouwers. Wanneer ik hen naar hun penningen vroeg, kreeg ik naast traditionele voorstellingen soms nog een ander genre te zien: anti-Stalinpenningen en opgewekte pornografie. Beide waren het regime onwelgevallig – het was zelfs zeer gevaarlijk – maar beide waren een uiting van het persoonlijk verzet van kunstenaars in hun eigen medium.

foto: HNM
(object KPK)

Een penning van de Utrechtse bisschop Burchard gevonden in Sexbierum

BOUKE JAN VAN DER VEEN

Tijdens het museumspreekuur op 28 januari 1998 van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet (KPK) in Leiden werden een aantal munten getoond die gevonden waren met een metaaldetector in de omgeving van Sexbierum in de provincie Friesland. Opvallend in dit partijtje was een in stijl zeer mooi uitgevoerde penning van de Utrechtse bisschop Burchard (1099-1112). Het type van deze penning wordt bij Dannenberg (1876-1905) beschreven onder nummer 556, bij Van der Chijs Utrecht (1859) onder de nummers IV.2-4 en XXVII.1. In het recent verschenen Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 84-85 (1997/8) beschrijft Ilisch dit type onder nummer 10.31.

Op de voorzijde van dit type penning staat het borstbeeld van Burchard naar rechts met voor zich de bisschoppelijke kromstaf. De haren van de bisschop zijn volgens Ilisch weergeven als 'rechts achterover de oren gekamd' en het voorhoofd is 'kaal' – naar mijn mening een weergave van de kruinschering ofwel tonsuur van de bisschop. De hals van het borstbeeld, de schouders (bedekt met een kraag versierd met bolletjes) en de kromstaf doorbreken een binnencirkel van parels. Het omschrift geeft de naam en de tot één letter afgekorte titel van bisschop Burchard, beginnend links achter zijn schouder ('op 7 uur'): BVRCARDus Episcopus (= bisschop Burchard).

De keerzijde toont binnen een gesloten parelcirkel een gevoet kruis, de voeten als een 'twee-tandige-vork'. Op alle voeten van het kruis – in de vork – is een bolletje geplaatst. In elk van de vier hoeken (kwadranten) van het kruis staat een achtpuntige ster (soms zes- of zevenpuntig en variërend in grootte, soms ook met een centraal cirkeltje). Het omschrift dat bovenaan begint ('op 12 uur') geeft de naam van de muntplaats Utrecht: + TRAIECTVM.

Opvallend voor de in Sexbierum gevonden penning (afb. 1) is het zeer verzorgde uiterlijk. Beide zijden hebben naast de binnencirkel, bestaande uit parels, een buitenrand evenzo bestaande uit parels. De naam van de bisschop wordt op deze penning duidelijk afgekort; in BVRCHARD' E, staat de ' voor 'VS' (Burchardus). Opmerkelijk in de weergave van de muntplaats op de keerzijde is het ontbreken van de I in TRAIECTVM, hoewel er wel de ruimte voor is: er staat + TRA (-) ECTVM. Gezien de scherpte en hoogte van het reliëf van de penning zal dit niet te wijten zijn aan een defect in het gebruikte stempel: een 'dichtgelopen' I, maar is de stempelsnijder de I om onbekende redenen 'vergeten'. De meeste penningen toegeschreven aan Burchard zijn zeer slordig gemaakt (afb. 2-5) en zijn voor een deel mogelijk voortzettingen van het type onder zijn opvolgers Godebald (1114-1127), Andreas van Cuyk (1128-1139), Hartbert (1139-1150) en Herman van Hoorne (1150-1156), waarvan (nog) geen éénduidig leesbare type penningen bekend zijn (afb. 6).

Recent zijn verschillende penningen van Burchard (of zijn opvolgers) van het in Sexbierum gevonden type uit de Nederlandse bodem tevoorschijn gekomen. De penning uit Sexbierum is binnen deze groep echter het mooiste en best leesbare exemplaar.

Alle beschreven en afgebeelde munten zijn opgenomen in NUMIS, het gedigitaliseerde

vondstbestand van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Leiden. Iedereen kan NUMIS raadplegen in de bibliotheek van het museum.

LITERATUUR

P.O. VAN DER CHIJS De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht (Haarlem 1859).

H. DANNENBERG Die deutschen Münzen der sächsischen und fränkischen Kaiserzeit I-IV (Berlijn 1876-1905).

P. ILISCH *Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen. 1: Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert*, in: Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 84-85 (1997/8).

Utrechtse penning van Burchard (1099-1112), gevonden in Sexbierum (prov. Friesland). Zilver 0,62 gram, Ø 14 mm. Particuliere collectie. (Ilisch (1997/8) nr 10.31)

Utrechtse penning van Burchard(?), in 1981 gevonden in Ewijk (prov. Gelderland). Op de voorzijde het verbasterde omschrift TRIACVSEPS, op de keerzijde + TRAIECTVM. Zilver 0,43 gram, Ø 14 mm. Collectie KPK. (Ilisch (1997/8) nr 10.31)

Twee Utrechtse penningen van Burchard(?), in 1999 gevonden in Vleuten-De Meern (prov. Utrecht). Op de voorzijde en keerzijde sterk verbasterde en nauwelijks leesbare omschriften. Zilver 0,48 en 0,61 gram, Ø 14 mm. Collectie Gemeente Utrecht. (Ilisch (1997/8) nr 10.31)

Utrechtse penning van Burchard(?), in 2001 gevonden in Delwijnen (prov. Gelderland). Op de voorzijde en keerzijde sterk verbasterde en nauwelijks leesbare omschriften. Zilver 0,57 gram, Ø 14 mm. Particuliere collectie. (Ilisch (1997/8) nr 10.31).

Utrechtse penning van Burchard of een van zijn opvolgers (ca. 1120-1156), in 1995 gevonden in Odijk (prov. Utrecht). Op de voorzijde het borstbeeld van de bisschop, de haren weergegeven door bolletjes, omschrift (...) RCHARD (...). De keerzijde met een kruis zonder bolletjes op de voeten en omschrift (...) T (...) IIAR (...) Zilver, Ø 14 mm. Particuliere collectie. Zie: Ilisch (1997/8) nr 10.33.

Particuliere muntgewichten?

C.G.J. PANNEKEET

Zolang er uit edelmetaal vervaardigd geld bestaat, is er ook steeds de behoefte om dit geld te kunnen wegen. Per stuk maar ook in grotere hoeveelheden. De oudste muntgewichten uit onze streken komen uit de zuidelijke Nederlanden en dateren uit de late Middeleeuwen. Over deze muntgewichten en gewichten in het algemeen zijn reeds enkele zeer informatieve boeken verschenen.[1] Soms komen er echter voorwerpen tevoorschijn uit bodemvondsten die enerzijds een relatie lijken te hebben met munten en anderzijds met gewichten. Het betreft hier veelal ruw gemaakte voorwerpen die ook nergens staan beschreven. Hier wil ik twee voorwerpen uit eigen bezit onder de aandacht brengen.

Het eerste voorwerp is een dikke loden plak met een diameter van 23 mm en een grootste dikte van ca. 7 mm. De massa bedraagt 25 à 26 gram. De ene zijde heeft de incuse afdruk van een Overijsselse duit uit 1767. De andere zijde heeft de incuse afdruk van een Gelderse duit die geslagen kan zijn tussen 1759 en 1794. Men heeft waarschijnlijk tegen beide zijden van de plak lood een duit gedrukt en vervolgens een flinke klap met een hamer op het geheel gegeven. Hierdoor ontstonden in het zachte lood de incuse afdrukken van de beide duiten. Het stuk lood is daarna 'ergens' voor gebruikt.

De randen zijn door gebruik in gaan deuken en misvormen hier en daar de indrukken aan de beide zijden. Welk gebruiksdoel had dit intrigerende stuk lood? Is het misschien door een particulier gebruikt om duiten af te wegen? Of is het zomaar wat huisvlijt en heeft de plak verder geen gebruiksdoel gehad? Het gewicht van 25 à 26 gram zou betekenen dat er slechts 8 duiten (1 stuiver) tegelijk mee gewogen konden worden.

Het tweede voorwerp heeft meer de vorm van een muntgewicht echter het materiaal is ook in dit geval lood. Er is een stukje van een hoek afgebroken waardoor de massa niet exact meer is te bepalen. De afmeting is 19 x 18 mm met een massa van 6 gram. Met het

ontbrekende stuk zal de massa mogelijk 7 à 8 gram zijn geweest. Het plakje lood heeft aan één zijde een afbeelding, een letter P met daarboven een simpele kroon. Om het geheel loopt een parelrandje.

De gekroonde letter P roept gelijk associaties op met de P van Philips (II) of van penning. Munten met een dergelijke beeldenaar zijn de zogenaamde 'Hollants penningen' geslagen in het midden van de 16e eeuw. Ook de Hollandse koperen penningen (1573-1579) hadden een dergelijke beeldenaar maar dan een P in de zogenaamde Hollandse tuin. Voor dergelijk kleingeld zijn nooit muntgewichten vervaardigd. Het eerste voorwerp roept duidelijk vragen op als muntgewicht maar dit plak lood is duidelijk niet zomaar gemaakt als huisvlijt zonder bepaald doel. Het is mogelijk een (particulier?) gewicht bedoelt om de biljoenen 'Hollants penningen' mee af te wegen. Er bestaan echter ook apothekers of medicinale en diamant gewichten welke de vorm van een muntgewicht hebben. Met een dergelijke beeldenaar zijn zij mij echter niet bekend.

Er is geen enkel bewijs dat beide beschreven voorwerpen hebben gediend als muntgewichten. Het roept echter wel de vraag op waarom zij er uit zien als gewichten en waarom zij door de aangebrachte afbeeldingen relaties oproepen met munten. Ik hoop dat dit artikel een aanzet is tot verder onderzoek omdat ongetwijfeld bij meer verzamelaars of detectoramateurs dergelijke voorwerpen aanwezig zijn.

NOOT

1. A.POL *Noord-Nederlandse muntgewichten* (Leiden 1990); D.A. WITTOP-KONING en G.M.M. HOUBEN *2000 jaar gewichten in de Nederlanden* (Lochem-Poperinge 1980).

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke Munten (Grieks,Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse Munten (600 - heden)
~ Buitenlandse Munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Penningnieuws

BARBARA DE CLERCQ
Koet (2000).
Brons, Ø 100 mm.
Vz.: Wandelende koet.
Kz.: Groep zwemmende koeten.

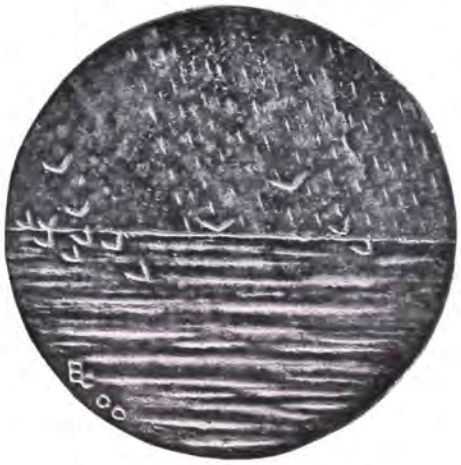
Poes met kluwetje wol (2000).
Brons, Ø 100 mm.
Vz.: Poes met kluwetje wol.
Kz.: Vervolg van het wollen draadje.

Wad (2000).
Brons, Ø 100 mm.
Vz.: Hoogwater op het wad.
Kz.: Laagtij.

Zeekoe (2000).
Brons, Ø 65 mm.
Vz.: Voorkant van de zeekoe.
Kz.: Staart van de zeekoe.

De rubriek Penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bijdragen met foto's kunnen zij sturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Jannes Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam. Gelieve te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

FRANK LETTERIE
A.C.W. Staring (2001).
Brons, Ø 80 mm.
Vrij ontwerp
Vz.: Portret van de dichter naar een schilderij van A. de Lelie uit 1805.
Kz.: Landschap geïnspireerd op het gedicht *Herdenking*.

Wij schuilden onder droppelend loover,
Gedoken aan den plas;
De zwaluw glipte 't weivlak over,
En speelde om 't zilvren gras;
Een koeltjen blies, met geur belaân.

't Werd stiller; 't groen liet af van droppen;
Geen vogel zwierf meer om;
De daauw trok langs de heuveltoppen,
Waar achter 't westen glom;
Daar zong de Mei zijn avendlied!
Wij hoorden 't, en wij spraken niet.

Ik zag haar aan, en, diep bewogen,
Smolt ziel met ziel in een.
O tooverblik dier minlijke oogen,
Wier flonkering op mij scheen!
O zoet gelispel van dien mond,
Wiens adem de eerste kus verslond!

Ons dekte vreedzaam wilgenloover;
De scheemring was voorbij;
Het duister toog de velden over;
En dralend rezen wij.
Leef lan in blij herdenken voort,
Gewijde stond! geheiligd oord!

Muntmelange

K. GIESEN,
DAMME

ILISCH (NIEDERLOTHRINGEN) 1.9

Das Erscheinen eines neuen Buches ist immer Anlass, die eigen Münzsammlung durchzusehen. So auch im Falle des *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1997/98) 84-85, in dem Peter Ilisch in überzeugender Weise den Stand der Forschung über die mittelalterliche Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen auf den neuesten Stand gebracht hat. Unter seiner Nummer 1.9 beschreibt er darin:

Deventer
Münzprägung der Könige und Kaiser
Kaiser Heinrich II., 1014 – 1024
Barhäuptiger Kopf mit mandelförmigen Augen nach links. Umher Perlkreis und Legende: HEINRICVSIMAT o.ä.
Kleines Kreuz, in Verlängerung der Kreuzarme die Buchstaben B-O-N-A, in den sich ergebenden Winkeln kleine Ringel. Umher Perlkreis und Legende: DAVANTRA (oft verballhornt, auch retrograd, meist nur Stückweise lesbar).

Diese Münze wird von Hermann Dannenberg in seinem Werk: Die Deutschen Münzen der Sächsischen und Fränkischen Kaiserzeit, Band 1, Berlin 1876, als Nummer 564 so beschrieben:

Deventer
Heinrich II., 1002 – 1024, Kaiser seit 1014
Langhaariger Kopf linkshin
HEINIRIC(V)S IMAT.
Im Felde BONA um ein Kreuzchen, zwischen den Buchstaben Ringel
DAV(A)N(T)RIA.

Beide Autoren können für die Beschreibung mehrere Münzen heranziehen. Alle haben aber nur die verballhornte Regentenbezeichnung IMAT oder ähnlich, die dann zu IMPERATOR ergänzt werden könnte. Tatsächlich gab es am Anfang der Emission einen Stempel mit der vollständigen Regentbezeichnung

Muntmelange

De rubriek Muntmelange biedt ruimte om één of meer opmerkelijke numismatische zaken in kort bestek te behandelen. Alle wetenswaardigheden die met antieke, middeleeuwse of moderne munten te maken hebben – bijvoorbeeld puzzelstukjes voor nader onderzoek – passen in deze rubriek. Suggesties, ideeën of kant en klare korte artikelen kunt u sturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur B.J. van der Veen, p/a Het Koninklijk Penningkabinet, Postbus 11028, 2301 EA Leiden.

IMPERATOR, was die Münze meiner Sammlung zeigt:

Deventer Heinrich II., 1002 – 1024, Kaiser seit 1014
Ungekrönter Kopf des Kaisers nach links, Perlkreis und Umschrift HEINRICVS IMPERATOR.
Kreuz, am Ende der Kreuzarme die Buchstaben B-O-N-A, dazwischen Ringel, Perlkreis und Umschrift DA ... ANTRIA.

Auch der vollständige ausgeschriebene Name der Stadt Deventer spricht dafür, dass hier eine Münze vom Anfang der Emission vorliegt. Die Münze wurde im Handel erworben und ist so, wie leider meist, ohne Fundprovenienz. Das Stück nennt die volle Herrscherbezeichnung mit HEINRICVS IMPERATOR und wird an die Anfangszeit Heinrichs als Kaiser zu legen sein. Auch der Stadtname ist auf der Münze vollständig mit DAVANTRIA ausgeschrieben, was sonst nur auf den früheren Heinrichs-Münzen (bei Ilisch die Typen 1.7 und 1.8) der Fall ist.
Abschließend sei noch auf eine ältere Literatur verwiesen. Christian Jacob Götz: Deutschlands Kayser-Münzen des Mittel-Alters, Dresden, 1827. C.J. Götz beschreibt die hier besprochene Münze als seine Nummer 229 und, weist sie Heinrich III., 1028-1056, Kaiser ab 1046, zu. Als Prägestätte nennt er Bonn, zieht aber auch Deventer in Erwägung. Die C.J. Götz abgebildete Münze hat auf der Voderseite die vollständige Umschrift HEINRICVS IMPERATOR, bei der die Buchstaben OR in Ligatur sind.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 56 1322 – FAX 31546561 352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Boekbesprekingen

GERRIT GROENEWEG

Jaarboek voor munt- en penningkunde nr. 84-85, 1997/1998 (Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, Amsterdam 2000). ISSN 0920-380X, 272 pag., zw./w ill.*f* 130,-

Dit jaarboek is verschenen als een dubbelnummer en bevat, anders dan gebruikelijk, slechts één bijdrage, namelijk van dr. Peter Ilisch, conservator van de numismatische collectie van het Westfälisches Landesmuseum für Kunst und Kulturgeschichte te Münster. Dit artikel draagt de titel: *Die Münzprägung im Herzogtum Niederlotheringen, I: die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11.Jahrhundert.*

Het betreft een buitengewoon belangrijke bijdrage over de muntslag in Nederland in de periode vanaf circa 980 tot het begin van de twaalfde eeuw. Onder andere worden beschreven de munten van Tiel, Utrecht, Dorestad, Rijnsburg, Leiden, Vlaardingen en Groningen, maar ook van diverse minder bekende of zelfs moeilijk te lokaliseren muntplaatsen in Gelderland, Overijssel, Groningen en Friesland. De munten uit Maastricht sluiten veeleer aan bij die uit de omgeving van Luik en blijven om die reden buiten beschouwing. Te zijner tijd zullen achtereenvolgens ook de munten uit deze periode uit de omgeving van Keulen en uit het zuidelijke deel van het hertogdom Nederlotharingen worden gepubliceerd.

Opvallend is, dat grote hoeveelheden van de in deze periode in Nederland geslagen munten als schatvondst zijn teruggevonden in de landen rondom de Oostzee, terwijl ze in ons land zelf vrijwel niet in omloop lijken te zijn geweest.

In de sober uitgevoerde maar goed verzorgde publicatie worden de munten per muntplaats en per munttype uitgebreid beschreven. Voor zover mogelijk zijn alle munten op 200% van de originele grootte afgebeeld. Bij een deel van de munten is tevens een tekening op origineel formaat opgenomen. Mede door de logisch opgezette nummering (elke muntplaats heeft een hoofdnummer, elk type een subnummer) zal dit boek op dit terrein ongetwijfeld als standaardwerk gaan dienen. Door de uitgebreide beschrijvingen, illustraties, dateringen en toeschrijvingen, is dit boek ook zeer toegankelijk voor de numismatisch minder onderlegde lezer. Omdat het boek in het Duits is verschenen, is wel enige kennis van de Duitse taal gewenst, zo waarschuwt de uitgever.

JANJAAP LUIJT

De laatste gulden; gedenkboek bij het afscheid van de gulden (Final Publishing, Wijk bij Duurstede 2001). ISBN 90-804593-1-3, blz. 56, ill., *f* 24,95.

Onder het motto: 'Je laatste gulden geeft je niet uit, maar die bewaar je in een boek' produceerde Perry Bosman het boek 'De laatste gulden'. Het boek vormt de afsluiting van zeven eeuwen geschiedenis van de gulden en is een herrinnering aan de munt die deze maand verdwijnt. De geschiedenis van de gulden begint in Italië, waar in de dertiende eeuw behoefte ontstond aan gouden munten met een hoge waarde.

Venetië gaf de dukaat uit, Genua de genovino en Florence de florenus, een munt die zijn naam dankte aan 'de lelie' (flores) op de keerzijde van de munt. De gouden florenus was zeer succesvol en verspreidde zich snel over grote delen van Europa. Op het Iberisch schiereiland, in Frankrijk, in delen van het Duitse rijk en in de Lage Landen werd de florenus in de eerste helft van de 14de eeuw een van de meest gevraagde munten bij betalingen van grote sommen geld.

Zoals vaker het geval bij succesvolle munten, werd de florenus veel nagemaakt. In het westen van Duitsland sloegen de gaaf van de Palts en de bischoppen van Mainz, Trier en Keulen gouden munten met de naam Rijnse gulden. Binnen korte tijd nam in de Nederlanden de Rijnse gulden de plaats in van de florenus. Op zijn beurt werd de Rijnse gulden nagemaakt. In de Nederlanden begon de Hollandse Munt hiermee in 1378, waarna de munthuizen van de bisschop van Utrecht en van de graaf van Gelre weldra volgden. Verschillende typen guldens volgden elkaar op, totdat keizer Karel V in 1521 een gouden gulden met een waarde van twintig stuivers introduceerde.

In de loop van de zestiende eeuw ging het zilvergeld een steeds belangrijker rol spelen en verdrong dit het goudgeld naar de achtergrond. In de Nederlanden zag in 1543 voor het eerst een zilveren munt met een waarde van 20 stuivers het licht. Hoewel deze munt niet langer van goud was, kreeg ook deze de naam gulden.
Nog eeuwenlang behield de munteenheid van twintig stuivers in de Nederlanden de naam gulden. Bij de invoering van het decimale stelsel in het muntwezen kreeg de gulden een onderverdeling in centen, maar de rekeneenheid van twintig stuivers bleef bestaan.

Het boek 'De laatste gulden' schetst in kort bestek de geschiedenis van de gulden zonder daarbij in specialistische details te verzanden. Zelfs de 'laatste gulden' is in het verhaal opgenomen.

De tekst wordt verder verlucht met korte anekdotes over het oor van koning Willem II of het 'apenportret' van koning Willem III. Dergelijke smakelijke verhalen maken dit boek bij uitstek geschikt voor een breed publiek. Op de laatste bladzijde is ruimte vrijgelaten om de gangbare Nederlandse munten in te plaatsen. Merkwaardig daarbij is dat er ook plaats is gereserveerd voor de cent, een muntstuk dat al meer dan 15 jaar buiten omloop is.

JANJAAP LUIJT *Zilverstukken; tien opstellen over zilver en zilvermerken* (J. Luijt, Utrecht 2001). ISBN 90-804014-6-3, blz. 36, (te bestellen door overmaking van EUR 6,90 op postbank 7761338 t.n.v. J. Luijt te Utrecht).

LAURAN TOORIANS

Nu we bezig zijn om afscheid te nemen van onze nationale munt, neemt de belangstelling voor oude(re) munten weer toe. Janjaap Luijt is specialist op het gebied van edelsmeedwerk en het muntwezen in de zeventiende en achttiende eeuw en publiceert hierover regelmatig in verschillende vakbladen en in *Het Financieele Dagblad*. Tien van zijn artikelen over zilver en zilvermerken werden in dit aardige boekje in bewerkte vorm gebundeld. Het gaat om nogal diverse onderwerpen die zowel de meer gespecialiseerde verzamelaars als ook de breder geïnteresseerden in de (kunst)geschiedenis zullen boeien. Ook waar het erg specialistisch wordt, slaagt Luijt er toch in zijn betoog steeds goed leesbaar te houden. Wie het leuk vindt om te lezen dat munten niet gebruikt mogen

worden in sieraden of gebruiksvoorwerpen zolang ze nog betaalmiddel zijn, zal zeker plezier beleven aan dit boekje. Maar ook wie graag wat achtergronden krijgt over keurtekens behoort tot de doelgroep van dit werk. De auteur belicht in het ene artikel de totstandkoming van ambtsketen, om in een volgend 'opstel' uit te leggen waarom er uit de gildentijd relatief weinig kleine zilveren voorwerpen zijn overgebleven. Tot slot beschrijft hij in het kort hoe zilvermerken kunnen dienen als verzamelobject en waarom die hobby gerekend kan worden tot de numismatiek. Een leuk boekje ter ontspanning en om weg te geven.

NUMISMATISCHE KRINGEN SCRETARIATEN

AMSTERDAM
Gooioord 158
1103 CK Amsterdam
(020) 6993118

BLOEMBOLLENSTREEK e.o.
Postbus 238
2160 AE Lisse
(0174) 241156

BRABANT
Het Vlaggeschip 37
5237 PA 's-Hertogenbosch
(073) 6442702

FRIESLAND 'MR JACOB DIRKS'
It Merkelân 13
9244 CW Beetsterzwaag
(0512) 383274

FRISIA
Westerbuorren 33
9212 PK Boornbergum
(0512) 382901

GRONINGEN
Zetstee 81
9472 VH Zuidlaren
(050) 4029218

DEN HAAG
Gruttostraat 3
3145 CB Maassluis
(010) 5914709

HOOGEVEEN
Van Limburg Stirumstraat 31
7901 AM Hoogeveen
(0528) 267649

'MONETA CAMPENSIS'
Terts 10
8265 SN Kampen
(038) 3312636

KENNEMERLAND
2e Hogerwoerddwarsstraat 6
2023 VJ Haarlem
(023) 5255765

'LAND VAN RAVENSTEIN'
Eindhovenseweg 183
5552 AC Valkenswaard
(040) 2012350

LIMBURG
p/a Witmakersstraat 14A
6211 JB Maastricht
(043) 3215119

NOORDOOSTPOLDER e.o.
Uranusstraat 5
8303 ZW Emmeloord
(0527) 616650

OOST-NEDERLAND
Klaroen 6
6904 PB Zevenaar
(0316) 340521

ROTTERDAM
Hoyledesingel 16
3054 EK Rotterdam
(010) 4227741

TWENTE
Oosteinde 97
7671 AT Vriezenveen
(0546) 561322

UTRECHT
Hendrik Tollensstraat 26
3521 XX Utrecht
(030) 2943854

ZEELAND
Breeweg 40
4335 AR Middelburg
(0118) 626294

'DE DUIT'-ZWOLLE
Pr. Irenestraat 1
8019 XC Zwolle
(038) 4211443

Verenigingsnieuws

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributiebetaling 2002

Januari 2002 zullen alle leden en donateurs weer een acceptgiro ontvangen ter betaling van de contributie 2002. De betaling wordt graagt zo spoedig mogelijk tegemoet gezien in verband met diverse kosten die de vereniging moet maken in 2002.

Jaarpenning en inschrijfpenning 2002

Voor het ontwerpen van de jaarpenning heeft het bestuur enkele beeldhouwers op het oog. De inschrijfpenning wordt een penning van Chrisl Seth-Höfner met als titel *Landschap*. De penning zal in Beeldenaar 3 2002 gepubliceerd worden.

Tentoonstelling

Tentoonstelling Beelden van formaat *75 jaar Vereniging voor Penningkunst* is tot begin 2002 te zien in de Openbare Bibliotheek Groningen (zie onder tentoonstellingen).

Boek

Het boek *Handzame sculptuur. De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst* door Louk Tilanus is verkrijgbaar via de boekhandel. Uitgeverij Waanders Uitgevers te Zwolle (ISBN 90 400 9265 6) € 31,54

Cursus penningen maken en cursus mallen maken

Januari 2002 tegelijk met de toezending van de acceptgiro krijgen de leden informatie omtrent deze cursussen.

Maan en Muis

Leden kunnen de penning *Maan en Muis* (Fidempenning 1998 van Mirjam Mieras; *De Beeldenaar* 1998, 227) bestellen door overmaking van € 141,01 op postbankrekening 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van 'Maan en Muis'.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie/secretariaat:
Gruttostraat 3
3154 CB Maassluis
tel. 010-5914709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen, en opzeggingen:
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail: info@penningkunst.nl
http://www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestellingen van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. 0344-601653
e-mail: slager@uwnet.nl

Tentoonstellingen

MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN BEATRIX
Deze tentoonstelling is de laatste in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis tijdens de regeerperiode van koningin Beatrix (1980-heden). De tentoonstelling biedt een overzicht van alle munten van Beatrix, aangevuld met ontwerpschetsen, modellen en stempels.

Tot oktober 2002 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend maandag t/m vrijdag 10-16 uur.

BEELDEN VAN FORMAAT
De tentoonstelling ter gelegenheid van 75 jaar Vereniging voor Penningkunst laat thematisch de uitgaven van de Vereniging zien. Alle 137 uitgiftes van de Vereniging voor Penningkunst met voor- en keerzijde worden getoond.

Tot begin 2002 in de Openbare Bibliotheek Groningen, Oude Boteringenstraat 18, Groningen, (050-3683683).

HET IS ORANJE, HET BLIJFT ORANJE
Ter gelegenheid van het huwelijk van Willem Alexander en Maximà besteedt het Munt- en Penningkabinet in Surhuisterveen aan de (wijze van) belangstelling voor ons vorstenhuis. In de vitrines liggen 'Oranje souvenirs', waaronder een flinke collectie munten en penningen. Van 21 januari tot begin april in Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 8a, Surhuistervaan (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14-17 uur.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Lid nederlandse vereniging
van munthandelaren

Stratumsedijk 47
5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455
Fax. 040 - 2110845

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

MET BELANGSTELLING ZIEN WIJ UW INZENDINGEN
TEGEMOET VOOR ONZE KOMENDE VEILINGEN!
INTERESSE? MAAK GEHEEL VRIJBLIJVEND EEN AFSPRAAK.
OOK VOOR UW EVENTUELE VERKOOP OP DE WAT LANGERE TERMIJN
IS HET GOED OM U NU ALVAST TE LATEN INFORMEREN.

Coins and Medals

Twee maal per jaar Internationale ***Muntenveiling***

A. G. van der Dussen b.v.

POSTBUS 728 6200 AS MAASTRICHT.

TEL: 043 - 3215119

FAX: 043 - 3216014

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

In het hart van Europa

Veiling 68:	*8 december 2001*
Veiling 69:	*16 maart 2002*
Veiling 70:	*15 juni 2002*
Veiling 71:	*21 september 2002*
Veiling 72:	*7 december 2002*

Tervurenlaan 65 — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië

1689. INHULDIGING WILLEM III EN MARY. Door R. Arondeaux
Vz. Onder een stralenkrans waarin een alziend oog beide bustes in een medallion van rozen- en oranjekransen onder een kroon met vier scepters, daarvoor een altaar met wetboek waarop LEGES ANGLIÆ en vrijheidsmuts. Omschrift: AUREA POMA—MIXTA ROSES, in de afsnede D.F.A. WILH. HENR. ET / MARIA M. BRIT. R.
Kz. Omgevallen eik (James II) en staande oranje boom (Willem III), daarachter schepen op zee. Omschrift: MELIOREM LAPSA LOCAVIT. In de afsnede; INAUGURATIONE MAIE: / STATUM PERACTA / LONDINI 11/21 APRIL / 1689
vL.III 407; Zilver 63 mm; Gewicht 94,43 gram

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MAART/APRIL 2002, 26e JAARGANG NR. 2

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: coins@schulman.nl

DE BEELDENAAR 26 (2002) nr. 2

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.
tel. 030-2910418, fax 030-2910467
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. Limperg
D. Purmer (hoofdredacteur)
R. Van Laere (België)
B.J. van der Veen

ABONNEMENTEN
Abonnement (incl. BTW) bij vooruitbetaling per jaar € 22,96. Voor België en Luxemburg € 23,55.
Overige landen € 33,81.
Losse nummers € 4,54.
Abonnementen omvatten alle nummers van één jaargang en worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementen opgeven bij het secretariaat. Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven adreswijzigingen en mutaties door aan hun vereniging.

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Winksele, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel 50

Bij de voorplaat 50

In memoriam D.A. Wittop Koning (1911-2001) 51
Bert van Beek

In memoriam Jan Koning 52
Dick Purmer

Pottenbakker wenst klinkende munt 54
L.M.J. Boegheim

Tiende-eeuwse Maastrichtse munt uit Tongeren 59
R. van Laere & P. van der Hove

De veelzijdige penningkunst van Eric Claus 63
Hans de Koning

Symposium 'Van solidus tot euro' 91

Verenigingsnieuws 92

Tentoonstellingen 96

Redactioneel

DICK PURMER

Het tweede nummer heeft een ernstige vertraging opgelopen, die te wijten is aan ziekte van de hoofdredacteur, hetgeen helaas een slecht begin is van mijn aantreden. Ik hoop in de komende maanden deze vertraging in te kunnen lopen.

Bij de redactieleden van *De Beeldenaar* zult u helaas Karel Soudijn missen. Na ruim 15 jaar vond hij het tijd om op te stappen. Naast zijn werk als redacteur heeft Karel een groot aantal artikelen voor *De Beeldenaar* geschreven van uiteenlopende aard. De meeste artikelen waren gerelateerd aan de penningkunst, vele penningen werden door hem beschreven, terwijl ook de ontwerpers voldoende aandacht kregen. De artikelen over penningen worden door Karel beschouwd als de meer oorspronkelijke bijdragen, die vooral gingen over de eigentijdse penningen. Hij bekeek de penningen soms als 'autonome kunstwerken' en hij waagde zich aan uitspraken over hun esthetische waarde en hij beschouwde penningen ook als voorwerpen die gebruikt worden om 'boodschappen' over te brengen tussen mensen, het gaat dan om de functionaliteit.

Daarnaast zijn ook vele boekbesprekingen van zijn hand in de loop van de jaren gepubliceerd, die zowel munten, bankbiljetten als penningen als onderwerp hadden. Ook tentoonstellingen waren een dankbaar onderwerp. Buiten het normale patroon valt de vertaling van een artikel van Peter Ilisch over de penningen van de Bisschoppen van Münster.

In de afgelopen jaren heeft Karel 79 artikelen geleverd aan het tijdschrift, hetgeen een imposante bijdrage genoemd mag worden.

Karel, hartelijk dank voor jouw jarenlange werk van hoge kwaliteit.
Wij hopen van ganser harte dat het terugtreden als redacteur jouw pen niet doet opdrogen. ■

Bij de voorplaat

Het model in gips voor de bezoekerspenning van Het Nederlands Muntmuseum 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt' VI: de muntslag ten tijde van Koningin Beatrix is van de hand van Eric Claus.

Foto: Hans Kokx., Nieuwegein

In Memoriam D.A. Wittop Koning (1911-2001)

BERT VAN BEEK

Pas tijdens de voorjaarsvergadering van het Genootschap te Sneek op 25 mei j.l. werd in ruimere kring bekend dat ons erelid en oud bestuurslid van het Genootschap, Dr. Dirk Arnold Wittop Koning, lange tijd apotheker te Amsterdam, reeds op 25 december 2001 was overleden. Zijn belangstelling ging uit naar de apotheek van vroeger en alles wat daarmee te maken heeft en naar de numismatiek. Het verheugende voor ons is dat het niet bij belangstelling bleef maar dat hij er ook over schreef. Hij bouwde in bijna vijftig jaar een omvangrijk œuvre op, waardoor hij veel van zijn kennis aan volgende generaties heeft overgedragen.

Wat de apotheek betreft, hij was curator van het Medisch Pharmaceutisch Museum te Amsterdam, specialiseerde hij zich (niet verwonderlijk voor een numismaat) vooral in de metalen apothekersinstrumenten, zoals de balans met bijbehorende gewichten en de vijzels die elke apotheker gebruikte om zijn grondstoffen fijn te wrijven. Zijn studie van de gewichten leidde in 1953 tot *Nederlandse gewichten*, dat hij samen met K.M.C. Zevenboom schreef. In dat zelfde jaar publiceerde hij het standaardwerk *Nederlandse vijzels*. Zijn belangstelling strekte zich ook uit naar de apotheker zelf. Zo werkte hij meer dan vijftig jaar aan een overzicht van de Nederlandse apothekers tot 1818, dat de kern werd van de *Biografische index van Nederlandse apothekers tot 1867*, dat hij in 1992 samen met A.I. Bierman en M.J. van Lieburg publiceerde. Zijn studie over de gewichten rondde hij af in 1980 met *2000 jaar gewichten in de Nederlanden*, dat hij samen schreef met G.M.M. Houben.

Ook aan het grensgebied van de farmacie en de numismatiek besteedde hij aandacht, zoals met zijn *Pharmaceutische penningen, plaquettes en draagtekens* dat in 1995 verscheen.

Zijn belangstelling voor de numismatiek had twee wortels: de gildenpenningen en de Gelderse Munt te Harderwijk. Natuurlijk heeft hij ook over beide onderwerpen gepubliceerd. In 1954 deed hij een oproep in de Geuzenpenning om te komen tot een nieuwe "Dirks", tot dan het standaardwerk op het gebied van gildenpenningen. Na ruim twintig jaar onderzoek kon hij in 1978 het resultaat publiceren onder de titel *De penningen der Noord-Nederlandse ambachtsgilden*. Zijn kennis over Gelderse numismatiek bundelde hij in *De Gelderse Munt te Harderwijk 1584-1806*, dat verscheen in 1992. Daarnaast heeft hij nog tientallen artikelen over de farmacie en de numismatiek gepubliceerd, waaronder bijna twintig in het Jaarboek voor munt- en penningkunde.

In de jaren zeventig leerde ik hem kennen toen ik lid werd van de Numismatische Commissie van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap te Amsterdam. Hij was toen bijna uitsluitend gericht op gildenpenningen. Toen merkte ik dat hij, hoewel hij met veel zaken tegelijk bezig was, zich toch echt in een onderwerp kon vastbijten.

Wittop Koning was een markant man die met stelligheid kon betogen, gevoelig was voor details en preciesheid, maar die tevens begiftigd was met een speciaal gevoel voor humor. ■

In memoriam Jan Koning

DICK PURMER

Op 21 juni 2002 is heel plotseling ons erelid Jan Koning op eenentachtigjarige leeftijd overleden. Alhoewel Jan het wat rustiger aan ging doen en dat mag ook wel op een leeftijd van 81 jaar, was hij nog zeer actief. De voorjaarsvergadering van het Genootschap op 25 mei in Sneek heeft hij nog in goede gezondheid mogen meemaken.

Op 7 juni was hij nog bij de opening van de tentoonstelling in Leiden en reisden wij nog samen van Leiden naar Utrecht. Hij was nog vol plannen, zo was hij met een artikel over numismatische metallurgie bezig, het gebruik van muntmetalen en muntlegeringen, waarvoor hij woensdag, 19 juni nog in Het Nederlands Muntmuseum in Utrecht was. Hij was op dit onderwerp bij uitstek deskundig en hij beloofde mij binnenkort zijn eerste opzet toe te zenden. De laatste keer dat ik hem zag was op 8 juni op de Dag van de Munt in Utrecht.

Jan had warme belangstelling voor de numismatiek. Ik schrijf hier dan ook namens het Genootschap voor Munt- en Penningkunde en namens de Numismatische kring Twente.

Aan de kringen was Jan zeer verknocht. Hij was in 1965 een van de drie oprichters van de Numismatische Kring Twente en hij heeft mij wel eens verteld, dat hij naar Den Haag was gereisd om aan Prof. Van Gelder advies te vragen voor het opzetten van een kring, alsmede naar Amsterdam om ook aan Jacques Schulman om zijn ervaringen te vragen. De kring Twente telde in zijn bloeiperiode 125 leden. Van 1967 tot 1976 was hij voorzitter van de kring, die hem in 1977 benoemde als ere-voorzitter. Naast de volwassenen kring heeft hij ook veel aandacht besteed aan de jeugdkring, kinderen van 10 tot 14 jaar.

Om in het begin meer voor de leden te kunnen doen heeft Jan veel energie gestoken in contacten met de kringen Oost-Nederland en Moneta Campensis. Uit dit overleg kwam in 1971 het tijdschrift 'De Florijn' voort. Dit tijdschrift, een uitgave van de federatie van Numismatische kringen heeft tot 1976 bestaan met onder meer Jan als redacteur. Het laatste nummer, nummer 25 bevatte onder andere een artikel van zijn hand over de munten van de Franse Revolutie, een onderwerp dat zijn diepe belangstelling had. In de regionale pers had Jan een rubriek, die hem de gelegenheid gaf het verzamelen van munten te promoten. Pas een paar jaar geleden werd het hem teveel en is hij met de rubriek gestopt.

Op basis van zijn kennis van muntmetalen heeft hij bijdragen geleverd aan de Encyclopedie van Munten en Bankbiljetten.

Als voorzitter van de werkgroep Numismatische Kringen van 1976 tot 1992 heeft hij veel gedaan om de belangstelling voor zijn hobby aan te wakkeren. Uitermate belangrijk vond hij het opstellen van een sprekerslijst als ondersteuning van de diverse kringen.

Naast het bestuurswerk was hij ook altijd genegen om als spreker een bijdrage te leveren. Hij had altijd wel iets interessants liggen.

Jan werd in 1967 lid van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. In 1977 werd hij gekozen in het bestuur van het Genootschap en in 1982 werd hij de opvolger van Pieter Meijer als voorzitter van het Genootschap. In 1986 werd hij opgevolgd door Bert van Beek. Bij zijn afscheid werd hem de penning van verdienste van het Genootschap door de nieuwe voorzitter uitgereikt.

Bij de eerste Coin-Fairs heeft Jan stimulerend gewerkt om het Genootschap als een van de deelnemers aanwezig te laten zijn. Hij vond het noodzakelijk, dat het Genootschap meer in de openbaarheid trad. Ook heeft hij in 1986 met hulp van anderen een enquête gehouden, waarmee meer inzicht werd verkregen in de achtergronden van de bezoekende verzamelaars. De resultaten zijn door Jan gepubliceerd in *De Beeldenaar*.

Het eeuwfeest van het Genootschap in 1992 kende een lange voorbereidingstijd. Jan heeft als voorzitter van de eeuwfeestcommissie jarenlang gewerkt aan een grandioos eeuwfeest. De commissie vergaderde voor het eerst op 23 september 1983.

Vanwege zijn bijzondere verdiensten voor het Genootschap werd hij 11 juni 1992 benoemd tot erelid.

Tijdens de jubileumbijeenkomst in het Rijksmuseum op 12 juni 1992 werd aan Jan door de burgemeester van Delden, de heer mr J.Drost de versierselen behorend bij het ridderschap in de orde van Oranje Nassau uitgereikt voor zijn vele activiteiten ten behoeve van de numismatiek. In zijn toelichting stelde de burgemeester, dat Jan gedurende de afgelopen jaren in een groot aantal functies veel voor het Genootschap heeft betekend, zoals voorzitter van het Genootschap, voorzitter en oprichter van de numismatische kring Twente, redacteur van de Florijn, voorzitter van de Werkgroep Numismatische Kringen en voorzitter van de Eeuwfeestcommissie. Zijn organisatorisch en coördinerend vermogen en zijn wetenschappelijk werk hebben Jan Koning grote waardering en bekendheid bezorgd.

Zijn bekendheid beperkte zich niet tot regionaal of landelijk niveau, maar ook internationaal. Hij had vele intensieve buitenlandse contacten met o.a. der Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete en het Koninklijk Belgisch Genootschap voor Numismatiek.

Over het Genootschap hebben wij vele gesprekken gevoerd. Vaak hebben wij gesproken hoe belangstelling voor onze fraaie hobby gewekt kon worden en op welke wijze in een vroegtijdig stadium de jeugd warm gemaakt kon worden. Toen ik voorzitter van het Genootschap werd trof ik een uitgebreide lijst aan van de bestuursbenoemingen en – herbenoemingen als leidraad voor het bestuur. In zijn periode waren de statuten een keer niet goed toegepast en in mei 1986 bij zijn afscheid had Jan alles voor zijn opvolgers keurig uitgewerkt. Ook de gemaakte fouten werden keurig schematisch uitgewerkt.

Jan was een echt verenigingsmens en uitermate bescheiden en wilde zich nooit opdringen. Had je een probleem, dan was hij altijd genegen je te ondersteunen. Hij hield van gezelligheid en ik denk nog graag terug aan zijn tachtigste verjaardag, die hij met een aantal numismatische vrienden heeft mogen vieren.

Jan heeft veel voor de numismatiek betekend. Zonder zich op de voorgrond te dringen heeft hij erg veel gedaan.

De koninklijke onderscheiding was een groot blijk van waardering en Jan was hier terecht erg trots op.

Na een lang en zeer werkzaam leven is hij toch nog zeer onverwachts heengegaan en dat laat een gat na.

Wij kijken met dankbaarheid terug op alles wat hij voor ons heeft gedaan.

Pottenbakker wenst klinkende munt.

Hoe begripsbepalingen in de loop der jaren kunnen veranderen.

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding.
Als heden ten dage gesproken wordt over *klinkende munt* weet vrijwel iedereen dat baar geld, specie of contant geld wordt bedoeld. Bijna niemand echter associeert klinkende munt met de klank of het geluid van vallende muntstukken. Vooral de klank van zilveren muntstukken gold voorheen als een kenmerk van echtheid. Ruim een eeuw geleden was de kwestie van de klank zelfs oorzaak van een uitvoerige correspondentie tussen het ministerie van Financiën en het Munt-Collegie, zoals uit onderstaand artikel moge blijken.

Regout beklaagt zich bij de minister.
In 1836 werd door Petrus Dominicus Regout (1801-1878) in Maastricht een aardewerkfabriek annex glasslijperij *De Sphinx* opgericht. Aan die positie ontleende de oprichter een vrijwel feodale macht. Het bedrijf was overigens berucht vanwege de slechte arbeidsomstandigheden.

Petrus Dominicus Regout (1801-1878) – Foto: Iconografisch Bureau Den Haag (reg.nr. E 15983)

Regout werd de stamvader van een aantal industriële ondernemingen, die door diverse leden van de familie werden opgericht. Hiertoe behoort ook de Maastrichtsche Spijker- en Draadnagelfabriek v/h. Thomas Regout, thans nog een der belangrijkste ondernemingen in Maastricht.

Op 16 juli 1877 richtte de oprichter van de *Fabrieken van glas- en aardewerk*, Petrus Regout, zich in een uitvoerig schrijven tot de minister van Financiën, jhr. mr. H.J. van der Heim (1874-1877). Regout vestigde er de aandacht op dat er zich onder de Nederlandse zilveren muntstukken voortdurend exemplaren bevonden die *niet klonken*. Dit was voornamelijk het geval met de guldens en rijksdaalders, een enkele maal ook met goudstukken. Hij had reeds een groot aantal van dergelijke stukken bij het agentschap van De Nederlandsche Bank ontvangen als hij wissels verdisconteerde.

Ofschoon de agent van De Nederlandsche Bank aanvankelijk geen bezwaar maakte tegen omwisseling van die stukken, weigerde hij sedert begin juli de munten terug te nemen. De agent motiveerde deze wijziging in zijn houding voorgevende dat hij niet verzekerd was dat die stukken inderdaad van het agentschap afkomstig waren. Ook 's Rijks betaalmeester, in feite de vertegenwoordiger van de Staat, weigerde inwisseling of in ontvangstname.

Voor Regout betekende één en ander ongerief. Het was hem onmogelijk de

aanzienlijke sommen, die door hem werden verdisconteerd, stuk voor stuk bij De Nederlandsche Bank te kunnen naklinken. De werklieden die door Regout werden uitbetaald, hadden er veel last van, omdat de winkeliers weigerden zulke munten in betaling te nemen. Ze waren bang met vals geld te maken te hebben. De stukken kwamen dan weer bij Regout terug teneinde ze om te wisselen tegen *klinkers*.

Er waren echter ook bezwaren van veel ernstiger aard gerezen, toen een arbeider van Regout naar België wilde reizen. Bij betaling van zijn spoorkaartje aan het station van Maastricht, had de lokettist zich vergewist van de klank van de ter betaling aangeboden gulden, door die enige malen op een stenen plaat te laten klinken. Hierna weigerde de beambte de gulden te accepteren met de opmerking dat die vals was. De arbeider wilde een andere gulden ter betaling aanbieden, maar kreeg hiertoe geen kans. Twee achter hem staande marechaussees grepen hem in zijn kraag en leidden hem weg. Hij verklaarde de gulden van Regout te hebben ontvangen, maar desondanks mocht hij niet vertrekken. De man werd hierop naar het kantoor van Regout gebracht, alwaar men de marechaussees wist te overtuigen dat de gulden echt was. Ware dit niet het geval geweest dan had de man waarschijnlijk nog veel onaangenaams te wachten gestaan. Hoe dan ook kon hij zijn voorgenomen reis niet ten uitvoer brengen. Zoals men zich gemakkelijk kon voorstellen was de man erg ontsteld om publiekelijk als uitgever van valse munt te worden behandeld.

Regout vervolgde zijn brief met de mededeling dat hij nog enige *wanklinkende muntstukken* had liggen en vroeg op welke manier die konden worden ingewisseld. Tevens vroeg hij de minister schikkingen te treffen om te voorkomen dat dergelijke stukken door de Munt in omloop werden gebracht. Bovendien drong hij er op aan de Rijksbetaalmeesters opdracht te geven de reeds in omloop zijnde muntstukken in ontvangst te nemen of in te wisselen.[1]

De minister verzocht Regout hem enige stukken die het gewraakte euvel vertoonden, te willen doen toekomen. Regout voldeed op 23 juli aan dit verzoek door toezending van 7 rijksdaalders (2 van 1842, 1 van 1845 en 4 van 1847) en 11 guldens (1 van 1840, 4 van 1845, 1 van 1847, 4 van 1848 en 1 van 1863). De minister legde de kwestie ter beoordeling voor aan het Munt-Collegie onder bijsluiting van de 18 stuks munten en vroeg inlichtingen over de gebreken van deze stukken.[2]

Het standpunt van het Munt-Collegie.
Het Munt-Collegie zond de munten terug met de opmerking dat de doffe klank te wijten was aan een gebrek in de fabricage, bestaande uit een luchtblaasje in het metaal. Dikwijls bevonden die luchtblaasjes zich dicht bij de rand van het stuk. Het blaasje zette zich dan bij de munting uit door de druk, waardoor een aan de rand zichtbare spleet ontstond. Elke partij die door de Muntmeester werd opgebracht, werd vooraf zoveel mogelijk van dergelijke gespleten stukken gezuiverd. Indien het luchtbelletje zich daarentegen meer in het midden van het muntstuk bevond, ontstond geen spleet en kon het gebrek alleen aan de doffe klank worden herkend. Zulke stukken werden aan de Munt niet uitgeschoten, tenzij ze bij de wegingen die door de waardijn bij onderzoek van een opbrengst werden verricht, werden aangetroffen. Een opzettelijk zoeken zou alleen kunnen plaatsvinden door nieuw gemunte specie op een marmeren plaat uit te klinken. Een dergelijke maatregel was gezien het resultaat, de kosten en het oponthoud niet lonend. Noch het uitzoeken der gespleten stukken, noch dat der dofklinkende munten zou het

voorkomen ervan in de circulatie absoluut niet verhinderen. Door de eentonigheid van het werk zou allicht menig stuk met doffe klank over het hoofd worden gezien. Bovendien waren er ook onder de stukken van de heer Regout, stukken die nog wel enige metallieke klank gaven.

Het luchtblaasje ontstond bij het gieten van de tinnen, soms als gevolg van minder goed metaal, soms door slordig gieten. Ook kwam het wel voor dat de ijzers (de gietvormen) niet de juiste warmtegraad hadden. Indien in de muntzaal meerdere gespleten munten voorkwamen kregen de smelters en gieters een waarschuwing om meer zorg en nauwlettendheid aan hun werk te besteden. Er mocht dan ook geredelijk op worden vertrouwd dat zowel door het Munt-Collegie als door de Muntmeester de nodige zorg werd besteed aan het voorkomen van uitgifte der gespleten of dof klinkende stukken. Niettemin was dit kwaad uiteraard niet geheel te vermijden.

Opmerkelijk was voorts dat het grootste gedeelte van de onderzochte gespleten zilveren speciën dagtekende van vóór 1850. Ambtenaren en werkvolk werkten toen met een Muntmeester – H.A. van der Wall Bake (1845-1874) – die nog slechts betrekkelijk kort in dienst was en bovendien aan de hermunting van het zilvergeld een veelomvattende arbeid te verrichten had.

Het merendeel der aangehouden gebrekkig gefabriceerde stukken bestond uit guldens. Tussen 1 januari 1876 en 1 juni 1877 waren vijftig van dergelijke guldens ter beoordeling aan het Munt-Collegie toegezonden, waarvan 43 van vóór 1850. Ook tien van de elf guldens van Regout en al diens rijksdaalders bleken van vóór 1850 te dateren.

Het luchtblaasje en het splijten waren ontegenzeggelijk fabricagefouten. De tegenwoordige Muntmeester had evenmin als zijn voorgangers bezwaar gemaakt tegen inwisseling van deze stukken, ook al waren de munten niet onder hun beheer vervaardigd. Een verplichting daartoe was hen daartoe niet uitdrukkelijk opgelegd. Deze verplichting was wel opgenomen in een wetsontwerp en zou – naar werd gehoopt – wel een wettelijk voorschrift worden.

Tenslotte veroorloofde het Munt-Collegie zich op te merken dat de betaalmeester in Maastricht zijn bevoegdheden te buiten was gegaan door te weigeren gespleten of dof klinkende munten niet in te wisselen. Het Collegie adviseerde de minister de comptabele ambtenaren door middel van een aanschrijving op de naleving van de bestaande voorschriften te wijzen.[3]

Reactie van de minister.

De minister begon met vast te stellen dat de Muntmeester zich onder andere bereid had verklaard om de door Regout toegezonden slecht klinkende munten terug te nemen en daarvoor in de plaats gave stukken te verstrekken.

De bereidverklaring tot inwisseling omtrent deze vóór zijn optreden gemunte stukken stelde de minister op prijs. Maar hij vroeg zich toch af of de heer Taddel (1874-1887) met betrekking tot verdere hetzij door Regout, hetzij door andere personen aangeboden stukken op dezelfde wijze wilde handelen.

De minister stelde deze vraag op grond van de tabel van uitspraken van het Munt-Collegie, inzake van valsheid verdachte muntstukken, die hem op 3 augustus 1877 was toegezonden.[4] Hieruit was hem gebleken dat de aandacht van het publiek en van de rechterlijke ambtenaren sedert enige tijd in het bijzonder op gebrekkig gefabriceerde stukken scheen te zijn gevallen. Het aantal aan te bieden stukken zou hierdoor wellicht groot kunnen worden.

De minister was dan ook van mening dat het Munt-Collegie met zijn zienswijze zou instemmen, dat wanneer

eenmaal begonnen was die stukken tegen gave in te wisselen, men met die handelwijze zou moeten doorgaan. Immers er was geen grond de één te weigeren wat de ander werd toegestaan.

Van het antwoord op bovengenoemde vraag zou afhangen of de minister het antwoord van Taddel zou aannemen en tevens wat zijn verdere beslissing ter zake zou zijn.[5]

De reactie van de minister werd door het Munt-Collegie uiteraard onverwijld ter kennis van 's Rijks Muntmeester gebracht.[6]

Taddel verklaarde zich hierop bereid bij voortduring bedoelde stukken die van zijn meesterteken waren voorzien in te wisselen tegen gave stukken. Hij was verder bereid zulks tot wederopzegging zijnerzijds ook toe te passen op dergelijke stukken, die tijdens zijn voorgangers in omloop waren gekomen. Wel stelde hij als voorwaarde dat de gebrekkige fabricage door het Munt-Collegie moest worden geconstateerd, terwijl geen verdere publiciteit aan die maatregel mocht worden gegeven.[7]

De minister wordt ingelicht.
Het Munt-Collegie bracht Taddel's standpunt direct ter kennnis van de minister.[8] Het kwam er op neer dat accoord werd gegaan met inwisseling van zowel oude- als nieuwe munten, die fabricagefouten vertoonden maar dat Taddel zich niet onvoorwaardelijk hiertoe wilde verplichten. Er bestond natuurlijk geen enkele zekerheid omtrent de aantallen munten met fabricagefouten die nog in circulatie waren. Zou de aandacht van het publiek in toenemende mate op die stukken worden gevestigd, dan bestond de kans dat een zo grote hoeveelheid stukken kon worden aangeboden dat de schade door inwisseling voor de Muntmeester – toen nog eigen ondernemer – te groot zou worden.

Daarbij speelde vanzelfsprekend ook een rol dat de vrije aanmunting van standpennningen in 1874 was gestaakt, zodat voor de gebrekkige stukken nauwelijks emplooi was. Het zilver had dus voor de Muntmeester weinig waarde. Het Munt-Collegie was niettemin van mening dat er zich wel zeer buitengewone omstandigheden zouden moeten voordoen alvorens Taddel zich tot opzegging genoopt zou zien. Mocht dit ooit onverhoopt het geval zijn, dan zou de Staat de inwisseling voor eigen rekening moeten gaan nemen, waartegen naar de mening van het Munt-Collegie geen onoverkomenlijke bezwaren zouden bestaan.

Regout komt opnieuw in beeld.
Met zijn brief van 1 september 1877 zond Regout opnieuw een bedrag van *f* 14.- aan niet klinkende zilveren munten aan de minister. Hij verwees naar zijn brief van 23 juli en verzocht hem te willen berichten hoe daarmee en met de eventueel in het vervolg te ontvangen gebrekkige muntstukken te handelen.

De beslissing van de minister.
Op 8 september stelde de minister het Munt-Collegie in kennis van de tweede brief van Regout. Tevens zond hij de oorspronkelijk in geding zijnde muntstukken terug met het verzoek deze door de Muntmeester te doen inwisselen tegen goed klinkende stukken. Eenvoudigheidshalve werd verzocht de verzending rechtstreeks aan Regout te doen plaatsvinden.[9]

Eveneens op 8 september stelde minister Van der Heim Regout uitvoerig in kennis van zijn beslissing en de motivering van het Munt-Collegie, die hiertoe had geleid. De toegezonden munten waren ontegenzeggelijk echt, maar niet goed gefabriceerd. Ze konden worden ingewisseld en de Muntmeester zou hiervoor eerstdaags zorg dragen. De minister maakte wel een voorbehoud ten aanzien van stukken die door de voorgangers van de op dat

moment in functie zijnde muntmeester waren vervaardigd, met de toevoeging dat vele dergelijke stukken ook elders in het land sedert jaren zonder enig bezwaar in de omloop voorkwamen.

Het verzoek van Regout maatregelen te nemen zodanige stukken voortaan zowel door De Nederlandsche Bank als door de Rijksbetaalmeesters te doen inwisselen werd door de minister afgewezen, omdat de bestaande Muntwet hiertoe noch aanleiding, noch grond had. De minister verwees daarbij naar artikel 22 van de Wet van 26 november 1847 (Stbl. 69) waarin uitsluitend nagemaakte, vervalste, in waarde verminderde, verminkte of geschonden muntstukken werden genoemd. Die stukken mochten aan de landskantoren worden aangehouden. Alleen ten aanzien van die stukken was in artikel 21 van die wet gesteld dat niemand gehouden was ze aan te nemen. De door Regout ingezonden stukken, hoewel gebrekkig gefabriceerd zijnde, moesten dus door de landskantoren in betaling worden aangenomen. Alleen indien ze door de beheerder van zodanig kantoor van valsheid werden verdacht, konden ze worden aangehouden en tot onderzoek aan het Munt-Collegie worden opgezonden. De minister achtte het niet zeer waarschijnlijk dat dit ten aanzien van stukken als de onderwerpelijke zou plaats vinden. Mocht het zich echter voordoen dan verzocht hij daarvan mededeling te doen.

Eventueel konden de muntstukken betrekking hebbend op de brief van Regout van 1 september indien dit nodig of wenselijk mocht worden geoordeeld alsnog tot onderzoek aan het Munt-Collegie in Utrecht worden opgezonden.

De afloop.

Op 11 september voldeed het Munt-Collegie aan het verzoek van de minister van Financiën en zond zeven gave rijksdaalders en elf gave guldens aan Regout.[10] De minister van Financiën werd hiervan gelijktijdig in kennnis gesteld. De gebrekkig gefabriceerde stukken werden door het Munt-Collegie vernietigd.

Op grond van artikel 22 van de Wet van 26 november 1847 was het Munt-Collegie verplicht ook voor gebrekkig gefabriceerde stukken, die aan haar onderzoek waren onderworpen, een uitspraak op te maken. Men had dit nagelaten ten einde geen aanleiding te geven dat de officiële uitspraak van het Munt-Collegie in tegenspraak zou zijn met het door de minister van Financiën in te nemen standpunt. Op grond van deze overweging beschouwde het Munt-Collegie haar missive van 31 juli als haar uitspraak, hoewel die niet door drie leden van haar College was ondertekend, zoals in artikel 19 van het Koninklijk Besluit van 2 september 1850 (Stbl. 56) werd gevorderd. De aanvullende tabel van uitspraken over de maand juli was als bijlage toegevoegd. ■

DANKZEGGING.

Met dank aan drs. M.L.F. van der Beek voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de archiefgegevens.

NOTEN

1 Oud archief van 's Rijks Munt, inv. nr. 837 ingenomen stukken jaar 1877, brief dd 16.7.1877 van Petrus Regout aan de minister van Financiën.
2 Ibidem, brief no. 54 dd 28.7.1877 van de afd. Generaal-Secretariaat van het ministerie van Financiën aan het Munt-Collegie.
3 Ibidem, brief nr.901/764 dd 31.7.1877 van het Munt-Collegie aan de minister van Financiën.
4 Brief nr. 914/772 dd 3.8.1877 van het Munt-Collegie aan de minister van Financiën.
5 Ibidem, brief nr. 45 dd 8.8.1877 van de afdeling Generaal-Secretariaat van het ministerie van Financiën aan het Munt-Collegie.
6 Ibidem, brief nr. 933/790 dd 10.8.1877 van het Munt-Collegie aan de Muntmeester.
7 Ibidem, brief nr. 960 dd 17.8.1877 van 's Rijks Munt aan het Munt-Collegie.
8 Brief nr. 960/813 dd 18.8.1877 van het Munt-Collegie aan de minister van Financiën.
9 Brief nr. 40/1043 dd 8.9.1877 van de minister van Financiën aan het Munt-Collegie.
10 Brief nr. 1043/892 dd 11.9.1877 van het Munt-Collegie aan Regout.

10de-eeuwse Maastrichtse munt uit Tongeren

R. VAN LAERE & P. VAN DEN HOVE

Sinds meer dan een eeuw eist Tongeren met wisselend succes de titel op van *oudste stad van België*. Verschillende generaties archeologen hebben hun bijdrage geleverd om Romeins Tongeren opnieuw tot leven te wekken. De grote belangstelling voor het antieke Tongeren staat in schril contrast met onze kennis over de middeleeuwse stad. Na de 4de eeuw lijkt Tongeren immers van de aardbodem te verdwijnen. Sommige historici hebben zelfs vragen over de continuïteit in de bewoning en het functioneren van de stad. Anderen wijten de lacunes in onze kennis eerder aan de beperkte schaal van archeologisch onderzoek naar postromeinse sporen en aan het geringe aantal geschreven bronnen dat voor deze periode beschikbaar is. Enkele recente, vrij spectaculaire vondsten uit de Merovingische periode ondersteunen de laatste hypothese ten overvloede. Toch blijft het bijzonder moeilijk een dieper inzicht te verwerven in de geschiedenis van Tongeren van de 5de tot de 12de eeuw. Archeologisch bodemonderzoek in Tongeren concentreert zich immers – al te – vaak op de Romeinse tijd en schenkt – dikwijls noodgedwongen – nauwelijks aandacht aan de Middeleeuwen en recentere periodes.

Restauratiewerkzaamheden aan de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek bieden een unieke kans om hieraan te verhelpen. Recent werd daarbij bovendien een muntstuk opgegraven, dat de moeite van het publiceren waard is.

Vondstomstandigheden

Tijdens de eerste fase van het archeologisch onderzoek werd het westelijk gedeelte van de Onze-Lieve-Vrouwebasiliek opgegraven. Hierbij gebeurden heel wat uitzonderlijke vondsten, ook op numismatisch vlak. Er werden daarbij vele kleine metalen objecten geborgen. Er dient gezegd dat het merendeel van deze vondsten – ook de hier besproken munt – slechts opgespoord kon worden dankzij het frequent gebruik van een metaaldetector.

De munt is opgegraven in de middenbeuk en bevond zich in een uitgestrekte, 60 cm dikke, egaal bruine laag die het muurwerk van een kerkgebouw uit de 9de/10de eeuw afdekt[1]. Deze laag werd aangebracht om het terrein op te hogen voor of tijdens de bouw van een nieuwe Ottoonse kerk. Zij wordt op haar beurt doorsneden door de fundamenten van de Romaanse kerk.

Beschrijving

Obool; Maastricht; Otto II (973-983) of Otto III (996-1002); diam. 18 mm; gewicht 0,678 g; stempelstand 3 uur; geplooid.

Foto: Instituut voor Archeologisch Patrimonium, Zellik (B)

Vz.: Sierkruis gevormd door vier dubbele staafjes, die in het midden een dakpansgewijs verband vormen; in het hart van het kruis staat een centraal punt

Legende: + OTTO [ ]P [ ]T A VG

Kz.: Kruisvormig monogram waarvan de armen eindigen met de letters met T / I // E // C/M

Legende: + S[ ]S SERV ATIVS EP.S

Deze obool hoort klaarblijkelijk bij een gelijkaardige penning beschreven door Dannenberg[2]. Ondanks de kleine afwijkingen in de afbeelding bij Dannenberg en de verwarrende beschrijving van Frère[3], mag aangenomen worden dat beide munten tot dezelfde uitgifte behoren en wellicht zelfs stempelidentiek zijn.

Dannenberg pl. 10 nr. 237

Het woord dat volgt op OTTO is erg onduidelijk op het Tongerse exemplaar. Tussen de naam van de keizer – OTTO – en het einde van de legende – A VG – staan zes tot wellicht acht letters. De ongelijke breedte van de letters maakt elke poging tot reconstructie echter problematisch.

Met wat goede wil kan men IxxPxIxT herkennen waarbij de eerste I onduidelijk is en beslist door een brede letter – een unciale M – of meerdere 'smalle' letters – een E of een unciale N – gevolgd wordt. Na de P volgt mogelijk een E of een N. De tweede I is waarschijnlijk het linkerbeen van een letter, die mogelijk als R gelezen mag worden. De lezing – IMPERT – ligt daarom voor de hand.

In het monogram van de Tongerse munt vertoont de letter T slechts een vaag spoor dat mogelijk wijst op een ligatuur met een R. Dit exemplaar kan echter geen zekerheid geven over een dergelijke ligatuur. De letter E is over het hart van het kruis geplaatst. De tweede letter van de legende is waarschijnlijk een C maar moeilijk als dusdanig herkenbaar. Er lijkt daarenboven nauwelijks plaats voor een normaal gevormde letter tussen beide S-en. Tussen de laatste S en het kruis bij de aanvang van de legende lijkt nog vrij veel ruimte en kan mogelijk een schaduw van een tweede S – gevolg van een dubbelslag? – waargenomen worden. Deze zone bevindt zich echter aan de binnenzijde van de plooi zodat de lectuur op dit ogenblik noodgedwongen onzeker blijft.

Datering

De datering van deze zeldzame munt roept een aantal vragen op. Deze zijn, onder meer als gevolg van de specifieke problematiek van de Maastrichtse muntslag, niet eenvoudig op te lossen.

Uit de legende op voor- en keerzijde, waarin zowel de naam van de keizer – en niet van de koning! – als de heilige Servatius genoemd worden, blijkt dat het hier gaat om een keizerlijke en niet om een Luikse munt – *in casu* van de Luikse bisschop Notger (972-1008) – waarop in principe de heilige Maria of de heilige Lambertus vermeld worden.

Op basis van formele en stilistische kenmerken kan het munttype zowel toegeschreven worden aan Otto II, keizer van 973 tot 983, als aan Otto III, keizer van 996 tot 1002. De munten van beide keizers zijn op basis van zuiver formele kenmerken immers erg moeilijk te onderscheiden.

Slechts één penning van hetzelfde type stamt uit een relatief goed gedateerde vondst: de schat van Minsk – Novyi Dvor, die verborgen werd rond 1000. Vermits deze schat onder meer munten bevat van Karel de Dikke (876-887), Otto I (956/962-973), II en III kan hieruit geen argument geput worden voor een preciezere datering[4].

Omdat de muntslag onder Otto III klaarblijkelijk een sterke bloei kent[5], vormt een datering in de periode 996-1002 een aantrekkelijke hypothese, die daarenboven goed aansluit bij de algemene indruk van de productie van de keizerlijke muntslag te Maastricht zoals blijkt uit de Oost- en Noord-Europese muntschatten.

Het argument van Dannenberg, dat het kruis op de voorzijde vanuit iconografisch standpunt sterk afwijkt van de overige munten van Otto III, kan op dit ogenblik echter moeilijk weerlegd worden[6]. Wellicht schuilt hierin trouwens de sleutel tot een preciezere datering.

Frère is erg verward over de precieze datering. Hij schrijft het exemplaar uit de vondst van Novyi Dvor toe aan keizer Otto III (983/996-1002) en dateert de munt impliciet dus uit de periode van na de keizerskroning van Otto III, dus van 996 tot 1002. Toch stelt hij zowel in 1961[7] als in 1996[8] uitdrukkelijk dat hij nauwelijks kan aannemen dat de munt na 987 geslagen werd. Hij meent zijn stelling te kunnen staven door een verwijzing naar de oorkonde waarin – toen nog koning – Otto III in 988 aan de bisschoppen van Luik het recht verleende munt te slaan te Maastricht. Los van de evidente tegenspraak met het gebruik van de keizerstitel op de munt zelf, is dit argument van zeer beperkte waarde vermits niet uitgesloten kan worden dat het hier gaat om de bevestiging van een oudere oorkonde[9] en niet om een nieuwe – eerste – verlening van het muntrecht. De oorkonde van Otto III vormt op zich geen bewijs om bij voorbaat uit te sluiten dat dit type munt te Maastricht geslagen werd door keizer Otto II ([961/967] 973-983).

Uit de oorkonde kan evenmin afgeleid worden dat Otto III het *alleenrecht* om munt te slaan in Maastricht afstond aan de Luikse bisschoppen. De latere geschiedenis van de muntslag te Maastricht maakt immers duidelijk dat het muntrecht er territoriaal opgedeeld was en dat de keizer en zijn rechtsopvolgers, de hertogen van Brabant, zelf munt bleven slaan naast de Luikse bisschoppen. Er is geen enkele reden om aan te nemen dat de situatie onder Otto III anders was.

Frère levert dus op geen enkel ogenblik enig bewijs voor zijn stelling dat dit type munt geslagen werd door Otto III.

Van een aantal Ottoonse en Salische munttypes wordt redelijkerwijze aangenomen dat zij geslagen werden naar aanleiding van grootschalige bouwcampagnes aan kerken[10]. De afwijkende beeldenaar – een eigenaardig gevormd kruis waarvan tot nog toe geen parallel gevonden kon worden – zou een aanwijzing kunnen vormen voor een gelijkaardige origine. Geschreven bronnen bevatten geen blijken van bijzondere belangstelling voor Maastricht vanwege Otto II of Otto III, die trouwens geen van beiden de stad ooit bezochten.

Archeologisch onderzoek van de Sint-Servaasbasiliek heeft meer vragen opgeroepen dan oplossingen geboden. Het blijft nog steeds bijzonder moeilijk een goed inzicht te krijgen in de oudste bouwgeschiedenis. De sporen, waarvan in 1981 aangenomen werd dat zij getuigen van het bestaan van een twaalfhoekige kerk uit de 9de/10de eeuw, worden sindsdien op een totaal andere wijze geïnterpreteerd. De nieuwe zienswijze roept tevens vragen op bij de datering[11]. De herinterpretatie van het loden grafkruis van Humbertus, proost van het Sint-Servaaskapittel van 1051 tot 1088, speelt daarbij een belangrijke rol. De bouwgeschiedenis van vóór de wijding in 1039 blijft echter onduidelijk. De nieuwe hypothese stelt dat de nieuwbouw ondernomen door proost

Humbertus, schatplichtig was aan de Luikse Sint-Lambertuskathedraal waarvan het bouw onder Notger (972-1008) startte[12]. Indien nader onderzoek dit bevestigt, dan wordt het aantrekkelijk om Dannenberg 237 in verband te brengen met de aanvang van de verbouwingen aan de Sint-Servaaskerk, die door de wijding van 1039 afgesloten werden. De voorzijde van Dannenberg 237 toont in dat geval waarschijnlijk een afbeelding van een reliek van het Ware Kruis, gevat in het zogenaamde Ivoren Kruis dat toegeschreven wordt aan de school van Trier en dat van het einde van de 10de eeuw zou dateren[13].

Conclusie

Hoewel het in de huidige stand van zaken onmogelijk is om Dannenberg 237 met zekerheid te dateren, lijken er voldoende aanwijzingen voorhanden te zijn om een datering onder de regering van keizer Otto III aannemelijk te maken. De afwijkende iconografie en het feit dat zowel penningen als obolen geslagen werden, lijken er daarenboven op te wijzen dat deze uitgifte in verband gebracht mag worden met de aanvang van een bouwfase van de Maastrichtse Sint-Servaaskerk, die in 1039 afgesloten werd. ■

NOTEN

1 Datering gebaseerd op de eerste resultaten van het C14-onderzoek op houtskool uit de bouwmortel.

2 H. DANNENBERG, *Die deutschen Münzen der Sächsischen und Fränkischen Kaiserzeit*, Berlin 1876, p. 125 en pl. 10 nr 237.

3 H. FRÈRE, *Etude de numismatique liégeoise. La monnaie de Notger.* In: *Revue belge de numismatique et de sigillographie / Belgisch tijdschrift voor numismatiek en zegelkunde* 142, 1996, p. 108, nr 14. De beschrijving van het kruis op de voorzijde kan tot verwarring leiden maar zou verklaard kunnen worden door de onduidelijkheid van de tekening bij Dannenberg die Frère als voorbeeld gebruikt. De bemerking dat de legendes op beide zijden retrograad zouden zijn, is echter ronduit verkeerd.

4 DANNENBERG, *op. cit.*, p. 45.

5 B. KLUGE, *Deutsche Münzgeschichte von der späten Karolingerzeit bis zum Ende der Salier (ca. 900 bis 1125)*, Sigmaringen 1991 *(Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien* 29), p. 31-32.

6 DANNENBERG, *loc. cit.*, hierin onder meer gevolgd door A. ENGEL & R. SERRURE, *Traité de numismatique du Moyen Age*, Paris 1891-1905 (rep. Bologna 1964), p. 564.

7 H. FRÈRE, *Monnaies de l'évêque de Liège frappées à Maastricht.* In: *Revue belge de numismatique et de sigillographie / Belgisch tijdschrift voor numismatiek en zegelkunde* 107, 1961, p. 99, nr 18.

8 FRÈRE, *Etude...*, p. 108.

9 KLUGE, *op. cit.*, p. 26 (kaart 9 voor de periode 900-936), p. 27, p. 30 (kaart 12), p. 102.

10 Zo wordt onder meer voor Speyer een oorzakelijk verband gesuggereerd tussen de toename in het aantal muntemissies en de bouw van de kathedraal. Tot aan het einde van de regering van Konrad II (1024-1039) zijn slechts enkele types geattesteerd. Gedurende de volgende 85 jaar wordt gemiddeld om de 3,5 jaar een nieuw munttype ingevoerd, waarbij daarenboven duidelijke chronologische pieken vastgesteld worden. (W. BESS, *Pfenningwährungen und Geldumlauf im Reichsgebiet zur Zeit der Ottonen und Salier.* In: B. KLUGE (ed.), *Fernhandel und Geldwirtschaft. Beiträge zum deutschen Münzwesen in sächsischer und salischer Zeit. Ergebnisse des Dannenberg-Kolloquiums 1990)*, Sigmaringen 1993 *(Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Forschungsinstitut für Vor- und Frühgeschichte. Monographien* 31), p. 17-35.

11 Ontwikkeld door de opgraver T.A.S.M. PANHUYSEN, *1981. MAKK. 3. Een mijlpaal in het onderzoek van Sint-Servaas.* In: *Campus liber. Bundel opstellen over de geschiedenis van Maastricht aangeboden aan mr. dr. H.H.E. Wouters, stadsarchivaris en -bibliothecaris 1947-1977, bij zijn zeventigste verjaardag*, Maastricht 1982 *(Werken uitgegeven door Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap gevestigd te Maastricht* 8), p. 21-55 en door A.J.J. MEKKLNG, *Van centraalbouw tot dubbelkapel, de geschiedenis van het mausoleum van het Sint-Servaaskapittel te Maastricht.* In: *Campus liber...*, p. 56-85, vervolgens hernomen in de synthese door A.J.J. MEKKLNG, *De Sint-Servaaskerk te Maastricht*, Utrecht 1986 *(Clavis kunsthistorische monografieën* 2).

12 L. BOSMAN, *Een nieuw beeld van een oud gebouw. Opmerkingen over de St. Servaaskerk in Maastricht in de elfde eeuw.* In: *Bulletin KNOB* 91,1992,5-6, p. 170-176.

13 P.C. BOEREN, *Heiligdomsvaart Maastricht. Schets van de geschiedenis der heiligdomsvaarten en andere jubelvaarten*, Maastricht 1962, p. 185 *sqs.*

De veelzijdige penningkunst van Eric Claus

Vervolg (Het eerste deel verscheen in De Beeldenaar 26 (2002/12 e.v.)

Als beeldhouwer heeft Eric Claus bekendheid gekregen door zijn werk dat op veel plaatsen in ons land – en daarbuiten – te zien is. Opvallende werken van hem zijn De Wachter (Ned. Bank, Amsterdam 1983), het Dreesmonument (Buitenhof, Den Haag 1988) en het meer dan negen meter hoge bronzen beeld met drie paardenhoofden voor het hoofdkantoor van de Rabobank (Utrecht 1992). Tot eerder, groter werk door Claus behoort onder meer: Tournooi (Grote markt, Haarlem 1963), Vechtmachine (Cultureel centrum De Vaart, Hilversum 1967), Vier bronzen beelden in Beeldenpark te Oregon (USA 1970), Nevelpaarden (Tilburg 1972), Gevecht (Vejle, Denemarken 1975) en Macbeth (Silkeborg, Denemarken 1976). Paarden vormden voor sommige daarvan voor Claus een terugkerende bron van inspiratie, de beweging spreekt hem aan. Dat is ook te zien op diverse penningontwerpen, zoals onder andere op Prins Bernhardfonds (1963), Museum Boymans van Beuningen (1969) en Levenscirkel, met drie paarden (1978). Die penningen lijken soms aan te sluiten bij zijn groter werk of omgekeerd. Uit andere penningen blijkt belangstelling van Claus voor architectuur. Dat is begonnen bij het ontwerpen van de Frank Lloyd Wright penning in 1962 en resulteerde in diverse opdrachten voor architectenbureaus. Het meest recente voorbeeld is de penning voor de Stichting Welstandszorg Noord Holland (2001) met een patroon van huizen en het portret van ir. Keppler (directeur Openbare werken Amsterdam, in de tijd van Berlage).

Sterke portretten

Tot de in het oog springende penningportretten uit zijn vroege periode behoren onder andere de gevoelige portretjes van Remke (1959), de 'vette lach' van Jan Steen (1959) en de genoemde Frank Lloyd Wright. Zowel de eerste als de tweede prijs (Fidemwedstrijd 1963) werden aan Claus toegekend voor zijn portretten van de bekende Amerikaanse architect. Vervolgens zijn er sterke portretten zoals van Ite Boerema (1972), en van Thérèse van Duyl-Schwartze (1984), voor de gelijknamige portretprijs (een prijs die hem ook persoonlijk werd toegekend in 1987). Claus ontwierp, naast objecten voor diverse andere prijzen, penningen met portretten behorend bij de P.C. Hooftprijs (voor literatuur, 1975), de belangrijke toneelprijzen: de Louis d'Or en Theo d'Or (1978), de Paul Steenbergenprijs (1982), en de Mary Dresselhuisprijs (1995; in opdracht van de theaterproducent Joop van den Ende). De

HANS DE KONING

Communicatie '70, 1970 (70 mm) brons; kz.

Louis d'Or-penning toont de acteur Louis Bouwmeester als vertolker van de geldschieter Shylock in Shakespeare's toneelstuk De Koopman van Venetië.

In 1980 kreeg Eric Claus, met drie andere beeldend kunstenaars, Marte Röling, Nel van Lith en Herman Gordijn een staatsopdracht Koningin Beatrix te portretteren. De uitbeeldingen zijn bestemd voor officieel gebruik. Claus ontwierp een plaquette waarvan zich een variant bevindt in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden (aan de wand in de bibliotheek aldaar).

Commedia dell'Arte, Servetta, 1995 (82 mm) brons; vz.

Commedia dell'Arte, Polichinelle, 1995 (82 mm) brons; vz.

Ook heeft Claus diverse ontwerpen met portretten voor officiële- en pseudomunten gemaakt. Opvallend is het portret van koningin Beatrix op het recente bezoekerspenninkje van Het Nederlands Muntmuseum naar aanleiding van de zesde en laatste expositie 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt' (2002). Waarschijnlijk zal dit ontwerp door het grote publiek het mooiste uit de reeks van zes gevonden worden.

Met zijn serie portretten van filosofen (1997) deinst Claus niet terug voor een gedurfde stilering, waarmee aangetoond wordt dat hij een groot en origineel talent bezit.

Behalve uit veel portretten blijkt de veelzijdigheid van Claus ook uit zijn andere penningen. Zijn werk viel al vroeg op bij het bestuur van de Rotterdamse Kunststichting. Via mr Brevet, destijds verbonden aan die stichting, volgden er in die periode 1965 tot 1970 opdrachten voor penningen voor De Doelen, de Laurenskerk, Museum Boymans van Beuningen (elf ontwerpen), de manifestatie Communicatie '70 en de K.P. van der Mandele-prijs. Daarnaast kan Rotterdam zich gelukkig prijzen met penningen voor instellingen en bedrijven zoals de Nederlandse Economische Hogeschool, de tegenwoordige Erasmus universiteit, Architectenbureau Kraayvanger, Hudig Langeveldt, en de Kamer van Koophandel. In die periode verdiende Claus een (bescheiden) inkomen met opdrachten voor penningen. Dat werk had zó zijn interesse en nam zoveel tijd in beslag dat hij opdrachten voor groter werk niet aannam en aan collega's overdroeg.

Commedia dell' Arte

In de periode 1975-1995 heeft Eric Claus zich toegelegd op de uitbeelding van de spelers uit de Commedia dell' Arte. Deze beroemde vorm van het Italiaanse volkstheater uit de zestiende en zeventiende eeuw heeft hem altijd geboeid. Bij een serie beelden in verschillende formaten – zij vormen een bronzen beeldverhaal – ontstaan in 1995 twaalf 'open' penningen. De harlekijn Arlecchino, de pedante advocaat Ill Dottore, de oude vader Pantalone en de Gelieven zijn evenals de andere personages, Brighella, Colombine, Capitano, Sevetta, Pierrot en Polichinelle elk silhouetachtig weergegeven in een rechthoekige uitsparing binnen de penningcirkel. De spelers van de Commedia dell' Arte zijn met de penningen en plastieken door Claus opnieuw tot leven gebracht. Nog tijdens zijn studie aan de Rijksacademie bezocht hij in gezelschap van zijn docent prof. Van Thienen Florence en Venetië. Daar zag hij theaterstukken die opgevoerd werden in de traditie van de Commedia dell' Arte. Dat maakte zo'n indruk dat hij in zijn werk steeds weer terugkeerde naar deze inspiratiebron. In de nieuwste uitvoering uit 2001 is het ronde fond van de penning uitgevoerd als een getrapt podium met op de voor- en keerzijde – duidelijker is hier te spreken van de boven- en onderzijde – in miniatuur de komedianten. Claus is er in geslaagd de miniatuurfiguren elk een eigen uitbeelding te geven. Daarbij hebben sommige figuurtjes een vormgeving die op beide zijden onderling van gelijke hoogte is waardoor de penning op beide zijden kan staan. Het is een van zijn penningontwerpen die van platte naar ruimtelijke vormgeving gaat, naar een object. Het ontwerp dat is uitgevoerd in drie formaten sluit volgens Claus meer aan bij zijn huidige werk en toont de voortgaande ontwikkeling in zijn benadering van de penning.

Commedia dell'Arte 2001 (10mm, 60mm hoog) brons; vz.en kz.

Vlucht, 2001 (82 mm) of Rondedans, 2001 (95 mm, hoogte 70. breedte 45 mm) brons

Andere ontwerpen voor de verenigingspenning 2001

Tot de andere ingezonden ontwerpen voor de verenigingspenning behoren nog een drietal andere stukken.

Rondedans verbeeldt een vrouw, gekleed in een wijde jurk, met twee kinderen op de vlucht. De figuren verlaten de penning; de penningschijf 'draagt' de beeltenis en is als een sokkel voor een beeld. Op de keerzijde van deze ruimtelijke penning staat de tekst: RONDEDANS; op de andere versie plaatste Claus de tekst: VLUCHT 2001.

Oplichten, 2001 (80 mm, met uitstekende vormen: 100 mm, hoogte 40mm) brons; vz. en kz.

Rotterdam Culturele hoofdstad van Europa, 2001 (95 mm). brons

Op de ene zijde van de penning *Oplichten* wordt het penningvlak opgelicht door drie vlakken, te zien als personen in de vorm van driehoeken, Zij richten zich naar een ronde vorm in het midden. Op de keerzijde staat de tekst OPLICHTEN, CLAUS 2001 PK. Het uitgangpunt, het idee, is de drievoudige betekenis van het woord oplichten: licht geven, optillen en bedonderen.

De penning *Rotterdam 2001* memoreert die stad als culturele hoofdstad van Europa in dat jaar. Het ontwerp bestaat uit drie opwaartse facetten van gelijk formaat met een portret van Erasmus, hoogbouw en een schip, als symbolen voor de stad. De keerzijde heeft drie inwaartse facetten met daarop de tekst: ROTTERDAM/CULTURELE HOOFDSTAD/EUROPA – 2001–. Op een variant van deze penning staan de afbeeldingen en de tekst in een andere vorm op de drie facetten. Behalve voor deze penning maakte Claus al eerder (vanaf 1973) een zestal portretten van Erasmus in diverse uitvoeringen en varianten. De penning *Umbra Erasmi*, de schaduw van Erasmus, (1988) valt in deze reeks op door de uitbeelding van Erasmus en door de vormgeving.[1] De vierkante penning kan zonder hulpmiddelen staan en is mede daardoor een miniatuur beeldhouwwerk.

Techniek

De Spinozapenning en de hiervoor genoemde andere vier ontwerpen zijn vervaardigd door middel van zogenoemd vacuumgieten. Het is een op mij als leek ingewikkeld overkomend en moeilijk op schrift te stellen proces. Het heeft te maken met 'verloren was', extra centrifugale krachten en zeer hoge temperaturen. Bij gebruik van messing is de temperatuur zo'n 800 graden Celsius, terwijl brons dat veel 'stroperiger' is, wel tot 1200 graden verhit moet worden om het gewenste doel te bereiken. In *Over*

het slingergieten – een door Eric Claus samengesteld geschriftje dat in 1975 bij het Jubileumpenninkje van Penningkunst (ontworpen door Paul Grégoire) verscheen – wordt het centrifugaal gieten toegelicht. In de bundel *Cire perdue retrouvée* krijgt de verloren wasmethode aandacht.[2]

Mooie penningen

Tijdens het catalogiseren vraag ik Claus welke penningen van anderen hij tot de mooiste rekent. Hij antwoordt, verwonderd glimlachend alsof ik naar de bekende weg vraag: 'die van Pisanello, die van Esser en van Grégoire'. Als verenigingspenning noemt hij de door Bruno Ninaber van Eijben ontworpen 'Hommage aan Andries Copier' (1994) zeer bijzonder van vormgeving en belettering.

Verdienste

Het veelzijdig en intrigerend œuvre van de beeldhouwer en penningmaker Eric Claus vraagt eigenlijk om een meer diepgaande beschouwing dan hier bij het verschijnen van zijn Spinozapenning met de opsomming van enige bijzonderheden en de catalogus gegeven wordt. Claus weet met zijn voortdurend vernieuwende en verrassende vormgeving de penningkunst actueel en levend te houden. Dat is een niet te onderschatten verdienste. ■

NOTEN:

1. In *Erasmus op de penning* door Lucy L.E. Schlüter (1997, Nieuwjaarsreeks Erasmus Universiteit Rotterdam) staan toelichtingen op Erasmuspenningen w.o. Ad Fontes en Umbra Erasmi door Eric Claus.
2. *Over het slingergieten* is een uitgave van de Ver. voor Penningkunst (1975). Deze is nog beperkt verkrijgbaar.
   Cire perdue retrouvée verscheen in 1998 en is een uitgave van de Stichting Kunstenaarswerkplaats Beeldenstorm te Eindhoven (samenstelling Niko de Wit en Leo van Vegchel)

Museum Boymans-van Beuningen, 1969 (75 mm) brons; vz. en kz.

Catalogus van penningen door Eric Claus
Tweede deel

'Het gaat maar door ...'
(opmerking van Claus bij aanvullen van penningen aan de lijst)

Het eerste deel (nrs 1 t/m 96) van de 282 gecatalogiseerde penningen verscheen in *De Beeldenaar* 2002 nr 1.

De catalogus is samengesteld in samenwerking met de medailleur. Kleine afwijkingen in de opgave van het formaat zijn mogelijk. Ondanks het streven naar juistheid kunnen in deze catalogus enige onnauwkeurigheden voorkomen. Na het bij herhaling nagaan van de bijna voltooide lijst van penningen kwam Claus enige malen met de mededeling *'Ik heb nog iets gevonden ...'*. De opgave werd eind december 2001 afgesloten. Alle penningen zijn in brons gegoten, tenzij anders vermeld. Nr met * is opdrachtpenning.

Opm. n.a.v. deel 1:
Cat. nr 45. Het jaartal 1969 moet zijn: 1960.
Cat. nr 71. Tekst: AMSTERDAMSE SPECIALISTEN VERENIGING moet zijn: AMSTER/DAMSCHE/ SPECIALISTEN VEREEN/IGING
Cat nr 94a (in het eerste deel) moet zijn nr 95; 95 = 96 en 96 = 97.

De onderstaande cat. nrs 98 en 98a behoren een lager nummer te hebben. De penningen, gedateerd 1970, werden na het afsluiten van het eerste deel toegevoegd.

1970

98* Reddend zwemmen, K. N. B. R. D., 1970 (85 mm) Vz. zwemmer met drenkeling; tekst: K.N.B/.R.D Kz. school vissen; verticale lijn links van het midden

98a. Redden van drenkelingen K.N.B.R.D., 1970 (40 mm) kleinere, geslagen uitvoering van nr 98

1975-1979

99. P.C. Hooftprijs (staatsprijs voor letterkunde), 1975 (65 mm). Ontwerp Vz. harlekijn met rad van avontuur; tekst (op het rad): HOOFT PRIJS Kz. cijfers van het rad; tekst (groot): P C

100.* P.C. Hooftprijs (staatsprijs voor letterkunde), 1975 (65x37 mm). met oog aan ketting Vz. kop van P.C. Hooft, drie dimensionaal in vierkante uitsparing Kz. tekst: P.C./HOOFTPRIJS

100a. P.C. Hooftprijs (staatsprijs voor de letterkunde), 1975 (65x37 mm). variant van nr 100 Vz. en kz. als nr 100, zonder tekst

101. P.C. Hooftprijs (staatsprijs voor letterkunde), 1975 (37 mm). Vz. portret en face Kz. tekst: P.C. /HOOFT/PRIJS

102.* Vierde eeuwfeest Rijksuniversiteit Leiden, 1975 (77 mm). Vz. academiegebouw; tekst (links langs de rand): ACADEMIA LUGDUNO BATAVA (rechtsonder): 1575/1975 Kz. tekst (in kruisvorm binnen verdiepte rand): VIS/UNI/T/A FOR/ T/I/R en in kleinere letters: TER/GELE/GEN /HEID/VAN/HE/T VIER/DE/EEUW/FEE/S/T

102a. Vierde eeuwfeest RU Leiden, 1975 (50 mm). geslagen, ook in zilver. Variant van nr 102

103. St. Lucas Ziekenhuis Amsterdam, 1975 (115 mm). Vz. chirurg aan operatietafel; tekst: SINT/LUCAS/ZIEKEN/HUIS/A/MSTER/DAM Kz. ziekenhuisgebouw op bovenhelft van de penning eronder een runderkop; tekst (in rechthoekige verdieping): LUCAS 11-10/WANT WIE/VRAAGT ONT/VANGT WIE/ZOEKT VINDT/WIE KLOPT/HEM DOET/MEN OPEN

104.* Gemeente Zaanstad (erepenning), 1976 (80 mm). Vz. compositie van oude geveltjes uit de Zaanstreek; tekst: GEMEEN/TE/ZAAN/STAD Kz. fragmenten van wapenschild (rechts), schildhouder (kop van walvis) en gestileerde arabesk (links en eronder)

105.* Erasmus Universiteit Ad Fontes penning, 1976 (90 mm). Vz. Erasmus frontaal met gebogen hoofd een oud handschrift lezend; tekst (links): E/RAS/MUS/UNI/VERSI/TEIT/ ROTTER/DAM (rechts): SUIS/OCULUS/CER/NE/RE (met eigen ogen onderscheiden) Kz. meisje, gehurkt op één knie, schept met een kruik water uit een bron; tekst (rechts onder): AD FON/TES (vertaling: terug naar de bron)

106.* Pro Senectute (erepenning), 1976 (78 mm). Vz. bloemen en planten; tekst (in verdiepte cirkel): PRO/SENEC/TUTE (in verdiept vierkant): ZO DE GE/SLACH/TEN DER/BLADEREN/ZO DIE DER/MENSEN Kz. pauw in (excentrische) cirkel; tekst (in verdiept vierkant): VITAE/PAVO/SIGNUM

107. Tollundmand, 1977 (97 mm). Vz. liggende kop van Tollundman; tekst (rechts boven): TOLLUND/MAND Kz. Raderboot; tekst: SIL/KE/BORG/KUNST/NA/TUR (op rad): VEJLEN

107a. Tollundmand, 1977 (36 mm). Variant van nr 107. Vz. liggende kop van Tollundman; tekst: TOL/LUND/MAND

108. Bewolking, 1977 (64 mm). Vz. stapeling van vormen Kz. bewolking; tekst (geschreven): ZWAAR BEWOLKT LICHT BEWOLKT/ CLAUS 1977

109.* 500 jr Broederschap of het Gilde van Sint Joris te Noordwijk, 1977 (86 mm). Vz. kruisboogschutter; tekst (in drie rechthoekjes): DE GILDE/BROE/DER/ SCHAP/VAN ST/JORIS/NOORDWIJK Kz. ridder met draak; tekst (in verdiepte rechthoek): 1-4-1977

110.* Wereldkampioenschap roeien op de Amsterdamse Bosbaan, 1977 (49 mm). ook in zilver en goud. Vz. skiffeur; tekst: 1977/WORLD/CHAM/PIONSHIPS/ ROWING/ AMSTER/DAM/BOS/BAAN Kz. boot, riem en opvliegende eend

111.* Tienjarig bestaan nieuwe hoofdgebouw Ned. Bank, 1978 (38 mm). Vz. maquette gebouw Ned. Bank, drie vogels; tekst (rondom maquette gebouw): DE/NEDER-LAND/SCHE BANK/N.V. Kz. sleutel (tevens oog voor ketting, boven) met *f* als baard van de sleutel; links feestbloemen; de twee ongelijke rechthoekige uitsparingen in het midden vormen het cijfer 10; tekst (onder): JAAR (rechts): 68-78

112.* 175-jarig bestaan Vrijmetselaarsloge Fides Mutua Zwolle,1978 (62 mm). Vz. kubus met schematische voorstelling van het oude zegel van de loge; tekst (op rechter helft): VRIJ/METSE/LAARS/LOGE * FIDES/MU/TUA*ZWOLLE/1803-/1978 Kz. kubus met daaromheen gebladerte van de levensboom; tekst (om vijf zijden van de kubus): 1970 IN VRIJHEID GEBON-DEN 1770/LE PROFOND SILENCE/1803 FIDES MUTUA/1878 MOED EN VOLHARDING/1913 HUMANITEIT

113.* Louis d'Or, prijs voor acteurs 1978 (87 mm). messing Vz. portret (naar links) van Louis Bouwmeester als Shylock in Shakespeare's toneelstuk De koopman van Venetië Kz. theater; een speler op het toneel; tekst: LOUIS D'OR

114.* Theo d'Or, prijs voor actrices 1978 (89 mm). messing Vz. portret (en face) van Theo Bouwmeester Kz. vol theater, één toneelspeler; tekst: THEO/D'OR

115. Feijenoord penning, 1978 (93 mm). Vz. voetballende voeten met bal Kz. bal, stadiontribune; tekst: N.V. FEIJENOORD STADION/LUDUS VITAE NERVUS

116.* Feijenoord penning, 1978 (112 mm). Vz. stadion met veld en supporters op tribune Kz. bal; tekst: STADION FEIJENOORD N.V. (kopstaand): LUDUS VITAE NERVUS

117. Levenscirkel, drie paarden, 1978 (66 mm). Vz. drie paarden; Kz. achttien krassen

118.* 300ste sterfdag van Johan Maurits van Nassau, 1979 (82 mm). Vz. portret en face Johan Maurits met onderscheidin-gen; tekst: JOHAN MAU/RITS VAN/NASSAU/1604-1679/MILES/DUX ARCHI/TECTUS/PRINCEPS/ ARTIUM/ FAUTOR Kz. deel van het Mauritshuis, vruchten uit Brazilië; tekst (erboven): NULLIUS BONI SINE SOCIOUICUNDA POS-SESSIO (rechts onder): QUA PATET ORBIS

119. 300ste sterfdag van Johan Maurits van Nassau, 1979 (80 mm). Eenzijdig: portret Johan Maurits met gedeelte van een harnas; tekst (langs de rand): JOHAN MAURITS VAN NASSAU 1604-1679 /MILES/ DUX ARCHI/TECTUS/PRINCEPS/ ARTIUM/ FAUTOR

120.* Academisch Ziekenhuis Leiden, 1979 (73 mm). Vz. helpende vrouw, gebogen over patiënt in ziekbed; tekst (langs bovenrand): EXERCITIA PRACTICO MEDICA ST CECILIA ACADEMISCH GASTHUIS 1636; Kz. drie AZL-gebouwen; tekst (kopstaand): ACADEMISCH/ZIEKENHUIS (diagonaal): LEIDEN/1636/1979

1980-1990

121. Bordewijkpenning, 1980 (24 mm). vier-kante penning met ronde hoeken Vz. compositie rond tegen vierkant Kz. parodie; tekst: in rondje BLOKKEN BORDEWIJK

122 Bordewijkpenning, 1980 (44 mm) Vz. variatie op vierkant; tekst (langs de rand). BORDEWIJK Kz. variatie op het rond; tekst (langs de rand). BLOKKEN

123. Rita Wolvetang, 1980 (42 mm). ook in goud Vz. portret naar links, met oorbel; Kz. een jurk passen; tekst (groot).: RI/TA

124.* Rijnlands lyceum, 1980 (80 mm). Vz. drie schrijvende handen (in cirkel), koggeschip en vliegend paard; tekst (in drie banen): RIJN/LANDS/LYCEUM Kz. tekst: DOOR/EENDRACHT/GROEIEN KLEINE/DINGEN/ SASSENHEIM/VRIJ MAAR NIET/STUURLOOS /WASSENAAR /IN VOL-LEVAART/TEUGELS LOS/OEGSTGEEST

125.* Martens van Sevenhovenpenning, 1980 (110 mm). Vz. portret en face met hoed, zittend in stoel; tekst (in opwaartse bal-ken): MARTENS/VAN SEVENHOVEN/ PENNING Kz. drie koppen van stier, koe en lam; schema van Gelderland

125a. Martens van Sevenhovenpenning, (122 mm). 1980 variant van nr 125, sta penning, cirkel op vierkant

126.* Hanzepenning Zwolle, 1980 (72 mm). Vz. koggeschip (met top van de mast bui-ten de rand) en spiegeling in het water; tekst: SIGNUMCIVITATUM/ MARITIMARUM Kz. mast met zeil in de wimpel het wapen van Zwolle; links motief van het stadhuis; tekst (in cirkel): ZWOLLE 1230-1980

126a. Hanzepenning Zwolle, 1980 (132 mm). als nr 126; op groter formaat

127.(*) Filateliepenning, 1980 (54 mm). Vz. Engelse postzegel met halve cirkels als poststempel, daarin de tekst: FILATELIE/ STICHTING Kz. delen van drie postzegels met kartelrand; tekst: 15 c EURO [pa] en [Ned] ERLAND

128.* Zuiveringsschap Amstel en Gooiland, (erepenning). 1981 (79 mm). Vz. plank-ton, micro organismen (onder vergroot-glas) Kz. druppel positief- negatief; tekst (in het midden): ZUIVERINGSSCHAP/ AMSTEL EN GOOILAND

129.* Zuiveringsschap Amstel en Gooiland, 1981 (82 mm). Vz. landschap met rivier Vechtstreek Kz. veenafgravingen; tekst: ZUIVERINGSSCHAP/AMSTEL EN GOOILAND

130. Zuiveringsschap Amstel en Gooiland, 1981 (76 mm). Vz. reiger in het riet; tekst ZUIVERINGSSCHAP /AMSTEL EN GOOILAND Kz. smeerpijp, gedeelte fabriek

131.* Paul Steenbergen (acteur), 1982 (84 mm). Vz. portret en face; tekst (links): P/AU/L STEEN/BERGEN/PENNING Kz. toneel met groep spelers en stenen bergen

132.* Jeanne Bieruma-Oosting, (prijspenning) 1983 (117 mm). Vz. portret met arm naar voren; tekst: E.C. Kz. penseel, verticaal; tekst (in groef, horizontaal): JEANNE (verticaal): OOSTINGPRIJS

133. Joan Derk van der Capellen tot de Pol 200e sterfdag, 1984 (75 mm). Vz. portret en face, schrijvend; tekst: JOAN/DERK Kz. pamflet; tekst: 1784-1984 DEMOCRATI/SERING 200 JAAR/NA JOAN DERK (erboven). AAN HET VOLK VAN NEDERLAND (op het pamflet).

133a. Joan Derk van der Capellen tot de Pol, 1984 (75 mm) als nr 133; eerder model met per abuis de naam JOHN i.p.v. JOAN

134.* Thérèse van Duyl-Schwartze portretprijs, 1984 (112 mm). Vz. portret naar rechts met bril Kz. palet en hand met verfkwasten (uit schilderij zelfportret); tekst: THERESE/VAN DUYL/SCH/WARTZE/ PORTRET/PRIJS

135. Johannes Bernardus Claus 1985 (56 mm). Vz. portret naar links Kz. rotsblok; tekst: JOHANNES BERNARDUS CLAUS

136.* Barlaeus Gymnasium te Amsterdam, eeuwfeest 1985 (96x102 mm). (opengesneden penning) Vz. toegangspoort/ ingang van het gebouw. Kz. tekst (op zuilen): BARLAEUS/GYMNASIUM/1885/1985

137. Barlaeus Gymnasium, 1985 (85 mm). variant van nr 136 (voorontwerp) op driehoekig voetstuk Vz. ingang tempelvorm met dichte deur; Kz. vier ingekraste lijnen (zonder tekst)

138. Barlaeus Gymnasium, 1985 (100 mm). Vz. verschuivende panelen met trap; Kz. tekst: BARLAEUS (langs de onderrand): GYMNASIUM (rechts): 1885-1985

139. Barlaeus Gymnasium, 1985 variant van nr 136

140. Barlaeus Gymnasium, 1985 variant van nr 136

141. Huwelijkspenning Guus van der Braak en Neeltje Wiedemeijer 1985 (90 mm). Vz. wikkeling van prikkeldraad Kz. idem

142.* Nederlandse Vereniging voor Kinderneurologie, 1985 (84 mm). prijspenning Vz. portret van Cornelia de Lange met baret, vrijwel en face; Kz. afbeelding van hersenen (aan de onderrand); tekst: CORNELIA DE LANGEPENNING 1871-1950 NEDERLANDSE VERENIGING VOOR KINDERNEUROLOGIE

143. Zeilen, 1986 (106 mm). Vz. driedimensionale voorstelling; tekst:12-11-86 CLAUS Kz. gepolijst

144. Monument voor een penning, 1986 (83 mm). sta penning, messing met twee kleine gaten Vz. toegangspoort tempel Kz.verticale groeven

145. Breuklijn, 1986

146. Op het punt van veranderen (terra cotta), 1986

Tijdens een expositie van penningen in Atelier Biltstraat te Utrecht (dec 1986 tot februari 1987) toonde Eric Claus elf penningen, waaronder de cat. nrs 145 en 146. Nadere gegevens over deze penningen zijn niet te achterhalen.

147. Communicatie, 1986 (78 mm). Vz. compositie om twee openingen (logo) in de penning Kz. uitwaaierende vormen; tekst: 1-10-1986

148. Communicatie, 1986 (67 mm, hoog 31 mm) zeven gestapelde ringen, trapsgewijze naar de rand Vz. motief communicatie Kz. holle vorm

149. Communicatie, vier gestapelde ringen, 1986 (68 mm, h 14 mm). Vz./ Kz. als nr 147

150. Communicatie, 1986 (55 mm). Vz. zelfde motief (logo) als nr 147, uitgeklapt Kz. compositie lijnenspel

151.* Architectenpenning, 1987 (102 mm). Vz. motief van de glazen pui van het Gemeentehuis Uithoorn tekst: CLAUS Kz. negatieve vorm van de voorkant; tekst (gegraveerd): GEMEENTEHUIS UITHOORN 22 MEI 1987 ARCHITECTENBURO J.G. DE GROOT EN A.H.R. DE ZANGER

151a. Architectenpenning, 1987 kleinere, staande variant van nr 151

152. Raam Gemeentehuis Uithoorn, 1987 (115x83x35 mm)., 'gehalveerde' penning met voetplaat (variant van 151). Vz. motief raam Gemeentehuis Uithoorn positief; Kz. negatief

153. Orthopedische penning, 1987 (100 mm). Vz. portret en face (met rechtopstaande kraag) van de uitvinder van het spalken Kz. been in gipsverband; tekst (randschrift): NEDERLANDSE ORTHO/PAEDISCHE VERENIGING

154.* Umbra Erasmi (de schaduw van Erasmus) Erasmus Universiteit Rotterdam, 1988, (95x95 mm). (vierkante, staande penning). Vz. Erasmus-silhouet naar links met drie schaduwen, waarvan de derde schrijvend; Kz. Erasmus-silhouet naar rechts, viermaal, (verdiept); tekst (links langs rand): ERASMUS UNIVERSITEIT (boven): ROTTERDAM (rechts langs rand): UMBRA ERASMI gesign. E. CLAUS (langs onderrand).

155a-g. Umbra Erasmi (de schaduw van Erasmus), 1988 zeven varianten van nr 154; deze ontwerpen bevinden zich in de collectie van de Erasmus Universiteit te Rotterdam

156.* Nieuw Amsterdams Peil (N.A.P.). Amsterdam, 1988 (82 mm). Vz. Meetpaalpunt; tekst: N.A.P. 18 MEI 1988 Kz. drie wandelaars van boven gezien met putdeksel; tekst: T.B.S.

Tijdens de penningexpositie Nederlandse penningkunst in Laren NH (zomer 1988) was Claus met vijftien penningen vertegenwoordigd, waaronder twee exemplaren met de titel 'Verwarming'. Bijzonderheden daarover zijn nog niet achterhaald, waarschijnlijk betreft het de cat. nrs 159 en 160. De bij exposities gebruikte benamingen zijn soms spontaan ontstaan en wijken af van de in deze catalogus gebruikte titels. De twee in Laren getoonde titels Rekenkamer betreffen waarschijnlijk de eerste ontwerpen voor de onder cat nr 157/8 opgegeven penningen; ze zijn in deze catalogus gedateerd 1989.

157.* Algemene Rekenkamer, 1989 (75 mm). Vz. tekst (verticaal): ALGEMENE (horizontaal): REKENKAMER/1814/175/1989 Kz. tekst: getallenreeks

158a-k. Algemene Rekenkamer, 1989 (60 - 95 mm). Varianten van nr 157; elf andere ontwerpen in terra cotta

159. Zesmaal opwaarts, 1989 (75 mm, met uitstekende delen) sta penning, messing Vz. / Kz. buisconstructie

160. Driemaal opwaarts 1989 (90 mm, cirkel met vierkant gat en uitstekende delen). sta penning, messing Vz. / Kz. buisconstructie

161.* Electriciteitstation Maasvlakte, 1989 (85 mm, met uitstekende delen) sta penning, messing Vz. / Kz. buisconstructie

162.* Gemeentepenning Strijen, 1989 (100 mm). sta penning met buiten de rand komende golf Vz. vechtende leeuw met plattegrond van Strijen; tekst: STRIJEN Kz., leeuw, vechtende tegen het waterleeuw en drie kruisen, het derde kruis dient als standaard

163.* De bronzen bever, 1989 (150x142 mm). (staande, niet ronde penning). (Rijksbouwprijs). opengewerkte voorstelling van bever en silhouetten van huizen; tekst (langs de onderkant): RIJKSBOUW/PRIJS (rechts): DE BRONZEN/BEVER/1989

163a-d. De bronzen bever, 1990 e.v. (150x142 mm). als nr 163, met ander jaartal

164. Opwaarts, 1990 (88 mm). Vz. en Kz. abstracte motieven met becijfering

164a-c. Opwaarts, 1990 (88 mm). drie varianten van nr 164; Vz. en Kz. abstracte motieven met becijfering en tekst BE/GREN/ZING

165. Opwaarts, 1990 (100 mm). Vz. en Kz. abstracte motieven

165a-e. Opwaarts, 1990 (100 mm). vijf varianten van nr 165 Vz. en Kz. abstracte motieven

166.* Athenaeum Illustre Universiteit van Amsterdam, 1990 (60 mm). Vz. vignet van de universiteit: drie verdiepte andreaskruisen in een verhoogde U; tekst (links): UNIVERSITATIS AMSTELODAMENSIS *langs de penningrand vijftien opengeslagen boeken als symbool van de vijftien faculteiten* Kz. huis met trapgevel met daarop verhoogd drie andreaskruisen, waarvan de onderste schuin naar voren komt.tekst (links): ATHENAEUM ILLUSTRE (vgl. nr 272)

166a. Athenaeum Illustre Universiteit van Amsterdam, 1990 (90 mm). (staande penning). *als nr 166; groter formaat*

167. Athenaeum Illustre Universiteit van Amsterdam, 1990 (123x134 mm). (staande penning). Opengesneden staande penning met krans van vijftien boeken Vz. drie andreaskruisen, verhoogd; open U in het midden; tekst: ATHENAEUM ILLUSTRE UNIVERSITATIS AMSTELODAMENSIS

168a. Athenaeum Illustre Universiteit van Amsterdam, *1990* verschillende voorstudies van nr 166, aanwezig in het Universiteitsmuseum te Amsterdam

169. Charles Roelofsz, 1990 (90 mm). opengewerkt profielportret

170. Kokoschka, 1990 (90 mm). opengewerkt profiel portret

171. Louis Couperus, 1990 (90 mm). opengewerkt profiel portret

172. Duitse filosoof, *1990* (90 mm). opengewerkt profiel portret

173. Griek, 1990 (90 mm). opengewerkt profiel portret

174. Putdeksel, 1990 (37 mm). zilver Vz. put aan de bovenrand van de penning (uitstekend) met waterstroom en stenen Kz. waterstroom; tekst (in driehoek): T.B.S.

Putdeksel, 1990 (37 mm) zilver vz. en kz.

Putdeksel, 1990 (37 mm) zilver vz.

175. Putdeksel, 1990 (37 mm). zilver Vz. putdeksel in het midden met waterstroom en stenen Kz. negatieve vorm; tekst (in driehoek): T.B.S.

176. Vergaderpenning, 1990 (109 mm). staande penning Vz. vergaderende personen aan ronde tafel, met een gat in het midden; stoelleuningen met open silhouet, als een krans buiten de penningrand Kz.negatief van de voorzijde; tekst: GAT IN DE MARKT MIDDELPUNT KARDINALE PUNT LICHTPUNT MIDDELPUNT BODEMLOOS GAT LICHTEND VOORBEELD LICHT AAN HET EINDE VAN DE TUNNEL HET PUNT WAAR ALLES OM DRAAIT

176a. Vergaderpenning, 1990 (88 mm). sta penning, kleinere variant van nr 176; zonder tekst

1991-2001

177. Renovatie oude panden, 1992 (94 mm). bouwpenning Vz. drie huizenblokken als een maquette midden over het penningvlak (zonder tekst) Kz. geen voorstelling

177a. Renovatie oude panden, 1992 eerste versie nr 177; verblijfplaats onbekend

178.* Kartonfabriek De Halm, 1992, (95 mm). Vz. papierstapels op pallets als flatgebouwen; Kz. uitwaaierende papieren met tekst: TER HERINNERING/AAN DE 5 JAREN/ VRUCHTBARE /SAMENWERKING/MET/ KARTONFABRIEK/DE HALM B.V./1987-1992

179.* Hoogheemraadschap Kennemerland en West-Friesland, 1993 (77 mm). Vz. geopende sluispoorten (gaten). met doorstromend water; tekst (erboven): HOOGHEEM/RAADSCHAP VAN DE/UITWATERENDE SLUIZEN/IN KENNEMERLAND/ EN WEST-FRIESLAND; Kz. als Vz.; tekst (erboven): 17-12-1544 / 31-3-1993

180.* Prof. Brummelkamp 1993 (95 mm). Vz. portret naar links met bril Kz. patiënt op operatietafel met dichtgenaaide rugwond; tekst: PROF. DR. W.H. BRUMMELKAMP HOOGLERAAR 1971 – U – 1992 HEELKUNDE

180a. Prof. Brummelkamp 1993 (86 mm). als nr 180; kleiner formaat

181.* Mary Dresselhuysprijs, 1995 (98 mm). Vz. portret naar links Kz. toneel met toneelspeler; erboven balk voor inscriptie; tekst (eronder): MARY DRESSELHUYSPRIJS

181a. Mary Dresselhuysprijs, 1995 (98 mm) variant van nr 181 Vz. portret naar links als nr 181 Kz. actrice in spotlight; tekst (haaks op lichtstraal): MARY DRESSELHUYSPRIJS

182. Arlecchino I Commedia dell' Arte serie ontwerp 1/12; 1995 (82 mm). zilver (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE ARLECCHINO

183. Arlecchino II Commedia dell' Arte serie ontwerp 2/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE ARLECCHINO

184. Brighella I Commedia dell' Arte serie ontwerp 3/12; 1995 82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE: BRIGHELLA

185. Brighella II Commedia dell' Arte serie ontwerp 4/12; 1995 (82 mm). in zilver (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE BRIGHELLA

186. Colombine Commedia dell' Arte serie ontwerp 5/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE COLOMBINE

187. Capitano Commedia dell' Arte serie ontwerp 6/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE CAPITANO

188. Dottore Commedia dell' Arte serie ontwerp 7/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE DOTORE

189. Servetta Commedia dell' Arte serie ontwerp 8/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. zonder tekst

190. Gelieven Commedia dell' Arte serie ontwerp 9/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE GLI ANIMORI

191. Pierrot Commedia dell' Arte serie ontwerp 10/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE PIER/ROT

192. Polichinelle Commedia dell' Arte serie ontwerp 11/12; 1995 (82 mm).(open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE POLICHINELLE

193. Pantalone Commedia dell' Arte serie ontwerp 12/12; 1995 (82 mm). (open penning). Vz. en Kz. silhouet Kz. tekst: COMMEDIA DELL' ARTE PANTALONE

194. Ezelsoren, 1995 (82 mm). Vz. opengewerkte penning, in vierkant boek met ezelsoren; tekst (verticaal, twee maal): EZELS OREN Kz. negatief van vz. zonder tekst

194a. Ezelsoren, 1995 (82 mm). Vz. als 194 niet opengewerkt; tekst (verticaal: EZELS/ OREN Kz. negatief van vz. zonder tekst

195.* F.J.A. Buytendijk, arts, 1996 (83 mm). Vz. portret naar links met bril; Kz. esculaap om een schilderskwast tekst (op onderhelft): FRITS J.A. /BUYTENDIJK/ GEBOREN/20-6-1913/CHIRURG/DE WEVER/ZIEKEN/HUIS/HEERLEN/1942-1977/KUNSTE/NAAR/ VAN/AF/ 19/13

196. Shon A. Eman Aruba, 1996 (50 mm). zilver, slagpenning Vz. portret en face; tekst (inwaarts, verticaal links en rechts van portret): DESVELO MONUMENTO / 18 DI MAART ARUBA 1996 Kz. eiland Aruba; tekst (uitwaarts geboetseerd): CORNELIS ALBERT EMAN 17 MEI 1916-13 JULI 1967 ABOGADO DI PUEBLO

197-213. Cijferpenningen, 1996 (87 mm). (serie van 17 experimentele penningen met cijferontwerpen).

214-218. Variaties op een thema, 1997, (100 mm). vijf penningen Vz. versneden vormen; tekst: cijfers (en op enige van de ontwerpen): BEGRENZING

219. Alie 70 jaar, 1997 (125 mm). Vz. Portret naar rechts, in lagen opgebouwd; Kz. vrucht; tekst: ALIE KOLMAN 70 JAAR 1997

220. Erasmus, 1997 (85mm). vrij ontwerp; met verticale groef in het midden Vz. portret Erasmus Kz. portret in negatief; tekst (langs bovenrand): ERASMUS

221. Erasmus, 1997 (85mm). vrij ontwerp Vz. portret met boek; Kz. portret in negatief; tekst (langs bovenrand): ERASMUS

222. Zonnehoed, 1997 (90 mm) Vz. vrouwenportret en face met zonnehoed Kz. negatief van vz.

223. 'Gepantserde' vrouw 1997 (90 mm), Vz. 'gepantserde' vrouw en face met verticale groef in het midden. Kz. negatief van vz.

224. Hals, 1997 (86 mm) Vz. Halsmodel met horizontaal cijfers tekst (verticaal): HALS Kz. negatief van vz. met cijfers 5 en 2.

225. Communicatie 1997 (130 mm). penning op sokkel (blokje), met vierkant gat in het midden en uitstekende delen. Vz. en Kz. silhouetten van vijf personen achter een computer

226. Communicatie 1997 (100 mm). penning op sokkel (zuiltje) met uitstekende delen Vz. silhouetten van drie personen achter een computer Kz. als voorzijde, in negatief uitgesneden

227.* Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1997 (105 mm). Vz. drie opwaartse vlakken met vissen, koeien en vegetatie; tekst: LNV Kz. drie inwaartse vlakken; tekst: MINISTERIE VAN/LANDBOUW/ NATUURBEHEER/ EN VISSERIJ

228. Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1997 (105 mm). Vz. twee geknielde planters, boom, en visnet met vissen; Kz. kalfskop negatief/positief twee lijnen; tekst (langs de rand): MINISTERIE VAN LANDBOUW NATUURBEHEER EN VISSERIJ

229. Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1997 (95 mm). Vz. (midden): staand kalf, (links): boom en vis, (rechts): planters Kz. dezelfde figuren van de vz. in negatief; tekst: MINISTERIE VAN/LANDBOUW/ NATUURBEHEER/EN VISSERIJ

230. Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, 1997 (88 mm). Vz. drie trappen naar binnen gekeerd, planten, vee en vissen; Kz. twee vormen op elkaar gestapeld; tekst: MINISTERIE VAN/LANDBOUW/ NATUURBEHEER/ EN VISSERIJ

231. Friedrich Nietzsche, 1997 (92 mm). (filosofenpenning 1*) Vz. portret 'positief' en face met bril en andreaskruis; tekst (langs de rand): WIJ MOORDENAARS ALLER MOORDENAARS FRIEDRICH NIETZSCHE; Kz. portret 'negatief'; tekst (verticaal): 1844-1900; rechts onder: CLAUS

232. Friedrich Nietzsche 1997 (115 mm). (filosofenpenning) variant van nr 204. Vz. portret 'positief' en face, naar links gewend met drie vallende figuren (in het haar, in de strik (andreaskruis) en links van het portret); tekst (negen keer, langs de rand): NIETZSCHE Kz. portret 'negatief' spiegelbeeld; tekst (zes keer langs de rand): 1844-1900 (links daarbinnen). DE EEUWIGE TERUGKEER

233. Henri Bergson, 1997 (111 mm). (filosofenpenning 2*) Vz. portret 'positief' driekwart naar links met hoed; tekst: BERGSON rechts onder op kraag daarboven (verticaal): 1859/1941 Kz. portret 'negatief' met op de hoed een liggende figuur, die een draad afwikkelt; tekst (verticaal) herhaling van de woorden: DE REËLE TIJD –

234. Edmund Husserl, 1997 (105 mm). (filosofenpenning 3*) Vz. portret 'positief' schrijvende filosoof, gegraveerde driehoek; tekst (verticaal): HUSSERL Kz. portret 'negatief' schrijvende filosoof; gegraveerde driehoek; tekst: 1850/1938 (verspringend).

234a. Edmund Husserl, 1997 (105 mm). (filosofenpenning) variant van nr 234 met op Kz. tekst: DE REËLE TIJD –

235. Edmund Husserl, 1997 (95 mm). (sta) penning/object titel: Gouden bergen Vz. landschap met bergen op vierkant gezien door open cirkel, (120 mm).

236. Bertrand Russell, 1997 (105 mm). (filosofenpenning 4*) Vz. portret 'positief' en face met cijferschema; tekst (verticaal): RUSSELL Kz. portret 'negatief' met cijferschema; tekst (verticaal): 1872/1970

237. Karl Jaspers, 1997 (102 mm). (filosofenpenning 5*) Vz. portret 'positief' naar rechts; tekst (verticaal): JAS/PERS; Kz. portret 'negatief' naar links; tekst: ELKE HORIZON/SLUIT/ONS IN/1883-1969

238. Sarvepalli Radhakrishnan, 1997 (90 mm). (filosofenpenning 6*) Vz. portret 'positief' in op de punt staand vierkant; tekst (langs zijde vierkant): RADHAKRISHNAN; Kz. portret 'negatief' in op de punt staand vierkant; tekst (langs zijden vierkant): HET GEKENDE OBJECT/WORDT NIET GEZIEN/ALS EEN OBJECT BUITEN/HET ZELF, MAAR EEN/ DEEL VAN HET ZELF

239. Martin Heidegger, 1997 108 mm). (filosofenpenning 7*) Vz. portret 'positief' schrijvende filosoof; tekst (langs de rand): HEIDEGGER; Kz. portret 'negatief' schrijvende filosoof met een figuur in een lichtflits; tekst: 1889-1976

240. Ludwig Wittgenstein, 1997 (107 mm). (filosofenpenning 8*) Vz. portret 'positief' en face; tekst: WITTGEN/1989/ STEIN/1951 Kz. portret 'negatief'; tekst: letterschema

241. Ludwig Wittgenstein, 1997 (98 mm). (filosofenpenning) Vz. portret 'positief'

en face tekst: WITTGEN/STEIN Kz. portret 'negatief'; balspeler positief / negatief tekst: 1889-1951

242. Rudolf Carnap, 1997 (105 mm). (filosofenpenning 9*) Vz. portret 'positief' en face; tekst (lang de rand): CARNAP; Kz. portret Vz. 'negatief' uit elkaar vallende vormen; tekst (langs de rand): DE WERELD IS ZEER BEROERD INGERICHT 1936 (midden): 1891 – 1970

243. Rudolf Carnap, 1997 (75 x 125 mm). (filosofenpenning/ object op bronzen standaard; titel: De wereld is zeer beroerd ingericht. Vz. en Kz. huizen en wegen van boven gezien

244. Karl Raimund Popper, 1997 (102 mm). (filosofenpenning 10*) Vz. portret 'positief' naar links; tekst (langs de rand): POPPER; Kz. portret 'negatief' naar rechts; tekst (langs de rand): DE THEORIE VAN DE GROEI VAN DE KENNIS (horizontaal op het hoofd): 1902 - 1994

245. Theodor Adorno, 1997 (101 mm). (filosofenpenning 11*) Vz. portret 'positief' naar links, met versneden vormen; tekst(langs de rand): ADORNO Kz. portret 'negatief' naar rechts met versneden vormen; tekst (langs de rand): HET HOPELOZE TE REDDEN (verticaal): 1903 - 1969

246. Jean Paul Sartre, 1997 (103 mm). (filosofenpenning 12*) Vz. dubbelportret Sartre 'positief' met sigaret, Simone de Beauvoir 'negatief'; tekst (langs de rand): DE HEL DAT IS DE ANDER/ SARTRE; Kz. portret 'negatief – positief'; tekst (langs de rand).: DE BEAUVOIR/DE HEL DAT IS DE ANDER

247. Jean Paul Sartre, 1997 (103 mm). (filosofenpenning) Vz. portret naar rechts 'positief'; tekst: WALGING/SAR-/TRE; Kz. portret 'negatief'; tekst 1906-1980

248. Hannah Arendt, 1997 (96 mm). (filosofenpenning 13*) Vz. portret 'positief' met ratel; tekst (horizontaal): HANNAH/ ARENDT; Kz. portret 'negatief' met ruitmotief en ratel; tekst (horizontaal): PARIA (verticaal): 1906/1975

249. Emanuel Levinas, 1997 (98 mm). (filosofenpenning 14*) Vz. portret 'positef' tekst (langs de rand): LEVINAS; Kz. portret 'negatief', figuur bij een open deur; tekst: 1905/1995

250. Hector-Neri Castañeda 1997 (99 mm). (filosofenpenning 15*) Vz. portret 'positief' en face schrijvende filosoof; tekst (langs de rand): CASTAÑEDA Kz. portret 'negatief' schrijvende filosoof; tekst: 19/24

251. Jean François Lyotard, 1997 (115 mm). (filosofenpenning 16*) Vz. portret 'positief' en face, inwaarts drie eilanden; tekst (langs de rand): LYO/TARD; Kz. portret 'negatief', opwaarts drie eilanden; tekst (langs de rand): HET EINDE VAN DE GROTE VERHALEN (horizontaal): 1924

252. Jean François Lyotard, 1997 (102 mm). (filosofenpenning) Vz. portret 'positief' en face, inwaarts drie eilanden; tekst (langs de rand): LYO/TARD; Kz. portret 'negatief', opwaarts drie eilanden; tekst (langs de rand): 1924 / DE EILANDEN (horizontaal): 1924

253. Jean François Lyotard, 1997 (145 x 80 x 80 mm). (filosofenpenning/object) titel: de genres vormen de eilanden Vz. drie portretpenningen op rechthoek, opgetild door drie gekartelde bogen

254. Michel Foucault, 1997 (105 mm). (filosofenpenning 17*) Vz. portret 'positief' en face met diagonale lijnen (versneden driehoek); tekst: FOU/CAULT; Kz. portret 'negatief', met diagonale lijnen (versneden driehoek) tekst (verticaal): DE WOORDEN/ EN DE DINGEN, (horizontaal): 1926/1984

255. Michel Foucault, 1997 (86 mm). (filosofenpenning) Vz. portret 'positief' en face met bril met geblindeerd glas; zes verticale lijnen; tekst (verticaal langs lijn, rechts van het portret): FOUCAULT Kz. portret 'negatief' met zes verticale lijnen; tekst (verticaal langs de lijnen): DE WOORDEN/EN/DE DINGEN/1926/1984

256. Jürgen Habermas, 1997 (98 mm). (filosofenpenning 18*) Vz. portret 'positief' en face, invallende kaders; tekst (verticaal): HABERMAS Kz. portret 'negatief', opkomende kaders; tekst (langs kader): DE CULTUUR HEEFT GEEN FUNDERING NODIG

257. Jacques Derrida, 1997 (101 mm). (filosofenpenning 19*) Vz. portret 'positief', versneden vormen; tekst (verticaal): DERRIDA Kz. portret 'negatief', versneden vormen; tekst: DE STEM/DIE DE/STILTE BEWAARD/1930

258. Richard Rorty, 1997 (100 mm). (filosofenpenning 20*) Vz. portret 'positief' en face met verticale kraslijn in het midden; tekst: RORTY Kz. portret 'negatief' met drie verticale kraslijnen; tekst: DE SPIEGEL VAN DE/NATUUR/1931

259. Richard Rorty, 1997 (89 mm). (filosofenpenning) Vz. portret 'positief' op de linkerhelft, spiegelportret 'positief' op de rechter helft. Een verticale (spiegel)-lijn deelt de penning in twee delen; tekst (verticaal midden boven langs de spiegellijn): RORTY en in spiegelbeeld RORTY Kz. portretten 'negatief'; zonder spiegellijn; tekst (langs bovenrand): DE SPIEGEL VAN DE NATUUR (verticaal onderaan): 1931

260. Richard Rorty, 1997 (91 mm, met opgebogen onderrand). (filosofenpenning) Vz. portret 'positief' en face in spiegel kijkend; tekst (verticaal): RORTY (langs de rand): als nr 259 Kz. portretten 'negatief'

261. Paulin Hountondji 1997 (92 mm). (filosofenpenning 21*).Vz. portret 'positief' en face met bril; tekst (langs de rand):

HOUNTONDJI Kz. portret 'negatief'; tekst (langs de rand): SAVOIR ENDOGENE

262. Paulin Hountondji 1997 (120 x 100 mm). (filosofenpenning/object) Vz. / Kz. spreekwoorddeksel (rebus), tweebel

263. You Wei, 1997 (99 mm). (filosofenpenning). Vz. portret 'positief' en face in vierkant; tekst: YOU/ WEI Kz. 'negatief' portret en face in vierkant; tekst (eronder): DE GROTE EENHEID 1850/1927

264. Nishitani Keiji, 1997 (98 mm). (filosofenpenning). Vz. portret en face in twee cirkels; tekst: KEIJI Kz. portret vz. in negatief spiegelbeeld; tekst (in twee regels, links langs de rand): HET LEVEN HANGT IN HET NIETS HET ABSOLUTE NIETS (rechts): 1900 –1985

265. Gabriel Marcel, 1997 (94 mm). (filosofenpenning). Vz. portret in vier vlakken; tekst: MAR/CEL Kz. Portret vz. in negatief spiegelbeeld; tekst META/ FYSISCH/DAGBOEK/1898-1979

266. Erasmuspenning, 1998 (120 mm). Vz. Portret en face tot het middel met boek; Kz. portret met versneden vormen; tekst: ERASMUS

266a. Erasmuspenning, 1998 (100 en 90 mm). Variant van nr 266. Vz. Portret en face tot het middel met boek; Kz. portret met versneden vormen; tekst (langs de rand): ERASMUS

267. Frans Sertons (Muntpost), 65 jaar 1998 (118 mm). Vz. Portret en face met bril, verticale en horizontale lijnen; Kz. portret in negatief met logo Muntpost; tekst (langs de rand): FRANS SERTONS 65 JAAR 1987

268.* Architect J. Kroon, 1999 (102 mm). gevouwen penning, als een dak Vz. portret en face op de hoek voor een (door Kroon ontworpen) flatgebouw Kz. logo van Kroon; tekst: JOB KROON/ 1924-1987

269.* Leids Universitair Medisch Centrum, 1999 (95 mm). nieuwe 'variant' van de Boerhaave-penning (nr 50, 1968); Vz. verdeeld in kwarten met het oude logo, tekst (in de vier delen): LEIDS/UNIVERSITAIR/MEDISCH/CENTRUM Kz. tekst (in de vier delen): L U M C

270.* Stichting Erasmus Heelkundig Kankeronderzoek, 2000 (94 mm). Vz. drie rechthoekige vlakken met portret van schrijvende Erasmus Kz. beschadigd patroon, tekst (in rechthoek): STICHTING/ERASMUS/ HEELKUNDIG/ KANKERONDERZOEK

270a. Stichting Erasmus Heelkundig Kankeronderzoek, 2000 (94 mm). variant, voorstudie van nr 270. Vz. drie rechthoeken (één buiten de penningrand stekend) met portret van schrijvende Erasmus Kz. artsen rondom een bed, tekst (in de rechthoeken): STICHTING/ERASMUS/ HEELKUNDIG/KANKER/ONDERZOEK/ ROTTERDAM

270b. Stichting Erasmus Heelkundig Kankeronderzoek, 2000 (100 mm). variant van nr 270. Vz. portret Erasmus in rechthoek; binnen negatief patroon Kz. beschadigd patroon in positief; tekst (in rechthoek): STICHTING/ERASMUS/ HEELKUNDIG/KANKERONDERZOEK

271.* Europa en de stier, 2000 (38,61 mm). zilver 925/1000, 46,66 gram, (max. oplage 10.000) geslagen uitgave van de European art medal club Vz. Europa en de stier, liggend; tekst (verticaal): EUROPA (horizontaal): EENHEID INVER/ SCHEIDEN/HEID Kz. de 'Zwaan' van Asselijn en portret van Van der Schardt (eerste en recente aankoop van Rijksmuseum Amsterdam); tekst: 1800/2000 (langs de rand): RIJKSMUSEUM / AMSTERDAM

272.* Athenaeum Illustre Universiteit van Amsterdam, 2001 (60 mm). staande penning, nieuwe variant van nr 166 (1990) Vz. vignet van de universiteit: drie verdiepte andreaskruisen in een verhoogde U; tekst (links): UNIVERSITATIS AMSTELODAMENSIS Langs de penningrand zeven opengeslagen boeken (overgaand van de voor- naar de keerzijde van de penning) als symbool van de zeven faculteiten Kz. huis met trapgevel met daarop verhoogd drie andreaskruisen, waarvan de onderste schuin naar voren komt; tekst (links): ATHENAEUM ILLUSTRE

272a, b. Athenaeum Illustre Universiteit van Amsterdam, 2001 (85/90 mm, 100/105 mm), grotere varianten van nr 272

273.* Rotterdam Culturele hoofdstad van Europa, 2001 (95 mm, h 20 mm). Vz. drie opwaarts facetten met portret Erasmus, hoogbouw en scheepvaart; Kz. drie facetten inwaarts, tekst: ROTTERDAM CULTURELE HOOFDSTAD VAN EUROPA 2001

273a. Rotterdam Culturele hoofdstad van Europa, 2001 (85 mm, h 15 mm). als nr 273 (kleiner formaat). (ontwerp voor VPK).

273b. Rotterdam Culturele hoofdstad van Europa, 2001 (80 mm). (penning met verticale vouw) als nr 273 (kleiner formaat). (ontwerp voor VPK).

274. Spinoza 2001 (98 mm). (penning 2001 Ver. voor Penningkunst). Vz. driekwart portret 'positief' in vierkanten; tekst (verticaal): SPINOZA Kz. portret in negatief, met vierkant en kubus; tekst, verticaal: $b = 2a \rightarrow b^2 = 4a^2$

275. Vlucht 2001 of Rondedans, 2001 (70 mm). Vz. en Kz. op de rand van de penning de verbeelding van een vrouw met twee kinderen op de vlucht. De vrouw 'zweeft' op de penning. Kz. tekst: RONDE/DANS/PENNINGKUNST

275a. Vlucht 2001 of Rondedans, 2001 (95 mm). als nr 275. Kz. tekst: VLUCHT / 2001

276. Oplichten, 2001 (80 mm, met uitstekende vormen: 100 mm, h 40 mm). ook in zilver. Vz. penningvlak opgelicht door drie vlakken. Personen in de vorm van driehoeken richten zich naar een ronde vorm in het midden Kz. tekst: OPLICHTEN CLAUS 2001 PK

277. Commedia dell' Arte 2001 (100 mm h 60 mm). Vz. en Kz. (boven- en onderzijde) uitgevoerd als een getrapt podium met daarop de komedianten uit de Commedia dell' Arte; tekst: COMMEDIA DELL' ARTE EC

277a. Commedia dell' Arte 2001 (85 mm, h 55 mm). variant van nr 277 Vz. tekst (op trede van podium): COMMEDIA DELL' ARTE Kz. tekst (op trede van podium): CLAUS

277b. Commedia dell' Arte 2001 (75 mm, h 40 mm). variant van nr 277

278.* Roozenburg, 2001 (85 mm). staande, gevouwen, penning Vz. roos aan tak (door het gebogen penningvlak gestoken); tekst (langs de rand): FRANS VAN DE AA Kz. Huis Roozenburg (aan de onderzijde met platte rand, zodat de penning kan staan) erboven de steel van de roos door het penningvlak; tekst (langs de rand): 1 APRIL 2001 (verticaal): CLAUS

279.* Het Broekerhuis, 2001 (80 mm). staande, gevouwen, penning Vz. gevelsteen met vrouwfiguur (vrouwe Fortuna?) en hoorn des overvloeds; tekst (langs de rand): HET BROEKERHUIS/HART VAN BROEK Kz. het Broekerhuis in Broek in Waterland (aan de onderzijde met platte rand, zodat de penning kan staan) erboven een zwaan als wolk

280.* Ir. A. Keppler, 2001 (102 mm). Vz. portret en face met pinkeldas, patroon van tweemaal drie huizen; tekst langs de rand): 1876-1941 IR. A. KEPPLER (het portret komt iets boven de bovenrand uit) Kz. schema (architectenplan van Amsterdam-Noord) in rechthoek; tekst (langs de rand): 2001/CLAUS (in vierkant): STICHTING/ WESTANDSZORG/NOORD HOLLAND

281. De doofpot, 2001 (79 mm).Vz. drie schaduwen; tekst (eronder): PSST... (verticaal): CLAUS Kz. drie figuren met vormen die in de doofpot worden gestopt

282. In memoriam, 2001 (100 mm) lauwerkrans van drie bladeren, elkaar overlappend

De catalogusnrs 7, 18, 21, 25, 27, 29, 31, 37, 39, 40, 41, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 63, 64, 67, 70, 73a, 77, 79, 82, 83, 85, 89, 90, 93, 94, 95, 97, 98, 102, 102a, 104, 105, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 118, 128, 131, 133, 133a, 134, 136, 154, 166, 167, 231, 233, 234, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 251, 254, 256, 257, 258, 261 en 274 bevinden zich in de collectie van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden.

Met dank aan Christel Schollaardt en Bouke van der Veen voor de medewerking bij het raadplegen van de collectie van het KPK en aan Helen Levano voor de gastvrijheid in Broek in Waterland tijdens het samenstellen van de catalogus.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

P.C. Hooftprijs, Staatsprijs voor de letterkunde, 1975 (65 mm) brons

Erasmus Ad fontes,
1976 (90 mm) brons; vz.

Theo d'or, 1978
(89 mm) messing; vz.

Louis d'or, 1978 (87 mm)
messing; vz. en kz.

Therese van Duyl Schwartze portretprijs, 1984 (112 mm) brons; vz. foto gipsmodel, kz

Barlaeus, 1985
(96x102 mm) brons; vz.

De bronzen bever,
1989 (150x142 mm)
brons

Umbra Erasmi Erasmus Universiteit Rotterdam, 1988, (92 mm) brons; vz. en kz.

Universiteit van Amsterdam, 1990 (123x134 mm) brons; vz.

Portret Couperus, 1990 (90 mm) open-gewerkt profielportret, brons

Mary Dresselhuysprijs, 1995 (98 mm) brons; vz. en kz.

Cijferpenning, 1996
(87 mm) brons;
vz. en kz.

MUNTHANDEL G.HENZEN

- Antieke Munten (Grieks,Romeins en Byzantijns)
- Nederlandse Munten (600 - heden)
- Buitenlandse Munten (600 - heden)
- Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Richard Rorty, 1997 (89 mm) filosofen penning, brons; vz. en kz.

Ezelsoren, 1995 (82 mm)
brons; vz. en kz.

Catalogus van officiële- en pseudo-munten ontworpen door Eric Claus

1971 Euromunt (25 mm) zilver. Proef voor een (reclame) euromunt; in opdracht van het reclamebureau Prad n.a.v. de naamkeuze Euro voor de nieuwe Europese munt. Vz. met knikkers spelende kinderen; tekst (langs de rand): EUROPA FILIORUM NOSTRORUM DOMUS Kz. tekst (links en rechts van een groot cijfer 1): EU-RO 19-71 (eronder): COMMUNITAS EUROPEANA

1980 Ontwerpen voor de nieuwe munten van Nederland. (De uiteindelijke keuze viel op de ontwerpen van Bruno Ninaber van Eyben).

1982 Vijftig gulden munt in zilver Nederland-Amerika (38 mm) zilver 925/1000, gewicht 25 gram. (wettig betaalmiddel; oplage 190.000 exemplaren) Vz. portret koningin Beatrix, naar links; tekst (eronder): BEATRIX/ KONINGIN DER NEDERLANDEN Kz. koppen van leeuw en adelaar; tekst (recht langs de rand): 50 GULDEN 1782 –1982 NEDERLAND AMERIKA Randschrift: GOD ZIJ MET ONS

1987 Vijftig gulden munt (37 mm) zilver, (eigen productie, oplage tien geslagen exemplaren) Vz. portret koningin Beatrix, naar links; tekst: BEATRIX/ KONINGIN/DER NEDERLANDEN Kz. prinses Juliana en prins Bernhard; tekst: 7-1-1987 VIJFTIGJARIG/HUWELIJK VAN/ PRINSES JULIANA/PRINS BERNHARD 50 G

1995 Damiaatje, stadsmunt Haarlem 30 mm goud, zilver en nikkel (tijdelijk, plaatselijk betaalmiddel) Vz. klokken; tekst: HAARLEM 750 JAAR 1245-1995 Kz. Zeilschip (ramt een ketting) en torens tekst: VIM VIRTUS

1996 Tien gulden munt Jan Steen (33 mm) zilver 800/1000, gewicht 15 gram (wettig betaalmiddel; oplage 1.500.000) Vz. Koningin Beatrix (portret naar links, met schouders en face). tekst (horizontaal): BEATRIX (verticaal): KONINGIN DER NEDERLANDEN Kz. detail uit een zelfportret van Jan Steen als luitspeler; tekst (langs de rand): 10 G 1996 WIJ SCREUWE ALS LEEUWE JAN STEEN

1997/8 Ontwerpen voor acht Euromunten

1998 Serie van vijf stadsmunten 'Jantje', 750 jaar Den Haag (29 mm) (tijdelijk, plaatselijk betaalmiddel) Vz. ooievaar – logo 750 jaar Den Haag; tekst: DEN HAAG 1248-1998; Kz. tekstregels van een oud kinderversje over Den Haag, verdeeld over de vijf stadsmunten: a) Kz. Luchtkasteel, Binnenhof; tekst: 1 IN DEN HAAG DAAR/ WOONT EEN GRAAF b) Kz. Jantje met hoed en pluim; tekst: 1 EN ZIJN ZOON HEET JANTJE c) Kz. Wijzend handje; tekst: 1 (langs de rand): ALS JE VRAAGT WAAR WOONT JE PA DAN WIJST HIJ MET ZIJN HANDJE d) Kz. Jantje met hoed en pluim; tekst: 1 (langs de rand): MET ZIJN VINGER EN ZIJN DUIM, OP ZIJN HOED DRAAGT HIJ EEN PLUIM e) Kz. Arm met

mandje; tekst: 1 AAN ZIJN ARM EEN MANDJE, DAG MIJN LIEVE/ JANTJE

1999 Zaanse Klop, serie van zeven stadsmunten Zaanstad, (29 mm) met kartelrand, zilver /nikkel (tijdelijk, plaatselijk betaalmiddel) Vz. hart met, uitgespaard in hoogglans, zeven kleinere harten; tekst: 1 ZAANSE KLOP 25 JAAR ZAANSTAD WAAR ZEVEN HARTEN OP KLOPPEN Kz. wapen van Zaanstad verdeelt over de zeven stadsmunten met daarboven een skyline van elk van de zeven plaatsen, en de plaatsnamen als tekst: WESTZAAN, WORMERVEER, KROMMENIE, KOOG AAN DE ZAAN, ASSENDELFT, ZAANDIJK en ZAANDAM

2001 Cent met portret koningin Beatrix, (17 mm) geslagen ('de laatste cent' i.o.v. munthuis Sertons/Muntpost); goud, zilver en brons). Vz. portret koningin Beatrix, naar links; tekst: BEATRIX / KONINGIN DER/ NEDERLANDEN / MEDAL Kz. (ontwerp Sertons) tekst: 1 ct 20/01 / MEDAL

2002 Aanvulling penningcat. (nr 283) Bezoekerspenninkje Het Ned. Muntmuseum, 2002 (25 mm) cupro-nikkel, geslagen Laatste penninkje in de reeks *Een nieuwe vorst een nieuwe munt* (t.g.v. de gelijknamige exposities). Vz. portret naar links van koningin Beatrix met hoed; tekst (diagonaal onder portret): BEATRIX (door de hoed): KONINGIN DER NEDERLANDEN Kz. logo van Het Nederlands Muntmuseum; tekst (daaronder): HET NEDERLANDS MUNTMUSEUM 2002 (langs de rand): EEN NIEUWE VORST, EEN NIEUWE MUNT BEATRIX (1980-)

2002 Aanvulling penningcat.(nr 284) zgn. huwelijksuitgifte Huwelijkspenning kroonprins Willem-Alexander en Máxima, 2002 (38mm) zilver en goud, geslagen Vz. portret van prins Willem-Alexander en Máxima naar rechts Kz. het paar ten voeten uit op horizontale loper geflankeerd door de gebouwen in Amsterdam waar het burgerlijk en het kerkelijk huwelijk werd gesloten; (links): de beurs van Berlage, (rechts): de Nieuwe Kerk; tekst: 2-2-2002 HUWELIJK VAN WILLEM-ALEXANDER PRINS VAN ORANJE EN MÁXIMA ZORREGUIETA

N.B. De benaming munt of penning geeft – zoals bekend – vaak aanleiding tot misverstand. De twee laatst genoemde uitgaven zijn penningen. De uitgever van de huwelijkspenning, Muntpost te Elst, laat in zijn aankondiging de woorden munt en penning achterwege. In de brief wordt voor deze penning, uitgevoerd in zilver en goud, de aanduiding *uitgifte* en *stukken* gebruikt.

Bezoekerspenninkje Het Ned. Muntmuseum, 2002 (25 mm) cupro-nikkel, geslagen; vz.

Euro proefmunt, 1971 (25 mm) zilver, gewicht 25 gram. vz. en kz.

Beatrixmunt 50 gulden, 1987 (38mm) zilver 925/1000, gewicht 25 gram. vz.

50 Gulden munt, 1987 (37 mm) zilver, niet officieel uitgegeven; vz. en kz.

Stadsmunt 'Jantje', 750 jaar Den Haag, 1998 (29 mm) serie van vijf; vz. (nr 1/5) kz (nr 1)

Huwelijkspenning kroonprins Willem-Alexander en prinses Máxima, 2002 (38 mm) zilver en goud, geslagen; vz. en kz.

Symposium 'Van solidus tot euro'

DICK PURMER

De stichting Archeologie en Historie Schi organiseert in samenwerking met het Koninklijk Penningkabinet op 25 oktober in Leiden een symposium met als thema 'van solidus tot euro. Geld in Nederland in economisch-historisch perspectief'.

Naast historisch-archeologisch geïnteresseerden zijn ook numismatisch belangstellenden zoals de leden van het Genootschap van harte welkom.

De voordrachten, die gemiddeld 20 minuten duren, verschijnen in het voorjaar 2003 in een bundel. Het programma bevat de navolgende voordrachten:

B. VAN DER VEEN
Investituurstrijd en muntportretten; een Utrechtse penning uit 1065.

J.J. GROLLE
Floris V op de penning.

F. KLIENHUIS en R.P.H. PROOS
'Fibelvaria', het spectrum van fibulae en munten uit Katwijk-Zanderij als neerslag van contacten uit heinde en verre in de eerste eeuwen van onze jaartelling.

J.C. BESTEMAN
De schatvondsten van Westerklief (Wieringen) en de verspreiding van Scandinavisch muntgeld in Nederland in de Vikingperiode.

H. SARFATIJ
Een kluisje van aardewerk; de muntpot in Nederland als archeologische vondst.

H.W. JACOBI
Een archeologische schatvondst uit 1597; het vermogen van Maria Gerrytsdr te Leiden.

C. DE GRAAF
De bende van Anthonis van Eembrugge; valsemunterij aan het einde van de 16e eeuw.

N.L.M. ARKESTEIJN
Met de bajonet op de keel; inkopen met ongedekt papiergeld.

M.L.F. VAN DER BEEK
Muntunies; de monetaire eenwording van Nederland (1400-1850).

W. VANTHOOR
De Euro en wat er vooraf ging.

E.J.A. VAN BEEK
Samenvatting.

De kosten van dit symposium (incl. lunch en drankjes) bedragen 35 euro, de bundel kost 22,50 euro.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Verenigingsnieuws

JAARVERSLAG 2001 VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Bestuur

Op 1 januari 2001 was het Bestuur van de vereniging als volgt samengesteld:

G. T.M. Hellegers, vice-voorzitter, beeldhouwer, medailleur

C.F. Postma, bestuurssecretaris

Mw. M. Kemper-Koel, verenigingssecretaris

Y. Tinga, penningmeester

Mw. L. Teding van Berkhout, edelsmid

Mw. E.M.L. Hodoroaba, beeldhouwer

Mw. Drs. M. Scharloo, adviseur

Het bestuur is in het verslagjaar 8 maal bijeen geweest.

Leden/Donateurs/Ereleden

Het jaar werd afgesloten met 560 leden, waaronder 7 donateurs en 2 ereleden. Gedurende dit jaar werden 36 nieuwe leden ingeschreven. De nieuwe leden ontvingen de door het bestuurslid Lysbeth Teding van Berkhout ontworpen welkomstpenning. Leden die drie nieuwe leden aanbrachten en donateurs ontvingen eveneens de welkomstpenning.

76ste ALGEMENE LEDENVERGADERING en Buitengewone algemene ledenvergadering 12 mei 2001 in het Legermuseum te Delft. De vergadering verliep uitstekend. De jaarstukken werden besproken en door de vergadering goedgekeurd. Lina Hodoroaba was herkiesbaar en werd voor een periode van drie jaar herkozen.

Theo Bunjes werd door de vice-voorzitter Guus Hellegers geintroduceerd. Vorig jaar werd hij genoemd als beoogd opvolger van de afgetreden voorzitter Louk Tilanus. Met algemene stemmen werd hij benoemd tot bestuurslid. Er volgde een discussie over het door de nieuwe voorzitter Theo Bunjes toegelichte standpunt van het bestuur inzake wijziging van de statuten: artikel 1 (naams wijziging) en artikel 21 lid 2 (bestemming batig saldo). Over het voorstel tot wijziging van de verenigingsnaam in 'Nederlandse Vereniging voor Penningkunst' ontstond veel discussie. Omdat het vereiste aantal leden niet aanwezig was diende het besluit in een Buitengewone algemene ledenvergadering te worden genomen.

De vergadering ging na toelichting van de penningmeester Jan Tinga akkoord met het voorstel van een aanwezig lid om de contributie voor 2002 vast te stellen op €100 voor leden en op €150 voor donateurs. Het honorarium van de kunstenaar werd met ingang van 1 januari 2002 gesteld op €3400.

Hierna volgde de Buitengewone algemene ledenvergadering. Het voorstel van het bestuur tot wijziging van de verenigingsnaam werd verworpen. Het voorstel tot wijziging om het batig saldo na liquidatie van de vereniging tengoede te laten komen aan een algemeen nut beogende instelling werd aangenomen met toevoeging: op het gebied van de beeldende kunst.

Na de vergadering hield Guus Hellegers een interessante lezing met diapresentatie over zijn eigen werk.

Hierna volgde een lunch en een penningmarkt in de Congregatie Delft. Wederom werden ook door kunstenaarsleden penningen verkocht.

Steun, medewerking en voorlichting
In 2001 werd incidenteel advies aan de vereniging gevraagd over penningen. In deze gevallen kregen betrokkenen advies, dan wel werden zij doorverwezen naar het Koninklijk Penningkabinet te Leiden. De vereniging bemiddelde in advies in het najaar 2001 aan de stichting Niel Steenbergen te Oosterhout door het kunstenaarslid Pier van Leest.

Rondreizende jubileumtentoonstelling
De tentoonstelling was van 18 maart t/m 6 mei 2001 te zien in het Museum voor Figuratieve Kunst 'De Buitenplaats' te Eelde, van 4 juni t/m 30 september 2001 in het Nederlands Goud-,Zilver en Klokkenmuseum te Schoonhoven en van 19 oktober t/m 31 december 2001 in de Openbare Bibliotheek te Groningen.

Aan de tentoonstellingen, die goed werden bezocht en nieuwe leden opleverden, werd aandacht besteed in *De Beeldenaar* en in de regionale pers.

Jubileumboek
Het jubileumboek 'Handzame sculptuur' De geschiedenis van de Vereniging voor Penningkunst door Louk Tilanus met fotografie van Anatolie Sourov bleek ook dit verslagjaar een groot succes door de goede verkoop.

Penninguitgifte
Jaarpenning 2001
'Spinoza', dubbelportret met een meer traditioneel karakter, ontworpen door Eric Claus en in brons gegoten door de firma Argentor, edelmetaalgieterij te Zandvoort werd in de maand augustus gezonden aan die leden die de contributie 2001 hadden voldaan.

Inschrijfpenning 2001
De experimentele penning 'Nie erblickst du mich da wo ich dich sehe' ontworpen door Ted Noten werd vervaardigd door de ondernemingen Ed Wilhelm te Arnhem en Lasertec te Barendrecht. De oplage van deze penning is 145 stuks.

Het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven

Museum voor Figuratieve Kunst 'De Buitenplaats' te Eelde

Deze penning werd in december aan de leden, die ingetekend hadden, toegezonden.

In 2001 werd contact gelegd met Heleen Levano i.v.m. de opdracht voor de jaarpenning 2002. Voor de inschrijfpenning 2002 werd Christl Seth-Höfner benaderd.

De Beeldenaar
De Beeldenaar, tweemaandelijks tijdschrift voor numismatiek en penningkunst in Nederland en Belgie, dat wordt uitgegeven samen met het Koninklijk

Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, verscheen in dit verslagjaar zes maal. De uitgave wordt verzorgd door stichting *De Beeldenaar*.
De vereniging was in 2001 in het stichtingsbestuur vertegenwoordigd door de heren L. Tilanus (tot mei 2001), P. Th. Bunjes (vanaf mei 2001) en Y. Tinga.

Tot oktober 2001 was Janjaap Luijt hoofdredacteur, waarna Dick Purmer het hoofdredacteurschap overnam.

INTERNET www.penningkunst.nl
De website mocht zich verheugen in een stijgende belangstelling.

Overige aktiviteiten
De werkgroep 'cursus Penningmaken', bestaande uit Greet Kemper, Wietske de Groot en Pier van Leest, werkte weer aan de opzet van een nieuwe cursus. Begin 2001 werd de cursus gegeven in het atelier van Pier van Leest te Lage Zwaluwe. Hieraan deden 8 leden mee. Op 10 en 24 november 2001 werd tevens een cursus Lettersnijden aan 6 leden gegeven eveneens, door Pier van Leest.

Nationale Zilverdag Schoonhoven.
Op 4 juni 2001 was de Vereniging aanwezig met enkele vitrines met penningen.

Penningbestellingen
Het verenigingssecretariaat en mw. A.M.W. Slager-Dijkstra (vanaf juni 2001) verzorgden 367 bestellingen van verenigingspenningen aan de leden.

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

De voorjaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Utrecht.

De voorjaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, die dit maal op zaterdag 26 mei 2001 te Utrecht werd gehouden, stond in het teken van een ingrijpende bestuurswisseling: zowel voorzitter Dick Purmer als vice-voorzitter Marjan Scharloo traden, na lange carrières in het bestuur van het Genootschap, af. Beiden waren dan ook niet herkiesbaar. Tijdens de huishoudelijke vergadering in de stemmige Senaatszaal van het Academiegebouw aan het Domplein, werden Frans Weijer en Marcel van der Beek benoemd als hun opvolgers. De beide aftredende bestuursleden ontvingen de erepenning van het Genootschap. Na de huishoudelijke vergadering volgden drie lezingen, alle met een Utrechts thema. De ochtendlezing werd verzorgd door George Sanders, die aan de hand van de omvangrijke briefwisseling tussen de Leidse numismaat Van der Chijs en de Utrechtse stempelsnijder Van der Kellen jr. een beeld schetste van de productie van penningen en onderscheidingen aan 's Rijks Munt in de jaren 1831-1835. In de vele citaten die het betoog verlevendigden, kwam stempelsnijder Van der Kellen als het ware zelf aan het woord over zijn eigen werk, zijn voorbeelden, ambities en ongenoegens. Hierna begaf het gezelschap zich naar restaurant de Oude Muntkelder aan de Oude Gracht, waar de lunch werd

Het Genootschap vergadert in de fraaie Senaatszaal

De nieuwe voorzitter, Frans Weijer, spreekt de vergadering toe

Dankbare oud-voorzitter, Dick Purmer, met de erepenning van het Genootschap

gebruikt. Tot 1911 was aan de Oude Gracht het munthuis gevestigd. Na de lunch was het Genootschap te gast in het 1911 in gebruikgenomen gebouw van De Nederlandse Munt aan de Leidseweg. De beide lezingen, die 's middags op het programma stonden, werden verzorgd door Marcel van der Beek en Albert Scheffers van Het Nederlands Muntmuseum. Van der Beek sprak als eerste over de stedelijke muntslag in de periode 1578-1600. Op basis van gedegen archiefonderzoek gaf Van der Beek een plausibele verklaring voor het raadsel van de Utrechtse duit met het jaartal 1590. Tevens schotelde hij zijn gehoor tal van onbekende feiten voor aangaande de aanmuntingen uit de jaren 1578-1600, de kloppen, de vervalsingen en de uiteindelijke omwisselingen, die de stad veel geld hebben gekost. Na de thee sprak Albert Scheffers over Carel Frederik Wesselman, muntmeester van 1777 tot 1782 en diens overgeleverde financiële administratie. Hieraan wist de spreker tal van interessante gegevens te ontlenen over de aanstelling van Wesselman in 1777 en de productie tijdens zijn muntmeesterschap. Vervolgens gebruikte Scheffers het voorbeeld van Wesselman en diens administratie als een case-study voor een moderner aanpak van de beoefening van de numismatiek, waarin de sociaal-economische en historische achtergronden van de muntslag een belangrijker rol spelen. Hierna volgde een door het museum aangeboden aperitief. Een dertigtal genootschapsleden sloot de dag af met een buffet op de 20ste etage van restaurant Holiday Inn. ■

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie/secretariaat:
Gruttostraat 3
3154 CB Maassluis
tel. 010-5914709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen, en opzeggingen:
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail: info@penningkunst.nl
http://www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestellingen van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. 0344-601653
e-mail: slager@uwnet.nl

Tentoonstellingen

BINNENLOPEN PRIVE – HANDEL EN SMOKKEL

Deze tentoonstelling geeft een beeld van de Compagniedienaren, die in het kielzog van de VOC handel dreven voor eigen rekening. De ondertitel van de tentoonstelling luidt dan ook '... om onder 't behartigen van de Compagnie-belangen mij zelven gelukkig te maken'. De Compagnie kon deze 'morshandel' niet voorkomen. Enkele hooggeplaatsten wisten zelfs grote kapitalen te vergaren, bijvoorbeeld door op te treden als tussenpersoon voor de Compagnie en leveranciers van inlandse producten.

Opmerkelijk is dat bij repatriëring deze privé-verdiensten naar Nederland werden overgemaakt via wissels uitgeschreven door de kassier van de VOC in Batavia. De Compagnie leende zich voor dit 'witten' van grijs geld om zo het contante geld in Azië te kunnen houden voor de inkoop van handelsgoederen. Aan de hand van historische documenten en objecten, penningen en muntgeld vertelt de tentoonstelling onder meer het verhaal van Cornelis Hasselaar, die carrière maakte op Java, vervolgens in Amsterdam acht keer tot burgemeester werd gekozen en uiteindelijk een benoeming kreeg als bewindhebber van de Amsterdmse kamer van de VOC.

Tot begin januari 2003 in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 26 te Leiden (071-5160999); geopend dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12-17 uur.

MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN BEATRIX

Deze tentoonstelling is de laatste in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis tijdens de regeerperiode van koningin Beatrix (1980-heden). De tentoonstelling biedt een overzicht van alle munten van Beatrix, aangevuld met ontwerpschetsen, modellen en stempels.

Tot oktober 2002 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend maandag t/m vrijdag 10-16 uur.

DE VROEGSTE FRIESE MUNTEN

Deze tentoonstelling geeft een overzicht van de vroegste Friese munten, van de tremissis tot de muntslag van de Brunonen.

Tot 20 september 2002 in Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 8a, Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14-17 uur.

ERIC CLAUS PENNINGEN EN KLEINE SCULPTUREN

De bekende beeldhouwer Eric Claus (Haarlem 1936) heeft in de loop van zijn carrière een indrukwekkende penningœuvre opgebouwd. Zijn virtuositeit komt aanvankelijk tot uiting door de originele wijze waarop hij met de letters en andere beeldelementen speelt. Zijn scholing als graficus en tekenaar speelt hierbij zeker een rol. Zijn vernieuwende aanpak komt ook tot uiting in de verschillende oplossingen die hij heeft bedacht om een 'derde dimensie' aan te geven. Deze variëren van plastisch tot ruimtelijk. Kenmerkend voor Claus is, dat hij zich telkens weer weet te vernieuwen. Naast zijn penningen worden daarom ook kleinplastiek en enkele schilderwerken getoond.

Tot 8 december 2002 in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zondag 10-17 uur (zondag vanaf 12 uur).

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het goed om hierover eens met ons van gedachte te wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

n v m h

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

In het hart van Europa

Veiling 71:	*21 september 2002*
Veiling 72:	*7 december 2002*
Veiling 73:	*15 maart 2003*
Veiling 74:	*14 juni 2003*
Veiling 75:	*13 september 2003*
Veiling 76:	*13 december 2003*

Tervurenlaan 65 België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië

1702 . 1E EEUWFEEST VAN DE VOC. Door R. Arondeaux.
Vz. De VOC gepersonificeerd door een vrouw met scheepskroon. In haar rechterhand een zwaard met krans, de symbolen voor Batavia, haar linkerarm rust op een voetstuk waarop de letter C als teken van de afgelopen eeuw. In haar linkerhand het verlengde octrooi. Omschrift: IN ALTERA SÆCULA PERGO (in de volgende eeuwen ga ik voort) In de afsnede MDCCII
Kz. De VOC verbeeld als een schip voortgeroeid door de zes kamers, voorbij de zuilen van Hercules oostwaard varend. Omschrift: INVIA NULLA VIA in de afsnede FAVENTE DEO (Onder Gods hulp is geen weg ongebaand) en signatuur Arondeaux f.
vL.IV, 304/359, zilver, 67 mm, 109.39 gram.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 2002, 26e JAARGANG NR. 3

DE BEELDENAAR 26 (2002) nr. 3

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.
tel. 030-2910418, fax 030-2910467
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. Limperg
D. Purmer (hoofdredacteur)
R. Van Laere (België)
B.J. van der Veen

ABONNEMENTEN
Abonnement (incl. BTW) bij vooruitbetaling per jaar € 22,96. Voor België en Luxemburg € 23,55.
Overige landen € 33,81.
Losse nummers € 4,54.
Abonnementen omvatten alle nummers van één jaargang en worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementen opgeven bij het secretariaat.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven adreswijzigingen en mutaties door aan hun vereniging.

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Winksele, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel **102**

Bij de voorplaat **102**

De inschrijfpenning van Christl Seth-Höfner 'Zomer-Winter' 2002 **103**
Guus Hellegers

Bijzondere aanwinst Koninklijk Penningkabinet
Portretpenning Robertus Janssen van Bant **105**
Carolien Voigtmann

Valsmunterij van een Nassause Graaf **108**
L.M.J. Boegheim

Soms moet wetenschap plaatsmaken voor verwondering **113**
Mirjam Steenbergen

Gronings grootken beschreven, miskend en hervonden **115**
Jan C. van der Wis

J.C. Wienecke; penningkunstenaar **118**
Susan Adam

Duiten in Schotland
Een repliek op het artikel van de heer C.G.J. Pannekeet **123**
L.M.J. Boegheim

Een man van de praktijk
Een cursus penningmaken van Pier van Leest **125**
Kees van Velzen

Is Batavia voor de verzamelaar leuker dan Ceylon en Voor-Indië? **127**
G.J.M. Pronk

Gerrit Schuijrmans en zijn muntmeestertekens **132**
C.G.J. Pannekeet

Penning restauratie Bibliotheca Thysiana **134**
Loek Tilanus

Een voordelige wonde
Uit de geschiedenis van de Brusselse Munt **136**
L.M.J. Boegheim

Aankondiging Van Gelder-lezing **137**

Boekbespreking **138**

Verenigingsnieuws **140**

Tentoonstellingen **145**

Redactioneel

DICK PURMER

Het derde nummer van *De Beeldenaar* is gelukkig wat sneller gevolgd op het tweede van deze jaargang. Het is de bedoeling, dat ook het volgende nummer vlotter zal volgen. Zowel de penningliefhebbers als die van de munten komen in dit nummer aan hun trekken.

Guus Hellegers presenteert de inschrijfpenning 2002 van de Vereniging voor Penningkunst. De penning wordt tevens gebruikt voor de voorplaat. Carolien Voigtmann laat ons genieten van een aanwinst van het KPK, een zilveren gegraveerde portretpenning van Robertus Janssen van Bant. Wat jonger zijn de penningen van J.C.Wienecke. Aan deze kunstenaar wordt door Susan Adam uitgebreid aandacht besteed. Mirjam Steenbergen geeft een reactie op een artikel van Karel Soudijn over haar vader. Ter gelegenheid van de restauratie van de Bibliotheca Thysiana werd door Guus Hellegers een penning ontworpen, die door Loek Tilanus wordt besproken. Ook het maken van penningen wordt momenteel gestimuleerd. Kees van Velzen beschrijft de ervaringen van een cursus penningmaken.

Boegheim heeft voor ons uit de archieven een interessant verhaal opgedoken. Ook een Nassause Graaf heeft de verleiding niet kunnen weerstaan en valsemunterij bedreven. Jan van der Wis beschrijft een Gronings grootken, dat in 2000 gevonden is in Groningen en relateert deze vondst aan de bekende literatuur.

De duiten van Schotland geven aanleiding tot een repliek van Boegheim op het artikel van Pannekeet in De Beeldenaar 2002-1. De VOC krijgt bij Pronk de nodige aandacht. Hij heeft een bijdrage over de munten van Ceylon en Voor-Indië in relatie tot Batavia en stelt zich de vraag welk verzamelgebied numismatisch het meest interessant is. Pannekeet heeft zich bezig gehouden met de muntmeestertekens van Gerrit Schuijrmans, een muntmeester uit West-Friesland.

U heeft hier lang op moeten wachten, maar ik hoop, dat het resultaat naar tevredenheid is

Bij de voorplaat

De inschrijfpenning 2002 is ontworpen door Christl Seth-Höfner met als titel 'Zomer-Winter' Guus Hellegers geeft in dit nummer een nadere toelichting op de penning en de ontwerpster.

De inschrijfpenning van Christl Seth-Höfner 'Zomer -Winter' 2002

GUUS HELLEGERS

Slechts mondjesmaat bekend met het werk van Christl Seth-Höfner had ik haar zelf nog nooit ontmoet. Zomer 2001 trof ik haar voor het eerst in het Oudheidkundig Museum in Leiden. Zij zat me daar rustig af te wachten en, hoewel ik haar niet kende, herkende ik haar direct. De stilte die haar omgaf was onmiskenbaar dezelfde die ik van haar penningen meende te kennen.

Daags voor de tentoonstelling in Bloemendaal waaraan zij zou deelnemen, was ze met haar koffertje met penningen uit Zwitserland naar Nederland gekomen. Wij zouden praten over de penning die zij voor de Vereniging voor Penningkunst had ontworpen. Ze had enkele varianten meegenomen waaruit het bestuur, een keuze mochten maken.

De enige werken dat ik van haar kende waren de Verenigingspenning *Herder met schapen* uit 1972 en enkele *Landschapspenningen*.

Christl heeft, als dochter van een tandarts, de opleiding tandtechniek gevolgd. Tijdens die opleiding volgde zij avondcursussen modeltekenen. In Salzburg volgde zij in die tijd tevens de beroemde zomercursussen van de Italiaanse beeldhouwer Giacomo Manzú waar zij met Theresia van der Pant in contact kwam. Deze troonde haar mee naar de beeldhouwklas van Professor V.P.S. Esser aan de Rijksacademie. Bij hem heeft zij de smaak van het penningontwerpen te pakken gekregen.

Na deze opleiding in Amsterdam trouwde zij met een farmaceut uit India en verbleef met hem ongeveer vier jaar in diens geboorteland. Het lijkt of de familie Seth-Höfner dol is op verhuizen: drie keer in India, daarna terug naar Oostenrijk, door naar Londen en daarna nog eens vier keer in Zwitserland. Het werk van Christl heeft door deze onrust niet ingeboet aan kwaliteit. Integendeel zou ik zeggen.

De thema's voor haar penningen ontleent Christl Seth aan haar naaste omgeving: voor haar portretten koos zij haar goede vrienden en kinderen, en tegenwoordig zitten vooral haar kleinkinderen model. Maar ook voor dieren keek zij in haar eigen belevingswereld, zoals de buffels en kraanvogels in India, geiten en schapen, en paarden, al dan niet met ruiter. Tegenwoordig bezoekt zij regelmatig de dierentuin in Basel.

En dan natuurlijk de landschappen, haar meest bekende thema. Ook daarvoor vond zij haar inspiratie onder andere in India. Landschappen met buffels in hun karakteristieke houding: lopend met voorovergebogen kop.

Tegenwoordig zijn het de vergezichten uit haar huidige omgeving: Pfeffingen in de Zwitserse Jura. Vanuit haar kleine werkruimte ziet zij uit over een prachtig glooiend landschap. Dat is haar inspiratiebron. Maar verveelt dat dan niet, steeds datzelfde uitzicht, vraag ik haar. Het antwoord is duidelijk afwijzend. Afgezien van de voortdurende wisselingen van het licht en van de seizoenen is vooral dat uitzicht haar inspiratiebron. Het landschap wordt dan geen concrete vertaling naar het penningvlak toe, maar is een interpretatie. Het is een stemmingsbeeld. En daar gaat het in wezen om: haar penningen zijn sfeerbeelden. Niet gehinderd door technische kennis van

het perspectief weet zij door suggestie van verdwijnende paden en landbouwpercelen en vooral door haar gevoel voor maat weidse ruimte te vangen in een klein, rond penningvlak.

Haar penningen boetseert Christl Seth-Höfner in zwarte was. Het is de fijnste wassoort voor penningen. Als zij aan een nieuw ontwerp voor een landschap begint bepaalt zij eerst de horizon. Die moet zijn plaats vinden in het vlak. Vandaar uit werkt zij verder.

Als zij de twee kanten af heeft – zij modelleert haar penningkanten altijd afzonderlijk – maakt zij een rubbervorm en giet daar harde tandartsengips in. Deze modellen slijpt zij zo dun mogelijk af en lijmt beide zijden op elkaar.

De penning die zij voor de Vereniging ontwierp is een verbeelding van hetzelfde landschap in een zomers en in een winters pakje.

Zij begon in de zomer met de zomerkant, de bomen vol in het blad en de heuvel dicht begroeid. Een reeks kleine wolkjes hangt stil in de lucht. De zomerse warmte trilt je haast tegemoet.

De keerzijde toont hetzelfde landschap maar hierin zijn de bomen kaal en ongenaakbaar. Ook deze kant werd in zijn eigen seizoen ontworpen.

De winterse maan hangt vol en groot in de verder lege lucht. De maan? Ja. Christl vertelt dat door haar altijd de maan wordt verbeeld, nooit de zon. 's Nachts zat zij, als klein kind, altijd verbaasd naar de maan te kijken, zittend op de rand van haar bed. "Ik slaap toch niet", was haar verweer thuis.

In tegenstelling tot de voorzijde die geboetseerd is, is deze kant in negatief uitgekrast in het gips. Het contrast kan haast niet groter zijn. Een zomerse volheid tegenover een winters krassen.

Haar penning verbeeldt tijdloze mijmeringen. De zomer is zomer, de winter is winter.

Bijzondere aanwinst Koninklijk Penningkabinet: Portretpenning Robertus Janssen van Bant

CAROLIEN VOIGTMANN

In 2001 verwierf Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet met steun van de Vereniging Rembrandt een bijzondere zilveren portretpenning. De penning werd in november 2000 aangeboden door veilinghuis Sotheby's te Amsterdam en is afkomstig uit een particuliere verzameling.

Het graveren van penningen is een noord-Nederlands gebruik in de periode 1575-1650.[1] Door het gebruik van deze techniek ontstaan unieke penningen. Dit in tegenstelling tot de reguliere penningkunst waar reproduceerbaarheid (hetzij geslagen, hetzij gegoten) juist één van de kenmerken is.

Bijzonder aan deze penning is verder het gegeven dat burgerportretten in de penningkunst van de 17e eeuw eigenlijk niet voorkomen.
De penningkunst verhoudt zich in dit opzicht op geen enkele manier tot de 17e eeuwse schilderkunst, waar burgerportretten juist in deze periode tot grote bloei komen[2].

Het vorige jaar verworven portret, gegraveerd op een plaatje van 62,5 bij 51,5 mm, neemt binnen de Nederlandse penningkunst dan ook een bijzondere plaats in. Er is maar een handvol gegraveerde portretpenningen van burgers bekend en in openbare verzamelingen zijn dat er maar drie: Het Rijksmuseum in Amsterdam bezit een door Hendrik Goltzius gegraveerd portret van de Haarlemmer *Erasmus Vollevens* (1583), Het Koninklijk Penningkabinet herbergt een penning met het portret van Vondel's nicht *Tanneken Erpekom* (1665) en een gegraveerde penning met het borstbeeld van *Cornelia Six* (1685), beide gemaakt bij overlijden.

De nieuwe aanwinst toont een jonge man die onderuitgezakt, iets naar links gewend, ten halve lijve is afgebeeld. Zijn gezicht is naar de beschouwer gewend en hij bekijkt ons met een rustige en ontspannen, haast vrijmoedige blik. Het oogcontact dat daarbij met de toeschouwer wordt gemaakt is zeer direct en persoonlijk[3]. De man draagt een donkere jas met opengewerkte mouwen, aan de voorzijde gesloten door kleine gestoffeerde knoopjes, waarvan het merendeel open hangt. Hieronder draagt hij een hemd, waarvan de met een sierrandje afgewerkte kraag over de jas valt. De knoopjes van de jas lopen onder de kraag door tot de hals: de graveur is erin geslaagd de ronde vormen zichtbaar te maken door de kraag heen. Het haar valt halflang in stevige krullen over het hoofd en langs

Gegraveerde portretpenning Robertus Janssen van Bant

de oren naar beneden. Het licht valt van links op zijn schouder en rechter wang en is zo sterk dat zijn bovenlichaam een schaduw werpt op de donkere muur achter hem.[4]

Het omschrift verraadt zijn naam: *Roobartus Jansen van Bant geboren inden Jare 1621...* De tekst vervolgt dan in een dunner lettertje *ende getrout met Grietie Popkes An. 1641 den 20 Januarij...* De ondertrouwakte van het paar bevindt zich in het Gemeentearchief van Amsterdam: *Den 5 januari 1641 Robbert Jansz van de Bant en Gretie Popkes*[5]. De akte leert dat de bruid bij die gelegenheid 28 jaar oud was, de bruidegom – zo is uit de penning af te leiden – 19 of 20 jaar. Uit de akte blijkt, dat Robertus Janssen van Bant woonde in de Jacobdwarsstraat te Amsterdam. De akte is ondertekend met *robbert Janssen van* en een kruisje. Misschien was Grietie analfabeet. De keerzijde van de penning bevat een toevoeging die meer aan het licht brengt over de penning: *Itien Robbers is gebooren den 13 Maert 1642.* De doopakte van dit meisje is bewaard gebleven. Hieruit blijkt dat op 16 maart 1642 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam *Ijtje* werd gedoopt, dochter van *Robbert Jansz* en *Grietje Popkes.* Doopgetuige was *Abram Jacobsz.* De penning is gesigneerd door *Abramus Jacobs.* Het leidt weinig twijfel dat doopgetuige en graveur een en dezelfde persoon zijn.

De graveur Abraham Jacobsz is een vrij onbekende figuur. Van zijn hand zijn slechts twee prenten bekend: een afbeelding van een alchemist en zijn vrouw en een dubbelportret van Willem II en zijn vrouw Mary.[6]

Jacobsz woonde en werkte tussen 1639 en 1641 in ieder geval in Amsterdam. In 1639 werd in de Oude Kerk van Amsterdam zijn zoon Jan gedoopt. De akte in het doopboek vermeldt zijn beroep: *plaetsnyder.* Jacobsz was getrouwd met Dirckje Jans en een van de andere doopgetuigen heette Trijntjen Jans. Het is zeker mogelijk, gezien ook Jacobsz' aanwezigheid bij de doop van Ijtje Robbers, dat hij via zijn echtgenote gelieerd was aan de familie Janssen van Bant.

Het is niet helemaal duidelijk welke functie de penning had. Een verlovingsgeschenk lijkt het meest aannemelijk. Al eerder werd opgemerkt dat het tweede deel van het omschrift op de voorzijde van de penning in een ander lettertje – met een fijnere burijn – gegraveerd is dan het eerste. Is het ondenkbeeldig dat Janssen van Bant dit uitermate persoonlijke portret door zijn zwager (?) Abraham Jacobsz liet graveren als geschenk voor zijn verloofde en het in 1641 liet aanvullen met de naam van zijn vrouw en de datum van hun huwelijk? De oorspronkelijke datering van de penning wordt daardoor iets onzeker. Het stuk zou dan gemaakt moeten zijn vóór januari 1641. Gezien het jeugdige voorkomen van de geportretteerde is een datering vóór 1639 niet erg waarschijnlijk.

HERKOMST

Veiling Munnicks van Cleef 1861 nr. 4146
Antiquiteitenveiling Fred. Muller oktober 1899 nr. 503
Privéverzameling
Veiling Sotheby's Amsterdam 13 november 2000 nr. 87

LITERATUUR

THIEME-BECKER *Künsterlexikon* XVIII p. 256
MR A.D. DE VRIES Nieuwe bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlandse Kunst, Letterkunde, Nijverheid enz. in *Oud Holland* III (1885) p. 156
F.W.H. HOLLSTEIN *Dutch and flemish engravings and woodcuts ca. 1450-1700*, vol. IX p. 175
A.O. VAN KERKWIJK Gegraveerde Nederlandsche penningen in *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 1909, p. 100
MR J.W. FREDERIKS *Penningen* Amsterdam 1947 p. 31, afb. 21
MR J.W.FREDERIKS *Dutch Silver* vol. II, The Hague 1958 nr. 101, pl. 23
DR. A.J. BEMOLT VAN LOGHUM SLATERUS *Nederlandse Familiepenningen tot 1813* Zutphen 1981 nr. 51

NOTEN

1 Er zijn uit deze periode ook voorbeelden bekend uit noord-Duitsland
2 Dit is verklaarbaar door de functie die geschilderde portretten hadden. Zij waren bedoeld voor de woonvertrekken van burgers, waar bezoekers ze konden zien. Door de intimiteit en kleinschaligheid lenen penningen zich daar eenvoudig niet voor
3 Het portret is waarschijnlijk gebaseerd op een voorbereidende schets waar Janssen van Bant voor heeft geposeerd
4 De afgebeelde schaduw verwijst ook naar een misschien wel geschilderd voorbeeld
5 Gemeentearchief Amsterdam: huwelijksregister (ondertrouw) nr. 454 p. 624
6 Hollstein, vol. IX, p. 175

VACATURE PER 1 JANUARI 2003

De functie van hoofdredacteur is per 1 januari a.s. vacant.

Gezocht wordt naar een enthousiaste en deskundige opvolger.

Inlichtingen en aanmelding bij secretariaat en redactie van De Beeldenaar:

Postbus 2407, 3500 GK Utrecht

Tel. 030-2910418

Fax 03-2910467

Valsmunterij van een Nassause Graaf

Naslagen uit de oude doos

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding.

Nassau behoorde in de Middeleeuwen tot de hertogelijk vrije gebieden aan de Middenrijn. De oorsprong lag in het gebied rond Wiesbaden en aan de benedenloop van de Lahn. Hier bouwde omstreeks 1125 Graaf Arnold von Laurenburg (1123-1158), samen met zijn broeder Ruprecht, een burcht. Hun zonen komen al onder de naam Graven van Nassau voor. Geschiedkundig is van Graaf Arnold vrijwel niets bekend. Wel staat vast dat hij ooit in Siegen een obool liet slaan.

Obool van Graaf Arnold von Laurenburg (1123-1158)

Het geslacht Nassau verwierf aanspraken op gebieden tussen Siegen in het noorden en Wiesbaden in het zuiden, Koblenz in het westen en Dillenburg in het oosten. Doch voordat Nassau tot een sterke territoriale macht tussen Mainz en Hessen kon uitgroeien kwam het in 1249 tot een deling in de Walramische en de Ottonische hoofdlijnen. De jongere Ottonische lijn verwierf het land ten noorden van de Lahn en erfde later het Prinsdom Orange, dat voor Nederland een cruciale betekenis zou krijgen. De oudere Walramische lijn verkreeg de gebieden zuidelijk van de Lahn. Een tak hiervan erfde het Graafschap Saarbrücken.

Op aandringen van de Keulse aartsbisschop Siegfried von Westerburg werd Graaf Adolf, die de aartsbisschop in de slag bij Worringen had ondersteund, in 1292 tot Koning gekozen. Hij kon zich echter niet handhaven. Voorts hebben een viertal graven uit de Walramische linie tussen 1346 en 1475 de aartsbisschoppelijke stoel van Mainz bezet. Maar ook deze relatie bevorderde de betekenis van Nassau niet. De remmende factor voor die betekenis moet worden gezocht in de versplintering in vele lijnen. Hiertoe droeg de deling van 1355, waarbij onder meer de lijn Nassau-Weilburg onder Graaf Johannis I (ca. 1309-1371) ontstond, het hare bij. Deze tak zette zich tot in 1866 voort, toen Nassau haar zelfstandigheid verloor.

De Graven van Nassau gingen sedert 1526 successievelijk tot de Reformatie over. De Walramische Graven werden in de loop van de Dertigjarige Oorlog (1618-1648) wegens majesteitsschennis onteigend. Eerst bij de Vrede van Westfalen in 1648 kregen zij hun bezit terug.

Binnen de lijn Nassau-Weilburg deed zich in de loop van de 17e eeuw een merkwaardig geval van muntvervalsing voor, dat in onderstaand artikel nader wordt besproken.

Het muntrecht.

Het is weliswaar twijfelachtig maar wellicht zou omstreeks 1195 reeds in Weilburg zijn gemunt. Een oorkonde hieromtrent is echter nooit gevonden. Bewaard gebleven oorkonden beginnen bijna allemaal ongeveer 125 jaar later en hebben alleen betrekking op de Walramische lijn van Nassau. Van de Ottonische lijn zijn helemaal geen oorkonden teruggevonden.

Keizer Ludwig verleende op 8 augustus 1329 te Pavia aan Graaf Gerlach (1298-1361) het recht tot het

slaan van heller-munten in Wiesbaden, dat hierdoor als oudste Munt van Nassau mag worden beschouwd. De Munt was gevestigd in de Marktstraat nabij de klokketoren. Koning Wenzel verleende op 18 januari 1398 te Frankfurt am Main toestemming aan Graaf Philipp I (1371-1429) om in zijn slot te Saarbrücken gouden en zilveren munt te doen slaan.

Het lijkt aannemelijk dat op grond van bovengenoemde besluiten Graaf Johann Ernst van Nassau-Weilburg (1675-1719) zonder al te veel moeilijkheden te behoeven vrezen in 1690 kon overgaan tot het stichten van een Munt te Weilburg. Deze Munt werd in 1752 gesloten en de muntmeester ontslagen.

Muntactiviteiten van Graaf Johann Ernst.

Johann Ernst, Graaf van Nassau-Weilburg, werd 13 juni 1664 geboren uit het huwelijk van Graaf Friederich (1640-1675) en Christine Elisabeth von Sayn-Wittgenstein (? –1678). Hij volgde zijn vader op in 1675 onder voogdij van diens naaste stamagnaten. Op 4 augustus 1688 verkreeg hij de vernieuwde vorstelijke waardigheid. Hij overleed op 27 februari 1719 en was gehuwd met Maria Polyxema, dochter van Graaf Friedrich von Leiningen (1683-1725). Johann Ernst bouwde en verfraaide vooral zijn residentie Weilburg en moet nogal spilziek zijn geweest.

Op 19 mei 1691 sloot de Graaf te Weilburg een overeenkomst met de muntmeester Justus Adam Böttger, volgens hetwelk deze vijf *Reichsthaler* aan loon zou ontvangen voor iedere 100 mark fijn zilver, die hij zou vermunten, waarbij echter de lonen van de muntgezellen voor zijn rekening zouden komen. Voor iedere te vermunten 1000 mark zou echter een halve mark worden vergoed voor smeltverlies en dergelijke. Indien de Graaf geen zilver kon leveren, ontving de muntmeester behalve eten en drinken, wekelijks één dukaat als wachtgeld; de gezellen echter de helft van het overeengekomen loon. Moesten proeven op vreemde munten worden genomen, dan kreeg hij voor iedere proef, benevens de tafel, een halve gulden uitbetaald. Munten die aan hem ter hand waren gesteld om te worden omgemunt, vielen uiteraard buiten deze regeling. Wederzijds kon de overeenkomst met een termijn van zes weken worden opgezegd.

Blijkbaar voldeed Böttger niet aan de verwachtingen van de Graaf, want op 15 november 1692 sloot deze te Weilburg een nieuwe overeenkomst met Johann Dietrich Schlüter, *een achtenswaardig en begaafd goud- en zilversmid zoals de inwoners en burgers alhier.* De overeenkomst betrof het snijden van stempels en de uitoefening van het muntrecht, waartoe een partij hele guldens moest worden geslagen. Schlüter had al eerder stempels gesneden voor Georg August, Graaf en later Vorst van Nassau-Idstein. In zijn aanstellingsbesluit tot muntmeester stond voorts dat Schlüter van iedere verwerkte

Portret van Johann Ernst van Nassau-Weilburg (1664-1719). Herkomst: 'Koninklijk Huisarchief, Den Haag'

honderd mark fijn 25 *Reichsthaler* wekelijks uitbetaald zou krijgen. Tevens vermeldde de overeenkomst de verplichting van de Graaf alle overige benodigde materialen te doen aanvoeren.
Zou Schlüter tegen verwachting in door één of andere muntinspecteur ter verantwoording worden geroepen, dan zou de Graaf hem in alles vertegenwoordigen waarbij hij voor gevaar en kosten voor alle gebeurtenissen gevrijwaard zou worden, enzovoorts.

Muntmeester Schlüter kreeg derhalve vijf keer zoveel loon uitbetaald als Böttger.

Waarschijnlijk was de reden hiervan dat Graaf Johann Ernst door Schlüter diverse muntstempels liet vervaardigen, minder voor eigen munten dan voor imitaties van andere gebieden, waarbij van dit laatste danig gebruik werd gemaakt. Het heeft er dus alle schijn van dat Böttger geweigerd heeft aan de eisen van de Graaf inzake de vervaardiging van stempels voor imitaties te voldoen en op grond van die weigering de laan werd uitgestuurd.

De voormalige stadsschrijver van Herborn, Hoffmann, die in het begin van de negentiger jaren der 17e eeuw verschillende Nassause Munthuizen gepacht had, kreeg onenigheid met Graaf Johann Ernst en trad in Brandenburgse dienst. Hij deelde daarbij de Keurvorst Friedrich III mee dat in Weilburg naslagen werden vervaardigd.

Graaf Johann Ernst zelf bezocht in 1695 het hof van de Keurvorst, die hem over de naslagen onderhield. De Graaf ontkende zulke stukken te hebben laten vervaardigen. In een tweetal door hem geschreven bezwaarschriften, betoonde hij zijn onschuld. Vooral ontkende hij daarin met klem dat ooit in zijn opdracht Brandenburgse munten, 2/3 *Reichsthaler* of *Gulden* zouden zijn nageslagen.

Daarmee scheen de rust te zijn teruggekeerd.

De strafvervolging.

Begin 1696 werd de Nassause Graaf echter door de Keizerlijke autoriteiten vanwege de naslagen vervolgd. Vanuit Wenen gaf op 27 februari 1696 een zekere heer Eichler de raad 6 à 7.000 Gulden te betalen om van de zaak af te komen. (De koerier van Wenen naar Frankfurt kostte 52 Gulden 45 Kreutzer). Graaf Johann Ernst stelde via de Keurvorst van de Pfalz, Johann Wilhelm, voor om 5.000 Gulden te betalen, waarop men in Wenen inging en de zaak seponeerde. De mede aangeklaagden van Joodse origine, Juda von Weilburg en S.H. Krafft, die de valse munten hadden uitgegeven, moesten een betaling aan de Graaf doen. Krafft alleen al 1.000 *Reichsthaler*. Daarop kregen ze een schriftelijk bewijs dat de Graaf voor al het voorafgegane volledig instond.

Intussen ontwikkelde zich de verdenking dat de Graaf de valse Brandenburgse 2/3 *Thalers* had laten vervaardigen tot zekerheid. Hessische troepen arresteerden op 6 december 1696 in Weilburg de secretaris Boller, de muntmeester Schlüter en de geweermaker van Graaf Johann Ernst, die allen naar Marburg werden overgebracht. Vandaar werden ze begin juni 1697 door een Brandenburgse vaandrig met 40 man naar Altena in het Märkische Land getransporteerd. De secretaris Boller mocht zich daarbij van een rolstoel bedienen, Schlüter werd in een afgesloten proviandwagen gezet en de geweermaker moest met de soldaten gaan lopen. De laatste had nochtans het meeste geluk, want hij werd spoedig weer vrijgelaten. Boller werd naar Lippstad overgebracht en Schlüter naar Berlijn, in weerwil van het feit dat hij het schriftelijke bewijs van de Graaf dat hem voor alle gevaren had moeten beschermen, kon tonen. Uit de protocollen die door ondervragingen en folteringen tot stand kwamen, bleek dat de Graaf de muntmeester Schlüter de

opdracht had gegeven Hollandse dukaten en 2/3 *Thalers* van Brandenburg, Eisenach, Montfort en Zweeds Pommeren na te slaan en daartoe de stempels te snijden. Door de door de Graaf uitgeschreven verklaring waande de muntmeester zich veilig en werd door hem in Weilburg voor 80 – 90.000 Gulden gemunt en in Wittgenstein 42 – 43.000 stuks in allerlei soorten. Deze laatsten waren echter bijzonder slecht uitgevallen. De Hollandse dukaten, die in Weilburg waren geslagen, waren bestemd als soldij voor de in Brabant gelegerde Hessische troepen. Met deze Hollandse dukaten en de Brandenburgse 2/3 *Thalers* was men naar Maastricht op weg gegaan. Toen men in Keulen echter had geprobeerd 200 Gulden uit te geven had de zaak reeds de genadeslag gekregen. De naslag was ontdekt. De Graaf had direct bevolen de rest van het geld naar Weilburg terug te sturen en om te smelten. Het zilver zou in Frankfurt zijn verkocht. De Joodse koopman Juda von Weilmünster zou 400 Gulden hebben gekregen voor de levering van paarden en had ongetwijfeld geweten dat het naslagen betrof. In mei 1693 zou ook de Gulden uit Magdeburg zijn nageslagen.

Op 30 juli 1697 werd uit wraak de Keurbrandenburgse gevolmachtigde Hoffmann, die de hele zaak aan het rollen had gebracht, opgepakt. De Keizerlijken kozen toen dus partij voor de Graaf. In een anonieme brief, die in geval van afwezigheid van haar man door de Gravin mocht worden opengemaakt, werd de Graaf gewaarschuwd voor de Muntcommissie in Altena, die een gevolmachtigde en twee musketiers zou hebben uitgestuurd. Hem werd aanbevolen bijtijds juridische maatregelen te nemen. Waarschijnlijk wilde men de Graaf zelf gevangen nemen.

De twee arme gevangenen Hoffmann en Boller moesten veel verduren en klaagden ernstig in hun brieven. Eindelijk werden de hoge heren er toe gebracht de één na de ander vrij te laten. Op 29 april 1698 werd Hoffmann met een soldaat van Caub naar Rüdesheim gestuurd en kon onderweg gemakkelijk ontsnappen. Op 22 augustus nam Boller een paard, benutte de hem gegeven toestemming om zich in de omgeving van Lippstadt te mogen ophouden en nam afscheid om nooit meer terug te komen. Hij kwam behouden in Weilburg aan, alwaar hij zich meteen bij Savigny, de raadsman van de Graaf, presenteerde.

Het moeilijkst viel het echter de muntmeester Schlüter vrij te krijgen. Dit lukte eerst nadat Graaf Johann Ernst door toedoen van Johann Wilhelm, Keurvorst van de Pfalz, bij Friedrich III, Keurvorst van Brandenburg in een brief van 30 september 1698 vergiffenis had gevraagd. Op grond hiervan kon Schlüter eindelijk op 21 december 1700 vanuit Berlijn melden dat hij naar aanleiding van de reis van de Keurvorst naar Königsberg in verband met de kroning van de Koning uit zijn gevangenschap was ontslagen.

Welke straf aan de Graaf werd opgelegd kon niet uit de akten worden opgemaakt.

Munten van Graaf Johann Ernst.

Met zekerheid is slechts één enkele munt van deze Graaf bekend en wel een zilveren taler met een gewicht van 28,35 g.

voorzijde: * JOHANN * ERNEST * G:Z:N:S *

Taler van Graaf Johann Ernst, Vorst van Nassau-Weilburg (1664-1719)

Geharnast borstbeeld naar rechts met pruik
keerzijde: In het midden beginnend *V:Z:S:W:H:Z:L:W:U:I*
Aan de onderzijde ANNO-1691.
Het uit acht velden bestaande wapenschild is bezet met 7 helmen en versierselen.

Onder de Nassause muntakten bevindt zich een document waarin een munt is afgebeeld. In die akte wordt opgemerkt dat het gaat om een valse munt, een imitatie van een Brandenburgse gulden. Merkwaardig doet de opmerking aan dat hierop 52% verlies moet zijn geleden, op grond waartoe *een ieder zonder uitzondering zich daartegen moest beschermen en voorzichtig moest zijn.* De munt werd als volgt omschreven:
voorzijde: FRIDER:III.D.G.M.B-S.R.I.ARC & EL.
Geharnast borstbeeld naar rechts met pruik.
keerzijde: MONETA NOVA.-BRANDENB.1692.
Gekroond wapenschild met tien velden van Brandenburg, ter zijde waarvan S-J.
onderzijde: $\frac{2}{3}$
Waarschijnlijk betreft het één van de imitaties van Schlüter.

Opmerking:
Daar er in dit artikel ook sprake is van Hollandse dukaten heb ik nagegaan of er wellicht een muntplakkaat uit deze tijd bestaat waarin melding is gemaakt van valse dukaten die te relateren zouden zijn aan Graaf Johann Ernst. Ik heb een plakkaat van 7 april 1700 met de titel "Waarschouwinge" inhoudende een algemeen "verbod voor buitenlandse negotiaties" gevonden, waarin echter de betreffende dukaten niet zijn vermeld.

Bron: Julius Isenbeck, Das Nassauische Münzwesen (aus den Annalen für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung), Wiesbaden 1890 (Nachdruck Münster 1970).

Dankzegging: Met dank aan drs. A.A.J. Scheffers en Remco Holzer voor hun gewaardeerde medewerking.

Soms moet wetenschap plaatsmaken voor verwondering

MIRJAM STEENBERGEN

Graag wil ik, als dochter van Niel Steenbergen, reageren op het artikel 'Spreuken van Niel Steenbergen' van Karel Soudijn in De Beeldenaar 2001-5.

Al eerder maakte Soudijn melding (De Beeldenaar 2000-2) van het boek "*Niel Steenbergen. Schepping in beelden*", geschreven door mr. drs. W.A.J. van der Kam.

Destijds stelde hij vast – als wetenschapper naar ik aanneem – dat het boek bij nauwkeurige bestudering fouten en onnauwkeurigheden bevatte.

"*Om de feestvreugde niet te bederven*", somde hij verder niet alles op, want hoe dan ook, hij vond "het prachtig dat dit boek er nu was" en natuurlijk ben ik het met hem eens: "het is aan te raden de tekst kritisch te lezen".

Hoe gewenst ook, Van der Kam kón niet alles vermelden. Niel was in de tijd van voorbereiding van het boek al ziek en herinnerde zich niet alles tot in detail. Hij overleed 8 maart 1997 en toen wachtte de familie en Van der Kam tot het uitkomen van het boek eind 1999 de omvangrijke taak alles zo zorgvuldig mogelijk te documenteren. Dit foutloos doen bleek vrijwel onmogelijk gezien de omvang en complexiteit van het werk. Men kan wél streven naar volmaaktheid (hetgeen wel degelijk gepoogd is!), bereiken zal men haar niet. Er blijven altijd vragen die enkel door de kunstenaar zelf beantwoord kunnen worden.

Ik denk tevens dat het welhaast onmogelijk is een kunstenaar als wetenschappelijk studieobject te benaderen. Wil men een kunstenaar en zijn werk daarentegen begrijpen, dan moet men weten hóe hij denkt en werkt: dat wat hij ooit zag, las en hoorde, opslaat in zijn geheugen, verwerkt en zich eigen maakt en toepast in zijn eigen werk. Dit is een voortdurend groeiproces dat nooit stopt en dat uiteindelijk zó wordt zoals de kunstenaar het beoogde: de verbinding maken tussen hoofd, hart en handen. En men zou kunnen zeggen dat herscheppen in de kunst een eeuwenoude traditie is: niets nieuws onder de zon.

Een van de overgebleven raadsels is dit portret waar Niel Steenbergen rond 1950 aan werkte.
Wie stelt het voor en waar is dit beeld nu?

Huwelijkspenning van Mirjam Steenbergen en Herman Steendam (P 7802)

Dit proces geldt ook voor het bedenken en toepassen van zijn spreuken. Soudijn lijkt zeker te weten dat Niel het Prisma Citatenboek als bron raadpleegde en hij stelt, dat wie op zoek gaat naar ongenoemde bronnen gemakkelijk in valkuilen trapt.

Wat bedoelt hij hier nu precies mee? Suggereert hij dat Niel niet zo origineel was, als hij altijd heeft aangenomen?

Wie zojuist het bovenstaande heeft gelezen, zal allicht begrijpen dat Niel juist zo níet werkte.

De bijbel en de taal gebruikte hij inderdaad speels en vrijmoedig als inspiratiebron, maar daarbij putte hij ook uit zijn eigen kennis van gezegden en spreekwoorden, al of niet bekend uit andere talen.

Overigens zou ik nog willen wijzen op twee onjuistheden in het artikel van Soudijn: ten eerste op pagina 204 linksboven: het is niet dochter Paula, maar dochter Petra die het betreffende "portret van mijn vader" schreef. Paula was een schoondochter.

Ten tweede: iedere lezer kan constateren dat twee penningen niet hetzelfde catalogusnummer P 7703 kunnen hebben. P 7703 is de Abrahampenning maar mijn huwelijkspenning heeft nr. P 7802. Inderdaad moeten wij te allen tijde kritisch lezen.

Ik wens de heer Soudijn nog veel succes met zijn speurwerk naar de ongenoemde bronnen; toch hoop ik, dat hij ook bij het aanschouwen van de kunst van Niel Steenbergen kan genieten, puur zoals de kunstenaar het bedoeld heeft.

Soms moet de wetenschap plaatsmaken voor verwondering.

TENTOONSTELLINGEN

Penningen in stadhuis Oosterhout

In het Noordbrabantse Oosterhout is in het gemeentehuis permanent een tentoonstelling van penningen ingericht door de stichting Niel Steenbergen en gemeente Oosterhout. In twee vitrines en op informatieborden wordt een regelmatig wisselende expositie ingericht, waar het werk van penningsnijder Niel Steenbergen centraal staat. Een groot banier in de hal verwijst naar de tentoonstelling op de eerste etage. Steenbergen was bijna heel zijn leven werkzaam in Oosterhout en in deze stad zijn talrijke beelden van zijn hand te bewonderen.

Op de huidige expositie zijn niet alleen penningen van Steenbergen te zien, maar vooral ook het werk van minder bekende Oosterhoutse penningkunstenaars. In de vitrines ligt werk van Ton de Steenhuijsen Piters, Paul Elshout, Rien Arnouts, Alike Dalkman en Piet Hohmann. Ook is de jubileumpenning te zien die Trees van Beek uit Dongen maakte bij het eeuwfeest van het Sint-Oelbertgymnasium.

De tentoonstelling is te bezoeken gedurende de openingsuren van het gemeentehuis. De toegang is gratis.

Gronings grootken beschreven, miskend en hervonden

JAN C. VAN DER WIS

In 1986 publiceerde Anton Puister zijn overzicht van de Groningse stedelijke munten.[1] Daarin beschreef hij onder nummer 1.230 een grootken van de stad Groningen uit het tweede kwart van de 15e eeuw, dat hij in een particuliere collectie had aangetroffen. De conservatie van het bewuste grootken was niet al te best, waardoor met name de opschriften slecht leesbaar waren. Puisters beschrijving laat dan ook veel aan onze fantasie over en luidt:

Vz. dubbele adelaar met dwarsbalkschild schuin naar rechts. MONE.... – GRON....

Kz. kort glad kruis met in het eerste kwadrant een klaverblad (of drie bolletjes?).

.... NO D....

Puister gaf aan, dat het grootken in Van der Chijs ontbreekt, maar hij voegde er aan toe: *Het is niet uitgesloten dat dit vdCh XIX, 19 is, dat als zodanig niet is teruggevonden.*[2]

Met *dwarsbalkschild schuin naar rechts* bedoelde Puister aan te geven, dat het Groninger stadswapen in de klauwen van de rijksadelaar heraldisch gezien naar rechts, maar op de munt gezien naar links overhelt. De armen van het *kort glad kruis* lopen naar buiten toe uit en zijn aan de uiteinden ingebogen; in de heraldiek spreekt men in dit geval van een breedarmig kruis. De tekstfragmenten op de voorzijde zijn onderdelen van MONETA (= munt) en GRONINGENSIS, GRONIGENSIS, GRONIENSIS of een andere schrijfwijze van de plaatsnaam Groningen. En misschien staat tussen MONETA en GRONINGENSIS zelfs nog het woordje NOVA (= nieuwe). De tekstfragmenten op de keerzijde maken deel uit van de spreuk SIT NOMEN DOMINI BENEDICTVM (= de naam des Heren zij geprezen, Ps. 113:2), die we vaak op Groninger munten aantreffen.

Met de toevoeging dat het niet is uitgesloten, dat het door hem aangetroffen grootken van hetzelfde type zou kunnen zijn als het muntje dat Van der Chijs beschreef, gaf Puister aan te twijfelen aan de juistheid van de beschrijving van Van der Chijs.

Groningen, grootken z.j. (2e kwart 15e eeuw), biljoen, Puister 1.230. Ø ca. 15mm

De laatste liet een grootken afbeelden met daarop de dubbele adelaar met een rechtstaand dwarsbalkschild in de klauwen en de legende ..ONETA:GR – ONIGENSIS. De beide letters S waren volgens Van der Chijs *verkeerd gegraveerd.*

Groningen, grootken z.j. (2e kwart 15e eeuw), biljoen, Van der Chijs XIX.19. Ø ca. 16 mm

Groningen, grootken z.j. (2e kwart 15e eeuw), biljoen, vondst Jodenkamp 2000/63. Ø ca. 16 mm Foto: Jaap Buist, Stichting M&M

Op de keerzijde zag Van der Chijs een *gevoet kruis, en tusschen twee van deszelfs beenen een tweetal bolletjes*. De tekening laat zien, dat ook hier sprake is van een breedarmig kruis. Als opschrift registreerde hij:

+S (*weder verkeerd*) IT:NOM:DNI:BENE[3]

Als we het artikel van Puister nauwkeurig bekijken, dan komen we tot de ontdekking dat hij meerdere munttypen heeft opgenomen die Van der Chijs heeft beschreven, maar die in de periode waarin Puister zijn onderzoek deed, nog niet waren teruggevonden.[4] Onmiddellijk rijst dan de vraag, waarom Puister in het geval van dit grootken wel aan Van der Chijs twijfelde en het bestaan ervan miskende en in andere gevallen niet.

Op 17 maart 2000 werd tijdens archeologisch onderzoek aan het Jodenkamp in Groningen – de straatnaam herinnert aan een Joodse begraafplaats die daar vroeger lag – een grootken gevonden dat bijna volledig aan de beschrijving van Van der Chijs voldoet. Ondanks het feit, dat het grootken een erg laag zilvergehalte heeft, is het in vergelijking met andere op het opgravingterrein gevonden munten uitzonderlijk goed bewaard gebleven.

Ik heb het als volgt beschreven:
Vz. dubbelkoppige adelaar met rechtop staand dwarsbalkschild in de klauwen. Opschrift: (breedarmig kruis) MONETA:GR – ONIGENSIS
Kz. kort breedarmig kruis met in het eerste kwadrant drie bollen. Opschrift: (breedarmig kruis) SIT:NOM:DNI:BENE. De letters S in de opschriften staan in spiegelbeeld.

Zonder enige twijfel heeft Van der Chijs hetzelfde type grootken in handen gehad. Dat hij het opschrift op de voorzijde niet volledig kon ontcijferen en op de keerzijde slechts twee bolletjes meende te zien, zal aan de slechte kwaliteit of een zwakke slag hebben gelegen. Naar mijn stellige overtuiging staan ook op het door Puister beschreven grootken drie bollen en geen klaverblad. De versiering van de velden van kwadranten van kruisen met drie bolletjes op Groninger munten had, toen ons grootken werd geslagen, al een traditie die teruggaat tot ca. 1375. Van versieringen van velden met klaverblaadjes zijn in de hele geschiedenis van de stedelijke muntslag van Groningen geen voorbeelden bekend.

Op grond van afbeeldingen en opschriften kan het grootken uit de vondst Jodenkamp 2000 in de reeks door Puister beschreven grootken als nieuw type na nummer 1.226 en vóór

1.227 worden gerangschikt met een verwijzing naar Van der Chijs XIX.19.

Het is onbekend waar het grootken uit de collectie van F. de Witt uit Groningen, dat anderhalve eeuw geleden door Van der Chijs zo voortreffelijk werd geregistreerd, is gebleven. Dankzij het werk van de Groninger stadsarcheoloog Gert Kortekaas en zijn team is nu gelukkig weer een exemplaar voorhanden.[5] Beschreven, miskend en hervonden!

NOTEN

1 A.T. PUISTER, Groningse stedelijke munten. *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 73* (1986), 5-68.
2 P.O. VAN DE CHIJS, *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend.* Haarlem, 1855.
3 VAN DER CHIJS blz. 461, pl. XIX.19.
4 Bijvoorbeeld de nummers 1.225, 1.231 en 1.234.
5 Het grootken wordt bewaard door de Stichting Monument en Materiaal te Groningen onder vondstnummer: Jodenkamp 2000/63.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
• Provinciale munten
• Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
• Gouden munten
• Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

J.C. Wienecke; penningkunstenaar

SUSAN ADAM

In het Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde uit 1900 wordt "*met ingenomenheid*" kennis gegeven van de benoeming van J.C. Wienecke tot tweede stempelsnijder aan 's Rijks Munt. "*Mogen we de Munt dus van harte gelukwenschen dezen kunstenaar aan zich te hebben verbonden*", schreef Zwierzina hierin. "*We wenschen hem toe: tijd en gelegenheid om nog menig kunstwerk te scheppen. Moge de kunstenaar niet in den stempel-maker ondergaan!*"[1]

Johannes Cornelis Wienecke is geboren op 24 maart 1872 in Heiligenstadt te Duitsland. Hij zal later uitgroeien tot één van de belangrijkste penningkunstenaars aan het begin van de 20ste eeuw die er mede voor heeft gezorgd dat de penningkunst in Nederland weer tot grote bloei kwam. Zijn oeuvre omvat circa 300 penning- en muntontwerpen.[2]

Om beeldhouwer te worden was Wienecke op zijn zestiende jaar van de H.B.S. naar de Quellinusschool voor Kunstnijverheid te Amsterdam gegaan. Hier kon hij zich bekwamen in het tekenen en boetseren. Vervolgens volgde hij tweeënhalf jaar lessen aan de Academie voor Schone Kunsten te Antwerpen en kreeg hij lessen aan de Academie voor Beeldende Kunsten te Brussel. Op deze laatste academie wees zijn docent Charles van der Stappe er dikwijls op dat "*zijn begaafde leerling teveel in het kleine trachtte af te dalen; hij moest meer het monumentale voor oog houden...*"[3] De precisie en fijnzinnigheid die voor het snijden van stempels onontbeerlijk is zat hem blijkbaar in het bloed. Na anderhalf jaar in Brussel gewoond en gewerkt te hebben kwam Wienecke in Parijs terecht, alwaar hij lessen volgde aan de Académie libre Julian, de Ecole des Beaux-Arts en de Académie libre Colarossi. Twee personen in Parijs zouden voor Wienecke van grote betekenis zijn voor zijn loopbaan als penningkunstenaar. Dit waren de uit Rotterdam afkomstige B. Schröder, eigenaar van een grote mode-exportzaak, en V. Janvier, graveur en de vader van een goede academievriend van Wienecke. Schröder bracht het werk van Wienecke onder de aandacht van de mensen, terwijl Janvier hem in zijn eigen graveurfabriek de meer technische kneepjes van het vak onderwees. Toen Wienecke het graveursvak in zijn geheel onder de knie had gekregen besloot hij mee te doen met de prijsvraag die door de stad Amsterdam in 1898 was uitgeschreven voor het ontwerpen van een penning die Koningin Wilhelmina bij haar inhuldiging zou worden aangeboden.[4] Aan het ontwerp van de Wienecke-medaille, zoals deze al snel in de volksmond zou gaan heten, werd de eerste prijs toegekend.[5] Wienecke kreeg hiermee in één klap grote bekendheid in Nederland. Toen een oproep verscheen in verscheidene Nederlandse, Duitse, Franse en Weense dagbladen voor een tweede stempelsnijder aan 's Rijks Munt te Utrecht solliciteerde Wienecke, 27 jaar oud, vanuit Parijs. Al spoedig werd hij aangenomen als tweede stempelsnijder omdat men zeer onder de indruk was van zijn tot dan toe voortgebrachte werk. Voordat hij echter deze taak kon gaan vervullen stuurde Minister Pierson hem met een subsidie terug naar Parijs om zich aan de Franse Munt verder te bekwamen. De medailleur M. Patey onderwees

hem hier gedurende een half jaar, waarna Wienecke op 10 juli 1900 zijn intrede maakte bij de Munt in Utrecht. Gedurende zijn aanstelling bij de Munt, alwaar hij in 1905 tot eerste stempelsnijder benoemd zou worden, vervaardigde Wienecke zowel munt- als penningstempels. Bovendien stond de Munt zijn stempelsnijders toe penningen te ontwerpen voor particulieren. Deze werden veelal geslagen bij de N.V. Koninklijke Edelmetaalfabriek Begeer, van Kempen en Vos. Dit mocht echter alleen dienen voor studiedoeleinden om zich steeds meer te kunnen verbeteren in het werk. Het ontwerpen ten eigen bate was ten strengste verboden. Uiteraard mocht het particuliere werk pas na het dagelijkse muntwerk verricht worden. Wienecke's particuliere bezigheden hebben echter bijzondere werkstukken voortgebracht. De enkelzijdige plaquette met de beeltenis van zijn moeder Sietske beschouwt Wienecke als het beste werk dat hij ooit vervaardigd heeft.[6] Zijn moeder is overigens de Sietske die genoemd wordt in de Ideeën van Multatuli, een broer van haar moeder. De plaquette is gemaakt in 1906 en getuigt van groot vakmanschap. Het naar links gewende borstbeeld van Sietske Wienecke-Abrahamsz op 65-jarige leeftijd is zeer natuurgetrouw weergegeven.[7] Een hoge mate van levensechtheid is ontstaan door de bijzondere aandacht voor detail die goed te zien is in de ietwat kromme neus, de zware wenkbrauwen en de vooruitstekende kin, die alle zeer plastisch zijn uitgevoerd.

Gezien het grote aantal penningen en plaquettes met een borstbeeld als beeldenaar kan gesteld worden dat de portretkunst een belangrijk specialisme van Wienecke was. Carel Begeer, de eigenaar van de N.V. Koninklijke Edelmetaalfabriek Begeer, van Kempen en Vos en ook tevens penningkunstenaar, roemt Wienecke om deze portretkunst in het artikel *Ambachts- en Nijverheidskunst* in het tijdschrift *Onze Kunst* uit 1909. Hij duidt hierbij op drie vereisten voor een penningontwerper, namelijk ten eerste een goed gelijkend en mooi geboetseerd portret, ten tweede het niet uit het oog verliezen van de vlakverdeling en ten derde en laatste een behandeling van het reliëf aangepast aan het metaal.[8] Als voorbeeld dient de afbeelding van de voorzijde van de penning aangeboden aan Jozef Israëls op zijn 80ste verjaardag door "*zijne kunstbroeders van heinde en ver*", die door Wienecke ontworpen was.[9] Deze penning, in 1904 bij Begeer vervaardigd, laat op de voorzijde het naar links gewende borstbeeld van Jozef Israëls zien. De keerzijde toont een genius met omkranst palet en lauweren. De drie vereisten voor het weergeven van portretten binnen de penningkunst, komen volgens Begeer tot uiting in de voorzijde van deze penning. Hij zal hierbij geduid hebben op het fijne modellé van de kop van Israëls, die tevens goed past binnen het penningveld. Wienecke heeft bovendien een evenwicht weten te bereiken tussen plastiek en

Sietske Wienecke-Abrahamsz, enkelzijdige plaquette, 1906

80ste verjaardag van Jozef Israëls, erepenning, 1904

schilderachtigheid. Hoewel de kleur niet zichtbaar is, zijn de zilverwitte haren van Israëls wel in te denken. De genius die is afgebeeld op de keerzijde laat door zijn zachte en vloeiende lijnen invloeden uit de Franse Art Nouveau zien. Wienecke was dan ook zeer geboeid door de vormentaal van deze kunstrichting, waar hij tijdens zijn studie in Parijs mee in aanraking was gekomen en zou vrijwel zijn hele loopbaan deze stijl trouw blijven.

De penning die Wienecke in 1913 ontwierp voor de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij ten behoeve van het 50-jarig bestaan vertoont duidelijke kenmerken van de Art Nouveau.[10] De voorzijde laat een locomotief van voren zien die versierd is met palmtakken, Indische vruchten en bloemen. Daarvoor staat de Indische oogstgodin met in haar linkerhand een bamboestaf met de geluksbloem Pisonia Silvestris. Op de keerzijde zijn in een rijk versierde omlijsting verscheidene Indische motieven, waaronder een gestileerde tijgerkop, zeeolifanten en lotusbloemen afgebeeld. Op beide zijden is de nieuwe vormentaal van het begin van de twintigste eeuw duidelijk zichtbaar. Vooral het horror vacuï, de angst voor het lege vlak waardoor dit geheel opgevuld wordt, toont ons de toepassing van de Art Nouveau. Maar ook de vloeiende lijnbeweging, het veelvuldig gebruik van

50-jarig bestaan Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij, jubileumpenning, 1913

sierelementen, de inspiratie op de natuur en een fascinatie voor andere culturen, in het bijzonder die van Indonesië, is duidelijk te herkennen.

Zoals eerder in dit artikel is vermeld, bleef Wienecke zijn gehele leven werken in de traditie van de Art Nouveau. Andere vormentalen, zoals bijvoorbeeld die van de daaropvolgende stijl Art Deco accoord, waren aan hem niet besteed. Ook wanneer we kijken naar één van zijn latere werken zien we dezelfde elementen terugkeren. En dit terwijl andere kunstenaars de Art Nouveau al volledig uitgeput hadden en de geometrische, strakke vormentaal al enige tijd volop in de belangstelling stond en toegepast werd. Toch is in het werk van Wienecke een stilistische ontwikkeling te zien, want ook hij heeft zijn tijdgeest hoe dan ook niet kunnen ontkennen. Deze ontwikkeling is te illustreren aan de hand van de prijspenning voor het Ministerie van Economische zaken, die vanaf 1937 bij 's Rijks Munt werd vervaardigd.[11] Dit latere werk toont een vuurtoren die omspoeld wordt door golven en die stralen uitzendt in alle richtingen. Tegen de voet rust het gekroonde wapen van Nederland, aan weerszijden van de vuurtoren zijn gestileerde wolken weergegeven. In vergelijking met de penning voor de Nederlandsch-Indische Spoorwegmaatschappij is deze penning minder detaillistisch en meer gestileerd. Hoewel ook bij deze penning gebruik is gemaakt van het gehele penningvlak, is er geen sprake meer van een horror vacuï. Het vlak is niet angstvallig opgevuld met verschillende elementen, zoals wel het geval was bij de penning uit 1913. De elementen van de beeldenaar zijn alle in een geëigende vormentaal uitgewerkt waarbij alleen de grove lijnen zijn weergegeven. Men kan echter niet spreken over het toepassen van een geheel andere stijl zoals de Art Deco, de strakke en plastische stijl die vanaf 1920 opkwam, of zelfs het functionalisme waarbij licht, lucht en ruimte en een functionele, geometrische vormgeving van groot belang zijn. De sierlijke, vloeiende lijnen blijven zichtbaar. Deze zijn onder andere te zien in de golven en in de vormen waaruit de vuurtoren is opgebouwd. Bovendien zijn de wolken gestileerd weergegeven, maar zijn zij binnen de context duidelijk herkenbaar gebleven. De Art Nouveau had voor Wienecke voldoende mogelijkheden om hem een leven lang te kunnen blijven boeien en zich binnen de stijl verder te kunnen ontwikkelen.

Per 1 oktober 1921 werd Wienecke wegens een conflict met de toenmalige muntmeester dr. C. Hoitsema, ontslagen als rijksstempelsnijder en op

Ministerie van Economische zaken, prijspenning, 1937.

wachtgeld gesteld. Dr. W.J. van Heteren, de opvolger van Hoitsema, nam echter in 1933 weer contact met hem op en gaf Wienecke diverse opdrachten voor het ontwerpen van penningen. Tot aan zijn overlijden in 1945 heeft Wienecke een breed scala aan penningen vervaardigd. Tevens heeft hij enkele muntontwerpen op zijn naam staan. Zo is hij de ontwerper van het derde en vierde type van de gulden van Wilhelmina: het portret van Wilhemina met de hermelijnen mantel, gemunt van 1910 tot 1917 en dat van Wilhelmina met het opgestoken haar, gemunt van 1922 tot 1940 te Utrecht en van 1943 tot 1945 ook te Denver en Philadelphia.

Johannes Cornelis Wienecke heeft een omvangrijk oeuvre van bijzonder hoge kwaliteit achtergelaten. Zwierzina heeft in de oktober-aflevering van het maandblad *Op de Hoogte* uit 1926 dan ook zeer terecht opgemerkt: "*Van de drie medailleurs in ons land* [Van Goor, Van der Hoef en Wienecke] (.....) [zien we bij] *Wienecke zijn groot compositietalent, getuigende van een bijzondere originaliteit en vindingrijkheid, die ons telkens opnieuw opvalt. Het is alsof een frissche wind al het akelige traditioneele gedoe der 19de eeuw heeft weggevaagd. Bij hem geen Nederlandsche maagden met de onvermijdelijke tamme leeuwen of kransuitdeelende juffrouwen, die ons zoo geweldig verveelden. Neen, Wienecke heeft ons naar de Genestets bede 'natuur en waarheid' weergegeven, ons die steeds in schoone en nobele vormen geschonken.*"[12] Waarschijnlijk was toen al duidelijk dat Wienecke een belangrijk stempel zou drukken op de twintigste eeuwse penningkunst.

Dit artikel is geschreven in het kader van een studie naar het werk van J.C. Wienecke waaraan momenteel binnen Het Nederlands Muntmuseum wordt gewerkt. De aanleiding hiervoor vormde de aankoop van circa 300 penningen van de hand van deze kunstenaar door de Stichting Vrienden van Het Nederlands Muntmuseum in 2000. Deze studie zal moeten resulteren in de uitgave van een œuvre-catalogus waarin een overzicht wordt gegeven van het leven en het werk van J.C. Wienecke. Wanneer u bijzondere werken van de hand van Wienecke, die niet in de standaardliteratuur terug te vinden zijn, in uw bezit heeft, wordt u vriendelijk verzocht dit te laten weten aan Het Nederlands Muntmuseum. Deze kunnen dan in het onderzoek worden meegenomen.

NOTEN

1 W.K.F. ZWIERZINA, Eene benoeming, *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* (1900), p.316-317
2 Het aantal van 300 munt- en penningontwerpen is een schatting, gemaakt op basis van het aantal ontwerpen dat bekend is bij Het Nederlands Muntmuseum, dat een bijna compleet oeuvre in haar bezit heeft
3 [Anoniem], J.C. Wienecke 70 jaar. Onze penningkunstenaar en een neef van Multatuli, *Utrechts Nieuwsblad* (1942)
4 [Anoniem], J.C. Wienecke, een onzer grootste penningkunstenaars, wordt 70 jaar, *Zeister Courant* (1942)
5 Zie bijvoorbeeld F. Sevenhuysen, Wienecke's eerste Wilhelmina-portret, 1898, *De Beeldenaar* (1987), p.106-108, waarin uitvoerig ingegaan wordt op de originele compositie van de Wienecke-medaille
6 [Anoniem], J.C. Wienecke 70 jaar. Onze penningkunstenaar en een neef van Multatuli, *Tweede blad* (1942)
7 W.K.F. ZWIERZINA, *Koninklijke Begeer, I.II.III.IV: Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1930*, Voorschoten 1935, cat.nr.711
8 C.J. BEGEER, Ambachts- en nijverheidskunst, *Onze Kunst* (1909), p.1-27
9 W.K.F. ZWIERZINA, *Koninklijke Begeer, I.II.III.IV: Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1930*, Voorschoten 1935, cat.nr. 575
10 W.K.F. ZWIERZINA, *Koninklijke Begeer, I.II.III.IV: Penningen geslagen of gegoten in de jaren 1880-1930*, Voorschoten 1935, cat.nr. 1070
11 A.O. VAN KERKWIJK, *Catalogus der verzameling van penningstempels aan 's Rijks Munt te Utrecht*, Utrecht 1917, cat.nr.744
12 W.K.F. ZWIERZINA, [titel onbekend], *Op de Hoogte* (1926), hier geciteerd uit: [Anoniem], Plaquettekunst van J.C. Wienecke, *Het Buitenverblijf* (1927), p.57

Duiten in Schotland

Een repliek op het artikel van de heer C.G.J. Pannekeet

L.M.J. BOEGHEIM

In De Beeldenaar 26 (2002) 27-30 trok het artikel *Duiten in Schotland* van de hand van de heer Pannekeet mijn aandacht, daar dit een aanvulling bleek op een eerder door mij over dit onderwerp gepubliceerd artikel. Het geeft mij aanleiding tot enig repliek.

De koperen *two pence* werd in 1597 in Schotland ingevoerd onder Koning James VI. De bijnaam was *turner*, hetgeen letterlijk draaier betekent. Dit woord schijnt afkomstig te zijn van het Franse werkwoord *tourner* (= draaien). Men diende het muntje om te draaien om zich er van te vergewissen of men met een Franse *double tournois* of met een Schotse *turner* te maken had.

De tweede bijnaam *bodle* kreeg de munt in 1642 tijdens de regering van Koning Charles I (1625-1649). Er wordt wel beweerd dat bodle een verbastering zou zijn van *bothwell*, waarmee de derde echtgenoot van Mary, Koningin van Schotland (1542-1587) zou zijn bedoeld. Bothwell was de vermoedelijke dader van de moord op Mary's tweede echtgenoot Henry Stewart, Graaf Darnley. Omdat Bothwell door de Schotten als een waardeloze figuur werd beschouwd, verwierf de *two pence* – koperstukje van geringe waarde – waarschijnlijk deze bijnaam. Charles I werd in 1649 terechtgesteld.

Na de aanmunting van de *two pence* stukjes in 1629 gaf de Koning in 1632 opdracht tot een nieuwe aanmunting. Tot 1634 werd 1500 stone (= 9.500 kg) koper vermunt. Het waren de eerste Schotse munten die geheel machinaal werden vervaardigd. Deze muntslag vond plaats onder Nicholas Briot, afkomstig van de Munt te Parijs. Hij was als chef-graveur verbonden aan de Tower Mint te Londen en was door de Koning persoonlijk naar Edinburgh gezonden om de aanmunting te regelen. Deze *turners* waren lichter dan die aangemunt onder James VI (13 grains = 0,845 g). De baten kwamen ten goede aan de Earl of Sterling, ter compensatie van het verlies van diens bezittingen toen Port Royal in Nova Scotia aan de Fransen moest worden afgestaan. Vandaar de benaming *Earl of Sterling coinage*. De aanmunting was en bleef echter een regaal recht.

Ik heb nergens gesteld dat het bij de invoer van vreemd kopergeld in Schotland zou gaan om *gigantische* hoeveelheden, maar blijf er bij dat het wel aanzienlijke aantallen moeten zijn geweest.

Wat de waarde van de *turner* ten opzichte van de duit betreft meen ik te mogen opmerken dat Prof. Van Gelder uitgaat van de wettelijke koers die in 1621 in de Republiek gold voor de Engelse zilveren *shilling*. Of deze koers zonder meer mag worden omgerekend naar de Schotse koperen *two pence* waag ik te betwijfelen. In die tijden speelde de intrinsieke waarde van gouden en zilveren munten een belangrijke rol. Bij koperen munten zal die waarde geringer zijn geweest, omdat koper goedkoper was dan zilver en zal ook de destijds dalende koperprijs hierbij van invloed zijn geweest. Bovendien werden munten in het algemeen in verschillende gebieden ook verschillend getarifeerd. Een goed voorbeeld hiervan vormt de duit die in Nederland een waarde had van acht stuks per stuiver, maar in Indië gangbaar was tegen vier

stuks per stuiver. Ik acht het dan ook geenszins uitgesloten dat waar in Nederland een overvloed aan duiten bestond, terwijl in Schotland een tekort aan koperen pasmunt heerste, er geen vaste koersregel zal zijn aangehouden.

Dat de aantallen koperen duiten aanzienlijk moeten zijn geweest moge ik met enkele voorbeelden toelichten:

- Op de ochtend na de afkondiging van de *Act of Union* in 1707 bleek de Schotse bevolking te zijn opgezadeld met een overvloed aan echte en tevens valse Schotse *bawbees, bodles en turners, Franse double tournois en Nederlandse duiten.* De bevolking was gedurende tientallen jaren gewend aan het gebruik van die munten, die echter op slag waardeloos waren en niet inwisselbaar bleken.
- Op het eiland Fetlar werd in een collectebus van de kerk een partij van 731 stuks waardeloze koperstukken aangetroffen, voornamelijk bestaande uit Hollandse duiten. Het betrof de collecte-opbrengst van één jaar. Deze collectie bevindt zich thans in het Shetland Museum in Lerwick.
- In een afrekening van de Schotse schatbewaarder over 1566-1567 vindt men vermeld dat een burger uit Perth terecht werd gesteld en zes handelaren uit Aberdeen werden gearresteerd ter zake van de invoer van vals kopergeld afkomstig uit Vlaanderen. Het is wellicht in dit verband dat bij de afbraak van een huis bij het Marischal College in Aberdeen in 1847 een drietal mudzakken met valse koperen munten achter een spouwmuur werd aangetroffen. Het is niet uitgesloten dat de bewuste handelaren op het laatste moment lont hebben geroken, de zakken snel hebben weten te verbergen en door hun aanhouding de munten niet meer hebben kunnen ophalen, maar wel aan terechtstelling zijn weten te ontsnappen.

Een man van de praktijk

Een cursus penningmaken van Pier van Leest

KEES VAN VELZEN

Op de voor ieder van ons lange weg naar de cursus penningmaken in het atelier van Pier van Leest in Lage Zwaluwe kwelden ons twee vragen: Wie zijn die anderen? en: Wat vinden ze van mijn eerste ontwerp?

De eerste vraag is na een half uur beantwoord: we bevinden ons in een gezelschap van prettig penninggestoorden. Bij opmerkingen als: 'Die Huygenspenning van Varga' of 'die filosofenreeks van Claus' ziet iedereen des de betreffende penningen haarscherp voor zich.

De stemming is er ook goed ingebracht door Louk Tilanus, die een boeiende parlando-inleiding houdt over het ontstaan en de ontwikkeling van de penningkunst.

Het antwoord op de tweede vraag komt op het moment dat je je tekening op tafel legt.

De opdracht was: maak een penningontwerp voor de 400-jaar geleden opgerichte Verenigde Oost-Indische Compagnie(1602). Geen geringe opdracht en de ontwerpen liepen dan ook uiteen als de windstreken waarop de compagnie is uitgevaren.

Als didacticus mag ik zeggen dat de leeromgeving toen al 'veilig' was, vooral doordat Pier de ontwerpen positief, maar gedecideerd, benadert; hij vervult zijn docentrol met verve: 'Die voorzijde is mooi, maar sluit je keerzijde daarbij aan? Ja, ja, jij ziet dat – maar zullen anderen dat ook zien?

Of hij wijst op een subtiel detail, waardoor je gaat twijfelen aan het geheel. En bij dat alles holt hij rond in dat prachtige atelier om je steeds maar voorbeelden te laten zien over hoe het wel moet of juist weer helemaal niet.

Want hij is vooral een man van de praktijk en van dat aspect hebben wij in die zeven bijeenkomsten vooral genoten: éven voordoen hoe je een positiefje maakt, éven laten zien hoe je een lettertje snijdt, onnavolgbaar.

Wat dat betreft was de slotbijeenkomst het hoogtepunt: een middag waarin Pier ons toonde hoe je een penning in zand giet en op hoeveel verschillende manieren je een penning kunt patineren. We werden stil van zijn vertoon van vakmanschap: concentratie, trefzekerheid en liefde. Er is niets mooiers dan een vakman aan het werk. En je kijkt nooit meer op dezelfde manier naar penningen als je dat gezien hebt. Zoals je ook kijkt naar je eerste eigen penning – want de meeste ontwerpen zijn daadwerkelijk uitgevoerd en door Pier in brons gegoten.

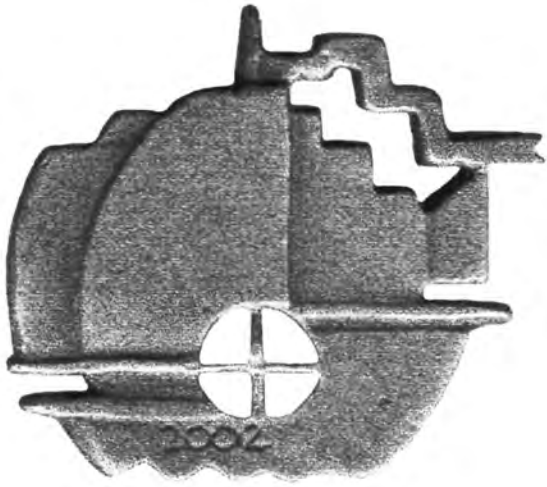
Voor die verworvenheid willen wij de Vereniging, maar vooral Pier ook hier bedanken, evenals zijn vrouw Corrie voor de ontvangsten, waardoor we steeds met heel veel plezier op weg gingen – en zeker niet voor het laatst!

Penningen van Sophie Joustra, Jan Stoker, Kees van Velzen en Tom Senders

Overigens zijn wij van mening dat de Vereniging de eerstvolgende opdracht voor een jaarpenning aan Pier van Leest moet geven!

Jobs van der Dussen, Corrie van Dijkhuizen, Ron Geurs, Sophie Joustra, Tom Senders, Jan Stoker en Kees van Velzen ■

Is Batavia voor de verzamelaar leuker dan Ceylon en Voor-Indië?

G.J.M. PRONK

In 2002 is het 400 jaar geleden dat de onderling fel concurrerende maatschappijen uit Zeeland en Holland door de Staten-Generaal gedwongen werden samen te werken en opgingen in de Verenigde Oost-Indische Compagnie. Deze internationaal opererende handelsmaatschappij groeide uit tot de in haar tijd grootste onderneming ter wereld. Zij kende concurrenten uit andere Europese landen maar geen van de maatschappijen, die veelal dezelfde opzet hadden als de VOC, konden de Hollanders bedreigen. De Denen, Fransen, Duitsers, Portugezen en zelfs de Engelsen moesten tandenknarsend toezien dat het geesteskind van Johan van Oldebarneveldt in 40-50 jaar een uitermate sterke positie opbouwde en meer dan één eeuw een bijna monopolistische positie in het Verre Oosten wist te handhaven. In de tweede helft der achttiende eeuw trad verval op, zowel in financieel als in militair opzicht. De positie die de VOC had opgebouwd erodeerde sterk en uiteindelijk bezweek de onderneming onder haar financiële schulden. Het faillissement van de bijna twee eeuwen oude VOC in 1798 was lange tijd de grootste in de Republiek der Lage Landen. Pas tweehonderd jaar later ging een tachtigjarige onderneming, die eveneens in hoge mate bijgedragen heeft tot de naamsbekendheid van Nederland, Fokker, ten onder aan een schuldenlast die nominaal uitstak boven die van de VOC. Als men echter rekening houdt met het verschil in intrinsieke waarde van de gulden tussen 1798 en 1995 was de schuldenlast van de VOC aanzienlijk groter.

Het faillissement van de VOC betekende niet het einde van de aanwezigheid van de Nederlanders in het Verre Oosten. De Bataafse Republiek trad in de rechten van de VOC en vervolgde haar activiteiten. Zij moest zich echter concentreren op een geografisch kleiner gebied. De Hollanders moesten zich terugtrekken uit Ceylon nadat ze eerder al veel van haar militaire en commerciële steunpunten op de kust van India hadden moeten afstaan aan vooral de Engelsen. De VOC, gesticht in 1602, kwam juridisch ten einde in 1798. Dat er na dit jaar nog munten geslagen werden met het logo van de VOC doet hieraan niets af.

In de twee eeuwen had ze geschiedenis in politieke, commerciële en monetaire zin geschreven in Afrika, het Midden-Oosten, Voor-Indië, de Golf van Bengalen, Ceylon, Malacca, Japan, Taiwan en Indonesië. Opererend vanuit Batavia en met Colombo als belangrijkste steunpunt werden handelsactiviteiten ontplooid, goederen met eigen schepen vervoerd, civiel en militair personeel ingebracht in de door de VOC gecontroleerde gebieden. Forten en havens werden gebouwd, verdragen werden aangegaan met locale machtshebbers. Er werden oorlogen gevoerd met zowel Europeanen, die probeerden de macht van de Hollanders te ondermijnen en over te nemen als ook met locale vorsten. Een commerciële onderneming initieerde politieke en militaire activiteiten om continuïteit in aanwezigheid te realiseren en daarmede een gunstig financieel resultaat te bewerkstelligen. Wij weten nu dat er aanzienlijke verliezen werden geleden

die voor een deel, door wat thans 'creatief boekhouden' wordt genoemd, verborgen bleven. Nochtans waren er in die tijd vele tienduizenden die in dienst van de VOC een bestaan hadden weten op te bouwen zowel in Patria als in het Verre Oosten. In onze tijd vinden heftige discussies plaats over de rol van de overheid, over de werking van de markt, over monopolieposities, over staatssteun en over particuliere initiatieven. In de VOC waren deze elementen volop aanwezig en speelden een rol van betekenis.

Toch kan gesteld worden dat de VOC een particuliere onderneming was en géén staatsonderneming.

Er is en wordt veel gepubliceerd over de VOC. Recente dissertaties hebben zich gericht op de handelsstromen tussen Europa en Azië en op de intra-Aziatische stromen. De studie van mevrouw Els Jacobs 'Koopman in Azië' heeft in dit verband veel kennis en inzicht opgeleverd. Eerder was er de studie van Arent Pol die ons een gedetailleerd inzicht verschafte in het volume van de geldstromen die bestonden tussen het moederland, Batavia en in mindere mate Ceylon. Reeds in de eerste jaren van de VOC, rond 1620, werd besloten dat Batavia in Azië de plaats zou worden van waaruit politieke besluiten zouden worden uitgevoerd, militaire acties zouden worden ondernomen, goederen zouden worden verzonden naar Amsterdam en het bestuur zou worden uitgeoefend over de vestigingen en bezittingen in het Verre Oosten. Dit wordt ook duidelijk geïllustreerd door de bevindingen van Arent Pol, waaruit valt te concluderen dat in de door hem beschouwde periode 95% van alle door Patria gestuurde gelden gealloceerd waren voor Batavia en slechts 5% voor Colombo. Duidelijke cijfers die laten zien dat het zich willen richten op Batavia ook heeft plaatsgevonden. Er kan géén misverstand bestaan over de zeer sterke positie van Batavia. Vanuit deze plaats vonden de grootste handelstransacties plaats en dus ook de betalingen.

De VOC heeft haar Aziatische activiteiten betaald met geld dat enerzijds vanuit Nederland ingebracht werd en anderzijds locaal (in Azië) geslagen werd. Vanuit Patria werden drie soorten betaalmiddelen ingevoerd namelijk de speciën die circuleerden in de Republiek, gouden en zilveren baren naast Spaanse matten en achtreaalstukken en geld dat thans genoemd zou kunnen worden 'het ondernemingsgeld van de VOC' dat wil zeggen munten die in Patria geslagen waren met het logo van de VOC. De bekendste geldstukken van het laatste type waren de VOC-duiten waarvan de waarde 100% hoger lag dan in het thuisland. Later volgden de VOC-dukatons, drieguldens, guldens en halve guldens.

De betaalmiddelen voorzien van het logo van de Oostindische Compagnie waren talrijk doch in termen van financiering van geringe betekenis. Er moet gedacht worden aan minder dan 1% van de totale financiering. Daar komt bij dat de duiten voorzien van het teken van de VOC in Patria pas geslagen werden vanaf 1726, VOC-dukatons vanaf 1728, drieguldens vanaf 1786 en halve guldens eveneens vanaf 1786.

Tussen 1602 en 1726 waren bijna uitsluitend niet-VOC munten in circulatie, die in belangrijke mate geslagen waren in het thuisland.

Voor wat betreft de locaal, te Batavia, geslagen munten waren er de koperen noodmunten van 1644, die evenwel snel uit de circulatie werden genomen en vervolgens grotendeels terecht kwamen in Ceylon. Rond het midden van de achttiende eeuw werden er gouden dukaten en dubbele gouden dukaten geslagen alsmede gouden Javase ropijen

Stuiver z.j. Negapatnam
Diverse varianten

en gouden halve ropijen. De meeste werden evenwel in beperkte aantallen geslagen. Zilveren munten, hele en halve ropijen, werden er in aanzienlijk grotere hoeveelheden aangemaakt. Koperen munten werden er eveneens geslagen toen Batavia als gevolg van de oorlogen in Europa tussen Engeland en de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden afgesneden was van aanvoer uit Patria en er noodmunten geslagen werden. Het betreft hier de duiten van 1764, 1765 en 1783, de bonken van 1796, 1797, 1798 en 1799 en de tinnen noodmunten van 1796 en 1797. Stempelvarianten van munten van de VOC geslagen te Batavia treft men vooral aan bij de zilveren Javaanse ropijen en in beperkte mate bij de koperen duiten van 1764, 1765 en 1783 en de bonken. Voor-Indië en Ceylon werden aangestuurd vanuit Batavia. Hoewel er met name door Baron van Imhoff pogingen zijn ondernomen om zich onafhankelijk op te stellen ten opzichte van Batavia is dit slechts in beperkte mate gelukt. De in Voor-Indië en Ceylon opgekochte goederen werden veelal eerst vervoerd naar Batavia, daar gestapeld en vervolgens naar Europa vervoerd. Incidenteel voeren schepen rechtstreeks tussen Amsterdam en Colombo en vice versa. De handelsactiviteiten ontplooid vanuit Colombo en vanuit de vestigingen op de kust van Voor-Indië waren talrijk en intensief. Koffie, specerijen, textiel, opium, goud, olifanten en edelstenen werden verhandeld. De goederen waarmede men geld probeerde te verdienen waren niet anders dan die welke verhandeld werden vanuit Batavia. Er was evenwel één verschil. Binnen de door de VOC in Voor-Indië en Ceylon ontwikkelde activiteiten speelde de geldhandel een aanzienlijke rol. Maar nog kenmerkender voor dit gebied is het grote aantal munten dat locaal geslagen werd in opdracht van de VOC al of niet in haar eigen muntateliers. Terwijl de in Batavia geslagen munten pas rond 1750 in circulatie kwamen en hun oorsprong veelal vonden in het moederland, werden er in Voor-Indië en Colombo reeds rond 1650 munten ter plekke door de VOC geslagen en al of niet voorzien van het logo van de VOC uitgegeven. Zij waren er dus ruim 100 jaar eerder dan die welke in Batavia geslagen waren en 75 jaar voor de VOC-duiten die uit het moederland kwamen. Interessant is bovendien dat van de VOC-duiten ongeveer 45% gestuurd werd naar Ceylon en Voor-Indië, met dezelfde jaartallen en van dezelfde munthuizen als Batavia toegezonden kreeg.

Er is nog een belangrijk punt. Kenmerkend voor de locaal geslagen munten is het grote aantal stempelvarianten. De beschrijvingen zoals die worden gegeven in het standaardwerk van Scholten schieten tekort om de werkelijkheid weer te geven. Historisch is dit te verklaren door het intensieve en gedetailleerde werk dat rond 1900 is verricht door Moquette voor de munten van Nederlands-Indië en de langdurige aanwezigheid van Nederland in wat thans Indonesië is. Pas in het midden der dertiger jaren, in het jaarboek 1934/35, is voor het eerst door Scholten uitvoerig aandacht besteed aan de munten van Voor-Indië en Ceylon. Eerder kon men informatie aantreffen in de veilingcatalogus van Schulman van 1914 waarin de Grogan-collectie beschreven werd. Moquette beschreef de munten in detail, veelal ondersteund met zorgvuldige afbeeldingen. Dit soort informatie is niet aanwezig voor Ceylon en Voor-Indië. Wel is bekend dat tot 100.000 gulden dubbele en enkele stuivers, duiten en halve duiten geslagen zijn voor Negapatnam (zie Scholten 1243-46). Scholten beschrijft deze munten die in grote aantallen geslagen moeten zijn als volgt: 'Vele stempelvarianten o.a. met smal en lang-en-breed lijf, hooge en

ronde schouders'. Afbeeldingen in dit artikel van de hiervoor genoemde stuivers laten een deel van de verscheidenheid aan stempelvarianten zien. Er zijn evenwel nog andere locaal geslagen munten met meer varianten dan door Scholten genoemd zijn. Melding kan worden gemaakt van de varianten van de munten van het zogenaamde Kranstype (Scholten 1288-1293). Ook de noodmunten die vanaf 1784 in Ceylon geslagen zijn, komen met meer varianten voor dan in Scholten vermeld zijn. Dit geldt zowel voor de Colombo stuivers, de dubbele en enkele stuivers van Jaffna en Galle en voor de stuivers van Trincomali. De laatste jaren zijn er munten gevonden met jaartallen die niet eerder bekend waren. Nu is bekend dat er van Jafna dubbele stuivers zijn van 1786 en 1789 evenals stuivers van 1793. Deze opsomming is niet limitatief. De kwart koperen rasi van Cochin was niet bekend bij Scholten. Jan Lingen heeft in dit opzicht veel researchwerk verricht en heeft daarnaast op het gebied van instempelingen interessante vondsten gedaan. Paliakate, Negapatnam en Ceylon zijn grootleveranciers van locaal geslagen munten die met vele – stempelvarianten voorkomen en waarvan een groot aantal zijn geslagen vóór 1726.

Dubbele stuiver 1789 Jaffna Sch. –

Stuiver 1793 Jafna Sch. –

De munten van de VOC in Voor-Indië en Ceylon beslaan 152 nummers in Scholten. De munten van de VOC die te Batavia geslagen zijn tussen 1744 en 1799 beslaan 67 nummers. Voor beide gebieden zijn door de auteur instempelingen soms opgenomen als aparte nummers. Alle munten van de VOC geslagen in de Zeven Provinciën in de periode 1726-1794 circuleerden zowel in Batavia als in Ceylon en Voor-Indië. De 13 nummers die Scholten beschrijft als van Batavia afkomstig vóór 1700 hebben ten dele ook gecirculeerd in Ceylon. Koperen halve en kwartstuivers van 1644 zijn de bekendste voorbeelden. De vraag kan dan ook gesteld worden of de numismatische geschiedenis van de munten voorzien van het logo van de VOC (1602-1799) niet veel meer geschreven is in Voor-Indië en Ceylon dan in Batavia. Is de associatie van de VOC met Batavia –, die wel eens in de catalogi van Nederlandse muntveilingen en recentelijk in een numismatisch tijdschrift wordt aangetroffen, wel juist? Wordt niet teveel de nadruk gelegd op Batavia?

De vraag stellen is de vraag beantwoorden. Ik denk dat voor de VOC Voor-Indië en Colombo vanuit numismatisch oogpunt belangwekkender en interessanter zijn dan Batavia. Het is misschien van belang op te merken dat interpersonele geluksbeleving niet te meten is. Toch wil ik over die lastige stelling heenstappen. Voor-Indië en Ceylon bieden voor de verzamelaars van VOC-munten meer dan Batavia. Misschien willen de lezers van *De Beeldenaar* op deze stelling reageren.

Gerrit Schuijrmans en zijn muntmeestertekens

C.G.J. PANNEKEET

Eind zeventiende eeuw was ene Gerrit Schuijrmans muntmeester op de Munt van West-Friesland. Zijn benoeming is echter niet vanzelfsprekend geweest. Zijn voorganger was namelijk Gerrit van Romondt, een telg uit een bekend geslacht van muntmeesters. Deze familie was via huwelijken verwant aan andere bekende muntmeesterfamilies, namelijk de families Wijntgens en Sluijsken. De tendens van die tijd was dat een nauw familielid het ambt van muntmeester overnam, bijvoorbeeld een zoon of broer van de vertrekkende of overleden muntmeester.

Gerrit's voorganger en naamgenoot, Gerrit van Romondt, was zijn op 16 juli 1652 overleden vader opgevolgd als muntmeester van West-Friesland. Hij kreeg op 21 oktober 1652 zijn definitieve aanstelling na aflegging van de eed op zijn instructie. Net als zijn vader gebruikte Gerrit een 5-bladige rozet als muntmeesterteken. Dit was afkomstig uit zijn familiewapen: een wapenschild met in rood drie zilveren rozetten, de bovenste twee gescheiden van de onderste door een zilveren dwarsbalk.

Familiewapen Van Romondt

Gerrit van Romondt was zeer lang muntmeester, maar niet tot aan zijn dood. In 1680 gaf hij te kennen dat hij wilde stoppen. Hij bleef nog in functie tot 22 augustus 1680. Gewoonlijk werd het ambt overgedragen aan een zoon maar in dit geval gebeurde dat niet. Twee zoons waren nog te jong om op te kunnen volgen. Zijn oudste zoon Didrik (geboren 1656, overleden 1689) zou hem opgevolgd kunnen hebben, maar dit is niet gebeurd. In plaats daarvan werd zijn neef Arnold van Romondt voorgedragen als kandidaat-muntmeester. Hij werd echter geweigerd door het College van Raden en Generaalmeesters te Den Haag. Pas op 28 november 1681 kwam er een nieuwe muntmeester in de persoon van Gerrit Schuijrmans. Gerrit begon zijn productie op 24 april 1682 te Medemblik. In de periode van augustus 1680 tot april 1682 is in West-Friesland dus niet gemunt.

Gerrit Schuijrmans moet goed bekend zijn geweest met de familie Van Romondt. De muntmeester van Zwolle, Arend van Romondt, was namelijk getrouwd met Aleida Schuijrmans. Ook de Westfriese muntmeester Diederik van Romondt (vader van Gerrit van Romondt) was getrouwd met een Schuijrmans namelijk Peternelle Petersdr. Waarschijnlijk moeten we Gerrit Schuijrmans zien als iemand die het ambt voor de familie Van Romondt bezet hield. Men wilde immers eerst Arnold van Romondt benoemd krijgen maar dit lukte niet.

Dat Gerrit net als de familie Van Romondt een rozet of bloem gebruikte als muntmeesterteken zegt al genoeg. Vrijwel gelijktijdig met dit muntmeesterteken begon hij echter ook de afbeelding van een rund te gebruiken. Dit teken is bekend geworden als 'de Beemster Bul'. In sommige gevallen heeft hij ook het wapen van de stad Medemblik gebruikt, wat waarschijnlijk gezien moet worden als een muntteken.

Bij het zoeken naar de herkomst van Gerrit Schuijrmans komt men zeer veel verschillende families Schuurman(s) tegen waarvan er meerdere een familiewapen voerden. De meest interessante vermelding van een familiewapen in relatie tot onze Gerrit is uit de WAPENHERAUT. Een zekere Gerrit Schuirman, in 1635 lid der gezworen gemeente te Zwolle (waar ook onze Gerrit vandaan kwam), voerde als wapen in zilver een goud gehoornde en gehoefde koe op grasgrond. Hier is een rechtstreeks verband te leggen naar het muntmeesterteken Beemster Bul dat door onze Gerrit gebruikt is op enkele van zijn munten. Hetzelfde wapen Schuirman is te zien op een schilderij van Peternelle (of Pietergen) Schuijrmans, de vrouw van muntmeester Diederik van Romondt. Het rund heeft dus zeker niets met de Beemster te maken maar met het familiewapen van Gerrit Schuijrmans. Dat er een link gelegd werd met de Beemster is te verklaren doordat er een rund voorkomt in het wapen van de Beemster.

Uit de omgeving van de Beemster kwam veel rundvee dat waarschijnlijk

De Beemster Bul

werd verhandeld op de Westfriese veemarkten. Mogelijk is hierdoor in de volksmond de term Beemster Bul ontstaan. Gerrit overleed in 1692 te Hoorn, kort na de verhuizing van de Munt van Medemblik naar Hoorn.

Met dit stuk hoop ik een beeld te hebben geschetst van muntmeester Schuijrmans en een verklaring te hebben gegeven voor het muntmeesterteken Beemster Bul, dat beter als rund kan worden omschreven en afkomstig is uit het familiewapen Schuijrmans. ■

Huidige wapen Beemster

Penning ter gelegenheid van de restauratie van de Bibliotheca Thysiana door Guus Hellegers 2001

LOEK TILANUS

In 1653 stierf in Leiden de jonge rechtsgeleerde Johannes Thysius. Bij zijn dood liet hij het reusachtige bedrag van 20.000 gulden na om een bibliotheek voor zijn omvangrijke boekenbezit te laten bouwen, 'tot publycke dienst der studie' zoals het in het testament heet. De Bibliotheca Thysiana, sedert 1657 gevestigd aan het Rapenburg 25 te Leiden, werd in Hollands-classicistische stijl ontworpen door de Leidse stadsarchitect Arent van 's Gravesande. Het is een prachtige behuizing geworden met de enige nog bewaarde bibliotheek uit die periode; andere collecties zijn in grotere gehelen opgegaan.

Restauratie van de Bibliotheca Thysiana, 2001 (brons); vz. en kz.

Maar zoals dat vaak gaat met zulke particuliere instellingen, is op een bepaald moment het geld op en het gebouw en de collectie verkommeren. In de afgelopen jaren hebben zowel het gebouw als de boekencollectie van de Bibliotheca Thysiana een ingrijpende restauratie ondergaan. Thans is de behuizing overgedragen aan de stichting Hendrick de Keyser en de boeken worden beheerd door de Universiteitsbibliotheek. Om dit te gedenken is de beeldhouwer Guus Hellegers gevraagd een penning te ontwerpen. Hellegers, geen onbekende voor de lezers van *De Beeldenaar*, ontving in 1996 in Neuchâtel de Grand Prix van de Fédération Internationale de la Médaille; in 2001 werd hem in New York de J. Sanford Saltus Award uitgereikt.

Hellegers koos voor een uitbeelding van Thysius de bibliofiel.

De voorzijde toont een open liggend boek op een fond van perkament en leer, de schuine randen met tekst en jaartal geven een boekband weer. Onder het boek door loopt een gebogen lijn, die de kortstondigheid van het leven symboliseert.

De phoenix, klassiek-christelijk symbool van de wederopstanding na de dood, waarvan een houten beeld met ijzeren poten in de bibliotheek staat, is tevens een verwijzing naar de restauratie. Linksboven is een zwaan te zien, onderdeel van het helmteken van Thysius' familiewapen en een toespeling op Thysius' zwanenzang.

De keerzijde verbeeldt de zijkant van de zeer zeldzame, in de bibliotheek bewaarde houten boekenmolen, met in het midden de afdruk van het lakzegeltje van een phoenix dat in veel boeken van Thysius is terug te vinden. Daar omheen staat het bij de phoenix behorende motto 'Vita mihi mors est' en de initialen van de ontwerper met het jaar van vervaardiging.

De boekenmolen draaiend, leest men de tekst. Thysius leeft, met zijn vergaarde kennis, door in zijn bibliotheek.

De penning (77x77 mm.) is in brons gegoten door de firma Van den Bergh in Schoonhoven en gepatineerd door de kunstenaar.

Nadere informatie over de penning is te verkrijgen bij
Guus Helligers, Leemweg 8,
8395 TK Steggerda
of bij de curator van de Thysiana,
Prof. Dr P.G. Hoftijzer, Postbus 9515, 2300 RA Leiden. ■

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke Munten (Grieks,Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse Munten (600 - heden)
~ Buitenlandse Munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Een voordelige wonde

Uit de geschiedenis van de Brusselse Munt

L.M.J. BOEGHEIM

De muntwerkplaatsen, waar ook ter wereld, vormen van oudsher een geliefd domijn voor het gilde der langvingerigen. Niet voor niets gelden op plaatsen waar munten worden geslagen uitgebreide veiligheidsmaatregelen. Van muntmeester tot jongste leerjongen zijn ze allemaal aan strenge voorschriften onderworpen. Toch gelukt het zo nu en dan een enkele snoodaard door de mazen van het net te glippen, al breekt hen dit later meestal zwaar op, want misdaad loont niet.

In vroeger tijden was het overigens voorschrift in vrijwel alle munthuizen dat de werklieden zich bij aankomst volledig dienden te ontkleden en zich moesten hullen in werkkleding, die vanwege het bestuur beschikbaar werd gesteld. Alvorens zij de Munt weer konden verlaten werden zij nauwkeurig gevisiteerd. Immers de verzoeking kon niet anders dan sterk zijn indien men de ganse dag de stroom van geld hoorde bruisen. Niettegenstaande alle waakzaamheid werden er toch zo nu en dan wel eens diefstallen opgemerkt.

Gouden tientje 1824, geslagen te Brussel

De diamantzoeker slikt soms een kostbare steen in en er zijn werklieden gevonden, die aldus een goudstuk onvindbaar maakten. Andere werklui verborgen stukjes goud in hun neus. Nog anderen bestreken hun haar en baard met pommade, bepoeierden die met stofgoud, kamden en wasten zich zorgvuldig bij thuiskomst om de kostbare stof aldus te verzamelen. Weer anderen stopten klompjes goud in de kop van hun tabakspijp, bedekten die met tabak en togen genoeglijk rokend huiswaarts om hun buit op een veilige plaats te gaan verstoppen.

Maar de slimste van allemaal was een werkman, die voor de afscheiding van België tijdens de regering van koning Willem I in 1830, aan de Brusselse Munt werkzaam was. Die man had een wond in zijn been, die ongeneeslijk scheen te zijn. Geen wonder! Dagelijks verborg die kerel een gouden tientje in die wond en bracht dit veilig thuis. Eindelijk werd hij betrapt en verloor zijn winstgevende wond...

Met dank aan drs. Marcel L.F. van der Beek voor de bereidwillige beschikbaarstelling van de benodigde gegevens.

Bron:

De Munt te Brussel *Belgische Illustratie* eerste jaargang (1869) no. 19, p. 152

Van Gelder-lezing

Dit najaar gaat een reeks van jaarlijkse wetenschappelijke voordrachten van start, de

VAN GELDER-LEZING

De van Gelder-lezing is genoemd naar dr. H. Enno van Gelder (1916-1998), Nederlands meest productieve en invloedrijke numismaat van de 20e eeuw.

Als directeur van het Koninklijk Penningkabinet en later tevens als hoogleraar in de numismatiek en geldgeschiedenis te Leiden, verbond hij de numismatiek – de wetenschap van de tastbare vormen van het geld en de verwante voorwerpen – met andere disciplines. De lezingen richten zich op ieder die het vakgebied van de numismatiek op een multidisciplinaire wijze wil benaderen.

De Van Gelder-lezing wordt georganiseerd door de Stichting Nederlandse Penningkabinetten in samenwerking met het Koninklijk Penningkabinet om, in de geest van Van Gelder, de dialoog tussen de numismatiek en de andere disciplines te vergroten.

De eerste lezing wordt verzorgd door dr. F.S. Gaastra:

Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795

Datum: 27 november 2002
Plaats: Rapenburg 28, Leiden
Tijd: 20.00 uur

Aanmelding en informatie:
Monica Ralling, 071-5160999,
ralling@penningkabinet.nl.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Boekbespreking

L.M.J. BOEGHEIM

Daniel Schmutz und Martin Lory, *Geld -Preise -Löhne.* Ein Streifzug durch die Berner Wirtschafts-Geschichte (Bernisches Historisches Museum Bern 2001), 64 blz., Zw.fr. 22.-

Geld, prijzen en lonen vormen de basis van de economische geschiedenis, die in dit werkje met betrekking tot Bern wordt besproken. Op grond van het oude gezegde dat ieder ding haar prijs heeft vragen de schrijvers zich aan de hand van een aantal vragen af hoe hoog de prijs van een huis in het middeleeuwse Bern was of hoeveel een pond wit brood in de achttiende eeuw moest kosten.

Deze eenvoudige vragen zijn vaak moeilijk te beantwoorden. In vroeger tijden droegen de artikelen nu eenmaal geen prijskaartje, maar werden de prijzen door marchanderen op de markt vastgesteld. Maar ook als prijzen uit oude bewaard gebleven akten bekend zijn, drukken dit soort opgaven in oude geldsoorten op het eerste gezicht slechts weinig uit. Een directe omrekening in huidige munt is niet mogelijk omdat de waardeverhouding tussen de diverse producten en dienstverlening sterk aan veranderingen onderhevig was en van plaats tot plaats kon verschillen.

De overgeleverde prijzen en lonen laten zich het beste met andere geldbedragen uit eenzelfde periode vergelijken. Daartoe zijn voorbeelden uit het dagelijks leven bijzonder waardevol. Uit diverse eeuwen is bekend hoeveel een schaap, een liter wijn of een brood kostte of hoeveel een ambachtsman per dag verdiende. Met deze gegevens kan de prijs van een middeleeuws gobelin of een spoorkaartje uit de negentiende eeuw worden vergeleken.

Voorwaarde voor het begrip van historische prijs- en loonbepalingen is de exacte kennis van oude muntstelsels. Daarom wordt in de inleiding van dit boekje een overzicht gegeven van de munt- en geldgeschiedenis van Bern en over de langdurige ontwikkeling van prijzen en lonen.

In de aansluitende catalogus volgt de beschrijving van 23 uitgekozen voorbeelden uit de sociale en economische geschiedenis van de stad, die de gehele periode vanaf de Romeinse tijd tot heden beslaat. Als geografische afbakening werd het gebied van het huidige kanton Bern gekozen, waaruit het grootste gedeelte van de in het historische museum van Bern bewaarde voorwerpen afkomstig is.

Na deze algemene inleiding volgt een bespreking van de muntslag van Bern. Hierbij wordt uitgegaan van de eerste munten in het gebied van het huidige Zwitserland, die door de Kelten werden geslagen.

Romeinse veroveraars brachten een meer gedifferentieerd muntstelsel mee. Via de Merovingische periode volgt het Karolingische tijdperk toen slechts de oorspronkelijk 1,5 gram zilver bevattende penningen werden uitgebracht.

De oudste munten van de stad stammen uit de eerste helft van de dertiende eeuw. Deze munten waren niet rond maar puntig en droegen éénzijdig de afbeelding van de beer van Bern dan wel een koningskop. De munten van Bern waren tot in de vijftiende eeuw van weinig betekenis in vergelijking tot die in belangrijke aantallen geslagen

stukken van Solothurn, Bazel en Zürich. Eind vijftiende eeuw sloeg Bern als eerste Zwitserse stad gouden en grote zilveren munten. Van grote betekenis was de invoering van de *batzen* in 1492. Deze munt werd spoedig veelvuldig geïmiteerd door een veertigtal munthuizen tot in Zuid-Duitsland en Italië toe. Daarna volgde ook in Bern de invoering van gouden munten zoals de Rijnse goudgulden en de Franse zonnekroon. Vooral door de talrijke Zwitserse huursoldaten in Franse dienst stroomde dit laatste goudstuk in grote aantallen Zwitserland binnen.

Tijdens de reformatie werd een groot deel van het kerkzilver versmolten en vermunt. Gedurende de Dertigjarige Oorlog was de Munt gesloten. In 1652 was Bern gedwongen de waarde van de batzen tot de helft te verminderen, met als gevolg dat een jaar later de boerenoorlog uitbrak.

Nadat de Munt in 1787 door brand was verwoest werden vanaf 1793 in de nieuwe Munt gouden duplonen en vanaf 1795 nieuwe daalders naar Frans voorbeeld geslagen. In 1798 werd Bern door de Fransen bezet en werd de staatsschat weggevoerd hetgeen een zware slag voor de stad betekende.

Nadat Bern nog enige tijd pasmunt had vervaardigd bestond de geldomloop tot in de negentiende eeuw voor het grootste deel uit buitenlandse munten. De stichting van de Bondsstaat in 1848 bracht eenheid in het Zwitserse geldwezen. De oude munten werden ingetrokken en door de nieuwe Zwitserse frank vervangen.

Het boek vervolgt met een beschouwing over prijzen en lonen waarbij vooral de aandacht wordt gevestigd op regelmatige prijsstijgingen als gevolg van misoogsten.

Daarna volgt de catalogus met 23 voorbeelden ontleend aan het Historisch Museum van Bern, die met het thema 'Geld, Prijzen en Lonen' nauw samenhangen. Uitgaande van de afgebeelde voorwerpen komen in de teksten monetaire-, economische- en sociale aspecten ter sprake, waardoor de afzonderlijke stukken uit de verzameling in een bredere historische samenhang worden geplaatst.

Zonder aan hier niet ter sprake gebrachte opstellen afbreuk te doen kunnen de onderstaande titels als de meest interessante worden beschouwd:

No. 2 – Een pot vol munten is niet voldoende om een stuk land te kopen.
No. 3 – De stad Bern confiqueert het vermogen van een Jood.
No. 7 – Nieuw geld uit oude kelken.
No. 9 – De aarde biedt bescherming tegen diefstal en confiscatie.
No. 12 – Milde gaven voor de armen.
No. 13 – Een terechtstelling is een voordelige zaak.
No. 15 – De schatkist van Bern wordt door de Fransen weggevoerd.

Alle artikelen zijn van fraaie afbeeldingen van objecten uit de museumcollectie voorzien, die het boek een lust voor het oog maken. De illustraties vormen een aansporing de collectie in Bern ook eens persoonlijk te gaan bezichtigen. Bij elk artikel zijn korte bronvermeldingen opgenomen. Een uitgebreid literatuuroverzicht is aan het slot toegevoegd.

Het werkje maakt een uitstekend verzorgde indruk. Het bevat niet alleen waardevolle informatie voor de verzamelaar, maar ook interessante gegevens met betrekking tot prijzen en lonen uit de economische geschiedenis van Bern. Het muntwezen van de stad wordt hierdoor ook eens vanuit andere disciplines benaderd.

Ook voor de Nederlandse verzamelaar en voor allen die in de economische geschiedenis zijn geïnteresseerd kan dit werkje van harte worden aanbevolen.

Verenigingsnieuws

GREET KEMPER

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST

Contributiebetaling 2002

Er zijn nog enkele leden die de contributie 2002 moeten betalen. De betaling wordt graag zo spoedig mogelijk tegemoet gezien. Het kost het secretariaat veel tijd en extra portokosten wanneer de betaling niet op tijd plaats vindt.

Jaarpenning 2002

De jaarpenning 2002 "Vrede" wordt ontworpen door Heleen Levano. Het is een vrije opdracht. De penning is in bewerking.

Inschrijfpenning 2002

Alle leden hebben 30 juni 2002 een brief ontvangen i.v.m. het bestellen van de "Zomer-Winter" penning ontworpen door Christl Seth-Höfner. (afbeelding en artikel Guus Hellegers zie blz. 103-104).
Tot nu toe is de oplage 185 exemplaren. Per 1 oktober 2002 werd de inschrijftermijn gesloten en kon de penning niet meer besteld worden.
Toezending zal in de laatste maanden van het jaar plaatsvinden.

Penning "Maan en Muis" Fidempenning 1998 van Mirjam Mieras

Zie artikel Beeldenaar 1998-4 blz. 227 van Geer Steyn.
Leden kunnen deze penning bestellen door overmaking van € 141,00 op postbankrekening nr. 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst te Sleeuwijk, onder vermelding van Maan en Muis.

Cursus Penningmaken door Guus Hellegers

De cursus Penningmaken (Portretpenning) gegeven door Guus Hellegers in Steggerda (Fr.) op zaterdagen 5 en 19 oktober, 2 en 16 november en 7 december 2002 is volgeboekt.

Penning 'Maan en Muis', Mirjam Mieras

Adreswijzigingen en opzeggingen
Adreswijzigingen en opzeggingen (schriftelijk tot uiterlijk twee maanden vóór de aanvang van enig kalenderjaar) s.v.p. doorgeven aan het secretariaat: Vereniging voor Penningkunst, Herman de Ruijterweg 2, 4254 EG Sleeuwijk.

Internet
Bezoekt U vooral de website van de Vereniging. U kunt ons vinden op het adres: http://www.penningkunst.nl

Hierop melden wij het laatste nieuws over de Vereniging en informatie over de uitgegeven penningen van de laatste jaren.

DE VPK IN 'S-HERTOGENBOSCH

GREET KEMPER EN KEES POSTMA

De 77ste Algemene Ledenvergadering

Op 11 mei 2002 werden de 77ste Algemene Ledenvergadering en penningmarkt te 's-Hertogenbosch gehouden. De belangstelling van de leden was groot.

De vergadering werd gehouden in het Noordbrabants Museum waar we de prachtige Statenzaal tot onze beschikking hadden. Het museum is gehuisvest in het voormalige Gouvernement, een monumentaal 18de-eeuws stadspaleis, gelegen in het historische centrum.

De voorzitter, Theo Bunjes opende de vergadering met een korte inleiding over 's-Hertogenbosch, stad van Jeroen Bosch, van Bosse Bollen en van zoete lieve Gerritje, die naar Den Bosch kwam op kosten van de belastingbetaler om daar zijn vonnis te ondergaan. Hij heette allen welkom op de Algemene ledenvergadering, die een jaarlijks ontmoetingspunt is tussen leden, die zich verbonden voelen door belangstelling voor de penningkunst, en die voor het bestuur de gelegenheid is om verantwoording af te leggen over het gevoerde verenigingsbeleid en om de plannen voor de komende tijd uiteen te zetten. De voorzitter bedankte zijn medebestuursleden en mevrouw Slager, die de penningbestellingen verzorgt, voor hun inspanningen in de afgelopen periode.

Ook heette hij apart welkom de aanwezige leden uit België en Duitsland.

Tevens bedankte hij de heer Karel Soudijn, de reeds vertrokken redacteur van *De Beeldenaar*. Uit erkentelijkheid voor de publicaties over penningkunst van zijn hand in de loop van 15 jaar overhandigde hij hem namens de vereniging de VPK-welkomstpenning ontworpen door Lysbeth Teding van Berkhout.

De jaarstukken werden besproken en door de vergadering goedgekeurd. De financiële stukken werden door de scheidende penningmeester Jan Tinga toegelicht en door de kascommissie en de vergadering goedgekeurd.

Aftredend en niet herkiesbaar waren Lysbeth Teding van Berkhout en Jan Tinga. Het bestuur droeg Niko de Wit en Wouter van Aken als nieuwe kandidaten voor.

Niko de Wit is reeds 25 jaar beeldhouwer in Tilburg. Hij ziet voor de VPK een belangrijke rol weggelegd in de Nederlandse penningkunst. Voor hem betekende de VPK een stimulans

Noordbrabants Museum, 's-Hertogenbosch

Lysbeth Teding van Berkhout en Jan Tinga

voor het maken van penningen. Wouter van Aken komt uit het bedrijfsleven, waar hij ook met financiën te maken heeft. Hij heeft al jaren belangstelling voor beeldhouw- en penningkunst. De vergadering ging akkoord met de benoeming van de nieuwe bestuursleden.

De voorzitter sprak de vertrekkende bestuursleden toe. Lysbeth was kunstenaarsbestuurslid vanaf 1993. Zij behoort tot de meest uitgesproken kunstenaars die vanuit de edelsmeedkunst de penning benaderen. Zij zorgde voor twee verenigingspenningen, te weten 'vierkant met cirkel in hoek' (1980) en de 'welkomstpenning' (2000). De voorzitter bedankte haar voor haar deskundige inbreng en overhandigde haar namens de vereniging een doos bonbons en een zilveren penning, ontworpen door Christien Nijland, met inscriptie. Jan was vanaf 1994 bestuurslid. Afkomstig uit het bankvak, vervulde hij de functie van penningmeester. Hij voerde een toegewijd en deskundig beheer over de penningen, de munten, van de vereniging. Was dat bij zijn aantreden niet zo rooskleurig, nu mag worden gesproken over een financieel gezonde vereniging. Ook de penningkunde ging hem ter harte. Als dank overhandigde hij hem mede namens de vereniging een plant, die Jan aan zijn echtgenote gaf, en eveneens een zilveren penning met inscriptie.

Tijdens de rondvraag stelden de leden diverse vragen die beantwoord konden worden en die door het bestuur zullen worden behandeld in de volgende bestuursvergadering.

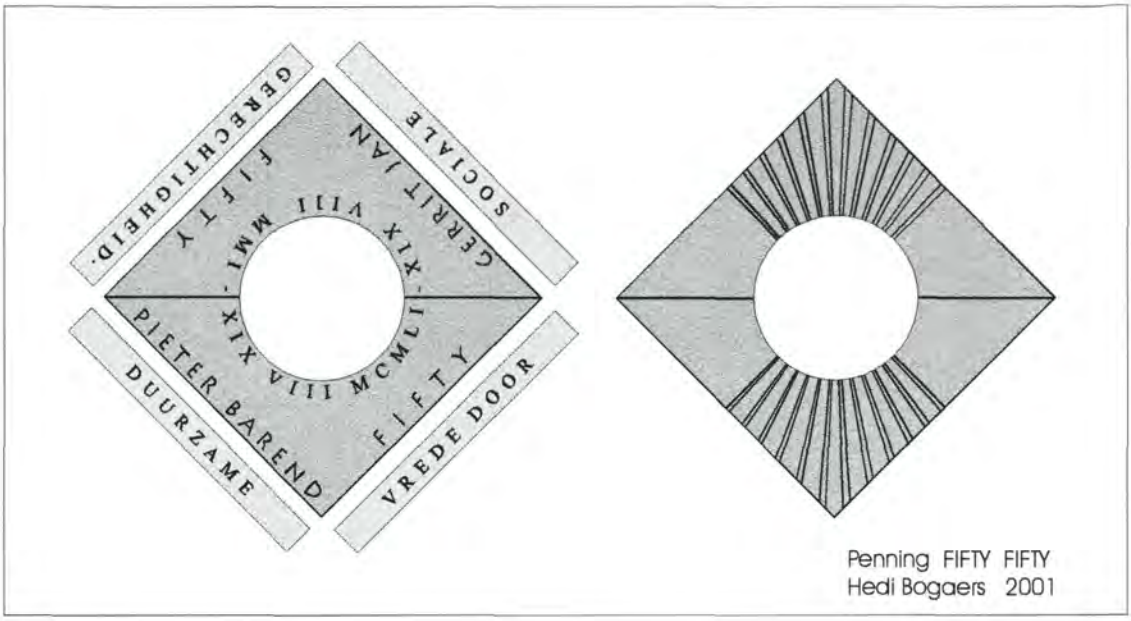
Hierna sloot de voorzitter de vergadering die gevolgd werd door een zeer interessante lezing van het kersverse bestuurslid Niko de Wit met als onderwerp: Een penning als abstract kleinplastiek.

De leden genoten hierna van een gezellige lunch in Brasserie Boudewijn.

Hier werd 's middags tevens de Penningmarkt gehouden, waar veel belangstelling voor was. Door de deelnemers, Guus Hellegers, Geer Steyn en Hedi Bogaers werd werk verkocht en Mevrouw Slager verkocht 38 verenigingspenningen.

Tevens waren er penningen te zien van de leden die hebben deelgenomen aan de cursus Penningmaken van Pier van Leest.

Om vijf uur werd deze zeer geslaagde dag voor de leden en het bestuur afgesloten.

Penning FIFTY FIFTY
Hedi Bogaers 2001

Deelnemmer penningmarkt

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE

G.P. SANDERS

De najaarsvergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde te Rotterdam.

Na Utrecht was het de beurt aan Rotterdam om onderdak te bieden aan de vergadering van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. Plaats van handeling was dit maal Sociëteit De Maas, het uiterst fraai gelegen gebouw van de Koninklijke Roei- en Zeilvereniging "De Maas". In de grote zaal van de in 1851 opgerichte vereniging opende Frans Weijer zijn eerste bijeenkomst als voorzitter van het Genootschap. Het belangrijkste onderwerp van gesprek tijdens de huishoudelijke vergadering vormde het aftreden van Janjaap Luijt als hoofdredacteur van De Beeldenaar, het tijdschrift dat door Genootschap en Vereniging gezamenlijk wordt uitgegeven. Omdat de brief van de hoofdredacteur niet bij de ingekomen stukken was vermeld, ontstond bij sommigen de indruk dat het bestuur trachtte de zaak in de doofpot te stoppen. Uiteraard was dat niet het geval.

Nico Arkesteijn geniet van het zonnetje

Veel belangstelling voor de presentatie in de tunnel van de Kunsthal

Hierna was het woord aan Nico Arkesteijn, die als eerste spreker een lezing hield. In een boeiend betoog met de intrigerende titel *een vervalsersbende in Rotterdam* schetste de spreker het wel en wee van een groep vervalsers van Franse assignaten. Daarbij baseerde de spreker zich op stukken uit het rechterlijk archief van Rotterdam. Arkesteijn wist het spoor van de vervalsers te volgen vanaf het moment dat zij in juni 1792 vanuit het prinsbisdom Luik in Rotterdam neerstreken, totdat zij kort voor de Franse inval in januari 1795 op vrije voeten werden gesteld.

Na de lezing volgde de lunch in het gebouw van de Koninklijke Roei- en Zeilvereniging. Het prachtige nazomerweer maakte dat velen vervolgens de tuin opzochten, van waaruit men een schitterend uitzicht had over de Maas.

De middaglezing werd opnieuw door een zeer deskundig spreker verzorgd: de conservator van het Museum van De Nederlandsche Bank, Jan Grolle. In een rijkelijk met lichtbeelden gelardeerd betoog belichtte de spreker de geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet. De lezing vormde de opmaat voor een bezoek aan de Kunsthal, waar na de theepauze de tentoonstelling *Hulde aan de Gulden* werd bezocht. In de tentoonstelling kwam 600 jaar Nederlandse monetaire geschiedenis aan bod. Na het zien van de tentoonstelling kon in museumcafé Hoboken een drankje genuttigd worden. Een aantal genootschapsleden besloot de dag met een voortreffelijk diner in Grieks restaurant Olympia.

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie/secretariaat:
Gruttostraat 3
3145 CB Maassluis
tel. 010-5914709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen, en opzeggingen:
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail: info@penningkunst.nl
http://www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestellingen van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. 0344-601653
e-mail: slager@uwnet.nl

Tentoonstellingen

BINNENLOPEN PRIVE – HANDEL EN SMOKKEL

Deze tentoonstelling geeft een beeld van de Compagniesdienaren, die in het kielzog van de VOC handel dreven voor eigen rekening. De ondertitel van de tentoonstelling luidt dan ook '... om onder 't behartigen van de Compagnie-belangen mij zelven gelukkig te maken'. De Compagnie kon deze 'morshandel' niet voorkomen. Enkele hooggeplaatsten wisten zelfs grote kapitalen te vergaren, bijvoorbeeld door op te treden als tussenpersoon voor de Compagnie en leveranciers van inlandse producten.

Opmerkelijk is dat bij repatriëring deze privé-verdiensten naar Nederland werden overgemaakt via wissels uitgeschreven door de kassier van de VOC in Batavia. De Compagnie leende zich voor dit 'witten' van grijs geld om zo het contante geld in Azië te kunnen houden voor de inkoop van handelsgoederen. Aan de hand van historische documenten en objecten, penningen en muntgeld vertelt de tentoonstelling onder meer het verhaal van Cornelis Hasselaar, die carrière maakte op Java, vervolgens in Amsterdam acht keer tot burgemeester werd gekozen en uiteindelijk een benoeming kreeg als bewindhebber van de Amsterdamse kamer van de VOC.

Tot begin januari 2003 in Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 26 te Leiden (071-5160999); geopend dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12-17 uur.

MUNTSLAG TEN TIJDE VAN KONINGIN BEATRIX

Deze tentoonstelling is de laatste in de reeks 'Een nieuwe vorst, een nieuwe munt'. De expositie geeft inzicht in de muntgeschiedenis tijdens de regeerperiode van koningin Beatrix (1980-heden). De tentoonstelling biedt een overzicht van alle munten van Beatrix, aangevuld met ontwerpschetsen, modellen en stempels.

Tot oktober 2002 in Het Nederlands Muntmuseum.

VAN MOKKA TOT DECIMA HET GELD VAN DE VOC EN HAAR EUROPESE CONCURRENTEN

De VOC werd 400 jaar geleden opgericht. Het Nederlands Muntmuseum besteedt aandacht aan de relatie tussen de goederen, die in Azië werden verworven en de hierdoor benodigde geldmiddelen. Tevens wordt aandacht besteed aan de muntslag van de diverse Europese concurrenten.
Tot en met 8 januari 2003 in het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend maandag t/m vrijdag 10-16 uur.

ERIC CLAUS PENNINGEN EN KLEINE SCULPTUREN

De bekende beeldhouwer Eric Claus (Haarlem 1936) heeft in de loop van zijn carrière een indrukwekkende penningœuvre opgebouwd. Zijn virtuositeit komt aanvankelijk tot uiting door de originele wijze waarop hij met de letters en andere beeldelementen speelt. Zijn scholing als graficus en tekenaar speelt hierbij zeker een rol. Zijn vernieuwende aanpak komt ook tot uiting in de verschillende oplossingen die hij heeft bedacht om een 'derde dimensie' aan te geven. Deze variëren van plastisch tot ruimtelijk. Kenmerkend voor Claus is, dat hij zich telkens weer weet te vernieuwen. Naast zijn penningen worden ook kleinplastiek en enkele schilderwerken getoond.

Tot 8 december 2002 in Teylers Museum, Spaarne 16 te Haarlem (023-5319010); geopend dinsdag t/m zondag 10-17 uur (zondag vanaf 12 uur).

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan
te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het
goed om hierover eens met ons van gedachte te
wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

n
v
m
h

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig
lijsten met munten aan vaste prijzen

In het hart van Europa

Veiling 72:	*7 december 2002*
Veiling 73:	*15 maart 2003*
Veiling 74:	*14 juni 2003*
Veiling 75:	*13 september 2003*
Veiling 76:	*13 december 2003*

Tervurenlaan 65 — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

GELIEVE BETER BEELDMATERIAAL TE BEZORGEN
DANK U

TENTOONSTELLINGEN

BEELDENDE KUNST

Gerarda 'Meik Rueter
(1904-1993)

Diana (brons, 61 cm)

Fred Carasso
(1899-1969)

Zittende vrouw met doek
(terra cotta, 18,5 cm)

Jo Uiterwaal
(1892-1972)

Zittende figuur
(brons, 40 cm)

Charlotte van Pallandt
(1898-1997)

Liggend naakt (brons, 18 cm)

Eric Claus
(1936)

Frans Hals (brons, 10 cm)

Schilderkunst o.a. Haagsche School, de schilders van Tachtig en Bergense School
Beeldhouwkunst o.a. Paul Gregoire, Pieter d'Hont, Frits van Hall, Hildo Krop e.v.a.

Open: vrij. t/m zo. 13 tot 17 uur & op afspraak
Langegracht 44 – 3601 AJ Maarssen
Tel.: 0346-556736 Fax: 0346-556739
Website: www. pygmalion-art.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

MEI/JUNI 2002, 26e JAARGANG NR. 4

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: coins@schulman.nl

DE BEELDENAAR 26 (2002) nr. 4

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.
tel. 030-2910418, fax 030-2910467
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. Limperg
D. Purmer (hoofdredacteur)
R. Van Laere (België)
B.J. van der Veen

ABONNEMENTEN
Abonnement (incl. BTW) bij vooruitbetaling per jaar € 22,96. Voor België en Luxemburg € 23,55.
Overige landen € 33,81.
Losse nummers € 4,54.
Abonnementen omvatten alle nummers van één jaargang en worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementen opgeven bij het secretariaat.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven adreswijzigingen en mutaties door aan hun vereniging.

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Winksele, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Redactioneel 150

Bij de voorplaat 150

Van Gelder: de lezing, zijn invloed, de penning 151
Bert van Beek

The trial of the Pyx 153
L.M.J. Boegheim

Penningwedstrijd rond het thema huwelijk in Schoonhoven 160
Ger Boonstra

Op zoek naar een resolutie 162
C.G.J. Pannekeet

Een schelling van Maastricht 1630 166
W. van den Nieuwenhof

Het mysterie van "Mr. B" 168
J.E. Gieskes

Interessant én raadselachtig 174
J.G. Stuurman

Concordia res parvae cresunt 177
Bouke Jan van der Veen

Bezoekerspenning voorjaarsvergadering KNGMP 2001 en haar voorgangers 180
Dick Purmer

Heleen's Levano's experimentele jaarpenning 2002 185
L.F. Teding van Berkhout

Penningnieuws 188

Boekbesprekingen 190

Verenigingsnieuws 194

Tentoonstellingen 197

Redactioneel

DICK PURMER

Het voorgaande nummer heeft u helaas niet conform de gewenste opmaak bereikt. Enkele advertenties en daarnaast een onjuiste afdruk hebben het voorgaande nummer ontsierd. De redactie biedt hiervoor zijn excuses aan.

Het nu voorliggende nummer is zeer gevariëerd. Zowel munten- als penningartikelen zijn aanwezig.

In dit nummer is Prof. Van Gelder prominent aanwezig. Op de voorplaat is de door Elisabeth Varga vervaardigde penning afgebeeld. Op 27 november werd de eerste Van Gelder-lezing gehouden. Bert van Beek geeft zowel over Prof. Van Gelder, de Van Gelder-lezing als over de penning een korte inleiding. Tevens is in september de achtste herziene en aangevulde druk van "De Nederlandse Munten" verschenen, die in dit nummer wordt gerecenseerd.

De heer Boegheim heeft een kijkje in Engeland genomen en heeft aldaar het muntonderzoek beschreven.

De heer Boonstra beschrijft een penningwedstrijd voor de leerlingen van de vakschool in Schoonhoven en laat de resultaten zien. Dat oude resoluties van de Staten-Generaal interessante informatie kunnen opleveren beschrijft de heer Pannekeet. Een onbekende schelling van Maastricht wordt door de heer Van den Nieuwenhof beschreven.

De heer Gieskes raakte gefascineerd door een tweetal gegoten bronzen proeven van plaquette-penningen en ging op onderzoek uit.

Een raadselachtig klopje op een rijksdaalder van 1850 werd door de heer Stuurman met succes onderzocht. Zijn bevindingen worden u medegedeeld.

Het Koninklijk Genootschap heeft vorig jaar een wedstrijd uitgeschreven voor een bezoekerspenning. De ingediende ontwerpen, alsmede de voorgangers van deze penning worden beschreven.

De experimentele jaarpenning van de VPK 2002 wordt door de mevrouw Teding van Berkhout nader toegelicht.

Bij de voorplaat

De voorzijde van de Van Gelder-penning, die ontworpen is door Elisabeth Varga. De ware grootte van de Van Gelder-penning bedraagt 80 mm

Van Gelder: de lezing, zijn invloed, de penning

BERT VAN BEEK

Op 27 november a.s. vond de eerste Van Gelder-lezing plaats. Deze is genoemd naar dr. H. Enno van Gelder (1916-1998), Nederlands meest productieve en invloedrijke numismaat van de 20e eeuw. Als directeur van het Koninklijk Penningkabinet en later tevens als hoogleraar in de numismatiek en geldgeschiedenis te Leiden, verbond hij de numismatiek – de wetenschap van de tastbare vormen van het geld en de verwante voorwerpen – met andere disciplines. De lezingen richten zich op ieder die het vakgebied van de numismatiek op een multidisciplinaire wijze wil benaderen.

De Van Gelder-lezing wordt georganiseerd door de Stichting Nederlandse Penningkabinetten (SNP) in samenwerking met het Koninklijk Penningkabinet om, in de geest van Van Gelder, de dialoog tussen de numismatiek en andere disciplines te vergroten.

De eerste lezing werd verzorgd door dr. Femme S. Gaastra van de Universiteit Leiden: Particuliere geldstromen binnen het VOC-bedrijf 1640-1795. Gaastra is een erkende autoriteit op het gebied van de VOC. Dat hij de zeegeschiedenis, de geschiedenis van de VOC en de numismatiek op een bijzondere wijze met elkaar kan verbinden, is al eerder gebleken

Het lag daarom voor de hand om de eerste Van Gelder-lezing, die gehouden wordt in het jaar waarin de oprichting van de VOC, vierhonderd jaar geleden, uitgebreid herdacht wordt, door hem te laten houden.

Met de Van Gelder-lezing heeft de SNP een nieuwe koers uitgezet. In de eerste twintig jaar van het bestaan van de Stichting lag het accent vooral op de fondsenwerving voor onze openbare numismatische verzamelingen. Met deze fondsen kunnen uitbreidingen van de collecties gefinancierd worden. Zo werd het Fries scheepvaartmuseum te Sneek onlangs verrijkt met een onbekende denominatie, behorende bij de Sneker vlieger. Vanaf nu ligt de nadruk echter meer op het positioneren van de numismatiek als een interessante schakel tussen diverse disciplines. Hiermee wordt voortgebouwd op het werk van Van Gelder die de numismatiek uit zijn wetenschappelijk isolement heeft gehaald. Vanzelfsprekend zal de SNP de numismatische collecties blijven ondersteunen.

De invloed van Van Gelder is nog dagelijks merkbaar, voor mij vooral in de Encyclopedie van munten en bankbiljetten. Niet alleen las hij de tekst van elke trefwoordbeschrijving en voorzag hij die van commentaar, hij schreef zelf ook veel bijdragen. Deze zijn opgenomen in het supplement op zijn bibliografie

Toen ik de laatste drukproeven van de Encyclopedie corrigeerde, bleek er één aan onze aandacht ontsnapt te zijn. In de laatste aflevering zit ook zijn beschrijving van het verdrag van Zinna. In deze miniatuur van 112 woorden weet hij uit te leggen hoe Saksen en Brunswijk zich in 1667 bij het Verdrag van Zinna conformeerden aan de eenzijdige muntvoetverlaging door Brandenburg. Dat leidde tot een halfslachtige verlaging van de muntvoet van het Duitse rijk. Daardoor was, om tot een stabiele situatie te komen, een tweede verlaging nodig die in 1690 resulteerde in de Leipziger muntvoet van 12 taler of 18 gulden per Keulse mark.

Door onze zeventienjarige samenwerking bij de samenstelling van de encyclopedie heb ik zeer veel van hem geleerd, onder andere hoe je kort en bondig kunt formuleren: de eerste zin van een trefwoordbeschrijving moest meteen de kern raken. Een ander blijk van zijn nog steeds voortdurende invloed is de heruitgave van zijn De Nederlandse munten (zie elders in deze Beeldenaar).

Tijdens de eerste Van Gelder-lezing werd ook de Van Gelder-penning voor het eerst officieel uitgereikt. De Van Gelder-penning was een initiatief van Cees van Hengel, adviseur van de SNP. De penning, die is ontworpen door Elisabeth Varga, is bedoeld voor personen die voor de Stichting bijzondere verdiensten hebben, zoals degenen die de Van Gelder-lezing hebben gehouden en voor de personen en instellingen die de stichting bedragen van € 500 of meer schenken. Donateurs kunnen een jaarlijkse bijdrage of een eenmalige gift overmaken op giro 5382308 ten name van de Stichting Nederlandse Penningkabinetten te Utrecht. Voor informatie over de fiscale voordelen van schenkingen en over de mogelijkheden om legaten aan de SNP na te laten, kunt u contact opnemen met de secretaris-penningmeester, Drs. Michiel Purmer, Zeemanlaan 122, 3572 ZG Utrecht. Uw giften stellen de Stichting in staat de Van Gelder-lezingen te organiseren en schenkingen te kunnen blijven doen aan onze openbare numismatische collecties.

Aanmelding en informatie:
Monica Ralling,
071-516 0 999,
ralling@penningkabinet.nl

Zie onder andere:
Bert van Beek, VOC Numismatiek, *De Beeldenaar* (1985) 149-157.
Albert A.J. Scheffers, Supplement op de bibliografie van prof. Dr H. Enno van Gelder, *JMP* (1996) 7-19.
Bert van Beek, Nieuwe koers, nieuwe penning, *De Beeldenaar* (2001) 207-209.

The Trial of the Pyx

Een korte beschouwing over muntonderzoek in Engeland

L.M.J. BOEGHEIM

Elk jaar vormt de Goldsmiths' Hall, zetel van de achtbare vereniging van goudsmeden in de Londense City, het decor van een belangrijke en unieke gebeurtenis. Steekproeven van munten, die in het voorafgaande jaar door de Royal Mint werden geslagen, worden er dan op samenstelling en gewicht onderzocht. Deze taak is in Nederland tegenwoordig weggelegd voor het kantoor van de Waarborg in Gouda. Het onderzoek in Engeland, bekend als *the Trial of the Pyx* vormt een heel oud gebruik. Het wordt wel toegeschreven als te zijn ingesteld door Henry II (1154-1189), maar dit lijkt nogal onwaarschijnlijk. Wel vond tijdens de hermunting van 1247 een keuring door een jury bestaande uit twaalf burgers en dertien goudsmeden plaats. Zeker is dat Edward I (1272-1307) *the Trial of the Pyx* , die eens per kwartaal moest plaatsvinden, in 1281 definitief heeft ingesteld.

Zou eerder één of andere vorm van onderzoek naar de muntslag hebben bestaan dan kan dit mogelijk plaats gevonden hebben in de *Pyx Kapel van Westminster Abbey*. Deze kapel, naar de architectuur te oordelen een overblijfsel uit de tijd van Edward de Belijder (1042-1066), vormde eertijds het bolwerk van de schatbewaarder.

De onderzoekingen vonden overigens niet eens per kwartaal plaats, zelfs niet eens per jaar. Uit oude akten blijkt dat tussen 1281 en 1343 de proeven zeer onregelmatig en slechts bij uitzondering plaats vonden. Vastgesteld is dat in de circa 279 jaar die verliepen tussen de instelling van *the Trial of the Pyx* door Edward I en de troonsbestijging van Elizabeth I slechts negentien keer een onderzoek heeft plaatsgevonden. In het

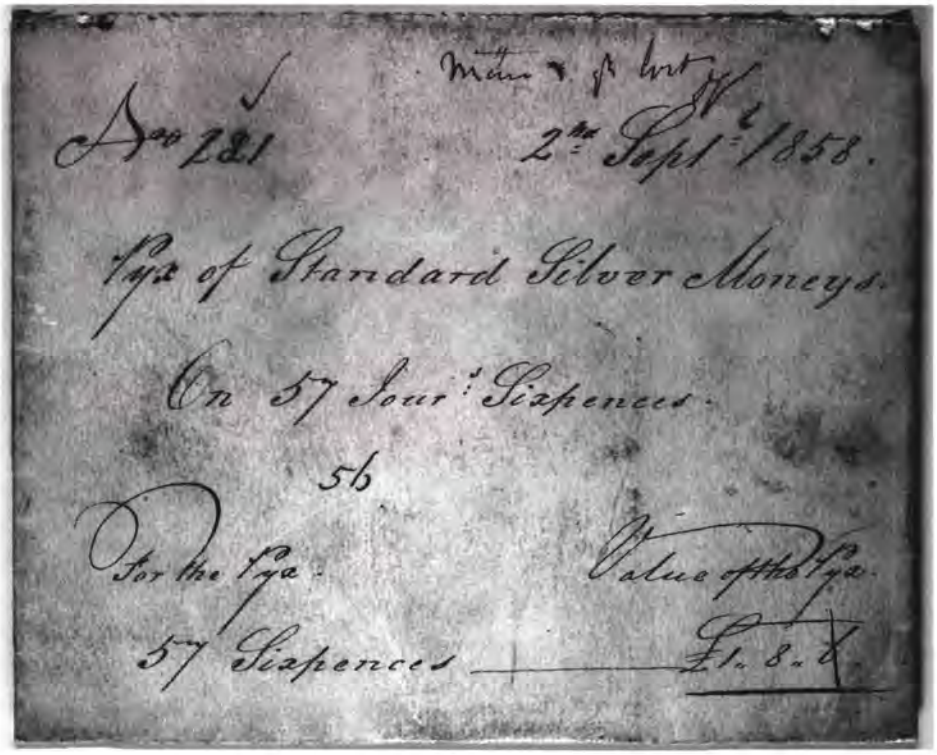

Vergadering van de Pyx

Interregnum was dit tweemaal het geval, terwijl tussen 1660 en 1814 de jury 35 keer tot een uitspraak kwam. In de periode van 1815 tot 1870 vond het onderzoek achttien keer plaats. Eerst vanaf 1870 is er sprake van regelmatige jaarlijkse zittingen

Het onderzoek is in zeker opzicht vergelijkbaar met de muntbus, die in de Republiek der Verenigde Nederlanden de basis vormde voor het toezicht op de muntvervaardiging in de tweede helft van de 17e eeuw. H. Enno van Gelder wijdde hieraan destijds een belangrijke bijdrage, waarin hij echter niet tot een beslissende uitspraak komt omtrent het tijdstip van invoering van dit gebruik[1]

Uiteraard beperkte het onderzoek zich in het verleden tot gouden- en zilveren munten. Het werd in 1946 uitgebreid met de kort tevoren in Groot-Brittannië in omloop gebrachte cupro-nikkelen stukken. Vóór 1920 werden de zilveren munten vervaardigd uit sterling-zilver met een gehalte van 925/1000. In 1920 werd dit gehalte teruggebracht tot 500/1000. Hierna begon de Royal Mint te experimenteren met verschillende alliages. Uiteindelijk werd in 1928 besloten tot de samenstelling van 500 delen zilver, 400 delen koper, 50 delen zink en 50 delen nikkel. In 1946 werd de cupro-nikkel alliage geïntroduceerd. De zogenaamde *zilveren munten* bestaan sindsdien uit 75% koper en 25% nikkel. Deze legering werd in Nederland overigens al vanaf 1907 voor de stuiver toegepast. De *echte* oude zilveren munten werden geleidelijk ingetrokken. Dit was na de Tweede Wereldoorlog noodzakelijk om de enorme hoeveelheid zilver die van Amerika was geleend, in natura te kunnen terug leveren. Cupro-nikkelen munten vormden vanaf dat tijdstip het grootste deel van de munten dat op de *Trial of the Pyx* werd gekeurd. De enige Britse munten die nog in zilver worden aangemunt zijn

die uit de Maundy Sets. Ze worden nog altijd tijdens de Paasweek verdeeld onder de armen van Westminster Abbey. De kleine één-, twee-, drie- en vier pence stukjes bestaan nog altijd uit sterling zilver.

Bij de muntkeuring in 1957 werden behalve de cupro-nikkelen en Maundy munten ook een aantal gouden ponden getest. De vervaardiging van deze goudstukken vereist een hoge graad van vakkennis. Hoofdzakelijk om deze vakkennis te behouden werden ongeveer twee miljoen ponden aangemunt. Helaas waren ze niet voor de algemene circulatie bestemd maar werden ze gebruikt voor distributie overzee.

De *Trial of the Pyx* heeft tot doel om door onafhankelijke proeven de samenstelling en het gewicht van de geproduceerde munten vast te stellen. Het vormt in wezen niets anders dan een extra controle op de rigoureuze gehaltebepalingen en beproeving die dagelijks door de Royal Mint zelf worden uitgevoerd. Men zou de *Trial of the Pyx* ook als een vorm van traditie kunnen zien, waaraan Groot-Brittannië zo rijk is. De tests bij de Munt zijn in feite zo volledig dat het resultaat van de proeven in zekere zin een uitgemaakte zaak is. Dat dit echter niet altijd het geval is geweest blijkt uit het feit dat in 1318 de muntmeester Giles de Hertesbergh door de jury schuldig werd bevonden aan de vervaardiging van zilveren munten onder de standaard muntvoet. Het verschil bedroeg het lieve sommetje van £ 258 op een totaal van £ 47.730. De afwijking bleef weliswaar binnen de speling, maar de muntmeester werd niettemin zes weken in de gevangenis gezet. Gemiddeld wordt per jaar £ 4.000 aan cupro-nikkelen munt bij de *Trial of the Pyx* onderzocht. Men beperkt zich tot monsters, die uit iedere opbrengst apart worden gehouden. Het aantal van de stukken per dagopbrengst is wettelijk vastgelegd. Edward I had aanvankelijk bepaald dat van ieder bedrag van

Gouden trial plate uit 1542 (uit Challis) p. 243 (foto Museum British Royal Mint).

Zilveren trial plate uit 1542 (uit Challis) p. 243 (foto Museum British Royal Mint).

Zilveren trial plate uit 1553 van Engeland (72 mm) (uit Challis) p. 265 (foto Museum British Royal Mint).

Zilveren trial plate uit 1601 voor Ierland (120 mm) (uit Challis) p. 265 (foto Museum British Royal Mint).

Zilveren trial plate uit 1601 voor Engeland (96 mm) (uit Challis) p. 265 (foto Museum British Royal Mint).

£ 10 één penny of vier farthings apart moesten worden gehouden voor keuring. Die aantallen werden in de loop der jaren talloze malen gewijzigd.

De munten worden in kleine leren zakjes verpakt, die worden verzegeld. Op een etiket worden de details van de inhoud vermeld. Per muntsoort wordt één zakje per maand gebruikt voor elke maand waarin munten worden geslagen. Daarna worden de zakjes in een kist verpakt totdat ze nodig zijn voor het onderzoek. Een vergelijkbare procedure wordt reeds vermeld in een ordonnantie uit 1279. Vóór 1431 hadden die zakjes mysterieuze namen als *scinchie*. Tijdens de regering van Elizaberth I vindt men namen als *snithia* en *ruiding sinthia*. Het woord *Pyx* is afgeleid van het Latijnse *Pyxis* hetgeen doos betekent.

Het onderzoek werd eeuwen geleden toevertrouwd aan de vereniging van goudsmeden. Van 1603 tot 1699 werd het verricht in het gebouw van de rechtbank van de *Star Chamber*.[2] Daarna werd het onderzoek naar Westminster overgebracht en sinds 1844 wordt het uitgevoerd in de Goldsmiths' Hall.
Ten tijde van Elizabeth I (1558-1603) werd de jury bijeen geroepen door de Voorzitter van het Hogerhuis. In de Stuart-periode (1603-1649 en 1660-1714) was de koning soms zelf aanwezig. De jury, tegenwoordig bestaande uit twaalf of meer leden, wordt bijeen geroepen om in de Goldsmiths' Hall te verschijnen op een vastgestelde dag. Na te zijn beëdigd door een ambtenaar van de Britse schatkist, opent de jury de zakjes en controleert de inhoud zorgvuldig. Tenminste één munt uit iedere zak wordt apart gehouden. De rest wordt in partijen tot twaalf troy ounces (ca 340 g) gewogen met een speling van 0,001 per ounce. Een aantal munten wordt apart gehouden voor essaai. Het restant wordt als bulk in partijen van 1000 ounces op een grote goudbalans gewogen. De verantwoordelijkheid voor de speciale gewichten, die bij de weging worden gebruikt, berust bij de muntafdeling van het ministerie van Handel.

Ofschoon vroeger het onderzoek in een dag kon worden afgewikkeld, neemt dit tegenwoordig twee maanden in beslag. In die tijd worden de apart gehouden munten grondig getest. De drie voornaamste eigenschappen van een munt – gehalte, gewicht en diameter – worden uiterst nauwkeurig onder de loupe genomen. Ze vormen tenslotte de wettelijke basis van iedere muntemissie.

De zuiverheid van gouden en zilveren munten wordt uitgedrukt in duizendste delen. Het gouden pond heeft een gehalte van 916,66/1000 met een speling of remedie van twee delen per duizend. Voor cupro-nikkelen munten bedraagt de remedie één procent van elk van de samenstellende bestanddelen.

Als elementaire gehaltestandaard worden proefplaten gebruikt. Voor cupro-nikkelen munten zijn dit platen van zuiver koper en zuiver nikkel. Ook voor zilveren munten worden platen van zuiver zilver gebruikt.

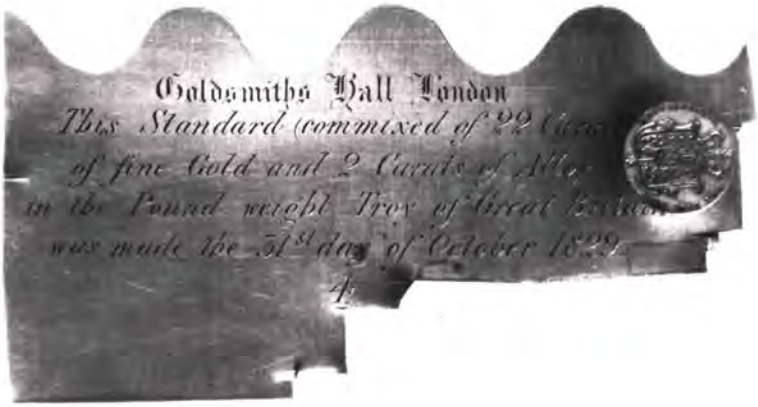
Het essaai van gouden munten vond aanvankelijk plaats op basis van een gehaltevergelijking met de sedert 1252 in Florence in omloop gebrachte *fiorino*, de bekende goudgulden. Eerst vanaf 1477 werden hiervoor proefplaten gebruikt. Voor zilveren munten werden al vanaf 1279 proefplaten gebezigd. De proefplaten hadden eenzelfde samenstelling als voorgeschreven voor de munten. Toetsstenen golden als onbetrouwbaar.
Resterende gedeelten van een aantal proefplaten, die door de eeuwen heen als standaard voor goud- en zilveraanmuntingen werden gebruikt, zijn bewaard gebleven. Het oudste voorbeeld vormt een zilveren proefplaat uit 1279, die nog altijd bij de Royal Mint voor het nageslacht wordt bewaard. Deze plaat draagt de stempelafdrukken

Gouden trial plate uit 1707 (uit: The Royal Mint) (foto Museum British Royal Mint).

van de voor- en keerzijde van een penny uit de periode rond 1275. De afbeelding van een plaat uit 1707, bewaard in het archief van de vereniging van goudsmeden, toont de onregelmatige tandvormige randen, waar het deel van de originele plaat werd afgeknipt. Aparte stukken werden gebruikt voor verschillende autoriteiten. In geval van meningsverschillen kon ieder deel gemakkelijk worden geïdentificeerd omdat het exact paste in het aangrenzende deel.

Buitenlandse munthuizen werden soms geraadpleegd voor wat betreft de samenstelling van de proefplaten. De

Gouden trial plate uit 1829 (uit: Ancient Trial Plates) p. 72 (foto Museum British Royal Mint).

Zilveren trial plate uit 1829 (uit: Ancient Trial Plates) p. 73 (foto Museum British Royal Mint).

essayeur van de Munt van Holland onderzocht het gehalte van een gouden proefplaat in 1688 en van een zilveren in 1728. De gouden plaat was in feite twee en de zilveren vier delen beneden de standaard. Ook in 1873 werden platen aan de Nederlandse en Franse Munthuizen ter beproeving voorgelegd.

Het essaai werd tot na 1432 door een essayeur uitgevoerd. In 1475 geschiedde dit door vier goudsmeden. In 1534 werd hiertoe een commissie benoemd die bestond uit niet minder dan zestien goudsmeden, een goud raffinadeur en twaalf Londense winkeliers. Hieronder bevonden zich zes fabrikanten, twee kruideniers, één schrijver en een handelaar in garen en band. Vanaf 1580 kwamen alleen goudsmeden voor de vaststelling van het essaai in aanmerking.

Zodra de jury haar onderzoek had afgerond werd een datum vastgesteld waarop de resultaten bekend zouden worden gemaakt. De zitting van de vereniging van goudsmeden vond altijd in Londen plaats. De kanselier van de schatkist was in zijn hoedanigheid van muntmeester steeds aanwezig. De secretaris van de vereniging las het oordeel voor. Dit hield onder meer bijzonderheden over actuele variaties van het standaard gewicht in, gegevens over de samenstelling van de geselecteerde munten en de variatie van het standaardgewicht van het residu. Na voorlezing van het oordeel werd de jury décharge verleend door 's Konings schatkistbeambte, waarna de verzamelde functionarissen van de Munt en eventueel andere gasten traditioneel een lunch werd aangeboden. Deze vond in de regel plaats in de Dog Taverne, Westminster, maar is tegenwoordig vervangen door een statig banket dat gegeven wordt in Goldsmiths' Hall in de Foster Lane.

Gouden munten die werden geslagen in de filialen van de Royal Mint te Perth, Sydney, Melbourne, Ottawa, Bombay en Pretoria werden in de jaren 1906 tot 1931 ook in Londen onderzocht. Zilveren- en cupro-nikkelen munten die voor Nieuw-Zeeland werden aangemunt werden sinds 1934 beproefd. Ook voor Zuid-Rhodesia werden van 1934 tot 1956 geslagen stukken aan keuring onderworpen, terwijl in 1952 en 1953 ook munten voor het Australische Gemenebest aan de jury werden voorgelegd. ■

BRONNEN:

C.E. CHALLIS, A new history of the Royal Mint. Cambridge (University Press), 1992.
Archief 's Rijks Munt 1909-1994, Correspondentie betreffende munthistorische onderwerpen (1956-1963), dossier 4015.
SIR JOHN CRAGE (University Press), The Mint, 1953.
J.H.WATSON, Ancient Trial Plates, London 1963

NOTEN:

1 H. ENNO VAN GELDER, *De Munthuis* (JMP 1946/47) 20.

2 De rechtbank van de Star Chamber vormde een willekeurig, streng gerecht, gekenmerkt door tyrannieke willekeur.

PENNINGWEDSTRIJD ROND HET THEMA HUWELIJK IN SCHOONHOVEN

GER BOONSTRA

In het Nederlands Goud-, Zilver- en Klokkenmuseum te Schoonhoven is onlangs een prijs toegekend aan een van de deelnemers aan een penningwedstrijd rond het thema huwelijk. De aanleiding was tweeledig. Al sinds jaar en dag werkt het Schoonhovense museum samen met de Vakschool Schoonhoven, in het bijzonder als het gaat om het ontwerpen van moderne penningen naar aanleiding van een actueel gegeven. Vorig jaar gaf het huwelijk tussen Maxima en prins Willem-Alexander op 2-2-2002 een extra aanleiding om de jaarlijks terugkerende opdracht te formuleren in de vorm van een huwelijkspenning. Bovendien had het bestuur van de Vereniging voor Penningkunst een bedrag van 500 euro voor de winnaar of winnares ter beschikking gesteld, en daardoor kreeg deze in wedstrijdvorm gepresenteerde opdracht een extra dynamiek. Een groep studenten van de Vakschool Schoonhoven heeft zich tijdens het derde trimester van dit schooljaar ingespannen om tot prikkelende ontwerpen en realisaties te komen.

Als voorbereiding werd op de Vakschool een introductieles gegeven, die verzorgd werd door het Museum, en daarin werden het fenomeen penning en

Huwelijkspenningwedstrijd Schoonhoven 2002

Merlijn Karreman (1979)
***Vz.** Huwelijkspenning: Tovenaar*
Geanodiseerd aluminium, zilver, Ø 100 mm
***Kz.** Huwelijkspenning: Tovenaar*
Geanodiseerd aluminium, zilver, lapis lazuli, Ø 100 mm
adres: Groenewij 8
507 KM Schoondijke
0117-453627
Foto: Rob Glastra

Winnaar Merlijn Karreman achter zijn stavelij in het goudsmedenlokaal (Foto: Ger Boonstra)

Huwelijkspenningwedstrijd Schoonhoven 2002

Khanh Ly (1981)
Vz. Huwelijkspenrn'ng: Our love will last forever
Zilver, Ø 50 mm
adres: Kloosterstraat 7
5807 BM Oostrum
0478-516289
Foto: Rob Glastra

de penningkunst in het algemeen geïntroduceerd aan de hand van meegebrachte voorbeelden. Tevens werd het thema huwelijkspenning toegelicht. De bedoeling was om niet een gelikte slagpenning te ontwerpen, maar het onderwerp meer te benaderen als ware het een commentaar op het huwelijk. Zo werd bijvoorbeeld aangereikt de benadering van het woord huwelijk ook eens vanuit een etymologische hoek te bekijken. Daarbij wordt het eerste deel van het woord 'huwen' verklaard vanuit het Oud-saksisch als: echtgenote; het tweede deel van het woord, het woordje 'lijk', wordt vanuit het Gotische 'laikan' verklaard als: dans. Het woord huwelijk is in dit verband dan te verklaren als: de dans om de echtgenote. Maar er zijn natuurlijk ook veel andere invalshoeken te bedenken. Bijvoorbeeld het huwelijk tussen metalen!

Met deze ingrediënten zijn de studenten van de Vakschool aan de slag gegaan. Voorwaarde was wel dat een deel van het uitgevoerde object uit edelmetaal moest zijn vervaardigd. Verder was men vrij in de keuze van techniek om de persoonlijke creativiteit niet te zeer te belemmeren.

De klassen goudsmedentechniek en design hebben zich weken lang met deze opdracht bezig gehouden onder deskundige leiding van hun docenten Andri Mink en Jan Matthesius.

De jury bestond uit Guus Hellegers, medailleur namens de Vereniging voor Penningkunst, Geertrui Vissen, oud-docente boetseren/goudsmeden van de Vakschool en Ger Boonstra, hoofd presentatie van het Museum, tevens docent beeldhouwen/ruimtelijk vormen, en bovendien de twee eerder genoemde docenten. Zij hebben alle inzendingen aan een deskundig oordeel onderworpen en de studenten Khanh Ly, Merlijn Karreman en Jennifer van de Werf genomineerd voor de prijs. Uiteindelijk is Merlijn Karreman als winnaar tevoorschijn gekomen. Hij heeft zijn naamgenoot de Tovenaar als uitgangspunt gekozen voor de alchemie tussen de elementen en heeft dit gegeven tot metafoor gemaakt voor het huwelijk. Zijn ontwerp is een echte penning geworden en als zodanig ook bruikbaar.

Huwelijkspenningwedstrijd Schoonhoven 2002

Jennifer van de Werf (1979)
Vz. Huwelijkspenning: Two souls
zilver, Ø 90 mm
adres: Noorderhavenkade 140 A3
3038 XT Rotterdam
06-255521151
Foto: Rob Glastra

Op zoek naar een resolutie

C.G.J. PANNEKEET

De afgelopen twee jaar ben ik mij steeds meer gaan verdiepen in resoluties en plakkaten die werden uitgevaardigd in de 16e, 17e en 18e eeuw. Langzamerhand kwam ik tot de ontdekking dat hier voor de serieuze verzamelaar van provinciale munten veel onschatbare informatie uit te halen is. De verkregen informatie is voor mij soms volkomen nieuw en werpt een geheel nieuw licht op bepaalde numismatische raadsels.

Zo kwam ik tijdens het doorlezen van een plakkaat van de Staten van Holland en West-Friesland van 14 mei 1790 een interessante passage tegen[1]. Het plakkaat handelt over de invoer van vreemde duiten, altijd een hekel onderwerp in de republiek. De Staten bepaalden

> *"dat geene andere kopere Munte of Duiten ingebragt zullen mogen worden of gangbaar zijn, als de Duiten zeedert den jaare 1702 op de Munten van Holland en Westvriesland gemaakt"*

Tot zover niets nieuws. De Staten van de diverse provincies vaardigden met grote regelmaat dergelijke plakkaten uit waarin alle duiten werden verboden met uitzondering van de eigen duiten. Het plakkaat gaat echter verder met

> *"als meede de zoodanigen, die zeedert den jaare 1769 op de Munten der andere vereenigde Provincien zyn geslaagen, en zulks specialyk, in aanmerking van hun Hoog Mogende Resolutie in dato 13 November 1769, waar by de Muntslag van Duiten voor het vervolg in alle de respective Munten van den Staat, gelyk in die van Holland en Westvriesland is geordonneerd en vastgesteld geworden"*.

Dit was voor mij nieuw, de duiten van andere provincies werden toegelaten mits geslagen na 1769. Verwezen wordt naar een resolutie van de Staten-Generaal van 13 november 1769 waarin alle provincies werd bevolen voortaan duiten te slaan op de voet van Holland en West-Friesland. Ik ging nu naarstig op zoek naar deze resolutie. Hij wordt niet vermeld bij Van Gelder[2] en ik kon hem ook niet vinden in het groot plakkaat boek aanwezig in de bibliotheek van het KPK. Ik besloot om dichter bij de bron te gaan zoeken, de archieven van de Staten-Generaal. Na het rondsturen van wat e-mail en enig rondbellen kwam ik er achter dat het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem afschriften in boekvorm had van resoluties Staten-Generaal over de periode 1712-1792. Deze boeken zijn zeer gemakkelijk toegankelijk omdat zij een index bezitten naar onderwerp[3]. Middels dit resolutieboek kon ik de hele gang van zaken reconstrueren.

Op 8 juni 1769 dienden de Generaalmeesters van de munt een voorstel in bij de Staten-Generaal om de slag van duiten op een éénparige voet te brengen. Uit Amsterdam hadden zij namelijk klachten ontvangen dat de in omloop zijnde duiten tegenwoordig in gewicht nogal van elkaar verschilden. Zij hadden marken[4] duiten afgewogen uit Gelderland, Utrecht en Overijssel om het gewicht te vergelijken met die geslagen te Holland. Zij kwamen tot de conclusie *"dat zy 6 tot 13 stukken toe* (moesten leggen) *op eene gulden of de honderdsestig duiten* (om) *de anderen* (van Holland) *te overwegen"*.

De betrokken provincies werden aangeschreven omdat bleek dat alleen te Holland en West-Friesland de duiten

werden geslagen op de voet van 75 à 76 uit een mark[5]. Door een schrijffout! werden de duiten te Gelderland op een voet van 78 à 79 uit een mark geslagen. Men stelde voor om de duiten voortaan op de voet van Holland te slaan en alleen nog maar op last voor de provincie en niet meer voor rekening van de muntmeesters.

De volgende stap was nu dat de gedeputeerden dit voorstel mee moesten nemen naar hun provincie en vervolgens zo snel mogelijk met antwoord moesten komen. Op 27 juni 1769 verklaarde de gedeputeerde van Utrecht gereed te zijn om de duiten op 75 à 76 uit een mark te slaan en voor rekening van de Heeren Staten en niet meer voor particuliere rekening van de muntmeester. Op 29 augustus ging eveneens de gedeputeerde van Overijssel akkoord. Ook op 29 augustus 1769 kwam de gedeputeerde van Zeeland met de beslissing van de Staten van Zeeland in de vorm van een resolutie met de datum 17 augustus 1769. Hierin wilden zij zich gedeeltelijk conformeren. Zij zagen meer in 76 à 78 duitplaten uit een mark. Zij vonden ook dat moest worden geordonneerd dat de platen op goed gewicht moesten worden aangeleverd omdat uitschieten of terugsturen achteraf te veel geld koste. Verder wilden zij het aanmunten niet voor rekening van de provincie nemen omdat dit te duur was. Na betaling van het muntloon, gage van de muntmeester etc. vreesden zij dat er niets overbleef of zelfs een tekort ontstond. Zij wilden dan ook doorgaan met duiten slaan voor rekening van de muntmeester maar alleen na autorisatie van *"de Heeren Staten of derselver gecommitteerde raaden"*. Hoe de muntmeester zelf wel uit moest komen met de kosten en baten vond men blijkbaar te Zeeland niet belangrijk. Hier werd met geen woord over gerept. Op 3 oktober 1769 kwam de gedeputeerde van Holland met de beslissing van zijn provincie. Net als Zeeland had hij een resolutie mee met de datum 28 september 1769. Zij waren akkoord met het voorgestelde en voegden er zelfs nog enkele punten aan toe die ook later in de uiteindelijke resolutie zullen komen (o.a. duitplaten afkomstig van de Veluwe, gewichtsverschil van de plaatjes niet meer dan 2 à 3 asen, muntloon, en controle door de waardijn). Op 6 oktober 1769 conformeerde Friesland zich aan Zeeland en Stad en Lande. Te Friesland zelf werd overigens al lang niet meer gemunt evenals in Stad en Lande (Groningen en de Ommelanden).

Het antwoord van Gelderland kwam op 18 oktober 1769. Net als Zeeland en Holland had de gedeputeerde een resolutie mee van het Hof van Gelderland van 11 oktober 1769. In de resolutie kwamen zij nog terug op de opmerking dat te Gelderland gemunt zou zijn op 79 uit een mark door een schrijffout. Zij ontkenden niet dat er op 79 uit een mark werd gemunt maar dat was dan ook het uiterste. Zij hadden wel degelijk 78 à 79 gelezen in een stuk van de Generaalmeesters. Als de fout er was dan lag dat in hun ogen aan de Raden en Generaalmeesters en niet aan hen. Verder vonden zij dat 75 à 76 stuks uit een mark aanmerkelijk nadeel voor de provincie zou betekenen als dat voor hun rekening moest gebeuren. Zij stelden voor om iedere provincie zelf te laten beslissen of zij voor eigen rekening dan wel voor rekening van de muntmeester duiten liet munten. Als iedereen echter voor provincieslag koos dan zouden ook zij daarin toestemmen. Ook vonden zij de voorgestelde controles voor de waardijn te veel werk. Maar ook hierin zouden zij toestemmen indien iedereen hiervoor koos. Op 29 augustus 1769 waren de Staten van Overijssel al akkoord gegaan maar op 10 november 1769 voegden zij er nog aan toe dat ook zij liever wilden dat het aan de provincie zelf werd overgelaten of zij op eigen

rekening dan wel op die van de muntmeester liet munten.

Na de inbreng werd uit alle reacties een resolutie samengesteld waarin elke provincie zich kon vinden. Deze werd door de Staten-Generaal uitgevaardigd op 13 november 1769. Hier onder is de resolutie in zijn geheel opgenomen.

Den 13 November 1769 is gehoord het rapport van de Heeren van Hogendorp, en andere haar Hoog Mog. Gedeputeerden tot de Saaken van de Munte, hebbende, in gevolge en tot voldoeninge van derselver Resolutie commissoriaal van den 9 deeser loopende maand, geëxamineert een Memorie van de Raaden en Generaalmeesters van de munt, den 8 juny Laatstleeden aan haar Hoog Mogende geëxhibeert, waar by deselve tot voorkominge van de iterative gedaane klagten over het slegt alloy der thans rouleerende Duyten, en het merkelyk verschil in den gewigte van de meeste der selve, buiten die op de Hollandsche en Westfriesche munten worden gemaakt, aan haar Hoog Mog. in consideratie geevende, om het gewigt der Duytplaaten en de Muntslag derselve te reguleeren op eenen vasten en gelyken voet op alle de munten van de Republicq. En daar neevens geëxamineert hebbende de Resolutiën en Verklaaringen van de Heeren Staaten van de respectieve Provinciën, of derselver Heeren gedeputeerden op dit Subject van tyd tot tyd ter vergaderinge ingebracht en gedaan, en te vinden in de Notulen van 27 juny, 29 augustus, 3 en 18 october en 9 november laatstleden.

Waar op gedelibereert zynde, is goed gevonden en verstaan, dat den Muntslag van Duyten voortaan in alle de respective Munten van den Staat, gelyk in die van Holland en Westvriesland, gordonneert sal worden door de Heeren Staaten, gecommitteerde Raaden of Gedeputeerde Staaten van elke provincie, of magistraaten van de Steeden daar toe geregtigt, wanneer sulks noodig oordeelen, (het zy voor reekening van de Provincie, of op speciale permissie voor reekening van de Muntmeester, soo als een yder sal goedvinden) die alsdan de quantiteit Plaaten sullen laaten koopen, die sy goedvinden, en deselve op haare Munten laaten slaan in deeser voegen. Dat niet alleen alle duyten welke voortaan op de munten deeser Landen sullen worden gemaakt, moeten weesen van vijf en zeeventig á ses en seeventig Plaaten in het mark Troys gewigte, gelyk die seedert den 30 maart 1716 in de Provincie van Holland zijn geordonneert geweest, maar dat alle de Plaaten sullen moeten worden gemaakt op de Veluwe (soo verre die op die tyd aldaar te bekoomen sullen zyn) van goed, gaar en gesmeedig goed kooper, voorsien van ronde kanten, en in den gewigte soo egaal, dat de eene van den anderen niet meer als twee of drie asen sal mogen differeeren: dat de plaaten, alvoorens deselve te munten, op ieder Munte door den Waradyn sullen moeten per mark worden gewoogen, en uit yder vat ten minsten gedaan worden 2 á 3 optrekkingen, ten einde te weesen secuur dat deselve aan het bepaalt gewicht voldoen, gelyk dit in de Provincie van Holland by de Raaden en Generaalmeesters wordt geobserveert. Dat aan de muntgesellen op yder Munte sal worden betaalt voor Muntloon voor yder Mark Duyten, tien penningen, mits wel gemunt zynde, en by faute van dien, de defecte door de Waradyns en Muntmeesteren sullen moeten worden uitgeschooten, en ten koste der Munters verwisselt teegens nieuwe plaaten dewelks door deselve op nieuws wel en klaar sullen moeten worden gemunt, en de kosten der verwisseling van de plaaten aan haar loon worden gekort. En eindelyk dat aan de Muntmeesteren voor haar toesigt, moeite en besorging dat de Duyten behoorlyk worden gemunt, sal worden toegelegt per mark 4 penningen. En sal extract van deese haar Hoog Mog. Resolutie gesonden worden aan de Raaden en Generaalmeesteren van de Munte, om te strekken tot derselve narigtinge.

Deze resolutie verklaart de plotselinge veranderingen in de diverse provincies voor wat betreft de aanmunting van

duiten. Gelderland had zijn serie reeds in 1768 gestopt en ging pas weer verder in 1783 met een nieuw type. De Staten van Gelderland vaardigden op 19 december 1769 en 18 oktober 1770 nog enkele plakkaten uit betreffende de duiten[6]. Hierin werd het verboden om duiten in te voeren boven een bedrag van 6 stuivers (48 stuks). In het plakkaat van 1770 werden tevens alleen de Gelderse duiten voor gangbaar verklaard. Deze maatregel is vreemd want de zojuist besproken resolutie van de Staten-Generaal moest er voor zorgen dat in elke provincie een eenparige muntvoet voor de duiten tot stand kwam. Hierdoor zou het niet meer nodig moeten zijn om steeds over en weer elkaars duiten te moeten verbieden.

Te Zeeland zijn in 1769 nog duiten geslagen en er zouden duiten van 1770 en 1772 bestaan[7] maar deze moeten wel uiterst zeldzaam zijn want ik ben ze nooit tegengekomen. Pas sinds 1776 werden er weer regelmatig duiten geslagen. Te Utrecht is de serie reeds in 1768 gestopt waarna pas weer in 1780 begonnen werd met een op details gewijzigd type. De Groninger Ommelanden lieten te Harderwijk (Gelderland) plotseling een serie duiten slaan met de jaren 1770 t/m 1772. Deze duiten zullen waarschijnlijk ook massaal in Friesland in omloop zijn geweest omdat daar geen munthuis meer actief was. Te Overijssel ten slotte zijn na 1769 geen duiten meer geslagen. Het zeer zeldzame type met een vrouwenfiguur met anker uit 1770 kan misschien een proef zijn geweest om een nieuwe serie te starten. Er bestaan enkele exemplaren in zilver en slechts zeer weinig in koper. De Staten van Overijssel gingen in 1770 zelfs over tot inwisseling van hun eigen duiten[8]. Op deze inwisseling wil ik graag nog terugkomen in een ander artikel. Ook Holland en West-Friesland sloegen in 1769 voorlopig hun laatste duiten. Pas in 1780 werden daar weer duiten geslagen, dit jaar was tevens het laatste jaar van aanmunting in die gewesten.

Dit stukje geschiedenis is tot stand gekomen door eenvoudig onderzoek in een archief en het bestuderen van plakkaten en resoluties. Op deze wijze is waarschijnlijk nog veel meer waardevolle informatie te verkrijgen welke misschien geschikt is voor publicatie. Juist informatie over de laagste denominaties, zoals de duiten, is schaars. In het verleden is ook weinig aandacht besteed aan deze muntjes. Nu er echter steeds meer verzamelaars van duiten bijkomen is het tijd om ze de aandacht te geven die ze verdienen.

NOTEN

1 De resolutie is opgenomen in het *Groot Placaet-Boeck IX – 858*

2 Dr. H. Enno van Gelder, *catalogus van gedrukte muntplakkaten*, Leiden 1995.

3 Door mij geraadpleegd is het boek met resoluties van de Staten-Generaal over het jaar 1769 aanwezig in het Rijksarchief in Noord-Holland te Haarlem. Resoluties Staten-Generaal 1712-1792 (collectie Archiefdienst van Kennemerland te Haarlem), inventaris nummer 59).

4 Een mark is ca. 246,084 gram.

5 Door Holland per resolutie van 30 maart 1716 voorgeschreven.

6 Plakkaten hof en rekenkamer van Gelderland *Gelderse Plakkatenlijst 1740-1815 nrs. 195 en 204*

7 Volgens D. Purmer en H.J. van der Wiel in het *Handboek van het Nederlands kopergeld 1523-1797*. Uitgave Mevius numisbooks int. B.V., Vriezenveen 1996.

8 Plakkaat Staten van Overijssel van 22 oktober 1770 Dr. H. Enno van Gelder, *catalogus gedrukte muntplakkaten* nrs.930, 931 en 932, Leiden 1995.

Een schelling van Philips IV geslagen te Maastricht in 1630

WILLEM VAN DEN NIEUWENHOF

Door ongezien een schriftelijk bod uit te brengen werd ik enige tijd geleden eigenaar van een lotje munten. In de veilingcatalogus van Coin Investment werd dit lot als volgt omschreven: "Lot muntplaats Maastricht, 3 stuivers 1621, oord 1611, 1614 (2); Philips IV, 1621-1665[1]. Escalin 1630; toegevoegd niet nader gedetermineerde 1/4 groot." Eenieder die met enige regelmaat lots als het bovenstaande op kijkdagen van veilingen bekijkt zal het met mij eens zijn, dat de omschrijving daarvan zelden volledig en vaak niet geheel juist is. Zo ook bij dit lot. Het driestuiverstuk bleek niet van Maastricht maar van Den Bosch afkomstig te zijn en de kwart groot bleek een halve groot te zijn. Gezien het geringe financiële belang is er in een veilinghuis waarschijnlijk weinig tijd beschikbaar om munten met een relatief geringe waarde nader te bekijken en te beschrijven.

De genoemde schelling (escalin) van 1630 is echter wel van Maastricht en draagt inderdaad het jaartal 1630. Deze munt is afgezien van de vermelding van Coin Investment voor zover mij bekend nog niet beschreven. Deze publicatie in een veilingcatalogus binnen een goedkoop lot is echter summier, niet erg toegankelijk en zal onder verwijzing naar het voorgaande niet als volledig betrouwbaar worden beoordeeld. Een nadere beschouwing en beschrijving lijkt dan ook gewenst.

De Witte meldt, dat van 15-3-1629 tot 7-4-1631 onder verantwoordelijkheid van muntmeester Artus Huybrechts te Maastricht 145.162 schellingen zijn geslagen[2]. In totaal zijn er onder Philips IV van 6 maart 1624 tot 21 augustus 1632 in Maastricht 414.796 schellingen geslagen. Ter vergelijking, in Antwerpen werden onder Philips IV ruim 17 miljoen schellingen van het zelfde type geslagen, waarvan meer dan 6 miljoen in de periode 1624-1631. Van Gelder en Hoc kennen de volgende jaartallen van de schelling van Philips IV van Maastricht: 1623-1625, 1628, 1629 en 1632[3]. De Mey en Van Keymeulen blijken (waarschijnlijk gebaseerd op de slagaantallen vermeld in de muntrekeningen, zoals ook door De Witte verzameld) de jaren 1624-1627 en 1629-1632 te kennen, zelfs met prijsnoteringen[4]. Ieder afzonderlijk komen zij in later werk echter terug op deze "onbezonnenheid". In 1981 kent Van Keymeulen de jaren 1624, 1625, 1628, 1629 en 1632[5]. Verder geeft hij aan, dat de jaren 1626 en 1627 mogelijk nog gevonden zullen worden, omdat deze jaren volgens de muntrekeningen kunnen bestaan. Hieruit zou afgeleid kunnen worden, dat 1630 en 1631 niet geslagen zijn. Gezien de slagaantallen van De Witte, die Van Keymeulen ook vermeldt, is dit waarschijnlijk een vergissing. De Mey geeft in 1987 als bekende jaartallen 1624, 1625, 1628, 1629 en 1632[6]. Hij vermeldt 1626, 1627 en 1630 als "non retrouvé", dat wil zeggen mogelijk – of zelfs waarschijnlijk – geslagen, maar niet teruggevonden.

Samenvattend zou ik een vraagteken willen plaatsen bij het jaartal 1623, dat alleen bij Enno van Gelder en Hoc terug te vinden is. De Witte kent geen muntrekeningen voor 1623 en de 3 en de 5 zijn op de munten soms moeilijk van elkaar te onderscheiden. De jaren 1624, 1625, 1628, 1629 en 1632 staan niet ter discussie. De Mey en Van Keymeulen kenden 1628 in 1974 niet, maar inmiddels hebben beiden dit jaartal wel in de reeks opgenomen. In de periode 1626-1627 zijn er schellingen geslagen in Maastricht.

Het is mogelijk, dat van een of beide jaren nog schellingen gevonden zullen worden. Daarnaast is het mogelijk, dat ook het jaartal 1631 opduikt, zij het dat de stukken met dit jaartal voor 7 april van dat jaar geslagen moeten zijn. De schelling van Philips IV geslagen met het jaartal 1630 bestaat en kan als volgt worden beschreven:

Vz.: staande leeuw naar links gewend met in de rechterklauw een zwaard en in de linker een wapenschild met het wapen van Oostenrijk- Bourgondië .PHIL.I( )I.D.G.HISP( )ET.INDIAR. REX. – ster.
Kz.: gekroond wapen van de koning op een stokkenkruis
AR – CHID.AUS – DUX – BURG.BR – Zc.

Hieronder wordt in tabelvorm een overzicht gegeven van de slagaantallen en de bekende jaartallen van de schellingen van Philips IV geslagen te Maastricht.

Schelling Maastricht 1630

NOTEN

1 COIN INVESTMENT B.V. *Catalogus 51* (Lisse 1996).

2 A. DE WITTE *Histoire monétaire des comtes de Louvain, ducs de Brabant et marquis du St Empire Romain Tome III* (Antwerpen 1900), p. 159 en 177.

3 H. ENNO VAN GELDER en M. HOC *Les Monnaies des Pays Bas Bourguignons et Espagnols 1434-1713* (Amsterdam 1960), p.182.

4 J.R. DE MEY en A. VAN KEYMEULEN *Les Monnaies de Brabant III 1598-1790* (Brussel/Parijs 1974) p. 80.

5 A. VAN KEYMEULEN *Munten van de Zuidelijke Nederlanden van Albrecht en Isabella tot Willem I* (Brussel 1981) p. 90.

6 J.R. DE MEY *Répertoire de la Numismatique des Pays d'en Bas (1419-1794)* (Brussel 1987), p. 110-111.

Slagaantallen (De Witte)	Jaartal	Vermeldingen Van Gelder/Hoc 1960	De Mey/Van Keymeulen 1974	Van Keymeulen 1981	De Mey 1987	W.v.d.N.
	1623	x	-	-	-	?
06-03-1624-	1624	x	x	x	x	x
28-02-1626:	1625	x	x	x	x	x
49.670	1626	-	x	Non retrouvé	Non retrouvé	Non retrouvé
01-03-1626-	1627	-	x	Non retrouvé	Non retrouvé	Non retrouvé
31-07-1627:						
15.504	1628	x	-	x	x	x
01-08-1627-	1629	x	x	x	x	x
14-03-1629:						
199.307	1630	-	x	-	Non retrouvé	x
15-03-1629-						
07-04-1631:	1631	-	x	-	-	Non retrouvé
145.162						
25-04-1631-	1632	x	x	x	x	x
21-08-1632:						
5.153						

Het Mysterie van "MR.B."

J.E.GIESKES

Inleiding
In de numismatische collectie van Huis "*Singraven*" bij Denekamp bevinden zich de gegoten bronzen proeven voor voor- en keerzijde van een plaquette-penning gemaakt op het sneuvelen van *Jonkheer Davit Zweerts*, Kapitein ter Zee, in de dramatische zeeslag *Kijkduin*, bij den Helder, op 21 augustus 1673.

Wat speelde zich toen eigenlijk af?
Tijdens de Derde Engelse Oorlog (1672-1674) lag een gecombineerd Engels-Franse invasievloot van 300 schepen voor de Hollandse kust, een Nederlandse vloot van 100 schepen moest de landing verhinderen. De grote tacticus Admiraal de Ruyter slaagde er in 's nachts tussen de kust en vijandelijke vloot aan de loefzijde van de vijand te komen, wat de Nederlandse vloot de volgende morgen een aanzienlijk voordeel opleverde. Het was een woeste strijd, en tot ver in het binnenland was het donderen van het geschut te horen. In het hele land werden bidstonden gehouden voor de goede afloop. Uiteindelijk kon de vijand verjaagd worden, zij het ten koste van zeer zware verliezen.

De penning.
De penning, waar de proefgietsels voor zijn gemaakt, is gegoten in zilver, diameter 76 mm. Voor wie niet zou weten wat een plaquette-penning is: deze bestaat uit twee (meestal in zilver) gegoten plaquettes die, (voor- en keerzijde) ruggelings met elkaar verbonden en rondom van een ring voorzien, één penning vormen. Op deze manier kan met aanzienlijk minder metaal een grote, spectaculaire penning vervaardigd worden. Bijkomend voordeel is dat beide helften vóór montage aanvullend gedreven en bewerkt kunnen worden. Alles bij elkaar kan worden gesteld dat de plaquettepenningen tot het mooiste behoren wat de numismatiek ooit heeft voortgebracht.

Het hoogtepunt van de plaquettepenning lag in het midden van de 17de eeuw en het mag een wonder heten, maar naast al onze andere topkunstenaars uit de gouden eeuw hadden we in ons land ook fantastische medailleurs. Een paar namen: Jurriaen Pool, Pieter van Abeele en zoon, Wouter Muller en vader en zoon Lutma.

Wat is op deze penning te zien?
Op de voorzijde ligt de gevelde held temidden van krijgsattributen. Boven hem zijn familiewapen, en onder hem een cartouche met de toepasselijke tekst:

JO. DAVIT ZWEERTS, CAPT, VIER ZEESLAGEN MANNELIJCK BY GEWEEST, IN DEN LAESTE SONDER WYKE GEVELT, DEN 21 AUG. 1673.

In het omschrift op de voorzijde en voortgezet op de keerzijde staat:

DOE NAM MY DAER ICK VOCHT EEN YSER UYTER TYT, WIE SOUD EEN STERFLYCK LYF VOOR SOOVEEL EER NIET WAGEN/DUS MOET MEN JUYGEN EN GEEN OORLOGSHELT BEKLAGEN DIE 'T LIEVE VADERLAND VOOR DWINGLANDY BEVRYT.

Mooi daarbij is, als je goed kijkt, dat de medailleur op de voorzijde bij dat

Plaquettepenning David Zweerts (76 mm), brons; collectie Huis 'Singraven" Vz. en Kz. (foto W. Kampjes, van Deinse Instituut, Enschede)

omschrift in het begin een beetje royaal is geweest met de ruimte en op het laatst kleinere lettertjes heel dicht op elkaar heeft moeten zetten. En dat hij zich er niet van bewust is geweest dat zo'n menselijk foutje drie en een halve eeuw later nog gememoreerd zou worden!

Op de keerzijde is op prachtige wijze een zeer realistische zeeslag afgebeeld en vast staat dat deze werd gemaakt door Christoffel Adolphi, ook wel Adolfszoon genoemd, een bekend Amsterdams medailleur.

In eerste instantie was deze keerzijde gemaakt voor een penning op de Vierdaagse zeeslag in 1666. Onder die zeeslag staat enigszins overbodig: PUGNANDO, *er wordt gevochten*, alsof men dat niet kan zien. Dat een ontwerp meerdere keren gebruikt werd was dus niets bijzonders, maar deze zeeslag werd ook nog voor een latere penning voor de Ruyter gebruikt, nota bene met hetzelfde rijm rondom, dat klopte natuurlijk helemaal niet met het rijm aan de voorzijde, maar daar was men destijds niet kinderachtig in.

Auteursrecht

Op de historie- en familiepenningen uit die tijd staat hoogst zelden een signatuur van de maker. In 't merendeel van de gevallen moet je dan ook maar raden wie de maker was. Wat het bij plaquettepenningen pas ècht gecompliceerd maakt is dat voor- en keerzijde vaak van verschillende medailleurs afkomstig zijn, zoals ook hier het geval is.

Daarbij kwam dan ook nog dat men elkaars ontwerp gewoon namaakte, gebruikte of leende. Er bestond niet zoiets als een *Copy-right*.

En dat maakt het detecteren van dit soort penningen tot een interessant avontuur. Een voorbeeld daarvan is de voorzijde van deze penning. Deze is, samen met de keerzijde, beschreven in *Van Loon III*, 121,2 en is te vinden in de collectie van het KPK onder inv. no. 1160. Het stuk is ook beschreven en afgebeeld in het boek *Nederlandse Familiepenningen tot 1813* van *Dr. A.J. Bemolt van Loghum Slaterus* (verder Dr.BvLS.), no. 262. Samen met deze penning voor Zweerts werd een soortgelijke penning, voorzien van dezelfde keerzijde van Adolphi, gemaakt voor de eveneens gesneuvelde collega-Kapitein ter zee Jonkheer Jan Paulsz. van Gelder. In zijn boek noemde de vooraanstaande penningdeskundige Dr. BvLS. als maker van de voorzijde van beide penningen *Meester "B"*, omdat in de rand een hoofdletter B geslagen is.

Plaquettepenning van W. Muller voor Keurvorst Frederik Willem van Brandenburg (72 mm), brons; collectie van Deinse Instituut, Vz. en Kz. (foto W. Kampjes, van Deinse Instituut, Enschede)

Meester "B".

En daarmee zijn we bij de titel van dit stuk aangeland. Wat is het bijzondere aan deze toewijzing? In bovengenoemd boek heeft Dr. BvLS. welgeteld 18 voor- of keerzijden van penningen toegewezen aan deze Mr."B". Verspreid over zestig jaren zou deze mysterieuze medailleur de meest uiteenlopende penningen gemodelleerd hebben!

Nu is, ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde, in 1943 een boek verschenen *Meesters der Plaquette-penningen*, geschreven door Mr. J.W. Frederiks. In dat boek komt de onderhavige penning niet voor, alleen de keerzijde van Chr. Adolphi, gebruikt voor andere penningen.

Maar Mr. Frederiks beschrijft wel het verschijnsel van de in de rand gestempelde "B", en zegt daarvan: het is " *een onbekend meesterteken van een Amsterdamse zilversmid, die tussen 1718 en 1722 penningen heeft gegoten*".

Overigens wijst hij alle penningen die de stijlkenmerken met de penning van Zweerts gemeen hebben aan Wouter Muller toe, en wel om de volgende redenen: het hoge reliëf, het gebruik van de cartouche, het scherpgegraveerde rondschrift in hoofdletters en de bewerking van de kleding.

In enkele gevallen staat Mullers merk in de rand gestempeld, of zijn naam wordt in de tekst van het omschrift genoemd. Zie de bijgaande afbeelding van een bronzen penning op Keurvorst Frederik Willem van Brandenburg.

Op de keerzijde staat: LAAT NU DEN BITTREN BRIT OP MUNSTERS VREE VRIJ SCHELDEN, DOOR KUNST KROONT MULLER HIER HET PUIK DER OORLOGSHELDEN. Om kort te gaan, de penning op Zweerts is typisch gemaakt door de, ook in de 18de eeuw, zeer populaire Wouter Muller en is NIET gemodelleerd door "Mr. B". Overigens, een bekend gegeven is dat Muller's rijmende omschriften meestal door hemzelf gedicht werden.

Wie was dan deze geheimzinnige Mr. B.?

Om daar wat meer over aan de weet te komen, en om zeker te zijn van mijn verdenking dat Dr. BvLS. deze ten onrechte aanwees als modelleur in alle in zijn boek voorkomende gevallen ben ik naar het origineel van de penning in het KPK gaan kijken en mijn verwachting kwam uit, in de rand daarvan stond geen "B" gestempeld. Het exem-

plaar dat Dr.BvLS. heeft bekeken is waarschijnlijk één van de vele latere gietsels geweest die deze Mr. B. met behulp van oude gietmodellen gemaakt heeft. Een bekend feit is dat in de 18de eeuw de zeehelden van de 17de eeuw extreem populair zijn geweest en voor de vele penningen, die in die eeuw nagemaakt zijn, bestond een zeer willige markt.

Om nou aan de weet te komen wie achter die "B." schuil ging ben ik, op advies van oud-KPK-conservator Mevrouw van der Meer, gaan zoeken in het boek van K.A. Citroen *Amsterdamse Zilversmeden en hun merken*, uitgegeven in 1975.

Daarin staat vermeld dat er in het begin van de 18de eeuw twee vaklieden met een B. bezig zijn geweest: C. Bormeester en J. Bravert. De hoofdletter B, die de laatste gebruikte, is in het boek afgebeeld en is exact gelijk aan de B.'s, die Dr. BvLS. op de rand van al die plaquette-penningen zag staan.

En er wordt van deze Bravert vermeld dat hij zich bezig hield met het vervaardigen van penningen! Deze Bravert leefde van 1680 tot 1719 en kwam in 1692 als leerling bij Roelof Hensbergen. Maar, overtuigd dat hij de man was die ik zocht, zat ik toch nog met een probleem. Als hij in 1719 overleed hoe kan het dan dat hij volgens Mr. Frederiks tot 1722 nog penningen maakte en dat in het boek van Dr.B.v.L.S. zelfs tot 1733 penningen aan hem worden toegewezen? Kan het zijn dat zijn overlijdensdatum onjuist vermeld is? In het boek van Citroen word meegedeeld dat Bravert's kleindochter Maria haar grootvaders beroep voortzette, en zelf ook een bekend zilversmid werd. Daaruit zou je ook kunnen afleiden dat zij wellicht ook de B. gebruikt kan hebben, of dat haar opa ouder moet zijn geworden dan in Citroen vermeld. Interessant genoeg om nog eens verder uit te zoeken.

Nog een probleem.

Toen ik mij in deze penning ging verdiepen frappeerde mij het feit dat maar twéé Kapiteins posthuum zo'n prachtige penning kregen, terwijl er toch zes in totaal tijdens de zware slag gesneuveld waren. En, nog veel sterker, waarom kregen de twee in dezelfde slag gevallen Vice-Admiraals Isaac Sweers en Jan de Liefde er geen? Beiden leidden elk een heel smaldeel, direct onder De Ruyter en Tromp, en waren dus aanzienlijk hoger in rang dan de beide Kapiteins, ook wel *Hoplúyden* genoemd.

Daarbij kwam dat ik me uit mijn marine-jaren herinnerde dat er door de

Plaquettepenning van W.Muller voor Admiraal Cornelis Tromp, zilver; Collectie van Deinse Instituut; Vz. en Kz. (foto W. Kampjes, van Deinse Instituut, Enschede)

jaren heen verschillende schepen naar Isaac Sweers zijn genoemd. Met namen nam men het destijds ook niet zo nauw, want deze Isaac werd ook wel Sweerius genoemd. Dat maakte het extra pikant, dat een Kapitein wèl, en zijn bijna-naamgenoot-superieur géén posthume penning kreeg.

De verklaring.
Het feit dat beide plaquettepenningen onder de *familiepenningen* en niet onder de *historiepenningen* gerangschikt moeten worden betekent dat er met andere dan normale maatstaven moet worden gewerkt. Jan Paulsz.van Gelder was wat men toen noemde de *behoudzoon* (stiefzoon) van Admiraal De Ruyter, die door het verlies erg geschokt was. Daarbij komt dat zowel David Zweerts als Jan Paulsz.van Gelder het praedicaat *Jonkheer* droegen, wat hen wel van het gewone volk onderscheidde.

Gewoon?
Voor Isaac Sweers gaat dit epitheton zeker niet op, en ik moet dat wel nader verklaren, al is het eigenlijk geen numismatisch verhaal.

Isaac Sweers kwam uit een vooraanstaande koopmansfamilie in Nijmegen, en werd om een vak te leren, nog maar 18 jaar oud, naar Brazilië gestuurd. Daar, in de befaamde kolonie onder Maurits van Nassau raakte hij in Portugese gevangenschap. Hij wist met levensgevaar vrij te komen en met groot doorzettingsvermogen Nederland te bereiken. Daar ging hij eerst in de koopvaardij, maar besloot, 28 inmiddels, in de Marine te gaan. Hij maakte, vooral door zijn dapperheid, pijlsnel carrière en presteerde het in 1665 als Schout-bij-nacht tijdens de bekende *Tocht naar Chatham* met zijn vlaggenschip "Gouda" het Britse admiraalsschip *The Royal Prince* te veroveren. Hij speelde verder een onverschrokken rol in vele zeeslagen, en, om iets meer over zijn laatste acties bij Kijkduin aan de weet te komen heb ik het grote boek over "*Leven en bedrijf van Admiraal de Ruyter*" van Gerard Brandt er op nageslagen. Daar staat:

DE VICE ADMIRAAL SWEERS WAS MET SYN SMALDEEL D'EERSTE DIE MET DE VOORSTE SCHEPEN VAN DE BLAAUWE VLAG VAN JOHN KEMPTHORN EN DEN GRAAF VAN OFFEREY DEN STRIJD BEGON, EN KORTS DAARNA BEIDE DE ADMIRAALEN TROMP EN SPRAGG AAN DEN ANDEREN, ELCK GEVOLGT VAN DE SYNEN. SWEERS DRONG ZO STERK OP KEMPTHORN AAN DAT DEZE EINDELYK GENOODZAAKT WAS TE DEINZEN, 'TWELK DE MEESTE SCHEPEN DER BLAAUWE VLAGGE DEED AFZAKKEN, WERDENDE VAN DE NEDERLANDERS KORT GEVOLGT.

Tragisch was dat hij getroffen werd door een kanonskogel en op slag dood was.

Posthume schepen
Deze doldrieste man kreeg dan weliswaar geen penning, maar er werden wel in de loop der jaren drie schepen naar hem genoemd: in 1804 de kanonneerschoener Admiraal Sweers, in 1941 de torpedojager Isaac Sweers die, halfafgebouwd, onder zware beschietingen van de Duitsers door de zeesleepboot Zwarte Zee van de werf in Vlissingen naar Engeland werd gesleept en daar afgebouwd is.

Het zou een van de meest succesvolle schepen uit de 2de wereldoorlog worden en een opzienbarende rol spelen in de Middellandse Zee bij het begeleiden van convooien en een actieve rol vervullen bij de verdediging van Malta, tot het op 13-11-'42 door

de Duitse onderzeeboot U431 werd getorpedeerd en zonk. Schip èn bemanning werden in 1994 posthuum onderscheiden met het "Malta Cross".

Als laatste werd het fregat Isaac Sweers op 15-5-'68 in dienst gesteld. Het werd na 25 jaar trouwe dienst aan Indonesië verkocht.

Tenslotte: na de grote Zeeslag werd het stoffelijk overschot van de Vice-Admiraal met groot eerbetoon in de Oude Kerk in Amsterdam begraven en daar ligt het nog steeds.

Dus geen penning, maar wel blijken van waardering voor deze zeeheld!

LITERATUUR.

DR.A.J. BEMOLT VAN LOGHUM SLATERUS *Nederlandse familiepenningen tot 1813* Zutphen 1981.
GERAERT BRANDT *Leven en Bedrijf van den Heere Admiraal Michel de Ruyter* 1687.
K.A. CITROEN *Amsterdamse Zilversmeden en hun merken* Amsterdam 1975.
MR. J.W.FREDERIKS *De meesters der plaquettepenningen* Amsterdam 1943.
H.VAN KUILENBURG c.s *Hr.Ms. Isaac Sweers. Ontwerp, bouw en levensloop van een succesvolle torpedobootjager* Amsterdam 1994.
A.O. LÖHR *De Nederlandsche Medaille der 17de eeuw* Wien.
G.VAN LOON III *Beschryving der Nederlandsche Historiepenningen* 's Gravenhage 1723.

Interessant én raadselachtig

Van der Kellens werk aan de stuiver van Willem II

J.G. STUURMAN

In de veiling Rietdijk van december 2000 wordt onder nummer 320 een merkwaardige munt beschreven. De beschrijving eindigt met de uitroep 'Interessant!'

Daarmee is niets teveel gezegd. Hoogstens zou je er 'raadselachtig' aan toe kunnen voegen. Het gaat om een rijksdaalder Willem III 1850 met – om alweer de beschrijving uit Rietdijk aan te halen – 'latere opwaartse instempeling van portret van Willem II, in dezelfde grootte als het portret op de 5 cents-stukken'.

En inderdaad, het portretje is met een lengte van 10 mm even groot als het op de stuiver 1848 gevoerde portret. Het portret op het dubbeltje van 1848 en 1849 is ongeveer 2 mm langer.

Voor de duidelijkheid: we hebben het over het kleine zilveren stuivertje van Willem II met jaartal 1848. Het is wel geslagen, maar in geringe oplage. Het is eigenlijk nooit boven het stadium van proef uitgekomen. De opdracht voor het slaan van stuivertjes voor de circulatie is pas gegeven toen het stempel met het portret van Willem III al gereed was.

Rietdijks beschrijving vermeldt niet dat het op de rijksdaalder 1850 ingeslagen portretje in de halsafsnede is gesigneerd met de letters VDK. Die letters staan, zoals bekend, voor David van der Kellen jr, stempelsnijder aan 's Rijks Munt van 1825 tot 1874.

Maar hier slaat de twijfel toe. De stempels van de stuiver 1848 zijn toch van de hand van Schouberg? Op de halsafsnede van het portretje op de voorzijde van de stuiver is zijn achternaam voluit te lezen. Deze J.P. Schouberg was van 1819 tot eind 1852 werkzaam bij 's Rijks Munt als stempelsnijder.

Rijksdaalder 1850 met latere instempeling

Instempeling vergroot

Marcel van der Beek beschrijft in zijn boek 'De muntslag ten tijde van Koning Willem II' hoe en waarom in 1847 een nieuwe muntwet is aangenomen: de Muntwet van 26 november 1847, Staatsblad no 69.[1]

Tengevolge van die Muntwet zou de aanmunting van rijksdaalders, guldens en halve guldens, die al waren voorgeschreven bij de nog onder Willem I in werking getreden Muntwet van 1839, worden voortgezet.

Maar bij de Muntwet van 1847 wordt de zilveren 'pasmunt' – de wet van 1847 hanteert het begrip zelf – vernieuwd. De kwartjes, dubbeltjes en stuivers zouden onder meer een lager gehalte krijgen dan in 1839 was

voorgeschreven. Gouden tientjes en vijfjes zouden niet meer worden aangemunt. In de Muntwet van 1847 ligt het beginsel van de zilveren standaard besloten. Er worden geen gouden standpenningen meer voorgeschreven, enkel nog zilveren (de eerder genoemde rijksdaalder, gulden en halve gulden) en daarnaast de genoemde pasmunt in zilver en in koper (de hele en halve cent).

In goud zouden nog gouden negotiepenningen kunnen worden geslagen: behalve de dubbele en enkele dukaat, de dubbele, enkele en halve gouden Willem. De enkele en halve gouden Willem kregen hetzelfde gewicht, gehalte en diameter als het vroegere gouden tientje en vijfje.

De stempels voor de nieuw voorgeschreven munten moesten uiteraard worden gegraveerd.

Beide eerder genoemde stempelsnijders kwamen daarvoor in aanmerking. Schouberg had al de voor- en keerzijdestempels van het gouden tientje 1842 en het vijfje 1843 Willem II gesneden en daarnaast de beide stempels van het ontwerp van het dubbeltje 1843 Willem II en de beide stempels van de halve guldens Willem II; Van der Kellen de voor- en keerzijdestempels van de rijksdaalders en guldens Willem II.

Men moet overigens bedenken dat het snijden van nieuwe muntstempels voor de stempelsnijders toentertijd niet tot hun normale werkzaamheden behoorde. Daaronder viel alleen het multipliceren van al bestaande stempels. Er was dan ook een Koninklijk Besluit nodig om de opdracht voor het snijden van nieuwe stempels te verstrekken en vervolgens de werkzaamheden voor de aanmaak van nieuwe stempels onder de beide stempelsnijders te verdelen.

Bij Koninklijk Besluit van 17 januari 1848, no. 124 is een taakverdeling voor het snijden van de benodigde muntstempels tussen beiden vastgelegd.

Artikel 1 draagt aan 'den eersten Rijks Stempel Snijder' Schouberg de vervaardiging op van de stempels voor de voor- en keerzijde van het 25- en 10 centstuk en voor de keerzijde van de hele en halve gouden Willem. Dat er alleen maar sprake is van de keerzijde van die hele en halve gouden Willem (de hele en de halve negotiepenning) is logisch. De voorzijde hoefde niet meer te worden gegraveerd. Dat had Schouberg al in 1842 en 1843 gedaan voor het genoemde gouden tientje en gouden vijfje.

Bij artikel 2 van dat KB krijgt 'den Rijks Stempelsnijder' Van der Kellen de opdracht de stempels voor de voor- en keerzijde van het 5-centstuk te maken en tevens de stempels van de dubbele gouden Willem. Niet alleen de keerzijdestempels, maar ook de voorzijdestempels, die immers nog niet vervaardigd waren.

Schouberg zou met andere woorden van de in totaal tien benodigde stempels er zes vervaardigen en Van der Kellen vier. Zo was de taakverdeling oorspronkelijk geregeld.

In artikel 3 van het KB is evenwel een 'ontsnappingsclausule' opgenomen: '... en dat indien loop des werks, het noodig of wenschelijk mogt geacht worden, de bedoelde werkzaamheden tuschende voormelde Stempelsnijders anders te verdeelen, zulks door het Kollegie van Raden en Generaalmeesteren der Munt, naar bevind van Zaken, zal kunnen gewijzigd worden'.

Artikel 4 bepaalt de hoogte van de aan de stempelsnijders uit te keren vergoedingen voor het vervaardigen van eerder genoemde stempels. Dat er een aparte vergoeding wordt gegeven, illustreert nog eens dat de opdracht buiten hun normale werkzaamheden viel.

De hoogte van die bedragen – na aftrek van door de stempelsnijders voor de vervaardiging van zo'n stempel te maken kosten, dat wel – is in het licht van die tijd aanzienlijk: 950 gulden

voor elk stempel, dus in totaal *f* 9.500 voor tien stempels.

Overigens was het in die tijd zo dat stempelsnijders als het ware als een 'collectief' functioneerden. Of dat nu uit solidariteit was dan wel uit wel begrepen eigenbelang, vermeldt de geschiedenis niet. Maar hoe dan ook, het was de gewoonte dat de stempelsnijders de totale beloning voor de nieuwe stempels onderling verdeelden, onafhankelijk van de vraag wie de feitelijke werkzaamheden voor een nieuw stempel had verricht.

Naarmate een stempelsnijder meer nieuwe stempels vervaardigde, had hij immers minder tijd voor de normale werkzaamheden – zoals het multipliceren van al bestaande stempels – beschikbaar. De andere stempelsnijders moesten dan even zoveel meer werk verrichten (of op eigen kosten hulpkrachten inhuren).[2]

In de aangehaalde clausule, die in het derde artikel van het KB is opgenomen, ligt een begin van oplossing van het raadsel.

De voor-en keerzijde stempels van het stuivertje 1848 zijn uiteindelijk zichtbaar door Schouberg vervaardigd. Zijn signatuur staat zelfs voluit op de halsafsnede van Willems portret.
Kennelijk heeft het College van de vermelde bevoegdheid gebruik gemaakt en de vervaardiging van het voor- en keerzijdestempel van het stuivertje alsnog aan Schouberg opgedragen. Om ombekende redenen, zoals Marcel van der Beek schrijft. Daar valt niets aan toe te voegen. Schriftelijke stukken hieromtrent zijn niet in het Muntarchief te vinden.

Maar wel kunnen we, dankzij het boven water komen van de rijksdaalder met de instempeling van het portretje, een meer verantwoorde gissing maken.

Het heeft er alle schijn van dat Van der Kellen wel een begin heeft gemaakt met het voorzijdestempel van het stuivertje van Willem II. Pas later is die opdracht door het College alsnog aan Schouberg toebedeeld. Het door Van der Kellen geneden én gesigneerde inwaartse stempeltje met het portret van Willem II was niet meer nodig. Bij het vernietigen van dat overbodig geworden stempel is het portretje op een rijksdaalder uit het jaar 1850 aangebracht. Waarom dat is gedaan? Uit historisch besef? Uit behoefte tot documentatie? Zoveel jaar later is het moeilijk je in de gedachtengang van die tijd te verplaatsen. ■

NOTEN

1 Drs M.L.F. van der Beek '*De muntslag ten tijde van Koning Willem II*', Het Nederlands Muntmuseum Utrecht, 1999.

2 Vriendelijke mededeling Marcel van der Beek.

5 cent 1848 (vergroot)

CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT

"de keerzijde van een Hollandschen dukaton op de omslagen van 't Tijdschrift"

BOUKE JAN
VAN DER VEEN

In het begin van dit jaar kreeg ik in mijn digitale postvak van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet in Leiden (KPK) het bericht dat er in Den Haag een sterk gecorrodeerde 'stans' was gevonden voor een Nederlandse dukaton of zilveren rijder met het jaartal 1687. Daar het hier ging om een onbekend muntjaar van reguliere zilveren Nederlandse dukatons, was het idee van de eigenaar Johan Wilkens, dat het hier zou kunnen gaan om een muntstempel bedoeld voor valsmunterij.

Het object werd in januari gevonden door de detectoramateur Rob Engelen op een terrein (as- en stortveld?) naast de vuilverbranding op de hoek Newtonstraat-Suezkade dat toen werd afgegraven ten behoeve van nieuwbouw en de aanleg van een park. Nieuwsgierig heb ik toen gevraagd naar foto's van deze vondst.

Na reiniging van het gecorrodeerde 'brok', zond Wilkens een prachtige (digitale) foto van het stempeloppervlak, waaruit bleek dat het zeker geen muntstempel was, maar een 'electrotypie'; een drukstempel (cliché of matrix) van een boekdrukkerij zoals ze gemaakt en gebruikt werden tot in de jaren '50 van de vorige eeuw. (zie: afb. 1-3 en het kader 'Electrotypie').

Het drukstempel is verassend te determineren als het logo dat gebruikt is voor de titelpagina's van de uitgaven van Het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde: eerst voor het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en Penningkunde (jaargangen 1902-1914) en later voor het Jaarboek van het Koninklijk Nederlandsch Genootschap voor Munt- en

Afb. 1-3. De electrotypie voor het logo van het Tijdschrift en later het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde en het gedrukte logo zoals het gebruikt is op de titelpagina's van het Tijdschrift en het Jaarboek voor de jaargangen 1902-1953.

Penningkunde (jaargangen 1914-1953). Alles onder de zinspreuk "CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT" (= Door eendracht groeien kleine zaken; Eendracht maakt macht), de zinspreuk van de Staten-Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde provincien der Nederlanden, die bij de oprichting van het Genootschap in 1892, als motto werd gekozen om "alle krachten" te verenigen om de numismatiek te bevorderen.

In 1901 werd als logo voor de publicaties gekozen voor "de keerzijde van een hollandschen dukaton" die op "de omslagen van 't Tijdschrift zal worden afgebeeld".[1]

Het gevonden drukstempel heeft heel wat geweld doorstaan; eerst in de drukkerij, dan in de verbrandingsoven, vervolgens een verblijf in de bodem van zo'n 50 jaar en na het vinden gereinigd met een agressief middel. Desondanks is het stempel goed bewaard gebleven en duidelijk leesbaar.

Het drukstempel toont (natuurlijk negatief) de keerzijde van een Nederlandse dukaton of zilveren rijder; het gekroonde Generaliteitswapen gehouden door twee aanziende, gekroonde leeuwen. Onder het wapen staat het jaartal I687 in een roccoco-cartouche. Het omschrift luidt, zoals gebruikelijk op de munten van de Staten-Generaal, de wapenspreuk CONCORDIA RES PARVÆ CRESCUNT. Alles wordt omgeven door een rand van parels. Anders dan bij de geslagen zilveren dukatons, is het veld van het drukstempel gearceerd met verticale lijnen.

Opmerkelijk is dat er geen enkele provincie van de Republiek zilveren dukatons voor de omloop heeft geslagen met het jaartal 1687. Wel zijn er enkele zilveren stukken van Holland en Zeeland op dubbel gewicht, de zogenaamde piedfort, bekend. Een in goud geslagen exemplaar van Holland is één van de pronkstukken van het Penningkabinet. Een levensgrote foto van deze munt rijdt dagelijks op en neer tussen het station Leiden CS en de binnenstad; een taxibusje is opgesierd met foto's van topstukken uit de Leidse musea, waaronder de in goud geslagen Hollandse zilveren rijder 1687 uit het bezit van het Penningkabinet.

De zilveren piedforts en de in goud geslagen zilveren rijder zijn zeker geen munten die gemaakt zijn voor de 17e eeuwse omloop, maar zijn eerder bedoeld als proeven of geschenkstukken.[2]

Mogelijk is het voorbeeld voor het logo genomen naar één van de twee Hollandse stukken die zich nu in de collectie van het KPK bevinden.

Afb. 4-5. De keerzijden van de gouden afslag en de zilveren piedfort uit de collectie van het Penningkabinet.

Tot 1953 werd het Jaarboek met het logo van de dukaton te Den Haag gedrukt bij drukkerij De Swart & Zoon. Vanaf 1954 wordt de omslag van het Jaarboek gesierd met het officiële embleem van het Genootschap, de bundel van zeven pijlen en gedrukt in Amsterdam.

De dukaton kon na ruim 50 jaar trouwe dienst naar de Haagse schroothoop, alwaar zij na een verblijf van nog zo'n 50 jaar met behulp van een metaaldetector werd teruggevonden. ■

Zeer veel dank is verschuldigd aan Johan Wilkens en Rob Engelen voor de foto's en vondstgegevens en aan mijn collega Arent Pol, die bij het zien van de foto's onmiddelijk een Jaarboek uit de jaren '50 greep en daarmee het stempel kon duiden.

NOTEN / LITERATUUR:

1. Zie voor een overzicht van de geschiedenis van het Genootschap; J.H.G. MEESTERS, 'Het Genootschap vereeuwigd. Notities en noties uit honderd jaar notulen', in: Jaarboek voor Munt- en Penningkunde 79-2 (1992), blz. 195-290.

2. A. DELMONTE, De zilveren Benelux (Amsterdam 1967), blz. 232-240. Collectie KPK; inv. NM 03422 (goud), NM 03423 (zilveren piedfort).

ELECTROTYPIE

Electrotypie is een electrolytische manier om een drukstempel te vervaardigen door middel van de galvano-techniek. Allereerst wordt er van een positief origineel een afdruk gemaakt in was. De afdruk in was wordt ingesmeerd met grafiet om het electrisch geleidend te maken. De vorm wordt daarna als een electrode in een electrolytisch bad gehangen, de andere electrode is van koper en ook de vloeistof waarin de electroden hangen bevat koper. Na enige uren is er een laagje koper neergeslagen op de wassen mal. Het koperen laagje, de kopie van het origineel (ook wel galvano genoemd) wordt van de mal gepeld en daarna op een loden grager gemonteerd, natuurlijk met de spiegelbeeldige kant boven! Het geheel kan daarna als drukstempel voor een afbeelding in het zetsel van het te drukken werk geplaatst worden.

Experimenten met de galvano-techniek voor het maken van drukstempels werden rond 1839 voor het eerst gedaan in Engeland en Rusland. Sinds het midden van de 19e eeuw werd de techniek alom gebruikt voor het reproduceren van gravures en het vervalsen van het drukwerk. De galvano-techniek wordt ook gebruikt voor het maken van kopieën (of vervalsingen!) van munten en penningen. Hiertoe worden twee galvano's – nu met de positieve kant boven – tot één geheel op elkaar gesoldeerd.

Mevius Numisbooks International B.V.

OOSTEINDE 97 - 7671 AT VRIEZENVEEN
TEL. 0546 561322 – FAX 31546561352

MUNTEN: IN- en VERKOOP, TAXATIES, PRIJSLIJSTEN
BOEKEN: UITGEVERIJ, IMPORTEUR van o.a. KRAUSE, BATTENBERG, OBOL, SEABY, DURST etc.

== Bezoek alleen op afspraak ==

Bezoekerspenning voorjaarsvergadering KNGMP 2001 en haar voorgangers

DICK PURMER

Inleiding

De voorjaarsvergadering 2001 van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde zou plaats vinden in Utrecht. In het programma was een bezoek aan Het Nederlands Muntmuseum opgenomen.

Tijdens de voorbereiding van deze dag had ik een gesprek met Albert Scheffers, conservator van Het Nederlands Muntmuseum, die opperde of het geen aardig idee zou zijn om ter gelegenheid van de voorjaarsvergadering een oude traditie nieuw leven in te blazen en aan de aanwezige leden een bezoekerspenning uit te reiken. Zoals verwacht was ook het bestuur enthousiast en is met Albert een en ander uitgewerkt.

Bezoekerspenning KNGMP Utrecht 16 juni 1897 Brons; 45 mm

Bezoekerspenning KNGMP Alfen 16 juni 1904 Brons; 52 mm

In de najaarsvergadering van het Genootschap van 23 september 2000 werden de leden opgeroepen deel te nemen aan een ontwerpwedstrijd voor de penning ter gelegenheid van het bezoek van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt-en Penningkunde aan Utrecht op 26 mei 2001, met onder andere een bezoek aan Het Nederlands Muntmuseum. Tevens werden hiervoor formulieren uitgereikt aan de aanwezige leden.

In De Beeldenaar van januari/februari 2001 werd onder Verenigingsnieuws nog een oproep aan de leden geplaatst om ook hen, die niet in Bergen op Zoom aanwezig waren, alsnog in de gelegenheid te stellen aan de ontwerpwedstrijd deel te nemen.

Dit heeft er toe geleid, dat vier leden een ontwerp hebben ingediend.

Het resultaat van de prijsvraag, de bezoekerspenning, is helaas niet tijdens de voorjaarsvergadering uitgereikt. Door problemen in het productiebedrijf was de stempel niet op tijd klaar.

Als compensatie voor de vertraging hebben alle leden van het Genootschap de fraaie penning in januari 2002 thuis ontvangen.

Bezoekerspenningen

Bezoekerspenningen zijn voor het Genootschap geen onbekend fenomeen. Er zijn vanaf 1897 een aantal voorbeelden, voor het merendeel in brons uitgevoerd.

Bezoekerspenning 1897

In 1897 heeft het Genootschap reeds vergaderd in de stad Utrecht. Ter gelegenheid van VIIe vergadering en het bezoek van het Genootschap aan de Koninklijke Utrechtsche fabriek van

Zilverwerken, firma C.J.Begeer heeft de heer Begeer een penning ter beschikking gesteld aan de 19 leden die ter vergadering aanwezig waren. De penning is in hun aanwezigheid geslagen[1].

Bezoekerspenning 1904

Ook voor de 13e vergadering te Alphen aan de Rijn in 1904 is een bezoekerspenning geslagen. Ook nu weer werd de penning vervaardigd door de firma Begeer.

De voorzijde van de penning was reeds ontworpen ten behoeve van het Vreemdelingenverkeer De Rijnstreek Alfen en op de keerzijde wordt aandacht besteed aan het KNGMP.

De penning is uitgereikt door Zwierzina in zijn functie van voorzitter van het Vreemdelingenverkeer 'de Rijnstreek Alfen'. De penning werd uitgereikt aan 25 leden van het Genootschap tijdens de ontvangst bij de heer Zwierzina thuis. Tevens werden penningen geschonken aan de verzamelingen van het KNGMP, de Société Belge en het KPK.[2]

Bezoekerspenning 1907

In 1907 was het Genootschap wederom in Utrecht en werd het bezoek wederom opgeluisterd met een bezoekerspenning. In de middag bezochten 22 leden het Aartsbisschoppelijk Museum, 's Rijks Munt, toen nog gevestigd aan de Oude Gracht en tot slot de fabriek van Begeer. De heer Carel Begeer bood de leden het fraaie herinneringspenninkje aan.

Herinneringspenning, tevens bezoekerspenning 1917

Tijdens de jaarvergadering op 23 juni 1917 te 's-Hertogenbosch bood de heer Carel Begeer de aanwezige leden een herinneringspenning in zilver aan. De niet-aanwezige leden konden deze penning op aanvraag in brons verkrijgen.

Herinneringspenning/ bezoekerspenning KNGMP 23 juni 1917 Zilver/brons; 28 mm

De voorzijde van deze penning is driemaal gebruikt en wel in 1907, 1917 en 1942.

Herinneringspenning, tevens bezoekerspenning 1942

Op 13 juni 1942 vond te Amsterdam de jaarvergadering plaats ter herdenking van het 50-jarige jubileum van het Genootschap. Aanwezig waren 20 leden. Tijdens de vergadering bood de heer Von Weiler namens de firma Koninklijke Begeer de leden een kleine zinken herinneringspenning aan, die ontworpen was in overleg met de secretaris van het Genootschap en de heer Van Loghum Slaterus. De voorzijde van de penning wordt wederom gevormd door het sigillum van het Genootschap. De keerzijde vermeldt de herdenking van het 50-jarig jubileum. Het omschrift is ontleend aan de florijn van Overijssel 1685: DA PACEM DOMINE IN DIEBUS NOSTRIS, vervolgd door EX HOC METALLO CUSA NECESSITATIS CAUSA (wegens omstandigheden uit dit metaal geslagen).

Bezoekerspenning KNGMP Vergadering 16 november 1907 Brons; 28 mm

Herinneringspenning/ Bezoekerspenning KNGMP Amsterdam 13 juni 1942 Zinklegering; 28 mm

Bezoekerspenning 1986

In de middag van de najaarsvergadering 1986 werd het productiedeel van

Vz. bezoekerspenning gebruikt in 1907, 1917 en 1942 (2 × vergroot)

Bezoekerspenning KNGMP Utrecht 25 september 1986 Zilver; 29 mm

's Rijks Munt bezocht. Ter gelegenheid van dit bezoek werd een zilveren penning aan de aanwezige leden uitgereikt. Op de penning is naast de verwijzing naar de stad (de Domtoren) en een productiemiddel ook nog het plakkaat van Leicester vermeld. Dit plakkaat, dat toen precies 400 jaar geleden was afgekondigd en de eerste muntregeling van de Republiek vormde, was uiteraard die dag onderwerp van een lezing.

De penning was ontworpen door onze oud-voorzitter Bert van Beek, die hiervoor advies had gekregen van de Utrechtse beeldhouwer Theo van de Vathorst, die vele penningen heeft ontworpen.

Ontwerp E.T.E.Cretier

Prijsvraag 2001

Voor de prijsvraag voor de penning voor het bezoek aan Utrecht in 2001 zijn een viertal ontwerpen ingediend, die hier kort de revue zullen passeren. In alfabetische volgorde zullen de ontwerpen met vermelding van hun commentaar op de ingediende ontwerpen worden gepresenteerd van de heren:

E.T.E.Cretier
C.G.J.Pannekeet
J.E.L.Pelsdonk
D.M. Purmer

Ontwerp E.T.E. Cretier

De toelichting van de heer Cretier op het ontwerp is uitermate summier. De penning was het resultaat van enkele uren 'spelen'

Zoals te zien is, kan dit leiden tot een leuk resultaat, waarbij de invloed van de 17e eeuwse stedelijke duiten onmiskenbaar is.

Ontwerp C.G.J. Pannekeet

De heer Pannekeet geeft het ontwerp van een volledige penning, zowel de voorzijde als de keerzijde.

In de toelichting stelt hij, dat het ontwerp sober is gehouden en de moderne plaatsing van de tekst is gecombineerd met oude elementen. De opbouw van de tekst is het moderne element, waarin verzamelaars van moderne (koninkrijk) munten zich kunnen vinden. De ge-

bruikte eenvoudige afbeeldingen, welke teruggrijpen op oude voorbeelden en waarin de verzamelaars van oude munten zich kunnen vinden.

Op de voorzijde een vuurijzer, waar de initialen van het Genootschap afspringen. De tekst SAMEN DE VONK LATEN OVERSPRINGEN roept op om de 'vonk' van het verzamelen op elkaar en anderen over te brengen middels bijeenkomsten en het propaganderen van het verzamelen.

De keerzijde toont een klassiek wapenschild, gekroond door een gestileerde lelie. Dit wapenschild komt voor op de oorden en duiten van de stad Utrecht. Rondom het wapen STAD UTRECHT 26 MEI 2001.

Ontwerp J.E.L. Pelsdonk

Ontwerp C.G.J. Pannekeet

De heer Pelsdonk heeft gekozen voor een gevende hand, met een penning, en een ontvangende hand. De handen staan symbool voor het op elkaar overdragen van kennis en het delen van elkaars verzamelvreugde. Het ontwerp benadrukt de overdracht. Op het ontwerp staat de Nederlandse kroon ter benadrukking van het predikaat 'Koninklijk' van het Genootschap.

Op de handen zijn de letters KNG-MPK zichtbaar, als verwijzing naar het Genootschap.

Voor het omschrift BEZOEK 21-4-2001 (de oorspronkelijke datum van de voorjaarsvergadering te Utrecht) is bewust gekozen voor een letter-type, dat zich flexibel met de rondingen van de penning meevormt. Dit houdt in, dat de letters en cijfers aan de buitenrand groter zijn dan aan de binnenzijde van de penning. Een duidelijk verschil met de veelal gangbare standaard-lettertypen dus. "Bovendien heb ik", aldus de heer Pelsdonk, "ervoor gekozen het woord BEZOEK binnenwaarts te plaatsen, zodat de penning vanuit één stand leesbaar is".

Vervolgens gaat de heer Pelsdonk in op de technische uitvoering van de penning en zou hij bijv. het muntveld (met kroon) willen polijsten en de rest matteren.

Ontwerp J.E.L. Pelsdonk

Ontwerp D.M. Purmer

Ontwerp D.M. Purmer

Centraal in het ontwerp, aldus Michiel Purmer, staat een afbeelding van de duit van de stad Utrecht, type 1739-1793: symbolisch voor Utrecht als lokatie van de Munt en Het Nederlands Muntmuseum, maar ook voor de rijke geschiedenis van de muntslag. Hiermee is ook de link met het bezoekend Genootschap gelegd.

Bezoekerspenning KNGMP Vergadering 26 mei 2001 Tombak; 25 mm

Opvallend is, dat drie van de ontwerpers de stedelijke Utrechtse duiten gebruikt hebben als inspiratiebron voor hun ontwerp.

Voor de keuze van het winnende ontwerp was een jury ingesteld met de volgende leden:

George Sanders, bestuurslid KNGMP

Theo van der Vathorst, Utrechts beeldhouwer en medailleur

Dick Hegeman, chef vormgeving Koninklijke Nederlandse Munt

Albert Scheffers, conservator Het Nederlands Muntmuseum, voorzitter

Met meerderheid van stemmen heeft de jury, alleen de chef vormgeving gaf het ontwerp een tweede plaats, het ontwerp van Michiel Purmer verkozen om geslagen te worden.

De gekozen penning komt goed uit op het kleine vlak van de penning en is fraai uitgevoerd.

Bezoekerspenning 2001

De penning is inmiddels aan alle leden toegezonden, de oplage is 500 stuks.

Tot zover de bezoekerspenningen van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde. De bezoekerspenning 2001 is de eerste, die op basis van een prijsvraag is geslagen.

Ik zou willen besluiten met het slotwoord van een van de deelnemers:

Ik wens u veel plezier bij het kiezen van uw favoriete penning: mij heeft het meedoen in ieder geval plezier gedaan.

Jammer, dat niet meer leden dit genoegen gesmaakt hebben.

NOTEN

1 Zwierzina: Nederlandsche Penningen 1864-1898, *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 1908, p. 6 nr.1275.

2 Zwierzina Ned Penningen 1898-heden. *Tijdschrift voor Munt- en Penningkunde* 1912, nr. 478, p. 180.

Heleen Levano's experimentele jaarpenning 2002

L.F. TEDING VAN BERKHOUT

Wie regelmatig tentoonstellingen bezoekt, heeft kennis kunne maken met de penningen van Heleen Levano. Dat zal nu voor alle leden van de Vereniging voor Penningkunst het geval zijn, want zij kreeg de opdracht voor de jaarpenning 2002.

Opvallend aan Levano's penningen is de onhollandse sfeer die zij uitstralen; zij roepen herinneringen op aan de medaillons en reliëfs van de della Robbia's, warm van kleur.

Dit komt niet alleen door het gebruik van klei, de eenzijdigheid van haar penningen, noch de maat, de kleuren en de eenvoud van het verbeelde onderwerp.

Karakteristiek is vooral de spontaniteit en de snelheid waarmee de penningen gemaakt lijken te zijn.

Heleen Levano omschreef de betekenis, die een penning voor haar heeft, als "poëzie – het vastleggen van een herinnering – een plastisch briefje aan de een of ander".

Een veel voorkomend thema is het stilleven, "Geschirr". Binnen het kader, cirkel of rechthoek, plaatst zij alledaagse keukenbenodigdheden, een voorwerp uit haar nabije omgeving of een dier. Zonder woorden.

De plasticiteit van haar penningen wordt verkregen door de afwisseling tussen rand en delen van de penning die zijn weggehaald. Het resterende beeldvlak wordt door middel van ingekerfde lijnen en kleurvlakken gescheiden. De korrelige textuur van de klei, de natuurlijke vervorming van het materiaal en de manier waarop het glazuur is aangebracht bewerkstelligen een pasteusheid als van verf.

Voorafgaand aan de opdracht heeft Heleen diverse proefpenningen gemaakt. Zij onderzocht niet alleen de onderlinge plaatsing op het vlak van de beeldelementen en tekst, maar ook soorten van klei, de werking van de verschillende glazuren, lettertype en -grootte met alle variaties van dien.

Tijdens het hele project heeft Heleen nauw samengewerkt met de keramisch ontwerper Norman Trapman. Zijn expertise was van belang om een uitvoering in hoogwaardige keramiek in een oplage van 605 exemplaren te garanderen en daarmee te voldoen aan een van de voorwaarden die het bestuur stelde bij het verlenen van de opdracht.

Van de door Heleen gemaakte kleimodellen zijn verschillende mallen en afgietsels gemaakt voordat de definitieve mal van geavanceerd, zeer hard

De experimentele jaarpenning 2002
foto: Heleen Levano.

gips was voltooid, die gebruikt kon worden in een rampers. In deze speciale machine wordt de klei, onder een druk van twee ton, in de vorm geperst. In de bovenmal is een slang gemonteerd waar onder druk water en lucht doorheen kan lopen. De klei wordt tussen onder- en bovenmal gelegd. De machine perst vervolgens heel langzaam de klei in de vorm. Na het openen van de pers blijft de klei aan de bovenmal plakken en lost de penning door water en luchtdruk. De vliesjes, die na het persen zijn overgebleven, worden weggesneden, waarna de penning moet drogen, voor hij kan worden gebakken. Vervolgens wordt het loodgrijze glazuur opgebracht en gaat hij nog een keer in de oven. De tekst en het portret heeft Heleen eerst als collage samengevoegd. Hiervan zijn tekstsheets, speciaal voor keramisch gebruik, gemaakt die op de geglazuurde penning worden geplaatst. Dan gaat de penning voor de laatste maal in de oven. Door de hitte smelt het grijze glazuur opnieuw, nu op een lagere temperatuur, en neemt het rood van de letters en het portret op.

De jaarpenning 2002 lijkt goed binnen het oeuvre van Heleen Levano te passen. We zien een tamelijk grote (de diameter is 15 cm) grijze penning met een stilleven. Op de beeldzijde staat, binnen de rand, een duif met olijftak afgebeeld met in zijn pootjes een vergiet. Het omliggende materiaal is weggehaald, de achtergrond is open.

Bij het persen is de overtollige klei buiten de rand van de penning gedrukt. Lager rondom vloeit deze onregelmatig uit.

De penning is echter niet eenzijdig. Op de ruwe achterkant zien we, verspreid over het gehele vlak, flarden tekst en een fotoportret in rood glazuur. Het zijn delen uit het bekende gedicht van Leo Vroman "Vrede" en het portret van de dichter.

Heleen Levano's penning is meer dan een stilleven. Heleeen heeft het aangedurfd om het bekende symbool voor vrede, de duif met de olijftak en strofen uit een beladen gedicht, samen te brengen met een eigen zinnebeeld, het vergiet. Het vergiet, de bak waarin de groente gewassen wordt en waaruit het vuile water door de gaatjes in de bodem kan wegstromen, heeft hier een dubbele betekenis. In samenhang met de duif met olijftak (in het gedicht: duif met in zijn klauwen een olijfboom) en delen van het gedicht op de achterzijde, symboliseert het vergiet het kwaad dat wegstroomt.

Staan op de voorkant van de penning de eenvoudige beeldelementen centraal omkaderd en verplaatst de beweging zich vanuit het midden over de rand, op de achterkant heeft Heleen slechts enkele strofen uit het lange gedicht, in flarden, vlakvullend weergegeven. Denkbeeldig loopt de tekst buiten de rand door.

In het gedicht "Vrede" verwoordt Vroman de verschrikkelijke herinneringen

Penningen in bewerking
Foto: Heleen Levano

aan oorlog en zijn vurige hoop op vrede. Deze gevoelens doen de dichters tranen vloeien.

Wat deze penning zo boeiend maakt is dat Heleen door middel van beeld en taal op beide kanten van de penning hetzelfde heeft gememoreerd, het kwaad kan weggespoeld worden, maar de bedreigende herinneringen en de ongewisheid van blijvende vrede, vormen een golfbeweging, onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Met deze penning heeft Heleen een prachtige inhoudsvolle toevoeging gemaakt aan de reeks jaarpenningen van de Vereniging. Een uitzonderlijke penning, een geslaagd experiment.

Heleen Levano (1941) geboren te Utrecht.

Opleiding:	Avondschool Artibus, Utrecht Academie voor Beeldende Kunsten, Rotterdam o.l.v. Jaap Kaas Instituut voor kunstnijverheidsonderwijs, Amsterdam o.l.v. Ben Guntenaar Avondopleiding Rijksacademie voor Beeldende Kunsten, Amsterdam Rijksacademie voor Beeldende Kunsten, Amsterdam o.l.v. Prof. Gregoire en Prof. Esser Ateliers '63, Haarlem o.l.v. Wessel Couzijn
Tentoonstellingen, o.a.:	Jewish Museum, New York, U.S.A. Deutsche Historisches Museum, Berlijn, Duitsland Portrettententoonstelling Huis voor beeldende kunst, Utrecht Diverse F.I.D.E.M. tentoonstellingen
Opdrachten, o.a.:	Penning mr Lau Mazirel Theaterprijs Hans Snoek
Werk:	in bezit van overheid en particulieren
Beelden op locatie, o.a.:	Zigeunermonument Museumplein, Amsterdam beeld winkelcentrum, Heiloo beeldengroep voor het gemeentehuis, Diepenveen beeld voor Lutten, Hardenberg Nationaal monument Aruba, Aruba
Publicatie:	In een Ander Gezicht

Penningnieuws

TOKY BAUTZ
'Je débute par l'oreille'
Gietpenning in brons, 54 x 58 mm
Vz. : Portret van de schrijver
S.B. Beckett en profil
Kz.: Het oor van Beckett, zijn naam en de proclamatie:
'Je débute par l'oreille'
Een citaat uit de roman 'l'Innommable'. In zijn filosofische implicaties genomen slaat dit gezegde op heel Becketts oevre terug, maar in het bijzonder op zijn zogenaamde kritische teksten en het meesterwerkje 'Compagnie'.

De rubriek Penningnieuws biedt ruimte aan medailleurs om in kort bestek (maximaal 100 woorden) nieuwe penningen onder de aandacht te brengen. Bijdragen met foto's kunnen zij sturen aan de redactie van *De Beeldenaar* of aan redacteur Jannes Limperg, Bestevaerstraat 200, 1055 TS Amsterdam. Gelieve te vermelden of de foto's na gebruik beschikbaar gesteld mogen worden aan het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie in Den Haag.

CARLA KLEIN

50 jaar Numismatische Kring Groningen 2001

Gietpenning in brons van ca. 65 mm doorsnede

Vz.: Een op haar knieën zittende vrouwfiguur als personificatie van de 'Numismatiek'. Zij zit voor haar penningkabinetje waarvan een lade uitgeschoven is en koestert een numismatisch voorwerp in haar handen.

Kz.: Achterkant van het kabinetje en de tekst Numismatische Kring Groningen 1951 2001 ■

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke Munten (Grieks,Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse Munten (600 - heden)
~ Buitenlandse Munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

Boekbespreking

L.M.J. BOEGHEIM

Henk Povée *De Gulden. geschiedenis van Nederlands nationale munt.* Uitgeverij Thoth, Bussum 2001 – ISBN 90 6868 289 X, 144 blz., prijs € 27,50

De omwisseling van onze nationale munt voor de euro werd door een aantal schrijvers aangegrepen om de geschiedenis van de gulden vanuit verschillende gezichtspunten onder de loep te nemen. De schrijver van bovengenoemd boek koos hiertoe een wat ongebruikelijke indeling voor zijn werk. Hij voerde namelijk na elk van de elf hoofdstukken waaruit zijn wrochtsel bestaat een gele pagina in, waarop de ondertiteling van het voorafgaande hoofdstuk te berde wordt gebracht. Dit resulteert veelal in een herhaling – zij het met andere woorden – van het geschrevene in dat hoofdstuk. De gevolgde methode doet soms ook af aan een logische volgorde. Een aantal aan de vaderlandse geschiedenis ontleende gegevens – hoe interessant op zichzelf ook - houdt bovendien nauwelijks verband met de gulden.

Helaas bevat het boek ook nogal wat onnauwkeurigheden. Zo wordt op pagina 18 vermeld dat de eerste goudgulden in Brabant in 1325 zou zijn gemunt onder Hertog Jan de Derde. Er was echter al een goudgulden gemunt onder Jan de Tweede (1294-1312), van het type St. Johannis met de lelie. (Delm. 38). Hoewel deze goudguldens in de regel niet werden gedateerd mag worden aangenomen dat de muntslag in het begin van de regeringsperiode – dus nog voor 1300 – zal hebben plaatsgevonden. Immers zeker in de Middeleeuwen hadden de diverse heren veel geld nodig, vooral als ze pas aan het bewind waren.

De eerste goudgulden in Gelderland verscheen onder Reinoud III. Het betreft de zgn. St. Jansgulden, die omstreeks 1345 werd geslagen. In Holland zag een klein aantal goudguldens als eersteling het licht in 1349 onder Willem V. Een regelmatige aanmunting van goudguldens in Holland vond vanaf 1378 plaats.

De verklaring van het woord *biljoen* op pagina 20 mag rekenkundig juist zijn, maar ligt numismatisch enigszins anders. Dit woord werd eertijds gebruikt om edelmetaal anders dan wettig betaalmiddel aan te duiden. Later werd met biljoen een zilveren munt met een hoog kopergehalte aangeduid.

Het muntmeesterteken (pagina 21) *vis met ster* komt alleen voor op enkele munten van de Nederlandse Antillen. Het werd gebruikt toen na de pensionering van 's Rijks Muntmeester, dr. J.W.A. van Hengel, in 1969 voor de Antillen in haast munten moesten worden geslagen met oude stempels in verband met het nijpende tekort aan kleingeld. Op Nederlandse munten is nooit een ster aan het muntmeesterteken van Van Hengel toegevoegd, omdat hij direct werd opgevolgd door zijn langjarige medewerker dr. ir. M. van den Brandhof.

Ir. P. van den Berg voerde het muntmeesterteken *aambeeld* als interim manager van 19 oktober 1987 tot 12 december 1988. Het muntmeesterteken *pijl en boog met ster* is door hem nooit gevoerd.

Er bestaat geen wettelijk voorschrift voor het toevoegen van een ster aan het muntmeesterteken. Wel is het sedert het einde van de 19e eeuw gebruikelijk dat een waarnemend muntmeester aan het teken van zijn voorganger een sterretje toevoegt.

's Rijks Munt werd overigens in 1994 geprivatiseerd en niet in 1992, terwijl de op pagina 27 afgebeelde Karolusgulden ook al werd afgebeeld op pagina 9.

De op pagina 41 onder de titel *Het letterlijkste kwartje* gegeven beschrijving van het kappen van munten is vrij summier. Afgezien van het feit dat op Curaçao al in 1796 munten werden gekapt, hield het Koninklijk Besluit van 10 mei 1826 , waarmee het Nederlandse muntstelsel op Curaçao werd ingevoerd, ook een tarifering van vreemde munten in. Deze werden dus niet ongeldig verklaard. Voor het kappen van de Nederlandse guldens in 1838 was door de Nederlandse gezaghebber, R.F. Baron Van Raders, toestemming aan de minister van Koloniën gevraagd. Gezien de urgentie wachtte Van Raders het antwoord niet af en liet tot kapping overgaan, overigens zeer tot ongenoegen van de minister. Deze achtte het ongebruikelijk het hoofd des Konings in vieren te hakken, maar toen was het kwaad al geschied.

Op pagina 40 wordt als prijs van de dubbele dukaat 2000 een bedrag van *f* 299.- vermeld. Het is niet erg duidelijk waarom alleen de prijs van de dubbele dukaat wordt genoemd? Er worden in Utrecht toch wel meer dukaten geslagen?

De op pagina 48 gebruikte aanduidingen *voorkant* en *achterkant* lijken niet afkomstig van een numismaat. Voor- en keerzijde ware gebruikelijker.

Op pagina 67 is sprake van een niet bestaand biljet van 25 euro en op pagina 75 wordt een vijfgulden stuk van Willem III vermeld, dat nooit is uitgegeven.

Dat zoals op pagina 90 aangegeven de *aangepaste munten* in januari 1942 in omloop kwamen, waarop spoedig daarna de zinken centen en stuivers ongeldig werden verklaard, lijkt mij sterk. De bezetter was toch niet zo gek de zojuist ingevoerde zinken munten kort daarna alweer te gaan intrekken?

Wat het op pagina 93 aangehaalde vervoer tijdens de hongerwinter betreft, dit werd hoofdzakelijk gestagneerd tengevolge van de spoorwegstaking, die op 17 september 1944 werd geproclameerd. De voedseldroppings door de geallieerden vonden eerst vanaf eind april 1945 plaats.

De dagelijkse behoefte aan calorieën, waarvan sprake op pagina 94, bedroeg overigens tenminste tweeduizend en geen tweehonderd eenheden per persoon.

Het op pagina 96 afgebeelde muntbiljet (gedateerd 18 mei 1945) werd eerst bij de geldzuivering in september 1945 in omloop gebracht. De Amerikaanse biljetten, die bij de bevrijding van Zuid Nederland in omloop kwamen, hebben een andere tekening. Hierop "kijkt" Koningin Wilhelmina naar links. Overigens zou in een boek met als titel *De Gulden* een bespreking van de in de Verenigde Staten tijdens de Tweede Wereldoorlog geslagen guldens beslist niet misplaatst zijn geweest.

Op pagina 107 bleef onvermeld dat de Muntwet van 1948 ook een einde maakte aan de halve gulden.

Summa summarum: Het in Italië gedrukte boek is zorgvuldig gebonden, voorzien van een kleurrijke stofomslag en vervaardigd op fraai papier. Het maakt op het eerste gezicht een prettige indruk. Overvloedige met zorg gekozen illustraties maken het werk tot een interessant plaatjesboek, hoewel het merendeel van de illustraties bij muntverzame-laars wel bekend mag worden verondersteld. Daarbij kan men zich niet onttrekken aan de indruk dat het boek in haast schijnt te zijn geschreven, waardoor een aantal van de gesignaleerde onjuistheden kon ontstaan. Het moet dan ook minder geschikt worden geacht als naslagwerk, maar zal als zodanig ook wel niet zijn bedoeld. Niettemin toch een leuke aanwinst voor de boekenkast. ■

D. PURMER

H.E. van Gelder, De Nederlandse munten, achtste herziene en aangevulde druk, uitgeverij Het Spectrum B.V., Utrecht, 2002 ISBN 90 274 6967 9. Omvang: 296 pag; formaat 21,5 x 14 cm, boekhandelsprijs € 20,-

In 1965 verscheen de eerste druk van de pocket "De Nederlandse munten" van prof. Dr. H.E. van Gelder. Het boek werd ongekend populair. In 1980 verscheen de zevende bijgewerkte druk. Daarna werd het stil. De pocket kende slechts één bezwaar: door een slechte lijming van de rug viel hij bij regelmatig gebruik vaak snel uit elkaar, hetgeen wel de aanschaf van nieuwe drukken stimuleerde.

Het is bijzonder verheugend, dat nu de achtste herziene en aangevulde druk in september 2002 is verschenen, ruim 20 jaar na de vorige druk. Het formaat van de pocket is wat groter geworden, de kwaliteit van de foto's is ten opzichte van de vorige druk verbeterd, de fotobijschriften vermelden nu ook het gewicht en de diameter van de afgebeelde stukken, zodat ook de niet-verzamelaar aan de hand van de foto's en de bijschriften muntstukken kan herkennen en toeschrijven. Wat tevens belangrijk is: de binding is zodanig verbeterd, dat in de toekomst niet meer gevreesd behoeft te worden voor het uiteen vallen van de pocket.

De werkelijke aanvullingen van de pocket zijn tweeërlei. Allereerst opent het historisch gedeelte met een hoofdstuk van prof. Roymans over de Keltische muntslag in het Neder-Rijnse gebied. Op basis van de nieuwste gegevens schetst prof. Roymans een beknopt overzicht van de geschiedenis van het vroegste muntgebruik in het huidige Zuid- en Midden-Nederland, Noord België en het aangrenzende deel van het Noord-Rijngebied tot Bonn van ongeveer het midden van de tweede eeuw voor Chr. tot het midden van de eerste eeuw na Chr. Tot het midden van de eerste eeuw voor Chr. circuleerden er vrijwel uitsluitend geïmporteerde gouden munten.

De drastische toename van het muntgebruik in de Neder-Rijnse regio wordt door prof. Roymans gemotiveerd. Op basis van vondsten, die een dichte verspreiding in het Nederlandse rivierengebied hebben, veronderstelt prof. Roymans, dat een groot deel van de munten is geslagen door de Bataven. Hij wijst ook nog op de grote variatie van kleine bijtekens op de munten. De koperen AVAVCIA munten worden door hem als een lokale aanmunting gezien.

Daar waar prof. Van Gelder de Nederlandse muntslag laat aanvangen in de zesde eeuw kan de aanvang nu op basis van nieuwe inzichten worden gesteld op 50 voor Chr. Op uitdrukkelijk verzoek van de familie Van Gelder zijn de hoofdstukken 2 t/m 9 ongewijzigd overgenomen uit de zevende druk. Hiermee is het standaardwerk van Van Gelder – nu geactualiseerd met de hoofdstukken 1 en 10 – volledig behouden. Dit betreft de volgende hoofdstukken:

2 De oudste Nederlandse munten, 500-1250
3 Middeleeuwse differentiatie, 1250-1425
4 De Bourgondische unificatie, 1425-1572
5 Verbrokkeling door de opstand, 1572-1606
6 Muntorganisatie en muntomloop in de Republiek
7 Strijd om eenheid van de munt, 1606-1694
8 De munt van de Verenigde Nederlanden, 1694-1806
9 Het geld van de eenheidsstaat, 1806-1964

Gezien het hoofdstuk van Roymans had het woord oudste in hoofdstuk 2 beter kunnen vervallen.

Albert A.J. Scheffers heeft in hoofdstuk 10 de geschiedenis van de Neder-

landse munten vanaf 1980 tot en met 2001 behandeld, waarmee de geschiedenis van de Nederlandse munten weer volledig bij is. Bij het doorlezen realiseer je je dat er de afgelopen twintig jaar veel gebeurd is. De cent is vanaf 1 maart 1983 buiten omloop gesteld. Bij de nieuwe munten van koningin Beatrix heeft de ontwerper Bruno Ninaber van Eyben het portret op de voorzijde sterk gewijzigd, terwijl op de keerzijde van de munten het gekroonde rijkswapen is verdwenen. In deze periode vond de invoering van het vijfguldenstuk plaats, alsmede de introductie van de zilveren 50 en 10 gulden. Scheffers eindigt met de introductie van de Euro. Tot besluit vermeldt hij, dat de naam gulden blijft voortleven in Suriname en de Nederlandse Antillen.

Het systematisch gedeelte is conform de zevende druk met de volgende hoofdstukken:
- Muntheren en muntplaatsen in Nederland
- Muntstelsel van de Bourgondische Oostenrijkse Nederlanden
- Muntstelsel van de Republiek der Verenigde Nederlanden

De beknopte bibliografie is aangevuld met de belangrijkste literatuur verschenen sinds de vorige druk.

De keuze om het werk van Van Gelder volledig in stand te houden leidt helaas ook tot enkele beperkingen. Zo zou onder meer in het systematische gedeelte wat meer aandacht aan de Keltische muntslag, de productie van de hagemunten en de muntslag van Limburg en Brabant geschonken moeten worden.

Voor iedereen, die kennis wil nemen van de Nederlandse muntgeschiedenis vindt in deze pocket een welkome en noodzakelijke aanvulling, die van de zeer gevarieerde Nederlandse muntslag een beknopte, maar wel zeer boeiende beschrijving geeft. De boekbespreking in De Geuzepenning van oktober 1965 besloot met de volledig door mij gedeelde slotzin: "Ondanks het pocketformaat een belangrijk handboek met een zeer rijke inhoud". Zij, die reeds beschikken over een oudere editie, kunnen met deze achtste druk met zijn kwalitatief hoogwaardige illustraties en een betere bindmethode kennis nemen van een naar de nieuwste inzichten aangevulde versie van het standaardwerk van prof. H.E. van Gelder. ■

Verenigingsnieuws

ERIK VAN DER KAM

Najaarsbijeenkomst te Nijmegen van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde op 28 en 29 september 2002

Zaterdagmorgen om 10 uur precies ging de poort open van het nieuwe museum Het Valkhof te Nijmegen en begon de tweedaagse bijeenkomst van het Genootschap samen met de 'Verein der Münzfreunde für Westfalen und Nachbargebiete'. Ruim 80 leden en introducees van beide verenigingen hadden de gang naar Nijmegen gemaakt.

De ledenvergadering was genoeglijk en constructief. Na de overleden leden te hebben herdacht en de nieuwe leden te hebben verwelkomd, ging de voorzitter over tot de verschillende punten die op de agenda stonden. De stand van zaken met betrekking tot De Beeldenaar werd door ondergetekende gegeven. Het bestuur van de Stichting De Beeldenaar en de eindredacteur verwachtten dat de ontstane achterstand spoedig wordt ingelopen. Tevens kon de assessor meedelen dat alle leden in oktober een index (ruim 160 pagina's) toegestuurd krijgen, waarvoor bijzonder veel werk is verricht door Louk Boezelijn, hetgeen dan ook terecht met een luid applaus werd beloond. Vervolgens gaf Marcel van der Beek in het kort de voortgang van de Jaarboeken weer. Zoals hij het zag zou deel 87 (2000) nog dit jaar verschijnen en deel 88 (2001) in de eerste helft van 2003. Vervolgens ging de vergadering over tot het voorstel om de jaarboeken vanaf

Voor de ruïne van Batenburg

deel 1 (zowel het Tijdschrift als het Jaarboek voor Munt- en Penningkunde) op CD-rom uit te brengen. De vergadering gaf, na een inleiding door Etco Cretier en Marcel van der Beek, door middel van een applaus haar instemming te kennen met het idee. Het bestuur kreeg toestemming op de ingeslagen weg voort te gaan en enige fondsen die het Genootschap bezit voor dit doel aan te spreken. Een zeer genereus aanbod van Willem van Alsenoy om zijn serie jaarboeken voor het scannen beschikbaar te stellen werd door het bestuur in beraad genomen; vermoedelijk hoeft hiervan door andere toezeggingen geen gebruik te worden gemaakt.

Na de vergadering hield professor dr Peter Berghaus, die even daarvoor al wegens zijn 60-jarig lidmaatschap voor het voetlicht was gehaald, een lezing over Amsterdamse munthandelaren rond het jaar 1700. Helder formulerend en met lichtbeelden verluchtigd hield deze 82(!)-jarige numismaat zijn verhaal. Hierna gingen wij voor de lunch naar het buffet in het museum. Na de lunch konden wij nog genieten van een tweetal lezingen; de eerste door Albert Kruse die ons aan de hand van een groot aantal dia's het wel en wee toonde van de Russische kloppen op Europese munten (de zogenaamde Jefimki).

Vervolgens – zonder theestop door het uitlopende programma - kwam Ben ter Horst voor het voetlicht met een lezing over de vroegste munten te Nijmegen. Hierbij ontvingen de deelnemers een goed verzorgde informatieklapper.

Na nog een bezoek aan het museum te hebben gebracht, dat inderdaad een zodanige opstelling heeft dat het getoonde niet wordt afgeleid door een overdadig versierde omgeving, vervoegden wij ons bij restaurant QqueleQ waar het samenzijn zich meer dan genoeglijk voortzette.

Zondag bleken zo'n 50 leden en introducées het programma te willen vervolgen. Om elf uur had iedereen zich

Bezoek aan het stadje Batenburg

In de bus op weg naar Batenburg

verzameld aan de Waalkade en konden wij plaats nemen in ons vervoermiddel van die dag, een bus. Onze eerste stop was Batenburg en al tijdens de busrit vertelde Michiel Purmer een en ander over de geschiedenis van deze heerlijkheid. Eenmaal op onze plaats van bestemming aangekomen vervolgde hij zijn relaas tijdens een rondleiding door het pittoreske stadje en de ruïne van het kasteel. Bij uitzondering mochten wij een gerestaureerd gewelf onder het slot bekijken. Niemand wilde dit missen en met ware doodsverachting daalden ook de minst goed ter been zijnde leden af.

Vervolgens begaven wij ons naar de Batenburgse eetgelegenheid 'Uitbaterij De Viersprong' waar een eenvoudige doch voedzame lunch op ons stond te wachten. Na de lunch trokken wij ons terug in één van de eetkamers van De Viersprong en werden daar vergast op een lezing door Michiel's vader Dick Purmer over de Batenburgse muntslag. Na deze lezing bracht de chauffeur ons naar de laatste stop, het stadje Megen. In de bus kregen we de papieren neerslag van een lezing door Tom Passon , 'Muntslag van het graafschap Megen' uit oktober 2001

Megen zelf toonde zich in al haar charme: prachtig gelegen en een monument op zichzelf, door een schitterende namiddagzon verlicht.

Die zon toonde ons ook dat de dag al ver gevorderd was en dat onze individuele stadswandeling beperkt moest worden tot een kwartiertje. Naar goed Brabants gebruik liep dit gelukkig uit tot een half uur. Vervolgens bracht de bus ons via de snelweg terug naar Nijmegen waar we meer dan voldaan uitgeladen werden op de Waalkade en elkaar een goede thuisreis wensten. Je kunt je dagen slechter besteden!

Adressen verenigingen

KONINKLIJK NEDERLANDS GENOOTSCHAP VOOR MUNT- EN PENNINGKUNDE
E.T.E. Cretier, secretaris
p/a De Nederlandsche Bank nv
Postbus 98
1000 AB Amsterdam
tel. 020-5242274, fax 0481-350881
e-mail: genootschap@hetnet.nl
Postbank 31187 t.n.v. Genootschap, Amsterdam

NIEUWSBRIEF VOOR DE NUMISMATISCHE KRINGEN
Redactie/secretariaat:
Gruttostraat 3
3145 CB Maassluis
tel. 010-5914709

VERENIGING VOOR PENNINGKUNST
Informatie over lidmaatschap, adreswijzigingen, en opzeggingen:
M. Kemper-Koel
Herman de Ruijterweg 2
4254 EG Sleeuwijk
tel. 0183-307236, fax 0183-307356
e-mail: info@penningkunst.nl
http://www.penningkunst.nl
Postbank 96820 t.n.v. Vereniging voor Penningkunst

Bestellingen van penningen:
A.M.W. Slager-Dijkstra
Voorstraat 13C
4033 AB Lienden
tel. 0344-601653
e-mail: slager@uwnet.nl

Tentoonstellingen

KONING-STADHOUDER WILLEM III. MUNTHER-VORMING EN -MECHANISATIE IN DE REPUBLIEK EN ENGELAND

In 1689 werd Willem III samen met zijn Engelse vrouw Mary gekroond tot koning en koningin van Engeland. In de periode dat Willem III koning van Engeland en stadhouder van de Zeven Provinciën was hebben zich diverse interessante ontwikkelingen op het gebied van de muntomloop en muntproductie voorgedaan. Deze twee thema's vormen de hoofdonderwerpen van de tentoonstelling die in Het Nederlands Muntmuseum te zien zal zijn.

Een belangrijke gebeurtenis was de introductie in de Republiek én in Engeland van nieuwe muntseries. In Engeland werden de oude munten tussen 1696 en 1698 vervangen door nieuwe, mechanisch geproduceerde stukken. In de Republiek werd vanaf 1670 een voorzichtig begin gemaakt met mechanisatie van de muntproductie. De ontwikkelingen op muntgebied worden in een historische context geplaatst met behulp van penningen, prenten en andere objecten. In de tentoonstelling zijn bijzondere bruiklenen te zien van het Bank of Engeland Museum, munten en muntstempels uit de collectie van het Museum of the Royal Mint, tekeningen van muntapparatuur van de hand van Daniel de Blieck uit het Zeeuws Archief te Middelburg en penningen uit de collecties van Museum Paleis Het Loo te Apeldoorn en Teylers Museum te Haarlem.

De bij de tentoonstelling uitgebrachte publicatie sluit aan bij de audiovisuele presentatie in de tentoonstelling en gaat in op de penningkundige geschiedenis van Koning-stadhouder Willem III. Deze publicatie is geschreven Museum van de Kanselarij der Nederlandse Orden, Nationaal Museum Paleis 't Loo Apeldoorn.

Tot 14 maart 2003 in Het Nederlands Muntmuseum, Leidseweg 90 te Utrecht (030-2910410); geopend maandag t/m vrijdag 10-16 uur.

VOOR TEMPEL EN KROEG

Romeins geld uit de keizertijd

De nieuwe tentoonstelling van Het Koninklijk Penningkabinet neemt de bezoeker mee terug in de tijd, naar het Romeinse rijk in de tweede eeuw. Voor het eerst in de geschiedenis was er sprake van een uitgebreid en samenhangend geldstelsel dat de burger in staat stelde om elk gewenst bedrag met gepaste munt in goud, zilver of koper te betalen.

Ontmoet keizer Trajanus en zijn familie en hoor over zijn heldendaden in een verrassende, sfeervolle Romeinse omgeving. Breng een bezoek aan de kroeg en luister naar het gesprek tussen de herbergier en een soldaat.

Ontdek het antwoord op brandende geldvragen zoals, wat was er te koop, hoeveel verdiende een soldaat en hoeveel geld had je nodig voor een avondje uit, wat was een passend geschenk voor de goden?

Van 28 jabuari 2003 tot 28 september 2003 in het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 26 te Leiden (071-5160999); geopend dinsdag t/m vrijdag 10-17 uur, zaterdag, zon- en feestdagen 12-17 uur.

LEERGELD BETALEN

De diverse leermiddelen met de nadruk op speelgeld, zowel in de vorm van munten als bankbiljetten, zijn in een aantal vitrines tentoongesteld. Ook aan spaarpotten is aandacht besteed.

Tot eind februari 2003 in Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 8a, Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14-17 uur.

SCHOONHEID UIT DE WERELD VAN KLEIN

De jubileumtentoonstelling bij haar 60e verjaardag

Het werk van de beeldhouwster en medailleur Carla Klein trekt door zijn originele visie en vaak verrassende subtiele vormgeving de aandacht van een steeds groter wordend publiek. Het Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank is er dan ook trots op een overzichtstentoonstelling van haar uitgebreide œuvre te kunnen presenteren. Carla's werk als beeldhouwster en medailleur is haar leven. Ingetogen, maar eigenzinnig volgt zij haar weg, geboeid door beweging, muziek en gefascineerd door oude culturen als die van de Etrusken en de wereld van het antieke Griekenland. Kwantiteit is niet van belang, wel de blijvende kwaliteit en artisticiteit zoals wij die aantreffen in haar sculpturale penningen met een laag reliëf, maar kleine beeldhouwwerkjes met een hoog reliëf. Bovenstaande tekst is ontleend aan het jubileumboek dat werd uitgegeven ter gelegenheod van haar vijftigste verjaardag. De tekst zou suggeren, dat haar werk moeilijk toegankelijk is, maar niets is minder waar. Wie het vermogen bezit de schoonheid in Klein te herkennen, zal genieten van de tentoonstelling.

Van 3 maart tot 13 mei 2003 in Munt- en Penningkabinet van de Spaar en Voorschotbank, Jan Binneslaan 8a, Surhuisterveen (0512-369999); geopend dinsdag t/m vrijdag 14-17 uur.

Civitas
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan
te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het
goed om hierover eens met ons van gedachte te
wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

In het hart van Europa

Veiling 73:	*15 maart 2003*
Veiling 74:	*14 juni 2003*
Veiling 75:	*13 september 2003*
Veiling 76:	*13 december 2003*

Tervurenlaan 65 — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië

1736. 'S-HERTOGENBOSCH. LINTWERKERS.
Vz. St. Maarten te paard.
Kz. Op elkaar geplaatste rollen lint op een tafel, daarboven een kroon, ter weerszijden het gildenummer 6.
Omschrift: ❀ S.MARTINUS.PATROON VAN DE LINT WERCKERS 1736
WK.10.1 messing gegraveerd, ovaal met oog, 44.5 x 62 mm.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl

DE BEELDENAAR

SEPTEMBER/DECEMBER 2002, 26e JAARGANG NR. 5-6

Laurens Schulman b.v.

numismaat – gediplomeerd veilinghouder – beëdigd taxateur
Brinklaan 84a · 1404 GM Bussum

MUNTEN & PENNINGEN & PAPIERGELD

Door onze gedegen kennis, opgebouwd door vier generaties in 120 jaar, zijn wij als geen ander in staat u te adviseren bij de opbouw van uw verzameling.

KWALITEIT & GARANTIE

Alle door ons verkochte stukken garanderen wij op echtheid, kwaliteit en juiste toeschrijving. Daarom zijn wij wereldwijd een begrip!

VEILINGEN & VOORRAAD

Twee keer per jaar vindt onze grote internationale veiling plaats. Beroemd niet alleen voor aankoop of verkoop van munten maar ook als gezellig trefpunt van mede-verzamelaars. Onze grote eigen voorraad is overigens ook de moeite van het doorsnuffelen waard.

TAXATIES & VERZEKERINGEN

Wij zijn beëdigd taxateur ten behoeve van verzekering, aankoop, verkoop, successieaangifte of verdeling.

Geopend: dinsdag - vrijdag
10–16 uur op afspraak
tel. 035-6916632 · fax 035-6910878
e-mail: coins@schulman.nl

DE BEELDENAAR 26 (2002) nr. 5-6

Tweemaandelijks tijdschrift voor Numismatiek en Penningkunst

DE BEELDENAAR
Tijdschrift van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst.

STICHTING DE BEELDENAAR
Secretariaat en redactie:
Postbus 2407, 3500 GK Utrecht.
tel. 030-2910418, fax 030-2910467
Postbank 5761252
Spaar- en Voorschotbank 27.67.73.632
Postgiro België 000-0917858-44

REDACTIE
M.L.F. van der Beek
P.A.M. Beliën
J. Limperg
D. Pürmer (hoofdredacteur)
R. Van Laere (België)
B.J. van der Veen

ABONNEMENTEN
Abonnement (incl. BTW) bij vooruitbetaling per jaar € 22,96. Voor België en Luxemburg € 23,55.
Overige landen € 33,81.
Losse nummers € 4,54.
Abonnementen omvatten alle nummers van één jaargang en worden stilzwijgend met een jaar verlengd indien niet vóór 15 november van het voorafgaande kalenderjaar een opzegging is ontvangen.
Abonnementen opgeven bij het secretariaat.
Voor leden van het Koninklijk Nederlands Genootschap voor Munt- en Penningkunde en de Vereniging voor Penningkunst is het abonnement bij het lidmaatschap inbegrepen. Zij geven adreswijzigingen en mutaties door aan hun vereniging.

ADVERTENTIES
Tarieven en voorwaarden op aanvraag.

ZET- EN DRUKWERK
Drukkerij Peeters, B-3020 Winksele, België.

Meningen en feiten door auteurs weergegeven, vallen buiten verantwoordelijkheid van redactie en uitgever.

© Gehele of gedeeltelijke overname van artikelen is alleen toegestaan na schriftelijke toestemming van de redactie.

ISSN 0165-8654

Voorwoord **202**

Bij de voorplaat **202**

Bibliografie Jan Grolle **203**
B. Best

Ein Nachtrag zu friesischen Münzen des 11. Jahrhunderts **204**
Peter Ilisch

Laat-middeleeuwse munten in Oostergo **206**
J.C. van der Wis – Dirk Hemstra

Debasement and Inflation **212**
Peter Spufford

Het Gelderse wapen op munten **219**
Bert van Beek

Rekenen met geld in de 16e eeuw **227**
Hans Jacobi

Een driegulden 1862, geslagen te Kampen **238**
Albert A.J. Scheffers

De vader van het Nederlandse Papiergeld **241**
Nico Arkesteijn

De koning op 't ontbijt. Numismatische getuigenissen van Willem I's rondreis in de Zuidelijke Nederlanden in 1829 **249**
Johan van Heesch

Zoeklicht op een duistere muntvondst **257**
J.G. Stuurman

Onbeschrijflijk genoegen. De portretdukaat van koning Willem I **267**
Marcel van der Beek

Muntbiljet klimmende leeuw 1879 **281**
E. van der Kam

H. van Werveke's "monnaie de compte en monnaie de réelle" **287**
W.L. Korthals Altes

Valse zinken oorlogsmunten in Nederland **290**
L.M.J. Boegheim

Voorwoord

ALBERT A.J. SCHEFFERS
Voorzitter

ERIK VAN DER KAM
Secretaris

Per 1 oktober jl. nam J.J. Grolle afscheid als conservator van de numismatische verzamelingen van De Nederlandsche Bank nv. Jan Grolle (1942) heeft na zijn middelbare schoolopleiding enige tijd gewerkt bij de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Daarna studeerde hij theologie aan de Katholieke Theologische Universiteit Amsterdam.

Grolle kwam in 1972 in dienst bij De Nederlandsche Bank nv. De eerste tien jaar is hij werkzaam geweest als bibliothecaris, daarna als conservator van de numismatische verzamelingen van de Bank.

Zijn werk aan de belangrijke collectie numismatica van De Nederlandsche Bank is voor allen die in het vakgebied de numismatiek geïnteresseerd zijn van grote waarde. Jan heeft zijn met deze werkzaamheden opgebouwde kennis altijd met iedereen willen delen. Hij heeft dit gedaan middels zijn altijd boeiende en met humor doorspekte voordrachten en met zijn immer bijzonder doorwrochte en in vele gevallen baanbrekende publicaties.

In de voorliggende bundeling van de twee laatste nummers van de 26ste jaargang van het tijdschrift De Beeldenaar geven collegae van de drie grootste numismatische instellingen in Nederland, De Nederlandsche Bank nv., het Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet en Het Nederlands Muntmuseum, samen met leden van redacties waar Jan Grolle deel van heeft uitgemaakt en enkele bevriende collegae uit de drie buurlanden België, Duitsland en Groot-Brittannië, hem eren voor zijn bijzondere inspanningen in de verbreiding van de kennis van het vakgebied.

Het is voor de Stichting De Beeldenaar een eer zo'n gevarieerd nummer van haar tijdschrift aan te mogen bieden als een blijk van dank aan Jan Grolle bij zijn afscheid als conservator van de numismatische verzamelingen van De Nederlandsche Bank nv.

Bij de voorplaat

Voorzijde van de Zilveren Karolusgulden z.j. (1540-1552) Dordrecht
Borstbeeld met ijzeren kroon naar rechts
*: CAROLVS.D:G.ROM.IMP.HISP.REX.DVX. BVRG:C.H.
Keerzijde wapen op een gebloemd kruis
.DAMIHI.-VIRTVTE.-CO.HOST-ES.TVOS.
GH. 187.6a; RBN 1873 p.290 pl.VI.16; Delm.5 Van de allerhoogste zeldzaamheid

Aangeboden door Laurens Schulman b.v.

Bibliografie Jan Grolle

B. BEST

De Leste Zal 'T Gelag Betaalen, John Law op het toneel van de dwaasheid, *De Florijn* (1980) nr 9, 6-8 en nr 10, 15-17

Weg met de Koning: 's Konings zegel gebroken, het ontstaan van de Nederlandse Staat in 1581 ('s-Gravenhage 1981)

De Z in Latijnse muntomschriften, *De Beeldenaar* (1985) 94-96

Latijnse spreuken op Nederlandse munten, *Encyclopedie van munten en bankbiljetten* ed. E.J.A. van Beek, (Houten, 1986-) III 17 blz.

Encyclopedie van munten en bankbiljetten (Houten, 1986-2002), redacteur

Geschiedenis van het Nederlandse bankbiljet (Bussum 1991), gewijzigde vorm van een eerder verschenen editie in *De Beeldenaar* (1986-1991)

Banken en bankbiljetten *De Geschiedenis van het Geld; handboek numismatiek, verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten* (Amsterdam/Utrecht 1992) 96-113

Het Nederlandse bankbiljet *De Geschiedenis van het Geld; handboek numismatiek, verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten* (Amsterdam/Utrecht 1992) 114-131 (i.s.m. J. Koning)

Het namaken en vervalsen van munten en bankbiljetten *De Geschiedenis van het Geld; handboek numismatiek, verzamelen van munten, penningen en bankbiljetten* (Amsterdam/Utrecht 1992) 152-161

Mundus vult decipi; crimineel aspect van de Nederlandse muntslag *De Beeldenaar* (1992) 244-247 en (1993) 285-289, 326-329, 417-419, 450-452

De muntslag van de Heren van den Bergh ca 1320-ca 1440, *JMPK* 80 (1993), 103-164

De muntslag van de heren van Kuinre ca 1280-ca 1390 (Schokland 1994), 21 blz.

De muntslag van Floris V (1256-1296); een proeve van chronologische classificatie *De Beeldenaar* (1996) 252-264

Het papiergeld tijdens koning Willem I *Geld van de Koning-koopman, munten en biljetten van Willem I / 1815-1830* (Brussel 1997) 139-159

De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434 dl I Munten en documenten, dl II Bronnen en registers (Amsterdam 1997) ongepag.; 2e vermeerderde druk 2002 dl I Inleiding en catalogus 195 blz, dl II Documenten 1282-1434, 257 blz., dl III Bronnen, tabellen en registers, 333 blz.

Muntende ministerialen in Over-sticht en Holland gedurende de 13e en 14e eeuw; de muntslag van de heren van Kuinre, Voorst, Hekeren, Almelo, Coevorden, Selwerd, Arkel en Egmond en de financiële paragraaf van het Westergose opstalboomstatuut uit 1323 (Amsterdam 2002), 307 blz.

Symbolen van identiteit op geld, *De Beeldenaar* (2000) 3-11, 56-62, 116-121 ■

Ein Nachtrag zu friesischen Münzen des 11. Jahrhunderts

PETER ILISCH

Wesentlichen Anteil am Zustandekommen der Publikation über die niederländischen Münzen des 10. und 11. Jahrhunderts hatte Jan Grolle[1]. Daher sei es erlaubt, ihm einen kleinen Nachtrag zu widmen. Unter den Geprägen, die ihren Weg in das Ostseegebiet und insbesondere nach Russland fanden, spielten die friesischen Münzen die größte Rolle. Unter ihnen sind besonders diejenigen mit dem Namen des Grafen Brun sowie die mit Namen Ekbert häufig.

Brun prägte parallel einen gleichen Typ in Leeuwarden und Dokkum sowie wohl etwas weniger umfangreich in Stavoren und Bolsward. Der am meisten vorkommende Typ zeigt einen Kopf mit Zackenkrone nach rechts und davor ein Kreuzszepter. Der Dargestellte ist mit HENRICVSREX benannt. Eigentlich müsste er als IMP gekennzeichnet sein, da der Typ erst um ca. 1050 nachweisbar ist, und Heinrich III. 1046 den Kaisertitel erhielt. Es gibt aber eine ganze Reihe von Beispielen, bei denen in der Münzprägung des 11. Jahrhunderts der Kaisertitel nicht benutzt wurde. Die andere Seite zeigt ein Band mit dem Namen BRVN sowie im Bogen umher den Namen der jeweiligen Münzstätte.

Vorderseite Pfennig 7 m Ø, Typ 21.26

Im Gegensatz zu der späteren Prägung mit Namen Ekbert ist die Variabilität in der Königsdarstellung sehr groß. Auch bei den Buchstaben kommen sehr zahlreiche Abweichungen vor. Auch die Richtung der Schrift kann ganz unterschiedlich sein, mal von links nach rechts, mal von rechts nach links, mal von unten nach oben oder von oben nach unten. Zwei seltene Abarten konnten von mir im Original nicht nachgewiesen werden. Dazu gehörte Typ 21.26 (=Dannenberg 504, Van der Chijs, Friesland Tf.II). Der Münzstättenname ist hier oben angegeben als NAW und unten als DLIM. Van der Chijs las von rechts nach links und alle Buchstaben von außen. Ein von innen gesehenes W ist von außen ein M. So erhielt Van der Chijs MILDNVM. Van der Chijs kannte die Münze durch eine ihm von J. Dirks mitgeteilte Zeichnung nach einem Stück in Kopenhagen, das sich im Fund von Vallø befunden haben soll. Dirks fragt, ob es eine Münze aus dem friesischen Dorf Midlum sein könne. Van der Chijs referierte dagegen den Namenkundler Van den Bergh, dass ein ehemaliges Midningi 1132 Midlinge hieß und machte keinen weiteren Zuschreibungsversuch[2].

Vermutlich aus einem wohl vor kurzer Zeit im nördlichen Russland entdeckten Schatzfund stammt ein solches Stück, das also nun doch im Original nachgewiesen und abgebildet werden kann. Es wurde von einem deutschen Münzsammler dem westfälischen Landes-

museum geschenkt. Die Münze wiegt 0.78 g und damit im Bereich der Normalität der Münzen Bruns. Auch der Stempelschnitt und die Prägetechnik geben keinen Anlass zu vermuten, dass die Münze außerhalb von Friesland entstanden wäre. Zu Entstehungsort wird man sichere Erkenntnis wohl nur gewinnen können, wenn man eine andere Münze aus dem gleichen Vorderseitenstempel, aber besser gelungenerer Ortsangabe findet. Der obere Teil , den man als NAW (von innen) oder als MVN (von außen) lesen kann, könnte aus LIAV (einem auf Münzen Bruns häufig anzutreffenden Namensteil von Leeuwarden) entstanden sein. Dann müsste aus dem L ein V geworden und dieses mit dem I unmittelbar verbunden sein. Das A wäre dann unverändert geblieben, während sich das V zu N wandelte. Ein Beinahe-NAW findet sich als Abbildung bei Van der Chijs auf Tafel I Leeuwarden Nr. 2, allerdings von links nach rechts und von außen gelesen. Der andere Teil der Umschrift (MILD, WILD oder DLIM) bleibt freilich vorerst ein Rätsel.

Schwieriger ist die Frage des Entstehungsortes bei den Prägungen, die beidseitig in den Umschriften von den „normalen" Brun-Münzen abweichen. Ein solches befindet sich auch in Münster. Auf der Vorderseite ist das übliche Königsbild, jedoch nicht nach rechts, sondern nach links, also gespiegelt. Auch die Legende weicht sehr beträchtlich ab: ...NT · ICVS· R(?)...Auf der anderen Seite ist BRVN so aufgelöst, dass es mit Standardlettern nicht wiedergegeben werden kann. Die Umschrift ist oben mit einem Keilkreuz getrennt, was normalerweise in dieser Serie nicht vorkommt, und trennt IIC und IC, eine absolute Pseudolegende. Das Silber ist nach dem optischen Eindruck nicht schlechter als dasjenige der normalen Münzen, das Gewicht mit 0.62 g zwar sehr leicht, aber noch im unteren Bereich der vorkommenden Gewichte.

Da die friesischen Münzen Bruns mehrheitlich aus Russland stammen, wo auch so stark abweichende Imitationen vorkommen, dass ihr Ursprung in der Fundgegend zu vermuten ist, ist eine Entstehung unseres Stücks dort im Ostseegebiet zumindestens theoretisch möglich. Andererseits gibt es, wie das Beispiel des Typs 20.10 zeigt, auch inländische imitative Münzstätten mit geringer Produktion. Die Unterbrechung der Legende durch Punkte erinnert sehr stark an die zeitgleichen Pfennige von Utrecht und Groningen. ■

NOTEN

1 Peter Ilisch, Die Münzprägung im Herzogtum Niederlothringen I: Die Münzprägung in den Räumen Utrecht und Friesland im 10. und 11. Jahrhundert. *JMP* 84-85, 1997/1998.

2 P.O. van der Chijs, *De munten van Friesland, Groningen en Drenthe*. Haarlem 1855, S. 55.

LAAT-MIDDELEEUWSE Mmunten IN OOSTERGO

DICK J. HENSTRA
JAN C. VAN DER WIS

In de late Middeleeuwen hadden de gewesten Oostergo en Westergo, gelegen in het Frisia ten westen van de Lauwers, elk een eigen geldstelsel. Dit is een van de opmerkelijke ontdekkingen bij het onderzoek naar de geschiedenis van de geldstelsels in het middeleeuwse Frisia.[1] In Westergo werd de muntstandaard van de Engelse sterling, die tegen het einde van de 13e eeuw in Frisia algemeen was geworden, ook na 1350 nog gehandhaafd, zij het dat na omstreeks 1400 de Engelse penning of sterling er als betaalmiddel langzamerhand werd vervangen door een gelijkwaardige munt uit Vlaanderen, het 'butken'. In Oostergo echter ontwikkelde zich in die tijd een geheel eigen geldstelsel dat gebaseerd was op de 'Leeuwarder penning'. Dit eigen geldstelsel doet veronderstellen, dat het gewest Oostergo zich bemoeide met de kwaliteitszorg over de geldcirculatie. Onder kwaliteitszorg wordt hier verstaan de zorg voor het goede gewicht en gehalte van de in een rechtsgebied geldende munten. Aan de hand van zeer schaarse schriftelijke bronnen en een handjevol gevonden munten zullen we eens kijken of die veronderstelling juist is.

Wie enigszins op de hoogte is van de geschiedenis van de Friese landen weet, dat deze landen in de Middeleeuwen geen landsheer hadden, afgezien van de keizer van het Heilige Roomse Rijk wiens gezag daar nauwelijks merkbaar was.[2] Overheden, in de vorm van rechtscolleges, bestonden er slechts op lokaal en gewestelijk niveau. Op lokaal niveau vormde een groep dorpen een grietenij met een grietenijgerecht. In enkele grietenijen ontwikkelden zich in de 14e eeuw burgerlijke besturen in dorpen met belangrijke markten. Op gewestelijk niveau had men slechts een gerecht met vertegenwoordigers van de grietenijen.[3] In Oostergo was dit een college van achttien rechters, namelijk van elk der zes grietenijgerechten in het gewest de grietmannen en hun twee mederechters. Het gewestelijk college was voor advies en bijstand soms aangevuld met abten en prelaten.[4] Pas sinds 1427 werden vertegenwoordigers van de steden Leeuwarden en Dokkum aan deze instelling toegevoegd.[5] Het gerecht van Oostergo kwam bijeen in de eerste plaats om in hoger beroep recht te spreken. Daarnaast beslechtte het geschillen tussen de grietenijen en maakte het afspraken in zaken van algemeen belang voor de veiligheid en gerechtigheid in het gewest met instanties van buiten. Het gerecht van Oostergo beschikte niet over een eigen uitvoerend orgaan, zelfs niet over een eigen secretaris.[6] Het zal wel zijn bijgestaan door de schrijver van de gastheer van de vergadering en de uitvoering van het vonnis hebben overgelaten aan de grietman van de veroordeelde. Voor zover bekend had dit college niet de competentie zich met het geldwezen in Oostergo te bemoeien. Er is daarvan geen spoor gevonden. Het valt natuurlijk niet uit te sluiten, dat de achttien rechters onder bepaalde omstandigheden informeel een initiatief binnen het gewest tot creatie van een betrouwbare volksmunt, die in Oostergo zou gelden, hebben verwelkomd.

Een zodanig initiatief werd in de tweede helft van de 14e eeuw namelijk in of door Leeuwarden genomen. Uit schriftelijke bronnen valt op te maken, dat sindsdien de Leeuwarder penning

de basis vormde van het geldstelsel in Oostergo.[7] Leeuwarden ontwikkelde zich in de 14e eeuw tot de voornaamste marktplaats in Oostergo. Zo verwierven alderman en schepenen van Leeuwarden in 1392 van de 'Leppa', een verbond van vier grietenijen van Oostergo, de bevoegdheid recht te spreken over inwoners van de 'Leppa' inzake misdaden door hen begaan binnen de stad.[8] De aanleiding tot deze overdracht van bevoegdheden zal gezocht moeten worden in het toenemende belang van het bezoek vanuit de omgeving aan de stedelijke markt. Deze centrumpositie kan er toe hebben bijgedragen, dat de Leeuwarder penning in die tijd ook elders in het gewest in gebruik kwam, hetgeen vanaf 1390 is gedocumenteerd.[9] In dat kader passen ook een tweetal munten van dezelfde denominatie met de tekst (vz) MONETA NOVA DE OESTERGHO(ensis), nieuwe munt van Oostergo, en (kz) MONETA NOVA FACTA DE LEWER'(densis), nieuwe munt geslagen te Leeuwarden.[10] Wat kan de aanleiding zijn geweest tot een dergelijk initiatief?

We moeten ons verplaatsen naar de omstandigheden vóór het begin van de Oostergose/Leeuwarder muntslag. De Leeuwarder penning is natuurlijk niet uit de lucht komen vallen. Er was een voorgeschiedenis. Er zijn gronden om aan te nemen, dat het volgende is gebeurd. Het Groninger payement, dat in de 14e eeuw als 'muntsoort voor de kleine man' niet alleen in Groningen zelf was opgekomen, maar, naast de Engelse munt, ook in de Ommelanden circuleerde, zou op dezelfde wijze ook in Oostergo kunnen zijn doorgedrongen. Maar het Groninger payement werd door de uitbaters van de Groninger munt – de heren van Coevorden – misbruikt. Dit was vooral in het nadeel van de grote landeigenaren, die hun pachten ontvingen in de sterk in waarde dalende Groninger munt.

Oostergo, (oude) vlaamse groot z.j., ca. 1400-ca. 1420, zilver

Deze landeigenaren waren wegens de schaarste aan arbeidskrachten als gevolg van de pestepidemie van rond 1350, economisch toch al meer afhankelijk van hun pachters ge-worden.[11] In de Ommelanden poogde men deze ontwikkeling tegen te gaan door de pacht te koppelen aan de meer solide Engelse sterling en de gros Tournois; zie het verdrag van de abten en landheren in de Ommelanden van 1371.[12]

Aangezien de Groninger munt ook in Oostergo circuleerde, zal dit probleem daar eveneens hebben gespeeld. De Groninger penning, die ca. 1360 nog een zilvergewicht had van ca. 0,4 g, was rond 1380 gedaald tot ca. 0,3 g en daalde vervolgens nog scherper.[13] Op een zilverequivalent van ca. 0,3 g werd de Leeuwarder penning geïntroduceerd, zoals hierna zal blijken. In die tijd zal een grote landeigenaar in Oostergo of een ondernemende monetarius in Leeuwarden het initiatief hebben genomen voor het volk in Oostergo munten te emitteren met een intrinsieke waarde gekoppeld aan de 'grata'. Enerzijds moest deze munt aansluiten op de toen inmiddels gegroeide situatie van de Groninger munt, anderzijds zou de voortzetting vanaf dat moment in betrouwbaarder handen komen. We kunnen veronderstellen, dat de Leeuwarder magistraat, in het geval hij

al niet de opdrachtgever tot deze muntslag is geweest, dan toch de kwaliteit ervan controleerde, maar gedocumenteerd is ook deze veronderstelling helaas geenszins. Zelfstandig opererende munters, onderworpen aan de tucht van de markt op straffe van behandeling als valsemunter, vormden het normale beeld van de muntslag in de Friese landen gedurende de Middeleeuwen. In dat licht kan bijvoorbeeld de muntslag van goudsmid Jacobus op naam van het Vrije Friesland worden gezien.[14]

Het in Leeuwarden genomen initiatief bleef niet tot deze stad beperkt. In de andere en oudste stad van Oostergo, Dokkum, heeft men zich kennelijk niet onbetuigd willen laten. In april 2000 publiceerden Hans Jacobi en Bouke Jan van der Veen de vondst van een in Dokkum geslagen muntje dat gelijkenis vertoont met de hierboven genoemde in Leeuwarden geslagen munt.[15] Deze munt heeft als omschriften MONETA NOVA DOCKVM en BENEDICT' QVI VENIT.

Een vraag die opkomt is, hoe de rekeneenheid van Oostergo eruit heeft gezien. Welnu, de waarde van de rekeneenheid van Oostergo stoelde op de standaardmunt 'grata'; de Leeuwarder penning had namelijk de waarde van 1/5 'grata'. Twaalf Leeuwarder penningen vormden een 'kleine Oostergo schelling', een eenheid van tien van deze schellingen werd als een 'mark' aangeduid, terwijl een eenheid van twaalf schellingen een 'grote mark' heette.

0,2 grata = 1 Leeuwarder penning
2,4 grata = 12 Leeuwarder penningen
= 1 kleine Oostergo schelling
24 grata = 120 Leeuwarder penningen
= 10 kleine Oostergo schellingen
= 1 mark
28,8 grata = 144 Leeuwarder penningen
= 12 kleine Oostergo schellingen
= 1,2 mark = 1 grote mark

Een volgende vraag die rijst is: wat was die standaardmunt, de 'grata'? Het antwoord op die vraag ligt besloten in een omrekentabel, te dateren in de eerste decennia uit de 15e eeuw en vermeld in enkele oude Friese rechtsboeken. Daarin wordt ons o.a. medegedeeld, dat een Fries schild 30 'grata' is 'van Stavoren tot Groningen'.[16] En inderdaad zijn er talrijke andere 15e-eeuwse bronnen in de Friese landen ten westen van de Eems waarin gerekend wordt met 'een oud schild, 30 oude Vlaamse groten voor een schild' of vergelijkbare uitdrukkingen van deze strekking. Het ligt voor de hand daaruit te concluderen, dat de 'grata', zoal niet identiek met de oude Vlaamse groot, dan toch in die tijd daaraan gelijkwaardig was.[17] Een hierop aansluitende vraag is, welke munt doorging voor 'de Leeuwarder penning'. Een in het Latijn gestelde Oostergose bron uit de tweede helft van de 15e eeuw (1464?) vermeldt, dat een 'grossus' vijf scheisken telde.[18] Overigens, deze bron wekt ook de indruk, dat het scheisken de rekeneenheid en dus de benaming van de Leeuwarder penning was.[19]

Dezelfde bron vermeldt evenwel, dat de oude Vlaamse groot $5^1/_2$ scheisken telde. Daaruit zou volgen, dat de aanvankelijke gelijkwaardigheid van de 'grata' en van de 'oude Vlaamse groot' niet langer bestond. De 'grata' lijkt te zijn weggezakt, niet ten gunste van de toen inmiddels haast archaïsche oude Vlaamse groot als standaardmunt, maar ten gunste van de 'philippus'. Deze was volgens voornoemde bron geen vijf maar zes scheisken waard. Welke munt met 'philippus' wordt bedoeld, blijkt uit een Groninger akte uit 1454. Daarin is sprake van 'Philippus Burgoense braspenninge die nu ter tijt swarte stuvers geheten sint'.[20] Deze braspenning was een munt die door Philips van Bourgondië van 1421-1433 te Namen is geslagen.[21] De munt had in het begin

een zilverinhoud van bijna 2,0 g, maar eindigde met nog geen 1,4 g. In datzelfde jaar 1454 begon Groningen met de productie van de 'stadvlieger', die daar weldra de standaardmunt zou worden. De waarde van een 'stadvlieger' was bij invoering gelijk aan die van een 'philippus braspenning'. Hun beider zilvergewicht – bijna 1,4 g – kwam bovendien overeen met dat van de 'oude Vlaamse groot' in 1394 toen deze ingevolge een raadsbesluit de standaardmunt van het Groninger geldstelsel was geworden.[22] Het is goed voor te stellen, dat deze stadvlieger/ philippus/ zwarte stuiver, die ver buiten Groningen geaccepteerd werd, ook in Oostergo als standaardmunt geleidelijk de voorkeur verwierf boven de Oostergose 'grata'. Voor de waarde van de rekeneenheid, de Leeuwarder penning, had deze verandering geen gevolg. Het vijfde deel van de 'grata' was inmiddels in het midden van de 15e eeuw evenveel waard als het zesde deel van de philippus.

Met deze gegevens over de voornaamste kenmerken van het geldstelsel van Oostergo is het nu zaak een poging te doen de beide teruggevonden munten van dit gewest daarin te plaatsen en te benoemen, omdat de tot nu toe geldende naamgeving van Puister, 'kromstaart (?)', nog niet op de inmiddels verworven inzichten kon worden gebaseerd en zelfs is achterhaald. Daarbij kan gebruik worden gemaakt van de driedeling in de productieperioden van de muntslag te Leeuwarden met inbegrip van de munten op naam van Oostergo: de eerste productieperiode zou volgens Puister in het tijdvak ca. 1425- ca. 1435/40 vallen, de tweede rond 1475 en de derde rond 1490.[23] Jacobi en Van der Veen legden het begin van de eerste periode al wat vroeger, namelijk ca. 1420.[24] Het geldstelsel van Oostergo bestond echter al rond 1400, zodat de muntslag waarschijnlijk nog wat eerder is begonnen, wellicht aan het eind van de 14e eeuw. De eerste productieperiode moet dan vroeger zijn begonnen. Helaas zijn er nog te weinig munten teruggevonden om deze hypothese te onderschrijven.

Er zijn, zoals gezegd, twee munten van dezelfde denominatie en hetzelfde type met de aanduiding MONETA NOVA DE OESTERGHO(ensis) overgeleverd. Uit dit opschrift blijkt, zoals we gezien hebben, dat ze volgens de in Oostergo geldende standaard zijn geslagen. De munten, die zich in het Fries Museum te Leeuwarden bevinden, zijn door Puister beschreven en ongegrond als stedelijke munt onder Leeuwarden gerangschikt.[25] Het bruto gewicht van de stukken bedraagt 2,5 g en 2,3 g.[26] Onmiskenbaar moeten zij in het eerder genoemde lokale muntstelsel van Oostergo worden geplaatst. Zij hebben vermoedelijk deel uitgemaakt van een circulatiereeks die uit meerdere denominaties heeft bestaan, denominaties waarvan we er slechts één hebben teruggevonden.

Teruggevonden munten van uiteenlopende waarden en typen uit ca. 1420/1440 vermelden niet meer de naam van Oostergo, maar noemen op de voorzijde Leeuwarden of Dokkum als emittent. Op de keerzijde dragen zij een devote spreuk. Ook hier geldt, dat waarschijnlijk niet alle denominaties en typen zijn teruggevonden.

Puister noemde de beide zilverstukken van Oostergo om onduidelijke redenen 'kromstaart (?)'. Waarschijnlijk heeft hij zich bij de benoeming laten leiden door de dubbele adelaar met borstschild en het korte breedarmig kruis in de beeldenaars, die zowel op de stukken van Oostergo als op de kromstaarten van Groningen voorkomen. De Groninger kromstaarten echter werden door Puister op ca. 1425/30 gedateerd, zodat zij later zijn geslagen dan de stukken van Oostergo en dus onmogelijk tot voorbeeld voor Oostergo hebben kunnen dienen.[27] De

voorzijde van de Oostergose groot heeft veel weg van de door Diederik van Heinsberg, graaf van Loon (Looz) (1336-1361) te Hasselt geslagen groten.[28] De beeldenaar van de keerzijde met het korte kruis en de letters van het gebied van herkomst in de kwadranten is mogelijk ingegeven door de Gentse groot van Lodewijk van Nevers, graaf van Vlaanderen (1322-1346); dit muntbeeld is voortgezet door o.a Willem I de Rijke, graaf van Namen (1337-1391) op diens te Namen geslagen groten.[29]

De munten van Leeuwarden noemde Puister halve, kwart en achtste kromstaart.[30] De naam 'kromstaart' komt evenwel in de bronnen uit het Friesland ten westen van de Lauwers geheel niet voor. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat de benaming 'kromstaart' in Oostergo voor deze munt is gebruikt. Datzelfde geldt overigens ook voor het door Jacobi en Van der Veen beschreven muntje van Dokkum. Maar hoe noemde men de bewuste munten dan wel?

Vaststelling van het zilvergewicht moet helpen het antwoord te geven, al zal dat antwoord – op slechts twee munten van Oostergo gebaseerd – niet anders dan tentatief zijn. Afgaande op zilverstukken van vergelijkbare grootte en gewicht die toen in de Nederlanden werden geslagen, kan de zilverinhoud op ongeveer de helft van het gemiddelde brutogewicht van ca. 2,4 g worden geschat. Een munt met een dergelijke zilverinhoud die in eigentijdse documenten wel voorkomt, is de '(oude) Vlaamse (groot)'. We kunnen hier dus te doen hebben met de Oostergose 'grata', aangezien ook deze oorspronkelijk gelijkwaardig was aan de oude Vlaamse groot.

Naast deze munt wordt ook een enkele maal de zogeheten 'tuin' genoemd; deze heeft een zilverinhoud van ca. 1,2 g. Van der Chijs meende, dat de tuinen met de tekst MONETA NOVA MARS DVC BAVA in Marssum bij Leeuwarden zijn geslagen tijdens het kortstondige regime van de Hollandse ruwaard Jan van Beieren over het Frisia ten westen van de Lauwers (1418-1421).[31] Van Gelder daarentegen zette bij deze toeschrijving grote vraagtekens.[32]

De benamingen van de gevonden munten uit de perioden rond 1475 en 1490 zijn gemakkelijker te identificeren. De namen 'vlieger' en 'vuurijzer' zijn in Oostergo niet aangetroffen. Ze zijn door Puister gebruikt vanwege de uiterlijke overeenkomst met vergelijkbare Groninger en Bourgondische munten. De Leeuwarder zilverstukken die Puister 'vlieger' noemde, werden in Oostergo aangeduid met 'philippus'; of de munt die Puister een 'vuurijzer' noemde onder deze naam ook in Oostergo circuleerde, is niet gebleken.[33] De naam 'stuver' daarentegen kwam in Oostergo veel voor, maar het is niet altijd duidelijk of er een 'zwarte' of een 'witte' stuiver mee werd bedoeld; gewoonlijk ging het om een 'witte' stuiver, d.w.z. de stuiver van Bourgondië, die in Westergo de standaardmunt werd en daar werd geïmiteerd. De door Puister gebruikte naam 'jager' kwam daarentegen wel voor[34]. Wat hij een 'plak' noemde was wellicht een 'Leeuwarder penning' ofwel een 'scheisken'.[35] Voor de door hem genoemde 'halve plak' is de eigentijdse lokale benaming niet vast te stellen.[36]

Uit het vorenstaande kunnen we twee belangrijke conclusies trekken:

- vanaf het einde van de 14e eeuw is er in Leeuwarden ten behoeve van het gewest Oostergo gemunt; het is onzeker of deze muntslag onder verantwoordelijkheid van Leeuwarden plaatsvond. Dientengevolge moet serieus worden betwijfeld, of de door Puister als stedelijke munt beschreven 'kromstaart' wel in de catalogus van Leeuwarder munten kan worden gehandhaafd;
- de door Puister gebruikte naamgeving van 15e-eeuwse Friese munten zou

op een aantal plaatsen behoren te worden herzien. Het is te eenvoudig om munten te benoemen op grond van geïmiteerde uiterlijke kenmerken alleen. Datzelfde geldt voor het muntje van Dokkum. ■

NOTEN:

1 D.J. Henstra, *The Evolution of the Money Standard in medieval Frisia*, Groningen, 2000, 138.

2 W. Jappe Alberts, "Frysk en frij", in *Geschiedenis van Friesland*, Leeuwarden, 1973, 154-156; O. Vries, *Het Heilige Roomse Rijk en de Friese Vrijheid*, Leeuwarden, 1986, 17-21. De 10e- t/m 12e-eeuwse graven waren geen landsheren, maar koninklijke ambtenaren. Zij waren uitheems (gezeteld in Saksen, in Utrecht en in Holland) en hadden voornamelijk belangstelling voor de grafelijke inkomsten – zoals muntrechten – uit de Friese landen.

3 N.E. Algra, *Oudfries recht, 800-1256*, 214.

4 De gang van zaken in dit gerecht was geregeld in de willekeuren van Wyns. Zie W.J.Buma, "Wynyma wilkeren", in P. Gerbenzon e.a., *Fryske stikken ut Codex Furmerius, in ruge foarstúdzjes fan Grinzer en Uterter frizisten* II, Estrikken, XXXIII, Groningen, 1962, 73-137.

5 Vries, *Het Heilige Roomse Rijk*, 67.

6 O. Vries, "Hemma Odda zin, stedsskriuwer fan Ljouwert om 1500 hinne", in *It Baeken*, 43-4 (1981), 217. Zelfs het grotere Westergo had in 1466 nog geen eigen secretaris; P. Sipma, *Oud-Friese Oorkonden* 4 delen, Den Haag, 1927- 1977, deel II, no. 67, 90.

7 W.J. Buma en W. Ebel, *Westerlauwerssches Recht* I, 424-427 §§ 6 en 9; Henstra, *The Evolution*, 245-247.

8 P. Sipma, *Oudfriese Oorkonden* II, no. 3. Leeuwarden was toen juridisch een buurschap in de grietenij Leeuwarderadeel.

9 Henstra, *The Evolution*, 369-373.

10 A.T Puister, "Friese stedelijke munten", in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 68 (1981), 37-41.

11 Dit was een algemeen West-Europees verschijnsel, zie o.a. D.C. North & R.P. Thomas, *The Rise of the Western World. A New Economic History*, Cambridge, 1995, 76-80.

12 P.J. Blok e.a. *Oorkondenboek van Groningen en Drenthe* (2 delen), deel I no. 593 (1371).

13 Henstra, *The Evolution*, 226.

14 H.W. Jacobi, "Een munt van het Vrije Friesland", in *De Beeldenaar* (1999), 172-179.

15 H.W. Jacobi en B.J. van der Veen, "Een onbekende munt van Dokkum", in *Muntkoerier* 29-4 (2000), 24-26.

16 W.J. Buma en W. Ebel, Westerlauwerssches Recht I. *Jus Municipale Frisonum* deel 2, 424-425.

17 Deze gelijkwaardigheid leek aanvankelijk problematisch (zie Henstra, *The Evolution*, 337-343), maar is naderhand door onderzoek van een niet eerder gepubliceerde bron wel aannemelijk geworden (zie Henstra, "Geldsoorten in de middeleeuwse boeteregisters", in *It Baeken* 62-2 (2000), 100-114).

18 Een muntkoerslijst getiteld *De Monetis* in een niet gepubliceerd handschrift van het klooster te Bergum, aanwezig in de stadsbibliotheek van Brugge onder no. 558, blz. 3r. Met dank aan de heer E. van de Veen te Bergum, die ons zijn afschrift van dit stuk welwillend ter beschikking stelde.

19 De eerste maal dat het scheisken in andere bronnen is aangetroffen, was in 1443 te Leeuwarden (Sipma, *Oudfriese Oorkonden* I, no. 91).

20 *Ibidem*, 417.

21 *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*, sv. Philippus van Namen.

22 Henstra, *The Evolution*, 226-227.

23 Puister (1981), 36-41.

24 Jacobi en Van der Veen, 25.

25 Puister (1981), 4.001.

26 Henstra, *The Evolution*, 244 (noot 24).

27 A.T. Puister, "Groningse stedelijke munten", in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1986) 14-15.

28 P.O. van der Chijs, *De munten der Leenen van de voormalige hertogdommen Braband en Limburg, enz. van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend*, Haarlem, 1862, pl. XXII.2; P. Lucas, *Monnaies seigneuriales Mosanes*, Hennuyères 1982, Looz 101 (pag. 26.33); H. Vanhoudt, *Atlas der munten van België van de Kelten tot heden*, Herent, 1996, 56, G 649.

29 Vanhoudt *Atlas der munten van België van de Kelten tot heden* G 2585, resp. G 2225 en G 2226.

30 Puister (1981) 4.002-4.005.

31 P.O. van der Chijs, *De Munten der voormalige graafschappen Holland en Zeeland alsmede der heerlijckheden van Vianen, Asperen en Heukelom van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend*, Haarlem, 1858, 336; 365. P.O. van der Chijs, *De Munten van Friesland, Groningen en Drenthe (der Heeren van Koevorden) van de vroegste tijden tot aan de pacificatie van Gend*, Haarlem, 1855, 602-603; 624-625.

32 H.E. van Gelder, "De muntvondst Woerden 1972", in *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* (1971/1972), 167-172.

33 Vlieger: Puister (1981) 4.006 en 4.011; vuurijzer: Puister (1981) 4.014-4.016. philippus: Sipma, *Oudfriese Oorkonden* I, no. 261 (1475).

34 Jager: Puister (1981) 4.010; Sipma, *Oudfriese Oorkonden* I, no. 271 (1476), no. 398 (1493).

35 Puister (1981) 4.007 en 4.008.

36 Puister (1981) 4.009.

Debasement and Inflation

PETER SPUFFORD

In the introduction to my *Handbook of Medieval Exchange* I presented the hypothesis that exchange rates by and large oscillated about the intrinsic metal contents of the coins underlying the moneys of account concerned.[1] I still believe this to be true in normal times, when the intrinsic metal content of a coinage was basically equal to the price of the metal in it, minus the costs of coining, and with negligible profit or loss to the ruler. However, if what happened in England in the 1540s and in France between 1417 and 1422 was in any way typical, then my hypothesis was totally untrue when currencies were debased. Numismatists, concerned with the coins themselves, have naturally concentrated on their weight and fineness. In normal times this is also what the economic historian also needs to know. However, it is now apparent that in abnormal times, in debasement conditions, the economic historian must be more interested in the prices offered by the mints for silver, than with what the mints did with it afterwards. In periods of debasement there was quite frequently a deliberate official policy of secrecy to prevent the public knowing the extent of debasement. If the public did not know how far the coin was being debased, they did know how much the mint was prepared to pay for silver, and adjusted their expectations to this, on the assumption, often false, that debasement was in proportion to the rise in the price offered for silver.

In an earlier paper I showed that, with a one or two month time-lag, exchange rates, and hence the prices in sterling of imported goods, fairly accurately reflected the mint price offered for silver, not the extent of debasement, in England between April 1545 and August 1553. Some domestic prices then adjusted themselves upwards on the same basis.[2]

In this paper I want to see if the same mechanisms can be seen in the Netherlands in the 1480s.

Even after the battle of Nancy, when the expense of defending the Netherlands was even greater than the costs of Charles 'the Rash' expansive policies, Mary, surrounded by her father's group of noble counsellors, resisted the temptation to debase the coinage. However, in the spring of 1482 Mary died unexpectedly young from a hunting accident. Her infant son, Philip 'the Handsome', was universally recognised as heir of the united Netherlands. The problem was one of who should rule during his minority. Should it be Mary's widower, the Archduke of Austria, Maximilian, theoretically excluded by the terms of his marriage contract, or the Council of Regency formed by a group of the infant Philip's major subjects? Civil war resulted. The war affected much of the counties of Flanders and Artois, the southern parts of the county of Hainault and of the duchy of Brabant, the bishopric of Liège, the northern parts of the county of Holland, and much of the bishopric of Utrecht and the duchy of Gelderland, in other words a very great deal of the Netherlands. I have only used examples from outside the war zone, since normal buying and selling within areas in which fighting was taking place was severely disrupted.

During the preceding half century of 'monnoye ferme et durable' the dukes had taken two, three, four and occasionally, five groten as seigneuriage on each mark of silver minted. Maximilian, coming from an Austrian tradition of frequent debasements, and unable to raise money to pay his troops from the assemblies of estates, broke with the traditional policy of strong money. In 1485, and again in 1487-9, he engaged seriously in debasement, and took seigneuriage at a much greater rate. In the first, brief, relatively mild, debasement in 1485 he was able to take 24 groten from each mark of silver minted. In the second, more serious debasement of 1487-9, Maximilian took 62 groten per mark in 1488 and 120 groten per mark in 1489.

Philip the Good's total revenue from his mints had only been in the region of 240 li.gr. fl per year, whilst Charles had received around 500 li.gr.fl per year from a much greater volume of coinage. These were negligible sums, of no use for military adventures. The entire profits of all his mints for the whole reign did not exceed Charles' expenditure on clothing for his entourage when he went to Trier to meet the Emperor Frederick! In 1488, by contrast Maximilian received 14,000 li.gr.fl. from the mints of Brabant, Guelders, Hainault and Holland. At that time the mint of Flanders was in the hands of the opposition, but the other mints were providing nearly a quarter of all the revenues passing through the hands of Maximilian's receiver general. Maximilian used the profits of debasement to pay the wages of the German and Swiss troops that he employed to fight the Council of Regency who were administering Flanders in his son's name.[3]

Although these debasements were very mild compared with those in fifteenth century Castile or those in France at the end of Charles VI's reign, they were very comparable with those in England by Henry VIII and Somerset in the 1540s.

What happened in these years to exchange rates, prices, wages, rents, etc.?

One thing that is already quite clear is that exchange rates in the Netherlands in the 1480s reacted very directly to debasement, as they did in England in the 1540s. The Venetian ducat, along with the Hungarian ducat and the Rijngulden, dominated international exchanges in the 1480s. Exchange against the Venetian ducat slightly less than doubled. The rates show a rise from 84 groten (7s.gr.fl.) in September 1486, the last that I have before the debasement of April 1487, to 162 groten (13s 6d. gr. fl.) in July 1489, the last I have before the reforms of the autumn of 1489.[4]

Mint Price and Exchange Rate
(all rates are in Flemish money groot)

Date	Value of coin minted from mark of fine silver	Price paid by mint mark of fine silver	exchange against Venetian Ducat
3 Nov. 1485	2 li.		
31 Jan 1486		1 li. 18s 4d.	
Aug 1486			6s 8d.
Sept 1486			7s.
20 Apr 1487	2 li. 8 s.		
28 Apr. 1487		2 li 6s. 8d.	
May/June 1487			7s.
July 1487			7s 10d
Nov 1487			
20 Dec 1487			9s
May 1488			9s
8 Dec 1488	4 li 3s	3 li 10 s. 6d.	
Dec.1488			10s 8d.
Winter 1488-9			11s.
Feb. 1489			10s 10d.
12 Feb. 1489		3 li. 12 s.	
in or before June 1489		Further increase	
July 1489			13s 6d.
14 Dec 1489	reform		
Dec 1489			4s 2d.

In the fifteenth century Netherlands imports affected everyone, although the rich were more directly affected. Not enough grain could be grown within the country, so bread depended in part on imported grain. After 1477 when Louis XI closed the French frontier, supplies of grain from Picardy were cut off, and the Netherlands became entirely dependent on Baltic grain to supplement what could be produced at home. This cutting off of supplies of Picardy grain gave a great boost to the grain importers of Holland, particularly of Amsterdam.

The possibility of domestic producers increasing their own prices in tune with debasements came about because of the increase in the price of imported Baltic grain resulting from the change in exchange rates. There is some evidence to suggest that in this way grain prices did reflect debasement, or rather what debasement was thought to be, in terms of the prices offered for silver by the mint. At Lier (Lierre), in the duchy of Brabant, seventeen kilometres south east of Antwerp, and well away from the war, we have quarterly figures for the purchase of wheat. The price of wheat generally showed major changes in the autumn, when the size of the new harvest became known, but only minor changes during the harvest year, often rising slightly in the summer before the new harvest was available. It is possible to distinguish some of the effects of debasement on the change of prices *within* the harvest year, rather than *between* harvest years. In the spring of 1486, when there was no change in the coinage, the price of a viertel of wheat crept up by a normal 3% between the spring (Feb-April) and the summer (May-July). However in the following year, 1487, it rose by an exceptional $11^1/_2$% at the same time of year. The first stage of the currency debasement had taken place in April. The year after, 1488, it rose even more, by very nearly 30%, which coincided with the debasement in June after Maximilian's release. There was not normally much change in price between winter and spring quarters, but in spring 1489 the price of wheat dropped by 20% at this time, coinciding with the known alteration in the mint price for silver in February 1489. Prices went up again between the spring and summer quarter that year, by 11%, which would confirm the supposition that some further change, presumably in the mint price, was made at some time before July. Overall, wheat prices at Lier rose from 78 gr. brabançon per viertel (before April 1487), to 132 gr. brab per viertel (in early December 1489). This 70% rise in price partially reflects the sequence of debasements that had taken place in between, but also reflects the fact that the harvest of 1489 was better than that of 1486. Wheat at 132 groten in December 1489 was effectively *cheaper* than at 78 groten in March 1487! In other words the grain producing farmers, or at least the middlemen, were partially able to adjust the price of grain to fit with the perceived debasement of the coinage. The mint price had gone up overall by 90% although the silver money minted from a mark had increased by 108%.

We also have figures for the quantities of rye sold by the St Elisabeth hospital (gasthuis) in Antwerp and the prices it fetched. Since the hospital did not sell rye at regular intervals round the year, but concentrated its sales in the autumn and the spring, the pattern is harder to discern, but still shows the same effects. For example in the harvest year 1487-8 rye had sold at 4s 6d to 5s gr. brab a viertel up to April 1488. A debasement took place in June, and the next sales were at a markedly higher price in August and September at 6s and 6s 7 2d gr. brab. Although this was the next harvest, the wheat

prices at Lier suggest that this made little difference in itself. The increases in the mint price in February 1489 and again later in the year are reflected by sales in the next harvest year, after a good harvest, at 7s 6d gr. brab. the viertel in September 1489 and at a price in February 1490 of 9s *licht* (i.e. in the coinage struck before the reforms of December 1489). Overall the price received for rye tripled between the autumn of 1485 and the reforms of December 1489.[5]

We must remember that, although the Netherlands formed one of the most heavily urbanised areas in Europe, nevertheless two-thirds of the inhabitants still lived in the countryside. Even in the county of Holland, already even more heavily urbanised than the county of Flanders, over half the population still lived in the countryside, whilst in the Duchy of Limburg, a normal European proportion of over nine-tenths did so – as in England or France or Germany. So what happened in the countryside' mattered enormously. The countryman basically depended not on wages, but on the prices he received for his produce and the quantity he was able to produce. If the Lier and Antwerp figures are in any way typical the farmer was able to ride the debasement, particularly as his principal expenditure was the rent he paid for his farm. This was normally fixed for long terms of years and rarely changed, unlike the prices he received for his produce.

Price of Wheat in Lier[6]
(Per viertel of Lier in money of Brabant)
n.b. 1 gr.brab = 2/3 gr.vl

	1486-7	1487-8	1488-9
Autumn August-October new harvest prices uncertain	79 1/4	86 1/4	99 3/8
Winter November January new harvest prices certain	77	80 1/4	91 1/2
			Mint price Increases Feb. 1489
Spring February - April little change likely	78	78 3/4	111
	Debasement April 1487	Debasement June 1488	Mint price Increases? Summer 1489
Summer May July Slight rise likely	87	102	123 5/8

If the rich in the fifteenth century Netherlands were anything like their counterparts in England, and there is no reason to suppose they were not, they distinguished themselves from the poor by eating an extraordinarily high protein diet. By contrast the poor had a high carbohydrate diet. The contrast was still significant in the late fifteenth century, although not as marked as it had been a century and a half earlier, since ordinary fifteenth-century wage earners ate more meat and fish than their ancestors. The Netherlands could no longer raise enough livestock to provide meat for its inhabitants. By the 1480s the cattle trade from Denmark was firmly established, replacing that in horses, and again it was the increase in the price of imported cattle, resulting

from the change in exchange rates that made it possible for domestic livestock farmers to increase their prices.

The prices of livestock also fluctuated from year to year, although they did not vary as dramatically as grain prices, except when herds or flocks were decimated by disease. The evidence that we do have shows that livestock prices did go up appreciably, although they did not double between 1487 and 1489. In Antwerp, not in a war zone, the prices paid for cattle by the St Elisabeth hospital rose only from, 2-0-6d groot per head in 1487 to, 2-18-0d groot in 1489, a rise of only 43%. The price they paid for sheep rose from 37 groten a head to 60 groten, a rise of 62%, and for geese from 13 groten to 22 groten, a rise of 73%. In other words livestock farmers, or at least the middlemen, were also able to adjust their prices, but not completely, to compensate for the perceived debasement of the coinage.[7] A possible reason why livestock prices did not rise as much as grain prices is that in the late 1480s ordinary wage earners had temporarily to give up their newly acquired possibility of eating meat, and concentrate on buying bread. This enforced change in diet perhaps explains why the price of meat did not go up as much as the price of grain between 1487 and 1489, nor did the cost of fish.

Since their rents remained unchanged, both grain farmers and livestock farmers were effectively better off at the end of the period of debasement than they had been at the beginning – always, of course, provided that their farms had not been devastated by the wars. The other side of this was that the landlords were effectively worse off, since property, particularly agricultural property, was generally let on very long leases. The income from it was therefore virtually unchangeable in the short run. This meant that in any inflationary situation the tenant gained and the landlord lost, until the lease ran out and could be renegotiated. In any period of time as short as two years, very few leases could be renegotiated, and this meant that virtually all landlords saw their real incomes drop dramatically. Furthermore many of those who owned property in areas directly afflicted by war received no rent at all for some properties. Those with land on the 'front line' in Flanders were particularly badly affected.

Besides grain and cattle, some other imports also affected everybody. The amount of salt produced in Zeeland was utterly inadequate for the needs of the Netherlands. Earlier much salt had been imported from Lüneburg, but by the 1480s the prime source of salt was the Bay of Bourgneuf on the west coast of France. With the dropping of the exchange rates, the cost at Antwerp of Bay salt from France rose correspondingly – and even more – from $31\frac{1}{2}$ brabant groten per bushel in 1487 to $77\frac{3}{4}$ brabant groten in 1489 – nearly $2\frac{1}{2}$ times the price of two years earlier.[8]

Whilst countrymen depended primarily on sales of produce, many townsmen depended on wages of a sort. The wages we know about moved remarkably little, in many cases not at all. It is, of course, in the nature of wages to change less easily than market prices, although more easily than rents. However, the sort of wages we know about are the wages of such people as gardeners or building workmen, bricklayers and carpenters, very often those employed by the day by churches or charitable institutions. This sort of daywage, sometimes including food, and varying with the length of the working day between winter and summer, was quite different from payment in the various textile industries that were to be found in both the great cities and the small towns of the Netherlands.

Such people as weavers, fullers and dyers were paid by the job done, and were sub-contractors to drapers rather than employees, owning their own looms, fulling- or dying-vats. We know a little about payments to master fullers, for example. The fees paid to full cloths, covered the use of their equipment and the wages they paid to their workers, as well as remuneration for the masters themselves, who might have several fulling vats in operation at once. I have not yet found any evidence that payments in the textile industries rose either. In other words ordinary urban incomes remained static whilst food prices rose significantly, or rather, in the case of bread, the size of the loaf diminished in proportion to the rise in the price of grain. The ordinary townsman was substantially worse off. Professor Leo Noordegraaf has shown in poignant detail how, in the towns of the county of Holland, the purchasing power of static wages was heavily depressed at this time.[9] It was not merely the ordinary 'stickiness' of wages, but major unemployment that kept wages down in the face of inflation.

One effect of static wages was that goods manufactured within the Netherlands, in which labour was a major component, did not increase in price. At Lier the nominal price of bricks actually went down from 30 brabant groten per 1000 in 1487 to 24 brabant groten per 1000 in 1489. Demand must have been utterly depressed. Those normally likely to commission buildings were property owners, who were of course dependant on rents whose purchasing power was falling. In that sort of situation, there was very little chance of building wages or brick prices rising.[10]

Apart from those farmers who survived the disturbances unscathed, town governments do seem to have been among the few beneficiaries of the situation. This was because of the way their finances were organised. Irregular expenditures, for example large payments for walling or paving, or to meet the demands of central government, were met by selling *renten*, annuities. The interest on these was paid out of local excise dues, bearing heavily on beer and wine. The remainder of the income from excises was spent on ordinary regular expenditure, mostly wages. In these debasement years the income from excises rose, whilst the payment on annuities remained constant. For example in 1489 at Mechelen, also outside the war zone, the city paid out 5,872 li. groot (of Brabant) on its annuities, only slightly up on previous years, but the return from excises had risen so much that the annuity payments only took up 54% of the receipts. The previous year annuities had taken up 73% of the excise and before that nearly 80%. Some cities actually paid out less in these years. On 1 June 1488, immediately after his release, Maximilian wrote to the city of Dordrecht, telling them not to pay out on any of their *renten* held by people from Bruges, Ghent or Ypres against whom he was resuming military operations.[11]

The other side of that was, of course, that the holders of annuities received exactly the same nominal income in money of account as they had done before debasement. However in 1489 they were actually receiving half the amount of silver or gold that they had done two years earlier. For example a payment of 72 li. gr. vl., which at the beginning of 1487 meant 8 Andries gulden, by 1489 only meant 4 Andries gulden.

All who lived on fixed incomes were in the same situation – and this included all members of the nobility, and most churchmen, who primarily depended on income from property or city annuities. Furthermore it was these very people who were particularly badly affected by increasing expenditure, because they were the primary consumers of imported goods.

Although everyone was affected by the price of imported grain, meat and salt, it was the rich who were particularly conscious of the rise of the cost of imports, for it was they who consumed luxuries imported from abroad. A halving of the value of money groot against Venetian currency would lead us to expect a doubling of the cost of eastern spices imported through Venice. This is effectively what we do see. Short Pepper imported into Antwerp virtually doubled in price from 34 1/2 gr. Brab. per pound in October 1487 to 67 1/2 groten of Brabant in October 1489.[12] Cloves, nutmeg, cinnamon, ginger, mace all did much the same, and so did Mediterranean products like saffron, cummin, almonds, vinegar and soap.

By the 1480s there was already a long tradition of noble opposition to currency debasement, based on a very clear appreciation of the effects of debasement on landowners. They had no doubt that debasement increased the prices of what they consumed, particularly imports. Since their nominal incomes remained static, they were faced with a choice between a catastrophic drop in their standards of living, or plunging deeply into debt, unless they could suddenly find extraordinary additional sources of income. When Maximilian, just before Christmas in 1489, was constrained to return to the traditional Netherlands policy of 'monnoye ferme et durable' he won over many of the nobility. The chronicler Molinet described the negotiations:

'A cause de l'entretenement et nourreture des guerres dures et austères ès pays de monseigneur l'archiduc, les monnoyes estoyent tellement montées en valeur que une pièche d'or valloit trois, samblement d'argent, qui estoit grant dhommage et desplaisir tant pour ceulx qui avoyent rentes comme pour gens d'eglises ... qui estoit chose exorbitant et hors de règle, dont pluseurs consaulx et assemblées se tindrent à Malines sur la reduction d'icelle. Jehan de Lannoy, abbé de Saint-Bertin, chancelier de la Thoison d'Or, principal directeur de ceste matière, fit convocquier de pluseurs quartiers gens experimentés en ceste faculté, affin d'y remedier ou mieulx que possible seroit.'[13]

I therefore believe that it is possible to disentangle some of the effects of debasement, even one of this limited scale, from the direct effects of civil war and variations in the quality of harvests. I also believe that it was through exchange rates and imports that most such changes took place. ■

NOTEN

1 Peter Spufford, *Handbook of Medieval Exchange*, Royal Historical Society, London, 1986, p.xix.

2 Peter Spufford, Münzverschlechterung und Inflation im spätmittelalterlichen und frühneuzeitlichen Europa, in Michael North (ed.), *Geldumlauf, Währungssysteme und Zahlungsverkehr in Nordwesteuropa 1300-1800*, Quellen und Darstellungen zur Hansischen Geschichte, new series, xxxv, 1989.

3 Peter Spufford, *Monetary Problems and Policies in the Burgundian Netherlands 1433-1496*, Leiden, 1970, pp.133-46.

4 Spufford, *Handbook*, pp.222-3.

5 Charles Verlinden et al (eds.), *Dokumenten voor de geschiedenis van prijzen en lonen in Vlaanderen en Brabant*, i, Burges, 1959.

6 Herman van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market and the European Economy*, i, 1963, p.185.

7 Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market*, i, pp.

8 Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market*, i, p. 292.

9 L. Noordegraaf, *Hollands Welvaren? Levenstandaard in Holland 1450-1650*, Bergen, North Holland, 1985, pp.116-123.

10 Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market*, i, p. 260.

11 Marc Boone, 'Plus dueil que joie'. Les ventes de rentes par la ville de Gand pendant la période bourguignonne: entre intérêts privés et finances publiques', *Bulletin Trimestriel du Crédit Communal de Belgique*, clxxvi, 1991/2, p.12.

12 Van der Wee, *The Growth of the Antwerp Market*, i, p.309.

13 *Chroniques de Jean Molinet*, chapter CCXI, ed G. Doutrepont and Omer Jodogne, Brussels, Académie Royale de Belgique, 1937, iii, p.173.

Het Gelderse wapen op munten

BERT VAN BEEK

Inleiding

Het gebruik op munten van heraldische symbolen, afgebeeld op een wapenschild, zien we in de Nederlanden voor het eerst in de periode 1168-1180 te Ieper. Toen verscheen de leeuw, het wapen van Ieper, aangebracht op een schild, voor het eerst in de beeldenaar van de lokale Ieperse penningen. Daarna gebeurde dat in Brabant aan het einde van het bewind van hertog Godfried III (1142-1190), toen deze voor de tweede maal op kruistocht ging. Zijn zoon Hendrik (de latere hertog Hendrik I) nam in deze periode het bestuur waar. Hendrik liet toen penningen slaan met de naam van zijn vader op de vz. Op de kz plaatste hij zijn eigen wapen met als omschrift HENRIC SCVT (het schild van Hendrik).[1] Ook de graven van Gelre en Zutphen (verder aangeduid als Gelre) plaatsten al vroeg hun wapen op hun munten. De eerste was Gerhard (1207-1229). De Gelderse graven volgden de nieuwe ontwikkeling dus al vrij spoedig. Ter vergelijking: het Hollandse wapenschild verscheen pas in 1297 op de munten (op de dubbele sterling of kleine groot, geslagen naar Henegouws voorbeeld, waar ook een wapen op voorkwam). Dat was ongeveer een eeuw nadat de Hollandse graven hun wapen voor het eerst op hun zegels hadden gebruikt. In Holland zorgden de emissies van de zogenaamde kopjes voor een bijna onveranderde beeldenaar gedurende bijna de gehele 13e eeuw.

Het eerste wapen: drie bloemen

Het oudste Gelderse wapen met de drie bloemen (in Gelderland meestal mispelblom genoemd) dateert van ca. 1190. Het werd gebruikt door Otto I van Gelre (1182-1207) en later door zijn zoon Gerhard. Mogelijk heeft Otto I dit wapen ontleend aan dat van zijn oudere broer Gerard als graaf van Boulogne, bestaande uit drie rode bollen op een gouden veld.[2] Gerhard plaatste zijn wapen dus als eerste Gelderse graaf ook op zijn munten. Het gaat hier om lichte penningen van ca. 0,6 g van twee verschillende typen, die beide zeldzaam zijn.

Gerhard III
1207-1229 penning
Arnhem z.j.
(ca 1212-1220)
vdCh I.2
drie bloemen

Het tweede wapen: een leeuw van goud op een blauw veld, bezaaid met gouden blokjes

Gerhards zoon Otto II (1229-1271) nam niet het wapen van zijn vader over, maar dat van zijn oom Hendrik II van Nassau (†: ca. 1251), die getrouwd was met zijn tante Mechteld van Gelre. Al Otto's oudere mannelijke bloedverwanten waren al overleden toen hij als minderjarige zijn vader opvolgde (hij had alleen een jongere broer Hendrik die later bisschop van Luik werd). Zijn voogd was weliswaar zijn grootvader Hendrik I van Brabant (1190-1235), maar mogelijk bewaarde hij liever wat afstand tot deze machtige en op expansie gerichte buurman en zocht hij daarom steun bij zijn wat verder weg wonende en daardoor territoriaal minder bedreigende familieleden uit het geslacht Nassau. Mogelijk heeft dat er toe geleid dat hij het wapen van Nassau is gaan dragen en niet dat van zijn vader.[3] De relatie met de Nassaus is innig gebleven, want in 1267 wist Otto II te bewerkstelligen dat zijn neef Jan van Nassau gekozen werd tot bisschop van Utrecht.

Door de wapenkeuze van Otto II verscheen de Nassause klimmende leeuw op het met blokjes bezaaide veld ook op de Gelderse munten. Waarschijnlijk heeft Otto II dit wapen meteen aan het begin van zijn bewind als het zijne aangenomen, ook al dateert zijn oudst bekende zegel pas van 1236. Hendrik van Gelre, de jongere broer van Otto II, heeft, zoals toen voor een geestelijke gebruikelijk was, nooit een wapenschild in zijn zegel opgenomen. Als bisschop van Luik (1247-1274) voerde hij een afbeelding van de Luikse patroon St. Lambertus. Op de munten van deze bisschop treffen we ook geen wapenschild aan. Dat werd in Luik pas gebruikelijk op de sterlingen van bisschop Jan van Vlaanderen (1282-1292), geslagen naar Brabants voorbeeld[4], waardoor ook een wapen op de Luikse munten nodig werd.

Ook van de kinderen van Otto II van Gelre zijn zegels met het nieuwe Gelderse (=Nassause) wapen bekend: van zijn zoon en opvolger Reinald I (1271-1326) en van zijn dochters Philippa (†: na 1294), die getrouwd was met Walram van Valkenburg en Maria (†: ca. 1306). Alle drie voerden het nieuwe Gelderse wapen, bestaande uit een klimmende leeuw op een veld bezaaid met blokjes. Op het zegel van Philippa is zelfs duidelijk het verschil te zien tussen de Gelderse leeuw met de enkele staart en de Valkenburgse leeuw met de dubbele staart (afgeleid van het hertogdom Limburg).

Otto II 1229-1271 penning Arnhem z.j. (1256-1271) vdCh 1.5 leeuw van goud op een blauw veld bezaaid met gouden blokjes

Reinalds eerste Gelderse sterlingen, waarvoor hij in 1282 keizerlijke toestemming had gekregen, zijn imitaties van het Engelse voorbeeld. Op zijn tweede type sterlingen staat op de vz een gedeeld wapen, waarin de leeuw en de blokjes gescheiden zijn, met (voor de toeschouwer) links de leeuw en rechts de blokjes. Op de kz staat een lang, enkel kruis met roosjes tussen de benen, net zoals op de Engelse pennies van de emissie van 1279. Waarschijnlijk werd het Gelderse wapen op deze vreemde manier gedeeld om deze sterling meer te kunnen laten lijken op de nieuwe Brabantse sterlingen, die sinds 1288 het gedeelde Brabants-Limburgse wapen droegen en op de Loonse sterlingen met het gedeelde wapen, geslagen volgens de Brabants-Loonse muntconventie van datzelfde jaar. Daarom moet deze tweede emissie Gelderse sterlingen pas in 1288 of daarna zijn geslagen.

Het derde wapen: een gekroonde leeuw met een dubbele staart van goud (getongd en genageld van rood) op een blauw veld

In 1317 werd Reinald I door de keizer als rijksvorst erkend. Dat maakte het mogelijk dat zijn zoon Reinald II (1326-1343) op 19 maart 1339, op Palmzondag, verheven werd tot de rang van hertog. Hierdoor werden zijn titels: hertog van Gelre en graaf van Zutphen. Reinald kreeg bij deze gelegenheid tevens het recht om gouden munten te slaan.[5] Hij nam daarop een nieuw wapen aan om zijn nieuwe waardigheid uit te kunnen dragen. De leeuw werd gekroond en van een dubbele staart voorzien en de gouden blokjes verdwenen uit het veld. De nieuwe gedaante van het Gelderse wapen, maakt het samen met de nieuwe titel dus mogelijk om de munten te dateren vóór of na de verheffing tot hertog. Het nieuwe hertogelijke wapen is ook gebruikt door zijn zoons Reinald III (1343-1361 en 1371) en Eduard (1361-1371).

Toen in 1371 de beide zoons van Reinald II waren overleden, ging het hertogdom na een voogdijschap en opvolgingsstrijd tussen zijn dochters Mechteld en Maria uiteindelijk in 1377 formeel en in 1379 definitief naar zijn kleinzoon Willem van Gulik, oudste zoon van hertog Willem II van Gulik en van zijn jongste dochter Maria. Deze Willem regeerde als Willem I over Gelderland en vanaf 1393 ook als Willem III van Gulik. Het eerste zegel van Willem I als hertog van Gelre, gebruikt vanaf 1377, bevat uitsluitend de Gelderse leeuw. Wel noemt hij zich in de titulatuur uitdrukkelijk "eerstgeborene van Gulik". In 1379 komt er

Reinoud II 1326-1343 1/4 leeuwengroot Harderwijk z.j. (1339-1343) vdCh II.6 gekroonde leeuw met een dubbele staart van goud (getongd en genageld van rood) op een blauw veld

een nieuw zegel zonder wapenschild, maar met een helm met een helmteken, bestaande uit een scherm van pauwenveren, net zoals op zijn zilveren groten van hetzelfde jaar. Daarna keert het wapenschild terug in zijn zegel. Na 1393 gebruikte hij een zegel met een gedeeld wapenschild Gelre-Gulik en met de titels: "Willem van Gulik, bij de gratie Gods hertog van Gelre en Gulik en graaf van Zutphen".

De muntslag in Gelre en Gulik bleef geheel gescheiden op de gezamenlijke emissie van het gouden schild (Delm. 593) na. De eerste zilveren munten van Willem I van 1379 waren groten van Hollands type. Deze droegen zowel zijn helm met de pauwenveren, als de leeuwen van Gelre en Gulik. Op de herengroot van de emissie van ca. 1390 ontbreken de leeuwen echter. De lichte guldens (nije of wilhelmusguldens genaamd) bleven tot 1402 onveranderd van uiterlijk en droegen wel het wapen van Gelre en een wapen met een dubbelkoppige adelaar (Arnhem?, Nijmegen?), maar geen Gulikse leeuw. Alleen in het Overkwartier, waar de circulatie meer door Brabant beïnvloed werd, werden op de zilveren munten na 1393 de wapens van Gulik en Gelre in een schild met vier kwartieren gecombineerd, waardoor ze goed op de aldaar circulerende Brabantse zilveren torenkes leken.[6] Het Gulikse wapen is een leeuw van zwart op een gouden veld.

Zijn broer en opvolger Reinald IV (1402-1423) gebruikte op de munten meestal wel de beide wapens van Gelre en Gulik, maar meestal niet in één schild verenigd. Zo komen ze ook op zijn zegels voor. Het schildje met de Gulikse leeuw is daarbij voor de toeschouwer links, dus op de ereplaats geplaatst, waardoor de Gulikse leeuw uit 'courtoisie' naar rechts kijkt.

Het vierde wapen: gedeeld Gelre-Gulik

Met het kinderloos overlijden van Reinald IV waren er geen nauwe, mannelijke verwanten voor de opvolging beschikbaar. Eén van de pretendenten was Arnold van Egmond, die via zijn moeder Maria van Arkel afstamde van Reinald II van Gelre (1323-1343).[7] Arnold werd door de standen van Gelre als opvolger aangewezen, maar hij kon zijn gezag alleen daar vestigen en niet in Gulik. Hij regeerde over Gelre van 1423-1465 en 1471-1473. Gulik ging naar hertog Adolf van Berg.[8] Arnold van Egmond voerde als pretentie ook de titel en het wapen van Gulik (hij probeerde ook in het feitelijke bezit van Gulik te komen maar berustte er in 1455 in dat dit niet mogelijk was, hoewel hij formeel zijn claim nooit introk).

Arnold 1423-1473 groot Nijmegen z.j. vdCh. XI.16 Gedeeld wapen Gelre-Gulik

Wel gaf hij, in tegenstelling tot Reinald IV, Gelre de eerste plaats, waardoor de Gelderse leeuw met de dubbele staart voor de toeschouwer links in het wapen kwam te staan. Hiermee greep hij terug op de volgorde in het zegel van Willem I uit de periode 1393-1402. Dit wapen is ook afgebeeld in de *Statuten en het wapenboek van de Orde van het Gulden Vlies*, gedateerd 1473 en later.[9]

De volgorde Gelre-Gulik in het wapen is op de munten van Arnold geheel conform aan zijn zegels, hoewel op zijn zegels de leeuwen altijd op twee verschillende schilden zijn afgebeeld, terwijl op de munten de leeuwen meestal in één wapenschild verenigd zijn. Deze situatie bleef zo bij zijn opvolgers Adolf (1465-1471) en Karel (1492-1538).

Na de dood van Arnold van Egmond in 1473 ging het hertogdom Gelre naar de Bourgondische hertog Karel de Stoute en maakte het tot 1492 deel uit van het Bourgondische rijk. Het wapen op de Gelderse munten wordt daardoor een samengesteld wapen, waarvan dat van Gelre niet als kwartier in het Bourgondische wapen opgenomen is. Hoogstens is tijdens de regering van Philips de Schone te constateren dat de volgorde in de wapens op de Gelderse munten een iets andere is.[10]

Willem II 1538-1543
Rijksdaalder 1543
VdCh. XIX.3
Samengesteld wapen

Karel III
(in Lotharingen II)
1555-1608
teston Nancy z.j.
vdCh. XXII.9
het wapen van Gelre op Lotharingse munten

Het vijfde wapen: Gelderland opgenomen in het Gulikse complex

Karel van Egmond overleed op 30 juni 1538 zonder wettige nakomelingen. Een half jaar voor zijn overlijden werd jonghertog Willem van Gulik-Kleef-Berg (1516-1592) tot opvolger verklaard. Als hertog van Gelre voerde hij in zijn zegel een samengesteld wapen, bestaande uit de Gelderse leeuw met daar overheen een hartschild, met vier kwartieren: Kleef, Gulik, Berg en Mark en daar overheen weer als hartschild Ravensberg. Zijn naam en titels op dit zegel, in gebruik sinds 1 februari 1539 luiden: "Willem van Kleef, Gulik en Berg, zoon van etc., hertog van Gelre, graaf van Zutphen en heer van Ravenstein". Op een kleiner zegel, in gebruik sinds 4 mei 1539, voerde hij dezelfde titels, maar de beeldenaar bestaat alleen uit een aanziende helm met als helmteken de Gelderse pauwenveren met daarin, in een cirkel, de Gelderse leeuw.[11] Dit nieuwe wapen, de nieuwe titulatuur en/of de helm van het kleinere zegel vinden we niet terug op de Gelderse munten, waarschijnlijk omdat hij in deze periode niet in Gelderland heeft aangemunt. Vast staat namelijk dat er na de dood van Karel van Egmond nog op diens naam is doorgemunt.[12]

Al op 6 februari 1539 volgde Willem van Gulik zijn vader op als Willem V van Gulik enz. De periode waarin hij uitsluitend hertog van Gelre was, heeft dus maar zeven maanden geduurd.

Willem V van Gulik regeerde vanaf 1539 over een uitgestrekt complex van landen dat bestond uit (met tussen haakjes de wapens) de hertogdommen Gulik (zwarte, enkelstaartige leeuw op een gouden veld), Gelre (gouden, dubbelstaartige leeuw op een blauw veld), Kleef (gouden karbonkel of achtarmig scepterkruis op een rood veld), Berg (rode, gekroonde, dubbelstaartige leeuw op een zilveren veld), de graafschappen Mark (een rood-zilver geblokte faas of dwarsbalk op een gouden veld), Zutphen (rode, goud gekroonde leeuw op een zilveren veld) en Ravensberg (drie rode kepers of chevrons op een zilveren veld). De heerlijkheid Ravenstein behoorde hier ook nog bij, maar daarvan worden titel en/of wapen niet meer gebruikt op de zegels of munten. Zodoende ontstond al in maart 1539 een wapen met zeven kwartieren en zeven titels die ook op zijn grotere munten voorkomen, waarvan men zegt dat ze in Roermond zijn geslagen (daalders, kwart daalder en snaphaan, Delm. 519-523). Dit laatste wapen is in kleur afgebeeld in de *Kroniek van Erkelens*, geschreven

Provinciale driegulden Gelre 1694 Gecombineerd Gelders-Guliks wapen

ca. 1560 (er zijn wel meer contemporaine afbeeldingen van het wapen met de zeven kwartieren, maar die zijn meestal niet ingekleurd).[13]

Op 7 september 1543 moest Willem, na de verloren oorlog tegen Karel V, Gelre en Zutphen afstaan, waardoor aan de gecombineerde Gelders-Gulikse muntslag een einde kwam. Gelre werd weer onderdeel van het Habsburgse complex. Hierdoor werd Gelre definitief opgenomen in de Nederlanden. Na de afzwering van Philips II in 1581 verscheen het gedeelde wapen met de twee leeuwen, al of niet bekroond met de hertogshoed, weer op de Gelderse munten, maar nu als het wapen van de Staten van Gelderland.

Het wapen van Gelre op Lotharingse munten

Philippa van Gelre (1464-1547), dochter van hertog Adolf van Gelre en dus een zuster van Karel van Egmond, was gehuwd met René II van Lotharingen. Hun kleinzoon Karel III van Lotharingen (1545-1608) eigende zich in 1545 na het overlijden van zijn voorganger Frans I de titel en het wapen van Gelre toe. Hij en zijn opvolgers hebben tot 1703 de Gelderse titel en/of het Gelderse wapen op hun munten gevoerd.

Samenvatting

De Gelderse graven hebben al vrij vroeg, in het eerste kwart van de 13e eeuw, hun wapen op hun munten geplaatst. Het blijkt dat er steeds een grote overeenkomst is geweest tussen de beeldenaars van de zegels en die van de munten. In 1229 wordt het wapen gewijzigd en neemt de Gelderse graaf het Nassause wapen aan. Deze situatie duurde tot 1339, toen Reinald II tot hertog werd verheven. De blokjes verdwenen uit het wapen en de leeuw kreeg een kroon en een dubbele staart. Door de opvolging van Willem I uit het Gulikse huis als hertog van Gelre, ontstond er een personele unie tussen Gelre en Gulik die slechts dertig jaar duurde (1393-1423), maar het Gulikse wapen bleven de hertogen na 1423 permanent met het Gelderse combineren. Zelfs Karel van Egmond voerde tot zijn dood in 1538 nog steeds het wapen en de titel van hertog van Gulik.

In 1539 ontstond er weer kortstondig een personele unie tussen Gulik en Gelre, maar dit had slechts zeer tijdelijk uitwerking op de munten.

In de Bourgondisch-Habsburgse periode kwam het Gelderse wapen niet in de zegels en op de munten voor. Na de afzwering van Philips II werd het gecombineerde Gelders-Gulikse wapen gevoerd door de Staten van Gelderland en kwam het als zodanig op de munten voor. Het wapen van de Staten is later overgenomen door de provincie Gelderland.

Van 1545 tot in het begin van de 18e eeuw kwamen het Gelderse wapen en/of de titel hertog van Gelre voor op de munten van de hertogen van Lotharingen omdat zij recht meenden te hebben op Gelre door hun afstamming van Philippa van Gelre, zuster van Karel van Egmond. ■

NOTEN

1 Heraldiek op munten, in: B. van Beek, H. Jacobi en M. Scharloo, *Geld door de eeuwen heen*, Amsterdam 1984, p. 51, waar deze munt ook is afgebeeld.

2 A.P. van Schilfgaarde, Zegels en genealogische gegevens van de graven en hertogen van Gelre, graven van Zutphen, *Werken Gelre nr. 33* (1967). Hieraan is alle informatie over de Gelderse zegels ontleend.

3 De Gelderse historicus Arend van Slichtenhorst (1616-1657), die het werk van zijn voorganger Pontanus vanuit het Latijn in het Nederlands vertaalde, noemde zelfs Otto's zoon Reinald I: "Reynald van Nassau de Iste, agtste graaf van Gelre en Zutphen", citaat aangehaald in Van der Chijs, Gelderland, p. 19.

4 Imitaties van de Engelse pennies, die op het vasteland sterlingen werden genoemd. Ze werden in Brabant ingevoerd in 1277 en vlak daarna door diverse andere Nederlandse muntheren nagevolgd. In 1288, na de slag van Woeringen, namen de Brabantse hertogen ook de Limburgse

titel aan en verscheen er op de sterlingen een gedeeld wapen met de leeuwen van Brabant (voor de kijker links) met de enkele staart en Limburg met de dubbele staart.

5 J. Stinner en K.-H. Tekath, *Gelre-Geldern-Gelderland, geschiedenis en cultuur van het hertogdom Gelre*, Geldern 2001, p. 497.

6 Zie voor de munten van Willem I, zijn broer Reinald IV en het begin van de regering van Arnold van Egmond: H.E. van Gelder, Oostnederlands geld omstreeks 1400, *JMP* (1980) 45-69.

7 Maria van Arkel was een dochter van Johanna van Gulik, zuster van hertog Willem I van Gelre en Gulik (1377-1402).

8 Beide pretendenten, Arnold van Egmond en Adolf van Berg, stamden elk van een andere grootvader van Reinald IV af: Arnold van Reinald II van Gelre en Adolf van hertog Willem I van Gulik.

9 In 1461 werd Adolf van Egmond lid van de orde van het Gulden Vlies en in 1478 ook zijn oom Willem van Egmond, broer van hertog Arnold van Gelre. In de afbeeldingen van de Vliesridders is Adolf vergezeld van het Gelders-Gulikse wapen en Willem van het Egmonds-Arkelse wapen. Willem van Egmond stierf in 1483. Bij het vijftiende kapittel van het Gulden Vlies te Mechelen in 1491 werd zijn overlijden, zoals gebruikelijk, herdacht door het ophangen van zijn wapenbord in de kerk. Daaruit blijkt dat hij na 1478 het wapen van Gelre-Gulik als hartschild aan zijn eigen wapen heeft toegevoegd. Deze toevoeging hebben zijn nakomelingen gehandhaafd.
H.J. Steeger, Statuts et armorial de la Toison d'Or en wapenbord van Willem van Egmond, heer van IJsselstein als ridder van het Gulden Vlies, in: A. Gerhartl-Witteveen e.a., red, *De gouden eeuw van Gelre, Kunst en cultuur in het Oude hertogdom*, Geldern 2001, p. 18-20.

10 Op de Gelderse dubbele en enkele vuurijzers van de eerste emissie van Philips de Schone (1482-1506) begint de volgorde van de kwartieren met: Oostenrijk-Bourgondië-Brabant, terwijl dit op de Brabantse munten: Oostenrijk-Brabant-Bourgondië is (GH 52-4 en 52-1).

11 Willem heeft vrij laat zegels laten maken als hertog van Gelre. Op 22 juli 1538 gebruikte hij nog het geheimzegel van zijn vader om Gelderse oorkonden te zegelen en de beide hier beschreven zegels zijn, voor zover bekend, pas gebruikt na het overlijden van zijn vader, dus toen hij formeel reeds ook hertog van Gulik enz. was.

12 R. Wartena, De munten van Hertog Karel van Gelre, geslagen na zijn dood (1538-1543), *JMP* (1956) 28-31.

13 H.J. Steeger, Kroniek van Erkelens, in: A. Gerhartl-Witteveen e.a., red, a.w., p. 24-25.

Rekenen met geld in de 16de eeuw

HANS JACOBI

Inleiding

In 1993 kon Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet een geïllustreerd tariefboekje uit de eerste helft van de 16de eeuw aankopen. In de collectie waren van dergelijke boekjes slechts zes Nederlandstalige en twee Franstalige exemplaren aanwezig. Het nieuwverworven boekje was uitgegeven in 1549 door Marie Ancxt te Antwerpen en vormde een welkome aanvulling op de collectie. In de catalogus *Gedrukte Muntplakkaten* van H. Enno van Gelder, uitgekomen in 1995, kon het boekje als jongste aanwinst van het Penningkabinet onder nr 32 worden opgenomen. Het boekje is in een zeer goede conditie, alleen het titelblad is beschadigd door het verlies van de voorzijde van de perkamenten band. Op het titelblad is te lezen:

Een Eualuacieboecxken daer in men figuerlic vindt alle die gouden ende silveren penninghen, cours off ganck hebbende, over alle der K. Maiesteyts landen van herwaerts over.
Gheprent Tantwerpen op die Camerpoortbrugge inden Schilt onder Jetons, by Marie Ancxt, Int iaer M.D.ende.XLIX.

Het is een typisch koopmansboekje met afbeeldingen van 197 gouden en 66 zilveren munten aangevuld met 1 koperen munt (de korte van Karel V) en 1 loden munt (een muntje van de Abdij te Maubeuge dat alleen geldig was in Henegouwen). Daarnaast toont dit werkje lijsten van heiligendagen, jaarmarkten, getijden en het gewicht van gouden munten.

Dit tariefboekje is samengebonden met een rekenboekje gedrukt door Symon Cock te Antwerpen in 1546. Het Penningkabinet verzamelt zeker geen rekenboekjes en heeft het bandje alleen gekocht vanwege het 'Evaluacieboecxken'. Hoewel dit tariefboekje zeker een artikel waard is, wil ik het erbij ingebonden rekenboekje tot onderwerp van dit artikel maken. Het blijkt namelijk een bijzonder aantrekkelijk werkje waarin vooral sommen over het gebruik van geld en munten interessant zijn voor numismaten. Het boekje bestaat uit twee delen: 56 bladzijden over het rekenen met pen en papier (*metter pennen*) en 13 bladzijden over het rekenen met rekenpenningen (*metten penningen*). Omdat rekenen vooral voor mensen in de handel onmisbaar was, hoeft een combinatie van een tariefboekje met een rekenboekje in één band geen verbazing te wekken. Op het titelblad van het rekenboekje staat een prachtige afbeelding

Titelblad van het Tariefboekje (folio A1 / foto 001)

Maniere om te leeren cijfe-
feren en rekenē metter pennen/ende metten pen-
ningen/na die gerechte conste Algorismi. Int
ghebeele ende int ghebroken. Ghecorrigeert ende
gheaddeert die tafelen van Numeratio ende
Multiplicatio/ met meer profitelike dinghen.
Honde duyzēt
C.Duysent
Duysent
Hondert
Thiene
Eene

Titelblad van het rekenboekje (folio A1 / foto 105)

in rode en zwarte inkt van het getal 79.992 uitgelegd in rekenpenningen. De titel luidt:

> *Maniere om te leeren cijfferen ende rekenen metter pennen, ende metten penningen, na die gerechte conste Algorismi. Int gheheele ende int ghebroken. Ghecorrigeert ende gheaddeert die tafelen van Numeratio ende Multiplicatio, met meer profitelike dinghen.*

In 1999 verscheen een boek over Nederlandstalige rekenboeken uit de 15de en 16de eeuw van Marjolein Kool. In deze voortreffelijke studie, waarop zij promoveerde tot doctor in de wiskunde, beschrijft zij het rekenonderwijs aan de hand van 12 handschriften en 24 gedrukte boeken uit deze twee eeuwen. Uit de eerste helft van de 16de eeuw kent zij slechts vijf verschillende gedrukte boeken, gedateerd 1508, 1510, 1537, 1545 en 1546. Het oudste gedrukte Nederlandstalige rekenboek uit 1508 is uitgegeven te Brussel: *Die maniere om te leeren cyffren na die rechte consten Algorismi. Int gheheel ende int ghebroken*. In 1510 is dit boekje herdrukt en aangevuld met een deel over het rekenen met penningen. Ons boekje uit 1546 is weer een herdruk van dit laatste werk. Enkele extra's in de herdruk van 1546 doen de schrijfster vermoeden dat er vóór het jaar 1529 een herdruk is geweest die tot nu toe niet is aangetroffen in de openbare bibliotheken. De boeken uit 1537 en 1545 vallen buiten deze 'familie'.

Het rekenen met pen en papier

Het eerste deel van het rekenboekje uit 1546 behandelt het rekenen met pen en papier. Na een inleidende uitleg worden de verschillende rekenkundige bewerkingen met gehele getallen geleerd: optellen, aftrekken, vermenigvuldigen en delen (*additio, subtractio, multiplicatio* en *divisio*). Anders dan in de moderne tijd worden hier halveren en verdubbelen (*mediatio* en *duplicatio*) apart besproken. Vervolgens worden dezelfde zes bewerkingen met breuken (*ghebroken*) doorgewerkt.

Na deze basisverrichtingen wordt een aantal speciale vaardigheden beschreven, zoals de auteur zegt: *Hier nae volghen veel schoon regulen om alle questien te solveren*. Dan volgen de regel van drieën (*Die regule van Dryen*) en nog zes regels over breuken. De regel van drieën wordt bij de oplossing van veel opgaven in het boekje gebruikt. Voor een goed begrip van deze regel citeer ik Marjolijn Kool: 'Deze regel wordt gebruikt om bij drie gegeven getallen het vierde evenredige getal te berekenen. In moderne notatie weergegeven betekent dit: Als a, b en c bekende getallen zijn, dan wordt een vierde, onbekend getal d gezocht zodat a : b = c : d. Om d te vinden berekent men d = (b * c) : a.'

Na deze *schoon regulen* volgt een aantal losse sommen die ons wel zeer bekend voorkomen van ons eigen rekenonderricht. Wel is de aankleding van de sommen in de 16de eeuw wat anders dan wij nu gewend zijn. We zien

hoe: een rennende haas wordt gevangen door een hazewindhond (*Van den hase*), twee mannen met verschillende snelheid lopen en de een de ander inhaalt (*Twee gesellen gaen te samen uut eender stadt*), twee mannen elkaar tegemoet lopen (*Een gheselle comende van Parijs na Bruesel*), een aantal gebroken eieren wordt bepaald (*Het ghinc een vrouwe ter merct gheladen met eyeren*), de massa van drie gewichten wordt bepaald (*Vanden drie ghewichten*), het gehalte van een stuk edelmetaal wordt uitgerekend (*Een goutsmit heeft 1 stuc 15 onchen swaer weghende*) en een huis wordt gebouwd door vier man met verschillende snelheid van werken (*Vier timmerlieden willen een huys maken*).

Deze sommen zouden zonder problemen in het huidige rekenonderwijs opgenomen kunnen zijn. Om opvoedkundige redenen zou de volgende som tegenwoordig zeker geen plaats krijgen in een leerboek, maar rekenkundig is er niets op aan te merken. Voor de bierliefhebbers onder ons is het goed om te weten dat 1 aam 1/6 vat is of ongeveer 150 liter. *Een dronckaert drinct 1 ame biers alleen uut binnen 14 dagen. Ende als sijn wijf met hem drinct so drincken si die ame uut binnen 10 dagen. Nu ist een vrage binnen hoe veel tijts dat sijn wijf die ame uut drincken soude alleen drinckende. Om dese questie ende deser ghelike te solveren so subtraheert dat minste drincken van tmeeste, dats 10 van 14 blijft 4, dats u divisor. Nu segt 4 geven 10, wat geven 14. Maect na de regule coemt 35 daghen. Ende het is gemaect.*

Sommen met geld

Naast de bovenstaande 'uit het leven gegrepen' situaties is er een flink aantal opgaven die onze bijzondere aandacht trekken: sommen met geldbedragen en munten. In het hoofdstuk over de regel van drieën worden vijf voorbeeldsommen gegeven die alle over het berekenen van prijzen gaan: hoeveel kosten 12 eieren als 40 eieren 20 groten kosten, hoeveel kosten 87 appels als 100 appels 12 groten kosten, hoeveel kost 22 pond bijenwas als 165 pond bijenwas 2 pond 5 schelling 6 penning 9 mijt kost, wat kosten 28 ganzen als 1 gans 3 stuivers kost, hoeveel kost 1 kapoen als 20 kapoenen (gecastreerde hanen) 23 stuivers kosten?

Bij de losse sommen zien we hoe: drie kooplieden gezamenlijk hebben handel gedreven en de verdienste moeten verdelen (*Die regule vanden gheselschappe*), drie kooplieden met verschillende bedragen gedurende verschillende tijd hebben gehandeld, waarna ook weer de verdeling van de winst uitgerekend moet worden (*Die regule vanden tide der ghesellen*), twee kooplieden goederen met verschillende waarde ruilen (*Die regule van batteringhen*), verdiensten tegen verteringen worden berekend (*Een heere hadde eenen wercman gehuert*), goudgeld in kleingeld wordt gewisseld (*Een man heeft 1 gouden croone van 34 stuyvers*), de aankoop van een schip wordt gefinancierd (*Drie ghesellen hebben tsamen een scip ghecocht*), de waarde van een mantel wordt berekend tegenover arbeidsloon (*Een heere heeft eenen knape gehuert*), de prijs van een partij amandelen wordt bepaald (*Een coopman heeft amandelen ghecocht*) en het gewicht van een zak peper wordt bepaald (*Een coopman heeft 1 sack met peper ghecocht, ic en seggbe niet hoe swaer*).

Dat in de 16de eeuw de dood een onderwerp was waaraan gemakkelijker werd gerefereerd dan in onze tijd, blijkt uit twee sommen over erfenissen: een som over zonen die op een ingewikkelde manier het geld van vader moeten verdelen (*Een man ligghende in sijn dootbedde, dede sijn kinderen tot hem comen*) en een weduwe die onverwacht een drieling krijgt, waarbij moeder, dochter en zonen allen een verschillend deel van de erfenis krijgen (*Het lach een man in sijn dootbedde, dye hadde een wijf grootgaende van kinde*). Ook de som over

drie dobbelende mannen zou tegenwoordig minder geschikt worden geacht voor jeugdige rekenaars (*Drie ghesellen spelen met malcander om deen danders ghelt af te winnen*).

Uit deze rijke oogst wil ik twee sommen volledig laten zien, één over geldbedragen oftewel rekenmunten, en één over courant geld oftewel echte muntstukken.

Een voorbeeld van het rekenen met geldbedragen vinden we in een van de sommen uit het hoofdstuk over de regel van drieën. In deze opgave moet met ponden, schellingen, penningen en mijten gerekend worden (folio C3recto en verso). Zoals gebruikelijk in Vlaanderen wordt gerekend in ponden van 240 groten, dus 1 pond groten is 20 schellingen = 240 groten, 1 schelling is 12 groten, 1 penning is 1 groot en 1 mijt is 1/24 groot.

Item 165 pont was costen 2 pont 5 schelling. 6 penning 9 miten, wat sullen costen 22 pont. Om dese ende deser gelijcke questien te solveren so maect vanden 2 pont grooten schellingen grooten ende addeert 5 schelling die in die questie staen daer toe coemt te samen 45 scelling. Daer af maect penningen grooten ende addeert 6 penningen dye in dye questie staen, coemt 546 penningen grooten. Daer af maect miten ende addeert 9 miten daertoe, dye in dye questie staen, coemt te samen 13113 miten van den voerscreven scellingen ende penningen grooten die 9 miten mede ghetelt. Nu maect na die regule ende segt 165 pont was costen 13113 miten, wat sullen costen 22 pont was. Multipliceert dat middelste, te weten die miten metten lesten, dat is met 22, ende coemt 288486. Dye divideert met 165. Ende coemt 1748 miten ende 66/165. So veel miten sullen costen 22 pont was. Wilt ghi weten hoe veel penningen grooten dat die voerscreven miten maken, so deylt die met 24 want 24 miten maken 1 penning grooten. Wildi dan weten hoe veel schellingen grooten dat die maken so divideert die penningen grooten met 12 want 12 penningen grooten maken 1 scelling grooten. Ende aldus doende suldy vinden dat die 22 pont was costen sullen 6 scelling grooten 20 miten ende 66/165 van 1 mite. Ende het is ghemaect.

In een andere opgave wordt gerekend met echte munten uit de omloop (folio D2verso). Hier moeten 4 gouden munten, te weten een gouden kroon, een philipsgulden, een dukaat en een goudgulden gewisseld worden in kleingeld, muntjes met een waarde van 9, 6, 4, 3, 2 en 1 mijt. Het aardige is dat deze munten bijna allemaal te illustreren zijn met afbeeldingen uit het tariefboekje waarmee het rekenboekje is samengebonden.

Bij het narekenen van deze som is een waarschuwing op zijn plaats. Om onduidelijke redenen wordt hier niet op de gebruikelijke wijze gerekend met Vlaamse mijten van 48 per stuiver (24 per groot) maar met de lichtere Brabantse mijten van 72 per stuiver (36 per groot). Mogelijk heeft deze som een andere herkomst en is hij in dit boekje opgenomen zonder dat de auteur deze anomalie heeft opgemerkt.

Vlaanderen, Karel V, zonnekroon, vGH 186-5 (folio B1 / foto 017)

Brabant (A.), Philips de Schone, philippus-gulden, vGH 115-1 (folio C3 / foto 037)

Een man heeft 1 gouden croone van 34 stuyvers, een philippusgulden van 25 stuyvers, eenen ducaet van 39 stuyvers ende een gouden gulden van 28 stuyvers. Met desen ghelde gaet die man tot die wisselare ende wilt daer voor hebben neghemannekens, croonen (?) van 6 miten ende van 4 miten, corten van 3 miten ende van 2 miten ende enckel miten. Nu is die vraghe hoe veel hi van elcx hebben sal voort voornoemde gout, ende elcx even veel. Om dese questie ende deser ghelike te solveren so maect miten van al den grooten ghelde dat hy wisselen wilt, want dat is de minste munte die hi hebben wilt. Ende coemt 9072 miten. Daer na besiet hoe veel mijten dat alle die cleyn penningen weert zijn die hy hebben wilt, dat is 25. Nu divideert die grote somme vanden miten, te weten 9072 met 25. So bevindy dat hi van elcx hebben moet 362 en 22/25. Ende het is ghemaect.

Het rekenen met rekenpenningen

Het tweede deel van het boekje behandelt het penningrekenen. In de inleiding wordt het nut van het rekenen met penningen verklaard: *Om dies wille dat veel personen niet scriven en connen, dien nochthans die conste der rekeningen van noode is te weten, so sal ic die selve conste hier na bescriven so ic best ende cortste mach, hoemen die metten penningen oft legghelde orboren sal* [van Dale: orberen = te zijnen nutte gebruiken].

Daarna volgt in slechts enkele zinnen het principe van het noteren van getallen met rekenpenningen.

Inden eersten suldy weten dat er inder consten Algorismi sijn 9 letteren oft cijfferen daermen alle sommen en ghetalen mede scriven mach. Daerom moet men in dese conste aldereerst weten 9 penningen te legghen in die plaetse van die 9 letteren oft cijfferen, die welc ic hier noemen sal liggers, want si altijt bliven liggen. Waer af den penninc die neven den ondersten ligger gheleyt wort doet 1. Die neven den tweeden geleyt wort doet 10. Die neven den derden gheleyt wort doet 100. Neven den vierden 1000. Neven den vijfsten 10000. Neven den sesten 100000. Neven den sevensten dusent duysent dat is 1 milioen, ende also voort.

Ghi sult weten dat den penninc die gheleyt wort tusschen twee ligghers, doet half so veel als oft hi laghe ter siden vanden ligger recht boven hem, ende 5 werf so veel

Hongarije, Wladislaw II, Hongaarse dukaat 1507 (folio C6verso / foto 044)

Frankfurt am Main, Maximiliaan, goudgulden 1505 (folio D7verso / foto 061)

Vlaanderen, Karel V, kwart groot (= 6 mijten), vGH 194 (folio G2 verso / foto 100)

Vlaanderen, Philips de Schone, 4 mijten, vGH 125-5 (folio G3verso / foto 102a)

Holland, Karel V, Hollandse penning (= 3 mijten), vGH 195-6 (folio G3 / foto 101)

Vlaanderen, Karel V, korte 1543 (= 2 mijten), vGH 198-5 (folio G3 verso / foto 102b)

oft hi laghe ter siden vanden liggher recht onder hem. Als legdy 1 penninc tusscen den eersten ende den tweeden ligger, dien penninc doet 5. Tusschen den tweeden ende derden 50. Tusscen den derden ende vierden 500. Ende also voorts.

Item als 2 penninghen ligghen tusscen twee ligghers, so neemt die selve twee penninghen op ende legt daer voor eenen ter siden vanden naesten liggher boven. Ende als 5 penningen liggen ter siden van eenich van den voerscreven ligghers so neemt de 5 penningen op ende legt 1 penninc aen die naeste spacie boven den selven ligger.

Voor het penningrekenen gebruikt de auteur totaal maar 13 bladzijden, voornamelijk met uitleg over de handelingen met de penningen; de rekenkundige problemen zijn immers in het voorgaande deel al uitgebreid aan de orde gekomen. De ruimte voor uitleg wordt voor een deel ingenomen door afbeeldingen van de met penningen uitgelegde getallen. Er wordt getoond hoe getallen worden uitgelegd in penningen, hoe wordt opgeteld en afgetrokken, vermenigvuldigd en gedeeld.

Daarna volgen er vier korte voorbeeldsommen zonder enige verwijzing naar rekenpenningen. Gezien hun plaats in het boek dienen ze natuurlijk met rekenpenningen gemaakt te worden en niet met pen en papier. Het zijn alle vier sommen met geld – ponden, schellingen, penningen en mijten – en ze geven dus veel rekenplezier.

1. *Een coopman heeft ghecocht om 100 scellingen spellen. Ende hi coopt dat 25 van die spellen om 1 penninc oft groot. Nu is die vrage hoe veel spellen de coopman hebben sal voer die 100 scellingen.*
2. *Een coopman heeft gecocht om 100 guld. teerlingen (= dobbelstenen), ende hi heeft voor elcke mite 7 oogen. Nu is die vraghe hoe veel teerlinghen dat die selve coopman hebben sal voor sin ghelt.*
3. *Als men coopt 46 pont soffraens om 30 pont groten, wat sullen costen 63 pont soffraens.*
4. *Item 165 pont alluyns costen 2 pont 5 scelling 6 penning 9 miten. Wat sullen costen 22 pont alluyns.*

Ook hier wordt weer gerekend in Vlaamse ponden van 240 groten, schellingen van 12 groten, penningen van 1 groot en mijten van 1/24 groot. Op basis van deze gegevens kan ook nu nog iedereen deze eenvoudige sommen maken, *metter pennen*, of *metten penningen*.

Een opgave met het gebruik van rekenpenningen

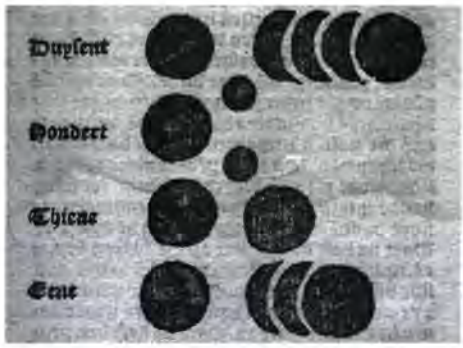
Natuurlijk mag een opgave waarin met penningen wordt gerekend niet ontbreken in dit artikel. Hij dient als voorbeeld voor het vermenigvuldigen. Door de twee grote afbeeldingen beslaat deze som in het boekje ruim drie bladzijden (folio E4recto t/m E5verso).

In deze som wordt net als eerder gerekend met croonen (zonnekronen). Hierbij valt op dat de gebruikte koersen wel zeer verschillen in de verschillende delen van het boekje. In het tariefboekje wordt bij de afbeelding een koers van 36 stuivers gegeven (folio B1 recto). Men zou in een tariefboekje van 1549 een koers van 38 stuivers verwachten volgens het tarief van 1548. De koers van 36 stuivers is gebaseerd op het tarief van 1541. In het rekenboekje wordt in het eerste deel over rekenen met pen en papier gerekend met kronen van 34 stuivers (folio D2 verso), een wat verouderde koers in 1546. In het deel over het rekenen met rekenpenningen wordt met de wel zeer sterk verouderde koers van 24 stuivers gerekend (folio E4recto). Deze koers van 24 stuivers dateert uit het jaar 1489 toen men na de geweldige inflatie van de voorliggende jaren weer orde op zaken wilde stellen. Die poging tot verbetering van de stuiver was te hoog gegrepen, want al in 1496 werd de koers 34 stuivers en in 1499 zelfs ruim 36 stuivers. Blijkbaar werd voor het rekenen geen belang gehecht aan recente koersen; men liet liever de

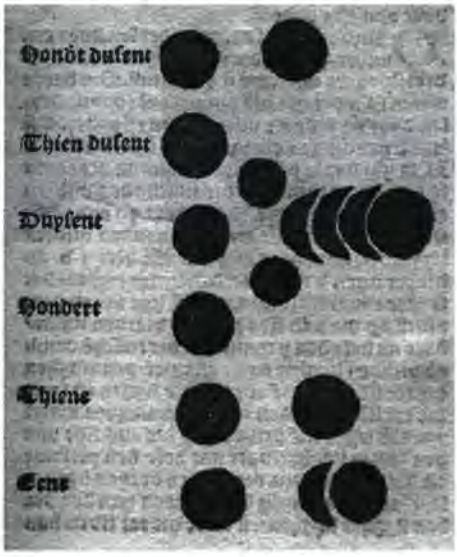
sommen onveranderd. Dit is zeer begrijpelijk, maar het waarschuwt ons wel tegen het dateren van stukken aan de hand van koersgegevens. Wel kan de gebruikte koers in een som als een aanwijzing worden beschouwd voor het moment waarop een rekenopgave is gecreëerd.

Wildi weten hoe veel stuvers sijn in 4563 croonen. Legt u penningen aldus

Wildy nu van dese croonen stuyvers maken, so moet ghi die multipliceren met 24, want 24 stuyvers maken 1 croone. Om dat te doen moet ghi voor 1 penninc die ghi ter eender siden van den ligghers op heft, ter ander siden van den ligghers 24 leggen, wel verstaende dat den liggher daer den penninck leyt die ghi op heft maer voer 1 gerekent en wort, ende die ander daer naest boven den selven penninc voor 10 so voort. Ende men moet altijt van boven beginnen, als hier. Heft 1 penninc op vande 4 bovenste die ter siden vanden .IIII. ligger liggen, ende legt daer 2 ter anderen siden vanden naesten ligger boven ende 4 ter anderen siden vanden selven ligger daer ghi den penninc op naemt, maect 24. Desgelijcx doet metten anderen 3 penningen die daer bliven. Dan heft den penninc op die tusscen de .IIII. ende .III. ligger leyt den welcken hier maer 1 half en doet, noch al de anderen die tusscen 2 ligghers liggen, daer om en moechdy voor den selven penninc maer half 24 leggen, dat is 12 ende leggen 1 penninc ter siden vanden .II. liggher boven hem, ende 2 penningen ter siden vanden naesten ligger boven hem, maect 12. Daer na heft den penninc op die tusscen den .II. ende .III. ligger leyt, ende legt 1 penninc op dye andere side vanden .II. ligger boven den selven penninc, ende 2 penningen ter siden vanden eersten ligger boven hem, maect hier 12. Daer na heft den penninc op die ter siden vanden .II. ligger leyt ende legt 2 penningen op die ander side vanden eersten ligger boven hem, ende 4 penningen op die ander side vanden selven liggher daer den selven penninc lach, maect 24. Daer na heft 1 vanden penningen op die ter siden vanden eersten ligger liggen, ende legt 2 penningen ter ander siden vanden .II. ligger ende 4 penningen op dander side vanden .I. ligger, maect 24. Des gelijcx doetmen met de 2 anderen penningen. So vindy dat 4563 croonen maken 109512 stuyvers. Ende staet aldus

Het getal 4.563 uitgelegd in rekenpenningen (folio E4 / foto 167)

Het getal reg. 109.512 uitgelegd in rekenpenningen (folio E4 / foto 167)

Wildy proeven oft ghi wel ghemultipliceert hebt, so divideert de stuyvers te weten 109512 met 24. Ende coemt die somme dan staen ghelijc vore, so hebt ghi wel ghemultipliceert.

Drukfouten

Een wat treurig aspect van dit bijzonder aantrekkelijke rekenboekje wordt gevormd door drukfouten. In de spelling zal het moeilijk zijn om drukfouten te

vinden omdat er in deze tijd geen algemeen geldige spellingsregels waren. Op verschillende plaatsen in het boekje zien we woorden op verschillende manieren gespeld. Dit geeft voor een goed begrip van de tekst geen enkel probleem. Bij het lezen valt op dat de tekst eigenlijk gedrukte spreektaal is. Voor de moderne lezer is dit 16de eeuwse Nederlands gemakkelijker te begrijpen indien de woorden hardop gelezen worden.

Wel ernstig is het dat in de opgaven zeer regelmatig drukfouten voorkomen. Sommige opgaven worden hierdoor voor de nieuwsgierige leerling in eerste instantie onbegrijpelijk. Na enkele keren zorgvuldig rekenen moet de gebruiker dan tot de conclusie komen dat er één of meer drukfouten in de som zitten. Voor een leerboek in het rekenen zou dat eigenlijk niet mogen voorkomen, niet nu en niet in de 16de eeuw!

Ondanks deze onvolkomenheden is de 'Maniere om te leeren cijfferen ende rekenen' een heerlijk boekje. Zowel liefhebbers van het rekenen als muntverzamelaars kunnen met het oplossen van de voorbeeldsommen enkele zeer genoeglijke uren doorbrengen. Wie na het bovenstaande de smaak te pakken heeft, kan met een briefkaart (geen e-mail) een CD-ROM met foto's van de 175 bladzijden van beide boekjes aanvragen bij: Hans Jacobi, Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet, Rapenburg 26, 2311 EW Leiden. Deze CD-ROM wordt u dan gratis toegezonden.

LITERATUUR

BERT VAN BEEK, *Rekenpenningen, De Beeldenaar* 1981: 9-16, 43-48, 83-89, 132-136, 187-195, 215-224.

P. BOCKSTAELE, Het oudste gedrukte Nederlandse Rekenboekje, *Scientiarum Historia* I (1959), 53-71 en 117, Antwerpen 1959.

P. BOCKSTAELE, Het oudste gedrukte Nederlandse Rekenboekje en zijn vertalingen, *Scientiarum Historia* I (1959), 117-127, Antwerpen 1959.

H. ENNO VAN GELDER, *Gedrukte Muntplakkaten, catalogus van gedrukte muntplakkaten vóór 1815 in de collecties van Rijksmuseum Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden en Het Nederlands Muntmuseum te Utrecht*, Leiden 1995.

MARJOLEIN KOOL, *Die conste vanden getale, Een studie over Nederlandstalige rekenboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw, met een glossarium van rekenkundige termen*, Hilversum 1999.

A.J.E.M. SMEUR, *De Zestiende-eeuwse Nederlandse Rekenboeken*, Den Haag 1960.

Bijlagen

Voor de lezers die minder ervaren zijn met de 16de eeuwse geschreven spreektaal in het rekenboekje volgen hier in modern Nederlands de vier opgaven die in het artikel compleet zijn afgedrukt.

I. De dronkaard (folio E1)
Een dronkaard drinkt in zijn eentje 150 liter bier in 14 dagen. Als zijn vrouw meedrinkt, drinken ze de 150 liter samen in 10 dagen. Hoeveel dagen zou de vrouw alleen nodig hebben om 150 liter bier te drinken?

Om dit probleem en vergelijkbare problemen op te lossen trekt u het kleinste getal af van het grootste, dat is 14 - 10 = 4, dat is uw divisor. Nu zegt u als 4 geven 10 wat geven 14. Volgens de regel van drieën komt dat uit op 35 dagen. En de som is gemaakt.

(Wij rekenen 4 : 10 = 14 : x, dus x = 10 * 14 / 4 = 35).

II. Bijenwas (folio C3-C3verso)
165 pond bijenwas kost 2 pond 5 schelling 6 penning 9 mijt. Wat kost 22 pond bijenwas?

Om dit probleem en vergelijkbare problemen op te lossen moet men de 2 pond groten tot schellingen groten maken en daarbij de 5 schellingen uit de som optellen, dat is bij elkaar 45 schellingen. Daarvan maken we weer penningen en tellen de 6 penningen die in de opgave staan erbij, dat is bij elkaar 546 penningen groten. Daarvan maken we mijten en tellen de 9 mijten uit de opgave erbij, dat is bij elkaar 13.113 mijten. Zeg nu volgens

de regel van drieën 165 pond was kost 13.113 mijten hoeveel kost dan 22 pond bijenwas?

Vermenigvuldig het middelste getal, namelijk de mijten, met het laatste getal, dus 22, dat komt op 288.486. Dit wordt gedeeld door 165 en de uitkomst is 1.748 mijten en 66/165. Zoveel mijten kosten dus 22 pond bijenwas. Wilt u weten hoeveel penningen groten dat is, dan deelt u door 24, want er zitten 24 mijten in een penning. Wilt u dan weten hoeveel schellingen groten dat zijn, dan deelt u de penningen door 12, want 12 penningen groten maken een schelling groten. Aldus doende zien we dat de 22 pond was zullen kosten 6 schellingen groten en 20 mijten en 66/165 van een mijt. En de som is gemaakt.

(Wij rekenen: 2 pond = 2 x 20 = 40 schellingen + 5 is 45; 45 schellingen = 45 x 12 = 540 penningen + 6 is 546; 546 penningen = 546 x 24 = 13.104 mijten + 9 =13.113 mijten, dan 13.113 x 22 = 288.486; 288.486 : 165 = 1748,4 mijten. Hiervan maken we (penningen) groten door te delen met 24, dus 1.748,4 : 24 = 72,85, dus 72 groten en 20,4 mijten. Hiervan maken we schellingen door te delen met 12, dus 72 : 12 = 6 schellingen groten. Dus totaal 6 schellingen groten en 20 60/165 mijt).

III. Het wisselen van goudgeld in kleingeld (folio D2verso-D3)

Een man heeft een zonnekroon van 34 stuivers, een philippusgulden van 25 stuivers, een dukaat van 39 stuivers en een goudgulden van 28 stuivers. Met deze vier munten gaat hij naar een wisselaar om ze te wisselen in munten van 9 mijten, 6 mijten, 4 mijten, 3 mijten, 2 mijten en 1 mijt. Hoeveel van iedere muntsoort krijgt hij voor zijn goudstukken als hij van ieder evenveel wil hebben?

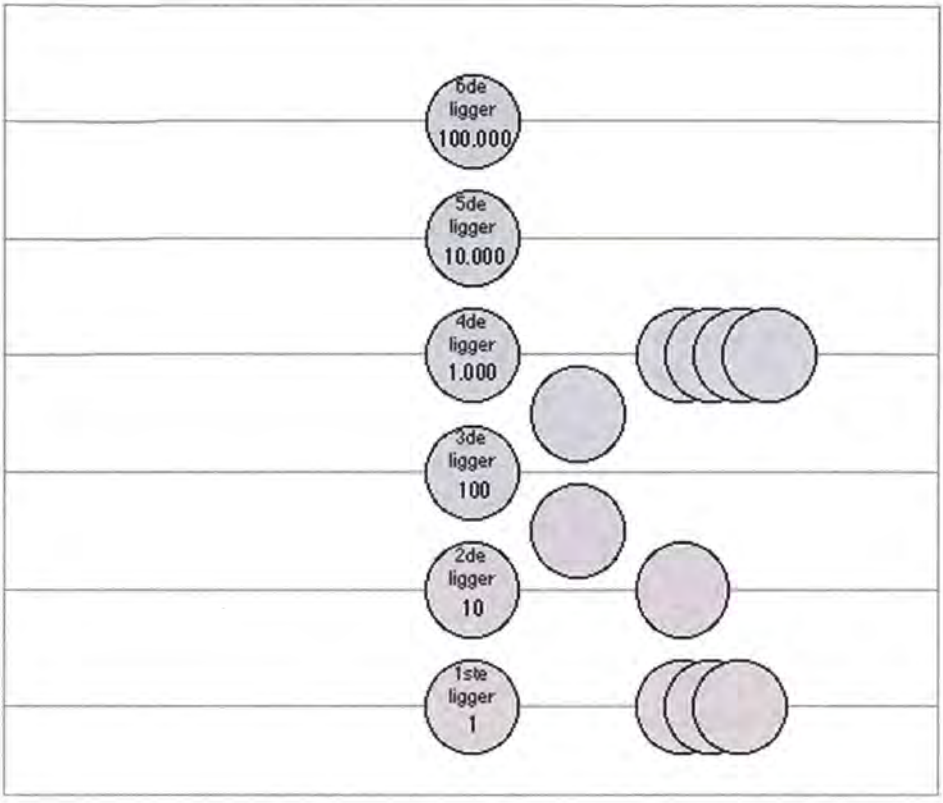
Om dit probleem en vergelijkbare problemen op te lossen moet u van al het grootgeld mijten maken, want de mijt is het kleinste muntje dat hij wil hebben. Het zijn 9.072 mijten. Kijk daarna hoeveel mijten het kleingeld dat hij wil hebben waard is; dat is 25 mijten. Deel nu het grote getal 9.072 door 25 en u vindt dat hij van iedere muntsoort 362 en 22/25 zal krijgen. En de som is gemaakt.

(De vier gouden munten hebben tezamen een waarde van 34 + 25 + 39 + 28 =126 stuivers. Daarna wordt dit aantal stuivers vermenigvuldigd met het aantal mijten per stuiver. Er wordt in deze som gerekend met Brabantse mijten van 72 per stuiver in plaats van Vlaamse mijten van 48 per stuiver. Dus 126 x 72 = 9.072 mijten. De zes kleine muntjes hebben samen een waarde van 9 + 6 + 4 + 3 + 2 + 1 = 25 mijten. Dan 9.072 : 25 = 362,88).

IIII. Berekening met gebruik van rekenpenningen (folio E4-E5verso)

Wilt u weten hoeveel stuivers 4.563 zonnekronen waard zijn? Leg dan uw penningen aldus:

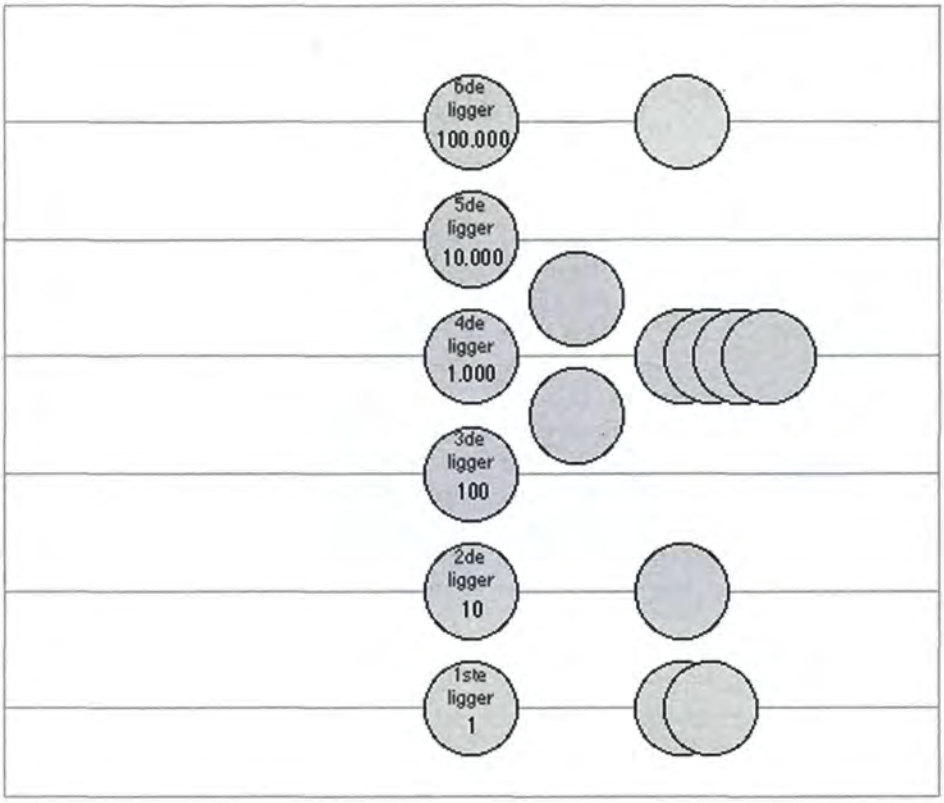
Wilt u van deze kronen stuivers maken dan moet u vermenigvuldigen met 24, want een kroon is 24 stuivers waard. Om dat te doen, moet u voor iedere penning die u naast een van de liggers opneemt, 24 penningen aan de andere kant van de ligger leggen. U moet goed begrijpen dat de ligger waar de penning ligt die u opneemt voor 1 gerekend wordt en de ligger daarboven voor 10 enzovoort. Men moet altijd aan de bovenkant beginnen. Neem dus van de bovenste 4 penningen die naast de vierde ligger liggen 1 exemplaar op en leg 2 penningen aan de andere kant van de eerstvolgende hogere ligger en 4 stuks aan de andere kant van dezelfde ligger vanwaar de penning is opgenomen. Dat maakt 24. Doe met de resterende 3 penningen die daar liggen hetzelfde. Neem dan de penning op die tussen de vierde en derde ligger ligt en maar de waarde van een half heeft, net als alle andere die tussen de liggers

Het getal 4.563 uitgelegd in rekenpenningen

liggen; van deze penning moet men dus de helft van 24 nemen, dat is 12. Leg dus 1 penning aan de andere kant van de tweede ligger hoger en 2 penningen aan de andere kant van de eerste ligger hoger. Dat maakt 12. Neem daarna de penning op die tussen de tweede en derde ligger ligt en leg 1 penning aan de andere kant van de tweede ligger hoger en 2 penningen aan de andere kant van de eerste ligger hoger. Dat maakt weer 12. Neem daarna de penning die naast de tweede ligger ligt en leg 2 penningen aan de andere kant van de eerstvolgende hogere ligger en 4 stuks aan de andere kant van dezelfde ligger vanwaar de penning is opgenomen. Dat maakt weer 24. Neem daarna 1 exemplaar op van de drie penningen die naast de eerste ligger liggen en leg 2 penningen aan de andere kant van de tweede ligger en 4 stuks aan de andere kant van de eerste ligger. Dat maakt weer 24. Het zelfde doet men met de twee overige penningen. Dan ziet u dat 4.563 kronen 109.512 stuivers waard zijn. Het ziet er aldus uit: (zie volgende bladzijde)

(Ter controle pakken wij even de electronische rekenmachine: 4.563 * 24 = 109.512.) ■

Het getal 109.512 uitgelegd in reken-penningen

Een driegulden 1862, geslagen te Kampen!

ALBERT A.J. SCHEFFERS

Bij de inventarisatie van de collectie van Het Nederlands Muntmuseum kwam een drieguldenstuk naar voren, dat overduidelijk geproduceerd is in de stedelijke Munt te Kampen maar als jaartal 1862 draagt. Het mag eenieder duidelijk zijn dat dit muntstuk, dat geheel voldoet aan alle wettelijke eisen van een drieguldenstuk uit de tijd van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en dat normaliter het jaartal van productie draagt, niet in het jaar 1862 is geslagen.

Onderstaand zal getracht worden enige achtergrondinformatie te verschaffen over de stedelijke Munt van Kampen en over het ontstaan van dit muntstuk met dit jaartal.

De stad Kampen kreeg al in 1397 speciale toestemming van de Duitse keizer om een eigen Munt op te richten. Voor zover bekend, dateert de eerste muntproductie op naam van de stad pas van circa 1425. Argumenten van economische aard maakten samenwerking met de andere Overijsselse steden zeer aantrekkelijk. In 1534 besloten de bestuurders van Deventer, Kampen en Zwolle gezamenlijk slechts één munthuis in stand te houden. De Munt te Deventer werd als locatie aangewezen voor deze driestedenmuntslag. Vanwege oorlogsdreiging werd deze Munt in 1583 naar Kampen verplaatst. Doordat Deventer in handen van de Spaanse vijand was gevallen, kwam in 1588 een einde aan de gezamenlijke muntslag. De stad Kampen opende twee jaar daarna weer een eigen stedelijke Munt, die tot in 1693 actief bleef. Na 1693 werd er met de nodige onderbrekingen tot 1796 te Kampen gemunt voor de Staten van Overijssel. Ten behoeve van de handel in Oost-Azië is te Kampen nog gemunt tot aan de definitieve sluiting in 1807.

Hoewel we ervan uit mogen gaan dat het jaartal op de Nederlandse munten doorgaans het jaar van productie meldt, mag het duidelijk zijn dat 1862 niet correct is. Het ligt meer voor de hand dat de stempelsnijder de volgorde van de cijfers voor het jaartal door elkaar heeft gehaald dan dat hij geheel verkeerde cijfers heeft gebruikt. En aangezien in 1268 of in 1286 noch te Kampen noch zilveren drieguldenstukken werden geproduceerd, is het meest voor de handliggende jaar van productie van deze driegulden 1682.

Gelukkig zijn over de productie van de stedelijke Munt van Kampen in deze periode cijfers bekend. In het verslag van de *Opening, examinatie en berekening* van de eerste muntbus van Jacob Ridder, muntmeester van de stad Kampen van 1676 tot 1695, kunnen we lezen welke gouden en zilveren munten in de periode van 10 april 1676 tot en met 13 juli 1682 onder zijn verantwoordelijkheid zijn geproduceerd.[1] Naast gouden dukaten, zilveren rijders, zilveren dukaten, Nederlandse rijksdaalders, leeuwendaalders, florijnen, schellingen en dubbele stuivers, zijn dit ook drieguldenstukken. In genoemd verslag staat nauw omschreven dat de controle op de productie van muntmeester Ridder plaatsvond in het bijzijn van de heren Pieter Sabé en Aper Herweijer als vertegenwoordigers van de heren burgemeesters, schepenen en raden van de stad Kampen, en van de burgemeesters Arent van den Grene en Herman de Bake die

Kampen, 3 gulden 1862 coll. Het Nederlands Muntmuseum

respectievelijk als essaijmeester en waardijn mede verantwoordelijkheid droegen voor de juiste kwaliteit van de productie. De twee laatsten hadden zich laten bijstaan door Herman Nuijs, secretaris van Kampen, die genoemd staat als hun adjunct.

De controle op de productie werd verricht door de Raden en Generaalmeesters Johan van Nispen, Cornelis de Bevere, heer van Westijsselmonde en Willem Boreel, geassisteerd door Essayeur-Generaal Marcellis Bruijnesteijn. Mr. Antonij van der Linden was aanwezig als secretaris.

Hiernaast wordt in deze akte nog ene Nicolaas Sluyter genoemd als essayeur particulier. Deze man kennen we ook als de stempelsnijder van de stedelijke Munt van Kampen.[2] Sluyter wordt in de acte niet als stempelsnijder genoemd en stond als zodanig dus ook niet ter verantwoording.

Vanuit de traditie en mogelijk ook vanuit de wens om heel precies te kunnen rekenen werd het verslag van deze verantwoording opgemaakt in guldens van 20 stuivers en in stuivers van 48 mijten Vlaams.

In het verslag staat vermeld dat tussen 25 januari en 24 juni 1682 10.090 mark 2 penningen en 22 grein aan fijn zilver is verwerkt tot drieguldenstukken, geslagen volgens de richtlijnen welke zijn vastgesteld in de Resolutie van de Staten van Holland en West-Friesland van 6 april 1680.[3] Mijn ambtsvoorganger Besier heeft indertijd berekend dat hiervan 84.810 stuks geproduceerd zullen zijn.[4]

Uit het verslag van de *Opening, examinatie en berekening* van de tweede muntbus van Jacob Ridder blijkt dat hij later in 1682 nog is doorgegaan met de productie van drieguldenstukken. Tussen 27 oktober 1682 en 18 juni 1687 heeft Ridder bijna 13.000 mark fijn zilver tot drieguldenstukken laten vermunten[5]. Volgens Besier moeten dat 108.885 drieguldenstukken zijn geweest.[6] Het betreft hier een totaal aantal voor de gehele periode tot juni 1687, waarbij helaas niet is aangegeven hoeveel daarvan tussen 27 oktober en 31 december 1682 is geproduceerd.

Aangezien nergens duidelijk wordt hoeveel stempels zijn gemaakt voor de productie van de driegulden 1682, is niet aan te geven hoeveel exemplaren met het stempel, waarop de cijfers van het jaartal in verkeerde volgorde staan, zijn geslagen.

We moeten ervan uitgaan dat de verwisseling van de cijfers van het jaartal op een van de stempels voor de keerzijde van de driegulden 1682 echt een vergissing van stempelsnijder Nicolaas Sluyter is geweest.

Concluderend kunnen we dan ook stellen dat:

- de exacte oplage van de driegulden 1682 niet is vast te stellen, maar zeker boven de 85.000 stuks moet liggen.
- Het aantal stukken dat met het stempel met dit foutieve jaartal is geproduceerd niet te bepalen is, maar zeker niet hoog zal zijn. ■

NOTEN

1 Nationaal Archief 's-Gravenhage, Archief van de Generaliteits Muntkamer, inv. 31 f 136v-150v.

2 H. Enno van Gelder Muntmeesters en stempelsnijder *Jaarboek voor Munt- en Penningkunde* 67 (1980) 231-234.

3 Een mark staat gelijk met 246,084 gram. Het betreft hier dus bijna 2500 kg fijn zilver.

4 L.W.A. Besier De muntmeesters en hun muntslag in de provinciale en stedelijke munthuizen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden en van de Bataafsche Republiek en in de Utrechtsche Munt van het Koninkrijk Holland en tijdens de inlijving bij het Fransche Keizerrijk *39ste Algemeen verslag van het Muntcollegie over 1889* Utrecht, 1890.

5 Bijna 3200 kg fijn zilver.

6 Zie noot 4.

De vader van het Nederlandse Papiergeld

NICO ARKESTEIJN

Voorwoord

Omdat deze aflevering van De Beeldenaar aan Jan Grolle is opgedragen zult U wellicht denken dat ik hem de bovenstaande titel wil toebedenken. Maar ondanks het feit dat Jan ons in dit blad uitgebreid heeft onderwezen over de vroegste Nederlandse papiergeldgeschiedenis wil ik de titel reserveren voor iemand die door Jan helaas over het hoofd is gezien en wel Mr. Laurens Pieter van de Spiegel, die eind 1794 zijn langgekoesterde wens om in Nederland papiergeld uit te geven, zag verwezenlijkt. Een emissie overigens, die als gevolg van de Franse inval begin 1795, in de kiem werd gesmoord.

Inleiding: De financiële situatie van Holland

Toen Mr. Laurens Pieter van de Spiegel in 1787 als Raadspensionaris het toezicht over de financiën van Holland overnam van de minder scherpzinnige Pieter van Bleiswijk, nam hij daarmee een niet geringe en ondankbare taak op zich op het hoogtepunt van de Patriottenopstand en middenin een langdurige economische stagnatie. De vierde Engelse Oorlog was nog maar enkele jaren voorbij.

Door jarenlange structurele tekorten had de Provincie enorme financiële problemen. Niettemin had men zonder hulp van een centrale bankinstelling en tegen een lage rente steeds voldoende geld van de wat meer vermogende burgers weten los te krijgen om die tekorten te dekken. Tussen 1780 en 1787 was de schuldenlast opgelopen van *f* 317.480.900 tot *f* 359.000.000; de daarover te betalen rente van *f* 14.400.000 kon maar net uit de gewone inkomsten worden voldaan. De noodzakelijke uitgaven bleven stijgen. Er waren problemen als gevolg van verliezen van en leningen aan de VOC, die op zijn laatste benen liep. Lopende leningen werden niet terugbetaald, te ontvangen rente kwam niet binnen van de steden en daar te heffen belastingen konden niet worden geïnd, of werden niet afgedragen. Er was extra geld nodig voor de admiraliteiten, vestingwerken en voor Mecklenburgse, Anspachse en Brunswijkse troepen. Een vrijwillige negotiatie (lening) à 4 % bracht in 1788 slechts 4 miljoen gulden op, zodat deze werd omgezet in een gedwongen versie. Deze bracht 53 miljoen gulden op, maar ook dit geld was spoedig op. Nieuwe belastingen konden nauwelijks worden ingevoerd als gevolg van bestuurlijke rompslomp rond de voorstellen, Heere-, koffie-, thee-, plaisier- en passagegeld

Mr. L.P. van de Spiegel, naar een portret van Pietre Oets (Rijksmuseum Amsterdam)

kwamen er als minder belangrijke voorstellen na 15 maanden beraad door. In 1792 zouden nog belastingen op gemaal en bestiaal volgen. De financiële boekhouding was duister en omslachtig; een echte balans van inkomsten en uitgaven ontbrak. Bij een aantal statenleden was zeker ook sprake van onkunde.

Naar papiergeld, de voorbereidingen

Nog voor de Fransen overgingen tot de uitgifte van hun assignaten had Van de Spiegel de invoering van een vorm van papiergeld al in gedachten. In 1788 verbleef hij namelijk enige tijd op Het Loo in het gezelschap van de Engelse Ambassadeur, James Harris, de eerste Earl of Malmesbury, die hij al kende in zijn vorige functie in Zeeland en de Duitsers Von Albensleben en Baron van Rheede. Hier zal hij zeker hebben gehoord hoe papiergeld van de Bank of England aanvankelijk grotendeels ten behoeve van leger en vloot werd uitgegeven en koos hij deze zogenaamde Navy Bills als voorbeeld. Het onderwerp komt in de loop der jaren in zijn correspondentie met Malmesbury en Von Rhede regelmatig ter sprake. Misschien heeft hij er ook al wel eens informeel met leden van de Staten van Holland en West Friesland over gesproken, maar men kwam er pas toe er serieus aandacht aan te besteden toen het water ze aan de lippen stond. Van 1788 tot en met 1791 bedroeg het jaarlijkse tekort ongeveer 4 miljoen, in 1792 was het 5,7 miljoen. Op 6 juni 1791 ontving Van de Spiegel een brief, die niet ondertekend, maar wel gezegeld was en waarvan de afzender hem dus wel bekend moet zijn geweest. Daarin wordt gewezen op het grote voordeel dat de Fransen van hun papiergeld hebben en aangedrongen op het oplossen van de financiële problemen door iets dergelijks. Toen in 1792 Frankrijk de oorlog verklaarde aan Oostenrijk en Pruissen lanceerde Van de Spiegel zijn plan om een "papiermunt" met een rente van 2 1/2 % te creëren (zie bijlage). Hij had zelfs plannen om met de geallieerde mogendheden gezamenlijk papiergeld uit te geven, dat uiteindelijk ten laste van Frankrijk kon worden gebracht; aan wie de oorlog zou winnen bestond kennelijk geen twijfel. Ze leidden tot niets. Toen de Franse legers België bezetten bleef hij aan, hoewel zijn ministerschap eind 1792 afliep en hij op 57 jarige leeftijd een zwakke gezondheid had en eigenlijk liever met pensioen was gegaan. Nadat op 1 februari 1793 de Nationale Vergadering van de Franse Republiek de Stadhouder (en Engeland) de oorlog had verklaard en nauwelijks drie weken later het goed versterkte Breda in handen viel van Generaal Dumouriez, herhaalde Van de Spiegel zijn voorstel, nu met een tot 4 % verhoogde rente. Maar de Staten voelden, na geheime beraadslaging en advies door de Gecommitteerde Raden, nog steeds niets voor het idee, omdat het krediet een geweldige schok zou ondervinden

Litt. A. No. 1500.

RECEPISSE

Na primo January 1795.

Gangbaar voor Drie Guldens.

Deeze Recepis zal worden aangenoomen, tegen de volle Hoofdsom, op de gemeene Lands Comptoiren tot betaaling van de navolgende Laften, offchoon dezelve reede in het jaar 1794. verfcheenen en daar over geconfenteert en gheeven waren, te weeten:

Het Collateraal.	Het Koffy- en Theegeld.
De ordinaris Verpondingen.	Het Plaatsgeld.
De Veertigfte Penning.	Het Waaggeld.
De 100fte en 200fte Penningen op de Ampten.	De Ronde Maat, en Inkomende Graanen.
Het Heeren en Redemptiegeld	

Van deeze Recepiffe zal worden betaald een Intereft van vijf ten honderd in het jaar 1795 in dier voege, dat de te groeyende Intereffen, ook in betaaling zullen worden aangenoomen, en wel zoodanig dat deeze Recepiffe in de eerfte helft der maand in betaaling wordende gegeeven, de Intereft der loopende maand niet zal worden berekend, dog wanneer dezelve na den 15de der maand in betaaling wordt gegeeven, als dan de volle maand Intereft worden gerekend.

Actum 's Hage den 1 Oct. 1794.

Intereft per maand van f 1 0 0

1 Maand	f	0	0	4	7 Maand		f	0	2	12
2		0	0	8	8			0	3	0
3		0	0	12	9			0	3	4
4		0	1	0	10			0	3	8
5		0	1	4	11			0	3	12
6		0	1	8	12			0	4	0

Recepis van 3 gulden (particuliere collectie)

en er geen "echt" geld werd verkregen. Zij kozen voor een Liberale gift van tweemaal de honderdste penning (2%) op de bezittingen tegen (niet overdraagbare) kwitantie, die bij toekomstige belastingheffingen weer kon worden ingeleverd. Toen ook deze weer te weinig opbracht volgde een gedwongen lening. Het jaar 1793 eindigde met een tekort van 11,5 miljoen omdat er door van Kinsbergen extra verdedigingsmaatregelen moesten worden getroffen. En naarmate de Franse legers naderden, groeide de geldnood.

Inmiddels was er binnen de Staten en Gecommitteerde Raden een belangrijke medestander namelijk Adriaan Pieter Twent, die er mogelijk al in 1793 voor zorgde dat de Raden het voorstel om de verschuldigde renten in papier uit te betalen steunden. Begin 1794 was hij degene die voorstelde dan tenminste de helft van de rente op effecten in wissels te betalen; maar ook dit voorstel haalde het niet. Na lang wikken en wegen werd in augustus besloten een nieuwe lening uit te schrijven, niet tegen de gebruikelijke 2 1/2 en later 4 %, maar nu zelfs tegen 5 % rente. Ook van ambtenaren en regenten werd een 5 % lening geëist. De opbrengst was slechts *f* 3,3 miljoen.

Dan ontvangt Van de Spiegel wederom een gezegelde, maar niet ondertekende brief, die in het geheim wordt besproken, maar waarvan alinea's in de notulen terechtkomen, die door de benoemde commissie worden gebruikt alsof ze uit de mond van Statenleden komen. "*Dat de Vijand een onbepaalde ressource heeft in papier, terwijl de Republicq tot nog toe altoos Contante Specien daartegen heeft moeten stellen*". Nu stelt de commissie voor de niet uitgegeven obligaties van augustus als onderpand te gebruiken voor een emissie van lage waarden om ook kleine spaarders zoals domestiken (huisbedienden), arbeijdtsluiden en burgers, die nooit obligaties zouden

Litt. B. No. 4989

RECEPISSE

Na primo January 1795

Gangbaar voor Zes Guldens.

Deeze Recepis zal worden aangenoomen, tegen de volle *Hoofdsom*, op de gemeene Lands Comptoiren tot betaaling van de navolgende Lasten, offchoon dezelve reeds in het jaar 1794, verfcheenen en daar over geconfenteert en geheeven waren, te weeten:

Het Collecteraal.	Het Koffy- en Theegeld,
De ordinaris Verpondingen	Het Paillegeld,
De Veertigfte Penning,	Het Waaggeld,
De roode en zoofte Penningen op de *Ampten*,	De Ronde Maat, en
Het Heeren en Redenuitgeld	Inkomende Granen.

Van deeze Recepiffe zal worden betaald een Intereft van vyf ten honderd in het jaar, in dier voege, dat de te goed fynde Intereffen, ook in betaaling zullen worden aangenoomen, en wel zoodanig dat deeze Recepiffe in de eerfte helfte der maand in betaaling worden gegeeven, de Intereft der loopende maand niet zal worden berekend, doch wanneer dezelve na den 15de der maand in betaaling worde gegeeven, als dan de volle maand Intereft worden goedgedaan.

Actum 's Hage den 1 Decb. 1794.

M. B. v. Hoevaeg

Intreft per maand van *f* 6 | 0 | 0

1 Maand	*f*	0	0	8	7 Maand	*f*	0	3	1
2		0	1	0	8		0	3	6
3		0	1	8	9		0	4	8
4		0	2	0	10		0	5	0
5		0	2	8	11		0	5	9
6		0	3	0	12		0	6	0

Recepis van 6 gulden (particuliere collectie)

kopen, dit papier te laten accepteren en voor het eerst rente (en dan nog wel 5%) op hun spaargeld te ontvangen, "*Hoe veele lieden hebben eene geringe somme ledig leggen*" en men rekende zich rijk. "*Zoo dat deeze operatie eigenlijk niets anders is, dan het dagelijks circuleerend en anders dood Capitaal in een winnend Papier te converteeren*" en "*Men houdt zig verzeekerd, dat zoo draa het gemak en voordeel van deeze papiermunt bekend zal zijn, dezelve zoo gerechercheerd zal worden, dat ze opgeld zal doen*". Het besluit tot uitgifte werd op 10 november genomen en de uitvoering ervan in handen gelegd van een commissie bestaande uit de leden Van de Wall en Twent en de secretaris Van Stralen. Al op 19 november is alles gereed en wordt de volgende publicatie, die ik beschouw als de geboorteakte van het Nederlandse papiergeld, goedgekeurd en door de Raden afgekondigd:

"*De Staaten van Holland en Westvriesland; Allen den geenen die deezen zullen zien of hooren leezen: Salut, doen te weeten: dat*

nadien Wy zyn geinformeerd geworden, dat veele Ingezeetenen zich geneegen hebben getoond om in betaling van Gelden, welke zy van den Lande te vorderen hebben, Effecten teegens den Interest van 5 per Ct. uit de Negotiatie van 5 Augustus deezes jaars het zy geheel of ten deele aan te neemen, wanneer dezelve op eene spoedige en secuure wyze weederom konden werden gerealiseerd, Wy noodig geoordeelt hebben, aan deeze allezints loffelyke welwillendheid,zo veel in Ons vermogen is, te gemoet te koomen.

En ten einde de geene, welke zodanige Effecten zullen hebben ontfangen in de geleegendheid te stellen, om dezelve weeder op eene of andere wyze uittegeeven, of met aanmerkelyk voordeel te bewaaren.

ZOO IS 'T, dat Wy goedgevonden hebben en verstaan, de Heeren Gecommitteerde Raaden in de beide Quartieren, te qualificeeren, om Recepissen in de Negotiatie tegens 5 per Ct., gearresteert den 5 Augustus deezes jaars, uittegeeven, ook van kleinere sommen dan gewoonlijk, en op eene daar toe bezondere wyze expresselyk ingerigt. En daar meede alle betaalingen het zy geheel, het zy gedeeltelyk, te moogen doen,naar maate van de natuur der te doene betaalingen, en de geneigdheid der geenen, die de Recepissen zullen ontfangen, des echter dat Heeren Gecommitteerrde Raaden geen meerder Recepissen van dien aart zullen mogen doen circuleeren, als tot vyf Millioenen Guldens, ten einde de houders van de voorsz.(egde) Recepissen zeekerheid te geeven, dat die Recepissen binnen korten tyd in 's Lands Kas zullen kunnen worden afgegeven en alzoo gerealiseerd.

Dat om van nu af aan de voorsz Recepissen eene Courante waarde te bezorgen, dezelve direct naar den eersten January van het jaar 1795, in de navolgende Lasten zullen worden aangenoomen, schoon over den jaare 1794 dog niet vroeger geconsenteerd; als in

Het Collateraal.
De veertigste Penning.
De honderdste en tweehonderdste penning op de Ampten.
Het Heeren en Redemtiegeld.
Koffy en Theegeld.
Plaisiergeld.
Waaggeld.
De Rondemaat. en
Inkomende Graanen.
De Ordinaire Verponding.

Dat de te goed zynde Interessen op de voorsz Recepissen, ook in betaaling zullen worden aangenomen, zoodanig, dat de Recepissen in de eerste helft der maand in betaling wordende gegeven, de Intrest der loopende maand, niet zal worden bereekend, doch, dat in de laatste helft, dat is na den vyftienden dag der maand, de volle maand Intrest zal worden gevalideert, dog zullen die geenen, welke de voorsz Recepissen, met de daar op verscheene Interessen in betaaling geven, agter in dorso van dezelve met hunne naamen moeten aanteekenen, hoe veel maanden Interessen zy in betaaling hebben gegeeven, ten einde anderzints met deeze Recepissen, ten nadeele van 's Lands Finantie, geen misbruik zoude kunnen worden gemaakt.

Dat deeze Recepissen, als meede de Obligatien uit de gemelde Negotiatie spruitende loopende teegens 5 per Ct. zullen worden aangenomen voor Contanten by alle Negotiatien van wat aart ook, welke hun Edele Groot Mog(enden) zouden goedvinden te arresteeren, geene derzelve uitgezonderd."

En dan volgt nog een lange alinea over de inwisseling voor degenen die er geen belastingen mee hebben betaald of obligaties gekocht.

Vanaf dat moment was een recepis dus iets anders dan het voordien was: een ontvangstbewijs voor ingelegde gelden, waarvan de naam is afgeleid van de latijnse zin waarmee zo'n stuk begon, namelijk: Gognosco me recipisse, ofwel ik erken te hebben ontvangen.

Waarschijnlijk werd onmiddelijk daarna met de uitgifte begonnen, de datum werd met inkt op ieder biljet genoteerd; de enige die we kennen is overigens 1 december.

Uitvoering en nadere maatregelen. De "genegenheid en welwillendheid" van de bevolking was echter wel wat te hoog ingeschat, want velen waren te wantrouwig om het nieuwe papiergeld aan te nemen, zeker ook als gevolg van de algemeen bekende inflatie waaraan de Franse assignaten leden. Daarom werd nog eens nadrukkelijk gesteld dat het hier om "klinkende" munt ging en om dat te bewijzen werden de recepissen op 2 december vrijgesteld van de betaling van het collateraal, een belasting op de inboedel van een overledene, die we nu successierechten zouden noemen. Toen dat nog niet hielp volgde op 5 december het verzoek van de Raden aan de Staten het aannemen verplicht te stellen, met andere woorden, er een wettig betaalmiddel van te maken. Een en ander maakt duidelijk dat het hier om een echte papiergeldemissie gaat, al werd dat toen uiteraard nog in alle toonaarden ontkend:

"Er zyn veele lieden welke in een begrip staan dat dezelve (recepissen) gelyk zyn aan Papiere Geld daar zy in tegendeel niets anders kunnen geconsidereert worden, als obligatien tot 's Lands Lasten, in kleyner gedeeltens uitgegeven, en behalven de andere zeekerheden aan alle 's Lands Obligatien verknogt nog daar en boven deeze byzondere avantages hebben dat dezelve voor zodanigen, welke die voor gereed geld willen employeeren in 's Lands Lasten by de eerstvermelde Publicatie bepaald kunnen in betaaling gegeeven worden, en voor anderen, welke verkiezen, zodanige recepissen voor Intrest geevende Effecten te bewaaren, nog andere voorrechten bepaald zyn.

Dat door dit verkeerde begrip veele Lieden deeze recepissen in betaaling weygerende daar door veroorzaakt wierd, dat de goedwillende dan met zoodanige recepissen overkropt niet in staat waaren hunne Schuldeisschers te voldoen, en zy dus van meening waaren, dat indien hun Eedele Groot Moogenden konden goedvinden Heeren Gecommitteerde Raaden te gelasten zodanige betaalingen als zy noodig oordelen in soortgelyke recepissen te doen, en aan de Ingezeetenen te beveelen om dezelve in betaaling te accepteeren voor het volle Capitaal met de vervalle maand of maanden Intrest bereekend volgens het gestatueerde by voormelde Publicatie, als dan de zwaarigheden daar omtrend zonder schaade van eenige Ingezeetenen weggenoomen zouden weezen, dat zy dit te meer vermeenden, om dat de weigerende zelfs in dit begrip stonden, en zulken als dan verklaarden bereidwillig te zyn de recepissen te accepteeren."

De Staten besloten op 10 december 1794 dat de Raden hun betalingen voor de helft in papier mochten doen en *"aan eenieder te gelasten, welke betaalingen by het Gemeene Land moeten hebben, die aldus te accepteeren, en dat die verders by alle betalingen onder de ingezetenen dezelve cours en waarde zullen hebben"*.

Zelfs toen het hele project nog op stapel stond begonnen de Raden al over het te creëren geld te beschikken; al op 10 september werd *f* 300.000 toegezegd aan de Admiraliteit, op 20 november gevolgd door *f* 60.000. Deze bedragen werden echter betaald in obligaties van *f* 1000 die vervolgens op de beurs tegen een koers van 95 % werden verkocht, waarop de Admiraliteit in januari 1795 nog eens werd schadeloos gesteld voor het verlies van 5 % (*f* 18.000). De VOC liet ook direct blijken wel 1 1/2 of 2 miljoen te willen hebben, maar dat werd afgewezen, de VOC vormde al een tijd een bodemloze put. Diverse achterstallige bedragen werden betaald, zoals een courtage van 1/2 % aan Wouter Jochems, die de Provincie in 1790 aan een lening van *f* 2.780.000 had geholpen. De bankiers Ketwich en Voomberg hadden nog *f* 41.408 tegoed, hetgeen in januari 1795 werd uitbetaald. Waar het papier verder heenging is niet meer na te gaan. In 's Gravenhage werd 90 % van de emissie ondertekend door Christiaan Willem van Boetzelaar (die daarvoor een keurig stempeltje had laten maken) en de rest in Hoorn, waarschijnlijk door Pieter

Hoogerbeets. Wie ze heeft gedrukt weten we niet; waarschijnlijk was dat dezelfde drukker die ook de plakkaten en andere officiële stukken maakte, namelijk Isaac Scheltus in Den Haag, de voorloper van de Staatsdrukkerij, thans S.D.U. We weten wel hoe de biljetten er uitzien; er is een ontwerp opgenomen in de notulen van 1794. Daarbij zijn de coupures en serieletters vermeld: A=3, B=6, C=15, D=30, E=75, F=150 en G=300 gulden, dit om ronde bedragen te krijgen bij het berekenen van de rente. Alle biljetten werden van een zegel (droogstempeltje) voorzien in de linker bovenhoek; of dat verschillend was voor het Noorder- en Zuiderkwartier is onbekend. Enkele exemplaren zijn bewaard gebleven. Uit de collectie van J.H. van Geuns werd op 1 juli 1873 bij Bom in Amsterdam een biljet van 6 gulden verkocht met serieletter B en nummer 4989, het lotnummer 2585 bracht *f* 1,50 op. Dit unieke biljet bevond zich vele jaren in een Canadese collectie en is recentelijk in Nederland teruggekeerd (zie afb.). Van de laagste waarde, *f* 3 met serieletter A zijn in de loop der tijd meerdere exemplaren gesignaleerd. Het vervolg op Van Loon meldt twee exemplaren in de collectie J.A. Smits van Nieuwerkerk met nummer 1511 en 11143, die bij Mak in Dordrecht werden verkocht in 1894. In de Nieuwe Courant van 22 september 1914 zegt H. van S. er een van *f* 3 te hebben; het nummer wordt niet vermeld, maar waarschijnlijk is dat 1500, thans in een particuliere verzameling (zie afb.). Last but not least nummer 1123 in de collectie die Jan Grolle zolang mocht beheren. Dit biljet werd al eens afgebeeld in Proost Prikkels no 362 in maart 1977, helaas met een onzinnig bijschrift.

Veel maatregelen tegen vervalsing werden niet getroffen, handtekening, zegel, datum en nummer in handschrift en een randje van bloemen en blaadjes (typefoundries 4753-54-67), afkomstig uit de lettergieterij van Johannes de Groot Az., die zijn bedrijf tegenover de Lutherse kerk in Den Haag. Aangezien de bekende exemplaren op de keerzijde geen aantekening betreffende uitbetaalde rente vertonen, moet worden aangenomen dat dit oningewisselde stukken zijn en ook dat de rest van de emissie na intrekking is vernietigd. De kans dat er meer of hogere waarden tevoorschijn komen is uiterst gering. De kans er een te vinden die in Hoorn werd getekend eveneens, gezien het feit dat slechts 1 op de 10 biljetten daar werd uitgegeven.

Tenslotte

De dag vóór de eerste Franse troepen op 22 januari 1795 Den Haag binnenmarcheerden werd de ontvangst van recepissen gestaakt en moesten alle gaarders en ontvangers opgeven wat ze tot dat moment aan biljetten hadden ontvangen, dit alles onder het gerucht dat er vervalsingen zouden zijn gesignaleerd. Ik heb daarover niets kunnen terugvinden. Op 30 maart werden ze weer in betaling aangenomen en zullen ze wel spoedig geheel uit de circulatie zijn verdwenen. Er kwamen "nieuwe recepissen" voor in de plaats, die nodig waren om de stortvloed aan Franse assignaten in te wisselen. Het totaalbedrag aan Oude Hollandse recepissen heeft uiteindelijk slechts *f* 853.000 bedragen.

Van de Spiegel werd medeschuldig gehouden voor de rampzalige financiële situatie van de Provincie en het wanbewind van Willem V, op 4 februari gearresteerd en gevangen gezet, aanvankelijk op de Casteleneij van den Hove en vanaf oktober op Huis ten Bosch, nota bene de voormalige residentie van de Stadhouder, waar hij tot 1798 zou verblijven. Hij overleed in Lingen in Duitsland op 7 mei 1800. Zijn memoires verschenen in 1803 in Amsterdam onder de titel: Nadenking van een staatsman wegens zijn ministerie in Holland.

Bijlage: Het oorspronkelijke voorstel van L.P .v.d. Spiegel; *Project van Papiermunt*

Het Land, betaalingen moetende doen, zal daartoe creëeren voor 10 millioenen papiermunt, niet op éénmaal maar successivelijk, en zoodaanig, dat de betaalingen in papier, slegts de helft of drievierde mogen bedraagen van de uit te geeven Somme.

Dit papier zal zijn van de onderscheiden grootte, b.v. van *f* 25.*f* 50. *f* 100. etcetera nader te bepaalen.

Het zal loopen tegen den Interest van 2 1/2 Pct. Alle Jaar zal de Interest betaald worden, en het oude papier tegen nieuw ingetrokken worden.

Om het Crediet daarvan te souteneren zullen twee zaaken moeten vastgesteld worden: primo dat er een onwederroepelijk Fonds worde geärresteerd, welk tot desselfs securiteit dient. secundo dat de Souverain, van tijd tot tijd, een gedeelte daarvan voor geld aanneme, onverminderd de faculteit, om naar Convenientie de geheele massa af te lossen.

Ad 1. dit Fonds zou men kunnen vinden uit een Belasting, welke omtrent 5 Ton jaarlijks zou moeten opbrengen, waaruit de Interest, en van langzaamerhand het Capitaal, kan gevonden worden.

Immers wanneer men rekent, dat 10 millioenen à 2 1/2 Pct. op een dubbelen Interest worden genegotieerd, zoude men met *f* 500/m jaarlijks, het Capitaal en Interest in 25 jaaren tijds af betaalen.

Van welken aart die belasting zou moeten zijn, is moeilijk op te geeven; misschien zou men in Holland kunnen invoeren een haardstedegeld.

In deeze Provintie zijn ruim 160.000 Huizen in de Verpondingen aangeslagen, laat men daar afreekenen voor de Stookplaatsen die maar één zijn voor een arm huisgezin op een kamertje of in een huisje, 20.000, dan blijven nog overig 140.000 huizen, welke men door malkander groot en klein wel op 4 stookplaatsen voor yder Huis mag rekenen, waar uit volgt, dat ydere haardstede of Stookplaats getauxeerd op één gln. de gerequireerde Som van *f* 500.000 zou kunnen opbrengen,

Ad 2. De Souverain zou jaarlijks een gedeelte van dit papiergeld kunnen realiseeren, met bij voorb. te permitteeren dat 1/4 van de Ordinaire en extraordinaire Verponding op de Huizen in papier betaald wierdt; 't is waar dat het Land in het begin dat vierde in dien tak van zijn ordinair inkomen zou missen, maar dat gemis zou niet lang duuren, want de Interessen van de massa zoo veel jaarlijks verminderende, zoude er ook uit het Fonds van het haardstedegeld zoo veel meer in kas blijven.

De details omtrent het maaken, en administreeren, gelijk ook omtrent de noodige middelen tot præventie van het vervalschen, kunnen in deeze generaale schets niet opgegeeven worden.

Men houdt zig verzeekerd, dat zoo draa het gemak en voordeel van deeze papiermunt bekend zal zijn, dezelve zoo gerechercheerd zal worden, dat ze opgeld zal doen; maar men is in dit Land tegen zulke operatien geprevænieerd, om dat men in het verkeerd denkbeeld verseert, dat de rijkdom bestaat in goud en zilver terwijl dezelve moest gereekend worden te bestaan in den overvloed van Wisselbaare dingen, van welken aart ze dan ook zijn, indien men dezelve maar altijd verwisselen kan voor die dingen, waarvan men de acquisitie begeert; en dus koopt men goud en zilver voor goed papier, zoo wel als men goed papier koopt voor goud en zilver.

In een ander handschrift (Twent?) is in de marge bijgeschreven:

Het avantage van deeze papiermunt in de circulatie zal zijn, dat een yder die anders contant geld tot het dagelijks gebruik, tot betaaling van Knegts Arbeiders etcetera ledig moet houden, hetzelve nu kan doen in een

winnend papier, waarvan men het gemak nog grooter zou kunnen maaken, met op yder papiermunt een tafeltje te stellen, hoeveel hetzelve elke maand in Capitaal en Interest waard is, zoo dat ijmand, die bij voorb. dit papier een maand bezeeten heeft en het weder uitgeeft, zulks doet met de vermeerdering van Interest van een maand; de volgende die het weder een maand bezit, het uitgeeft met de vermeerdering van twee maanden, etcetera zoo dat deeze operatie eigenlijk niets anders is, dan het dagelijks circuleerend, en anders dood Capitaal in een winnend Papier te converteeren. ■

ARCHIEFSTUKKEN:

ARA 3.01.04 Staten van Holland.
ARA 3.01.26 L.P.v.d.Spiegel

LITTERATUUR:

Brieven en Negociatien van MR. L.P. V.D. SPIEGEL als Raadspensionaris van Holland, Amsterdam 1803.

MEULEN, A.J.v.d., Studies over het Ministerie van Van de Spiegel, Leiden 1905

SCHAMA SIMON, Patristanen en bevrijders, Amsterdam 1989

ENSCHEDÉ, Ch. en CARTER, H., Typefoundries in the Netherlands, Haarlem, 1978.

Op elk gewenst moment in onze voorraad penningen kijken ?
Dat kan op: www.mevius.nl
Keuze uit zo'n duizend stuks vanaf de 16e eeuw tot de 20e eeuw. Ook numismatische literatuur kunt u op onze website vinden

Mevius Numisbooks International B.V.
Oosteinde 97, 7671 AT Vriezenveen
Tel. 0546 561 322 – Fax 0546 561 352 – Email: info@mevius.nl
Bezoek aan ons kantoor alleen op afspraak

De koning op 't ontbijt. Numismatische getuigenissen van Willem I's rondreis in de Zuidelijke Nederlanden in 1829

JOHAN VAN HEESCH

"De Koning leev! is't te aller kanten,
Zoo lang gewenscht, zien wij hem weêr,
Hij komt, en zonder lijftrawanten,
Want Hij vertrouwt zijn kroost te zeer.
Wat zou dien eedlen Vorst ook hinderen,
Hier – in het midden zijner kinderen,
Geliefd, bemind, ja aangebeên? –
Neen, wij, wij trekken niet zijn wagen:
Wij zullen Hem op handen dragen,
Want zo heeft gansch Euroop er geen!"

VAN DEN EYNDE in *Le Catholique des Pays-Bas* 138 (Gent 31 mei 1829) 3 (naar aanleiding van Willem I's bezoek aan Gent).

De vereniging van België en Nederland in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, na de val van Napoleon, is slechts van korte duur geweest (1815-1830). Interne tegenstellingen op religieus, taalkundig en ideologisch gebied maakten Willem I's droombeeld van een hechte eenheidsstaat een illusie.
Na hevige protestacties en een gewapende opstand voltrok zich de uiteindelijke afscheuring van het Zuiden in het najaar van 1830. In de traditie van de *Histoires métalliques* van Franse vorsten als Lodewijk XIV en Napoleon, konden ook de "nieuwe" Belgen niet weerstaan aan de "eeuwige duurzaamheid" van het brons en het is dan ook opvallend hoe zij, reeds voor het uitbreken van de gewapende rellen op 25 augustus 1830, hun revolutionaire daden in metaal vereeuwigden. Deze penningproductie uit de jaren 1829-1831 werd reeds zeer snel gecommercialiseerd, zoals blijkt uit een verkoopscatalogus uitgegeven door de Brusselse edelsmid A. Noefnet-Wyckmans in 1831.[1] In april 1832 volgt dan de publicatie van de Gentenaar Louis-François Le Bègue († 1843) en in 1844 het in Hasselt uitgegeven basiswerk van J. Léon Guioth (1793-1877).[2] In al deze werken werden enkel de "zuiver" revolutionaire producties opgenomen. Penningen die getuigden van enige sympathie voor de vorst, werden als niet relevant beschouwd. Ook Victor Tourneur (1878-1967) is nog in 1911, bij de publicatie van de Brusselse collectie, 'slachtoffer' van deze nationalistische reflex.[3] In deze bijdrage willen wij die balans herstellen en voor het jaar dat de revolutie voorafgaat, nl. 1829, zowel de revolutionaire als de "orangistische" producties samenbrengen. Aanleiding hiervoor is een onbekend stuk dat het Brusselse penningkabinet onlangs op een veiling van Laurens Schulman kocht en dat we met deze bijdrage in zijn brede context willen plaatsen.[4]

De beschrijving van deze nieuwe zilveren penning met gegraveerde opschriften is als volgt:

Voorzijde: WILHELMO APPLAUDUNT / CIVES TILETANI.

Keerzijde: TER DUURZAME / GEDACHTENIS DER ZEER / GEWENSCHTE AANKOMST TE THIELT / IN WESTVLAANDEREN VAN / *Z.M. WILLEM 1 KONING DER NEDERLANDEN* / BY HOOGSTDESZELFS BEZOEK EN / ONTBYT TER WONING VAN DEN BURGEMEESTER DIER STAD. / A.G. DURY. / 1 JUNY. / *1829*

Doorsnede: 68,35 mm; metaal: zilveren plaatje in een eenvoudig versierde, vergulde massief zilveren rand met draagoog; gewicht: 54,18g. Geen zilvermerken of keuren. Zie afb. 1.

Deze eenvoudige maar correct uitgevoerde penning is dus gegraveerd en mogelijk van lokale makelij. De

Gegraveerde penning ter herinnering aan het bezoek van Willem I aan de stad Tielt op 1 juni 1829 (West-Vlaanderen, België) Ø 68 mm (Penningkabinet Brussel; foto: Yves Landrain).

voorzijde-inscriptie met als opschrift "*De burgers van Tielt juichen voor Willem*" bevat een chronogram; bij de optelling van de in het groot gegraveerde lettertekens (ook Romeinse cijfers) wordt 1829 bekomen.[5] Het stuk herdenkt het bezoek van koning Willem I aan de stad Tielt op maandag 1 juni 1829. Benadrukt wordt het feit dat het bezoek "zeer gewenst" was en dat, zoals we verder zullen zien, was niet evident in het troebele jaar 1829. Daarnaast wordt het ontbijt bij Augustinus Ghislenus Du Ry, burgemeester van de stad van 1827 tot 1830, vermeld.[6] Dat ontbijt zal gezien de late aankomst van de koning, nl. 11 uur, wel een middagmaal zijn geweest. De komst van Willem I naar Tielt wordt verhaald in de verslagen van de gemeenteraad en ook in de krant *Le Catholique des Pays-Bas* (Gent).[7] De weg van Deinze naar Tielt, dat in de provincie West-Vlaanderen ligt, was versierd met dennenbomen en bloemenslingers. Arbeiders, soldaten met verlof en de burgerwacht wachtten samen met het stadsbestuur de koning op nabij de herberg "De Kleine Posterij". Een artilleriesalvo, het luiden van de klokken en de beiaard kondigden om 11 uur in de ochtend de aankomst van de vorst aan. Na een kort welkomswoord van de burgemeester ging de stoet naar Tielt en de koning ontving er in het stadhuis de autoriteiten en de ambtenaren. Daarna overhandigde de burgemeester in naam van het stadsbestuur een rekwest of verzoekschrift aan de vorst. Zij vroegen een financiële tussenkomst voor het uitbreiden van de ziekenzaal en de aankoop van een tuin voor het hospitaal, tot nogtoe onuitvoerbaar door de "*bekrompenheid van der stads middelen en de ongunstigen toestand van haar finantie wezen*". Daarna verzocht de koning om de Sint-Pieterskerk te bezichtigen en tenslotte nam hij samen met de stadsnotabelen aan het middagmaal deel ten huize van de burgemeester. Om twee uur vertrok Willem richting Brugge, terwijl "*eene groote menigte volk…de lucht doende weergalmen van het geroep Leve den Koning! Leve Willem den Eersten!*"

De tussenstop van Willem I vormde een onderdeel van een lange reis die de koning maakte door de Zuidelijke Nederlanden, in de lente van 1829. Op 27 mei vertrok hij vanuit Brussel via Mechelen en Lier naar Antwerpen (27 en 28 mei). Daarna ging hij via Terneuzen en Sas van Gent naar Gent (30 en 31 mei) om dan zijn reis verder te zetten langs Drongen, Deinze en Tielt richting Brugge (1 en 2 juni). Vandaar uit trok hij verder naar Oostende en via Torhout en Menen naar Kortrijk (4 juni). In de volgende weken bezocht hij nog Tournai/Doornik (12 juni), Mons/Bergen (13 en 14 juni), Charleroi

(15 juni), Namen (16 juni), Luik en omgeving (22-24 juni) en Maastricht (26 juni) om via Tongeren en Hasselt naar Den Bosch te reizen (27-28 juni).[8]

Het ging niet om een plezierreisje. De koning maakte zich bezorgd om de aanhoudende stroom van problemen die de uiteindelijke samensmelting van de beide landsdelen in de weg stond. De lijst van grieven was lang en complex. De belastingdruk woog, in verhouding tot de beperkte schuld van het Zuiden, zwaar op de bevolking. Het maal- en het slachtrecht in het bijzonder troffen de kleine man op het platteland. Daarnaast was er o.a. onvrede over maatregelen die de persvrijheid beknotten, over de onderwijspolitiek van de vorst en de verhouding kerk-staat en ook werd de vernederlandsing van het openbare leven met meer dan argwaan gadegeslagen.[9] Volgens de grondwet stond het de inwoners vrij petities aan de Tweede Kamer van de Staten-Generaal (het parlement) te richten. Van deze mogelijkheid werd dan ook vanaf januari 1829 massaal gebruik gemaakt en ongeveer 40.000 à 60.000 burgers ondertekenden in de eerste maanden van dat jaar één of andere petitie waarin de meest verschillende klachten werden aangekaart. Ongeveer één derde van alle gemeenten uit de provincies Oost- en West-Vlaanderen en Antwerpen nam aan deze eerste petitiegolf deel.[10] Van de 11.509 inwoners van Tielt ondertekenden 246 een verzoekschrift (2,14 %); het gemiddelde voor West-Vlaanderen lag op 2,30 % van de bevolking.[11] Het hoogtepunt van deze petitiegolf situeert zich in de maanden februari en maart. Het doel van de koninklijke uitstap was duidelijk: de vorst wilde in hoogst eigen persoon peilen naar de ware gemoedstoestand van de bevolking. Dat de rondreis van Willem pas eind mei en in juni plaatsvond, zal wel alles te maken hebben gehad met de verkiezingen van de Provinciale Staten op 3 juni en de op 7 juli geplande stemming door de leden van de Provinciale Staten voor het aanstellen van nieuwe vertegenwoordigers voor de Tweede Kamer. Het is tijdens deze laatste verkiezing dat graaf Vilain XIIII en De Meulenaere, via allerlei intriges van de overheid, niet in hun positie van kamerlid werden herkozen. Deze twee vertegenwoordigers voor de provincies Oost- en West-Vlaanderen werden door de oppositiepers prompt tot martelaren van het regime uitgeroepen en er werd een ware propagandaslag rond hen opgezet (zie onder).

Ondanks al die kritiek op het beleid van Willem I en vooral op dat van zijn ministers was het onthaal in het Zuiden, behalve misschien in Mons en Maastricht, bijzonder hartelijk.[12] Zelfs de oppositiekranten moeten dit erkennen, maar zij laten niet na deze situatie te relativeren.[13]

Naast de boven beschreven penning ter aandenken aan het "*zeer gewenschte*" bezoek aan Tielt, werden nog drie andere medailles uitgegeven, die betrekking hebben op de rondreis van Willem en die van sympathie voor de vorst getuigen.

Twee stukken werden geslagen naar aanleiding van het oponthoud in Gent op 30 en 31 mei 1829 en zijn van de hand van de graveur Joseph-Pierre Braemt (1796-1864). Een eerste penning werd door de Nijverheidsmaatschappij opgedragen aan de koning. Op de keerzijde lezen we: "*De beste koning, de vader des vaderlands, geeft bij zijn bezoek van de stad Gent op 30 mei 1829, zijn goedkeuring aan de industrie der Gentenaars, moedigt die aan en neemt ze onder zijn hoede en bescherming*" (Fig. 2).[14] Daarnaast liet de directeur van de tekenacademie, Jean d'Huyvetter (1770-1833), een penninkje maken ter herinnering aan het bezoek van de koning op zondag 31 mei aan zijn verzameling oudheden (Fig. 3).[15] De medaille was pas klaar na de onlusten van eind augustus 1830 te Brussel.[16]

Zilveren penning uitgegeven door de Nijverheidskamer van Gent ter ere van het bezoek van Willem I aan de stad (1829) Ø 37 mm (Penningkabinet Brussel; foto: Yves Landrain).

Zilveren penning uitgegeven ter herinnering aan het bezoek van de koning aan de oudheidkundige verzameling van de Gentenaar Jean d'Huijvetter (1829) Ø 28 mm (Penningkabinet Brussel; foto: Yves Landrain).

Ook het bezoek van Willem op 13 juni aan het kanaal dat de Haine met de Schelde verbond, werd herdacht door een private uitgifte door de concessionaris en ontwerper ervan, J.P. Nicaise (Fig. 4).[17]

De reis van de Koning nam natuurlijk de spanningen niet weg. Dat een kleine vonk volstond om het verzet van de burgerij aan te zwengelen, wordt duidelijk aangetoond door de beruchte toespraak van de vorst, gehouden te Ans (bij Luik) op 23 juni.[18] Na een verwijzing naar het hartelijk onthaal van de bevolking maakte Willem een toespeling op de "zogezegde grieven" van de bevolking "die zoveel ophef maakten" en waarvan hij nu overtuigd is, dat ze slechts het werk waren van enkele particulieren die uit eigenbelang handelden, "*c'est une conduite infâme...* [Dit is een schandelijke houding...]" Deze laatste woorden werden door de oppositiepers opgeblazen en waren de directe aanleiding tot de oprichting van een geheim genootschap de "Orde der Schande" of de "*Ordre de l'Infamie*", begin juli 1829 te Brugge. De leden droegen een zilveren draagteken in de vorm van een open boek dat de grondwet voorstelde; het draagoog heeft de vorm van een pijlenbundel (Fig. 5). Op de oudste exemplaren staat volgende tekst: *Grondwet art. 1, Loi fondamentale art. 1 / Fidèle jusqu'à l'infamie, Lex Rex 1829.*[19] In een iets latere versie, vermoedelijk gemaakt vanaf 3 augustus te Gent, werd onder andere artikel 1 van

Zilveren penning geslagen naar aanleiding van het bezoek van Willem I aan het kanaal tussen de Haine en de Schelde in 1829 Ø 51 mm (Penningkabinet Brussel; foto: Yves Landrain).

Zilveren draagteken van de Ordre de l'Infamie of de Orde der Schande afmetingen 28 × 29 mm (Penningkabinet Brussel; foto: Yves Landrain)

de grondwet vervangen door artikels 151 en 161, die expliciet naar het petitierecht verwijzen.[20] Het was de bedoeling dat de leden hun naam op het draagteken lieten graveren, maar voor zover wij weten werd dit meestal niet gedaan.[21] Dat het bezit van dit ordeteken bezwarend kon zijn, wordt duidelijk op het proces tegen de oppositiejournalisten van de *Catholique des Pays-Bas*, Barthels en De Neve. Het zilveren teken wordt in het gerechtsdossier en de overhoren expliciet vermeld.[22] In een brief van 6 augustus 1829 vraagt Barthels dan ook de medailles te laten keuren op hun gehalte voordat de (bezwarende) inscripties er in werden gegraveerd.[23] Zelfs de Russische gezant vermeldt het bestaan van deze tekens in een brief van 15 augustus 1829 gericht aan de Russische minister Nesselrode.[24]

Over het aantal leden van deze geheime *Ordre de l'Infamie* tasten we in het duister.[25] White beweerde in 1836 dat er in enkele dagen al 100 leden waren en dat dat aantal enorm was toegenomen in 1830.[26] Barthels, één van de oprichters, spreekt slechts van 41 leden, allen uit de "Vlaanders".[27] Een lezersbrief van een lid van de orde, gepubliceerd in de *Catholique des Pays-Bas* van 22 september 1829, draagt echter als signatuur "*Votre collègue en infamie N° 48*".

Kort na de rondreis van de koning werd door de oppositie ook het plan opgevat de niet-verkiezing op 7 juli

van Vilain XIIII en De Meulenaere voor de Staten Generaal (zie boven) met een protestmedaille te vereeuwigen.[28] Tot in de kleinste gemeenten circuleerden inschrijvingslijsten en uiteindelijk werd een som van 1654 florijnen ontvangen.[29] De bijdrage van elke intekenaar bedroeg 50 cent, maar wie ook nog een bronzen exemplaar wenste te ontvangen, diende 1 gulden en 50 cent bij te betalen.[30] De journalist Barthels en de opposant Le Bègue bestelden de penning bij de Parijse graveur Mathias Vivier (1788-1859).[31] Op de voorzijde staat: *De Meulenaere, Vilain XIIII éliminés des Etats Généraux en 1829 – Le pouvoir les proscrit, le peuple les couronne* en hun beider borstbeeld. Op de keerzijde lezen we: *Pro aris et focis – pact(um) inaug(urale)* en *ex aere Belg(arum)* en zien we een altaar met een boek (de grondwet of *pactum inaugurale*), twee handen die samen 10 pijlen vasthouden en een vrijheidsmuts of *pileus*.[32] Uiteindelijk werden er 2 gouden (bestemd voor Vilain en De Meulenaere), 5 zilveren en 680 bronzen exemplaren geslagen.[33] Een van deze gouden stukken, dat dus moet hebben toebehoord aan Vilain of De Meulenaere, werd enkele jaren geleden door het Brusselse penningkabinet aangekocht; het weegt 53,48 g (Fig. 6). Uit de correspondentie met de graveur blijkt dat de productie niet begon voor 11 november 1829.[34]

Dat de uitgifte van deze penning de nodige strafrechtelijke risico's met zich meebracht, wordt duidelijk door het feit dat de intekenaren anoniem dienden te blijven. Er werd hun dan ook uitdrukkelijk gevraagd enkel met de vermelding van hun initialen in te tekenen.[35] Bovendien gold tijdens het proces van de overheid tegen de journalisten Barthels en De Neve het feit dat ze zo een medaille in hun bezit hadden als een bezwarend feit.[36]

De rondreis van Willem I en de politieke commoties van het jaar 1829 zijn dus niet zonder numismatische gevolgen gebleven. Niet alleen de "*médaillomanie des factieux* [oproerige] *belges*" maar ook die van de koningsgezinden liet haar sporen na.[37]

Ondanks verschillende toegevingen van de vorst bleef de situatie gespannen en nog in het najaar van 1829 (november-december) brak een tweede petitiegolf uit die massaler was dan de eerste.[38] Naar schatting 300.000 tot 360.000 zuiderlingen onderschreven de diverse lijsten. De ietwat voorbarige angst voor een echte opstand, waarop de Prins van Oranje al alludeerde in een brief aan tsaar Nicolaas I van 1 september 1829, bleek uiteindelijk terecht te zijn.[39]

Gouden penning uitgegeven in 1829 als protest tegen de niet-verkiezing van Vilain XIV en De Meulenaere voor de Tweede Kamer van de Staten Generaal Ø 40 mm (Penningkabinet Brussel; foto: Yves Landrain).

NOTEN

1 *Catalogue des médailles de la révolution Belgique* [sic] *de 1830, qu'on peut se procurer en bronze et en argent chez A. Noefnet-Wyckmans...* (s. l., s.d. vermoedelijk Brussel eind 1831 of voorjaar 1832). Deze catalogus bevat 12 pagina's en de beschrijving van 75 medailles. In een exemplaar in mijn persoonlijk bezit staan de prijzen voor zilveren en bronzen exemplaren in handschrift en uitgedrukt in *florins de Pays-Bas* vermeld. In 1833 verscheen een vervolg met als titel: *Collection des médailles de la révolution Belgique de 1830..*, deze brochure telt 7 pagina's en er worden 53 nieuwe penningen in beschreven. Over Noefnet-Wyckmans zie ook *RBN* 46 (1890)153-155.

2 L.F. LE BÈGUE *Notice sur l'histoire métallique de la révolution belge de 1830...* (Gent april 1832) 52 pp. en J.-L. GUIOTH *Histoire numismatique de la révolution belge* (Hasselt 1844) 406 pp. (en supplementen in 1851 en 1869).

3 V. TOURNEUR *Cabinet des médailles. Catalogue des médailles du Royaume de Belgique I 1830-1847* (Brussel 1911). Zie ook J. DIRKS, *Beschrijving der Nederlandsche of op Nederland en Nederlanders betrekking hebbende penningen geslagen tusschen November 1813 en November 1863* (Haarlem 1889), ook deze auteur scheidt de penningen van de revolutionairen van die van de 'getrouwen'.

4 L. SCHULMAN *veiling 23* (Bussum 15-17 november 1999) nr. 2173 (ill.).

5 De 'W' staat voor het cijfer 10 (V+V).

6 A.G. Du Ry wordt benoemd tot burgemeester op 16 april 1827; hij legt de eed af op 10 mei 1827. De laatste gemeenteraad die hij voorzit, is die van 31 oktober 1830. Zie Stad Tielt, Modern Archief, bundel 154 documenten 27 en 336 en bundel 29. Met dank aan Mevrouw Annie Haeck, die mij toestond het stadsarchief te consulteren.

7 Stad Tielt, Modern Archief, bundel 29, zitting van 1 juni 1829 en Modern Archief, bundel 181, document nr. 1081 d.d. 1 juni 1829; *Le Catholique des Pays-Bas* 144 (zaterdag 6 juni 1829) 1 kol. A.

8 Data en traject van de vorst zijn niet steeds duidelijk af te leiden. Zie o.a. H.T. COLENBRANDER *Willem I koning der Nederlanden Deel II 1815-1830* (Amsterdam 1935) 326 en *Le Catholique des Pays-Bas* van mei en juni 1829.

9 Zie o.a. L. FRANÇOIS De petitiebeweging in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden: balans van het onderzoek in: C.A. TAMSE en E. WITTE (red.) *Staats- en natievorming in Willem I's koninkrijk (1815-1830)* (Brussel 1992) 125-135.

10 Over de petitiebeweging zie L. FRANÇOIS *op. cit.* 122-170 en ook Fr. DIDIER, De publieke opinie in de districten Kortrijk en Roeselare voor de revolutiemaanden van 1830 *De Leiegouw* 6 (1964) 201-220 en *De Leiegouw* 7 (1965) 31-48.

11 L. FRANÇOIS *op.cit.* 168.

12 H.T. COLENBRANDER *op. cit.* 326.

13 Zie bijvoorbeeld *Le Courrier des Pays Bas* 158 (7 juni 1829) en *Le Catholique des Pays Bas* 145 (7 juni 1829) 2.

14 Bestaat in goud, zilver en brons, 37 mm (Penningkabinet Brussel en Bijlokemuseum Gent). De omschriften zijn in het Latijn: *Gvilielmvs I Belgarvm rex / Rex opt(imus) p(ater) p(atriae) Gandavensium industriam adprobat excitat praesidio tutatur urbis hospes xxx Maii MDCCCXXIX – societas industr(iae) Gand(ae) grata ex aer(e) priv(ato) d(edit);* vertaling en beschrijving bij J. DIRKS *op.cit.* nr. 311. Zie ook o.a. J.-L. GUIOTH Appel aux numismates *RBN* 4 (1848) 119 en *Gentse penningen 1780-1980* (Gent 1989) 151.

15 Deze penning bestaat in goud, zilver en brons, 27 mm (Penningkabinet Brussel, Bijlokemuseum Gent). De opschriften zijn: *Svpellectilis Belg(icae) fictil(is) et vitr(eae) paleotheca – Gandavi MDCCCXXIX / Ob favorem quod Gvilielm(vs) I B(elgii) r(ex) palaeothecam visit adprobavitq(ve) Joan(nes) d'Hvijvetter acad(emiae) graph(icae) director grat(vs) consecr(at).* Zie J. DIRKS *op.cit.* nr 315 alsook onze volgende noot. *Le Catholique des Pays-Bas* 142 (4 juni 1829) 1. Zie ook J.-L. GUIOTH Appel...119-120 en *Gentse penningen 1780-1980* (Gent 1989) 150.

16 A. VOISIN Notice sur le cabinet d'antiquités nationales de feu Mr. Jean d'Huyvetter *Messager des sciences et des arts de la Belgique* 3 (Gent 1835) 198-199.

17 Bestaat in zilver en brons, 50 mm (Penningkabinet Brussel). Het keerzijde-omschrift luidt: *Gvilielmo I Belgii optimo regi art(ivm) vtil(ivm) et industriae protectori canale ab Hania ad Scaldim invisenti, hoc grati animi testimonivm offer(ebat) J.P. Nicaise concess(ionaris) conditor, anno rep(aratae) sal(vtis) MDCCCXXIX ivn(ii) XIII.* Zie J. DIRKS *op.cit.* nr. 312 en J.-L. GUIOTH Appel ... 119.

18 *Le Catholique des Pays-Bas* 168 (30 juni 1829) 1 en Th. COLENBRANDER *op.cit.* 327. Zie ook TH. JUSTE *La révolution belge de 1830* deel I (Brussel 1872) 137.

19 Zie LE BÈGUE op.cit. 3; GUIOTH *op.cit.* nrs 1 en 2; DIRKS *op.cit.* nrs 332-333. De beste studie hierover blijft M. DE HAERNE Médailles d'infamie *Bulletijn van den Geschied- en Oudheidkundigen Kring te Kortrijk* 5 (1907-1908) 133-142.

20 DE HAERNE *op. cit.* 138; *Le Courrier des Pays-Bas* 204 (5 augustus 1829) 1.

21 Slechts drie namen zijn gekend: Désiré Verduyn, A. De Haerne en D. De Haerne, zie M. DE HAERNE *op.cit.*139-140 en G. VERDUYN Kanunnik Désiré Verduyn (1792-1869) *Ten Mandere, heemkundig periodiek voor Izegem en omgeving* 121 (december 2001) 3-28 alsook M. NUIJTTENS,

Nog iets in verband met ...kanunnik Désiré Verduyn *Ten Mandere* 122 (2002) 17-20.

22 *Procès porté devant la cour d'assises du Brabant méridional contre L. de Potter, F. Tielemans, A. Barthels, etc.* deel I (Brussel 1830) 90 en deel II 278.

23 J.-R. LECONTE A propos des médailles d'infamie 1829 *RBN* 92 (1940-46) 100-101. Verschillende draagtekens dragen inderdaad de zilverkeur voor kleine werken uit de Hollandse periode, namelijk een lauriertakje, gebruikt tussen 1815 en februari 1832. Voor dit keurteken zie W. VAN DIEVOET *De geschiedenis en de officiële merken van de keurkamers voor de waarborg van goud en zilver in België van 1794 tot nu* (Brussel 1980) 119-120. Vermelden we hier terloops dat Noefnet-Wyckmans (zie noot 1) deze medailles in 1831 te koop aanbood voor 2 gulden 75. Er bestaan ook kopieën van deze 'boekjes' die de Belgische zilverkeuren en een meesterteken dragen uit de periode 1832-1869 (2 exemplaren in het Brusselse penningkabinet; meesterteken in een rechthoek: de letter V en een pijp (?)).

24 H.T. COLENBRANDER, *Gedenkstukken der algemeene geschiedenis van Nederland van 1795 tot 1840, deel IX, Regeering van Willem I 1825-1830* (Den Haag 1916) document nr. 367.

25 M. DE HAERNE *op.cit.* 141-142.

26 CH. WHITE *Révolution belge de 1830* deel I (Bruxelles 1836) 155.

27 AD. BARTHELS *Les Flandres et la révolution belge* (Bruxelles 1834) 149 ("*Certes, nous ne prétendions pas ébranler le royaume en nous inscrivant au nombre de quarante-et-un seulement, tous des Flandres, sur le registre des chevaliers de l'Infamie.*").

28 *Le Catholique des Pays-Bas* 197 (29 juli 1829) 1.

29 *Procès porté devant la cour d'assises du Brabant méridional contre L. de Potter, F. Tielemans, A. Barthels, etc.* deel II (Brussel 1830) 321-323. Men kan zich een goed idee vormen over de inschrijvingscampagnes door de *Catholique des Pays-Bas* van september en oktober 1829 te consulteren. De intekening was ook succesvol in Noord-Brabant, *Le Catholique des Pays-Bas* 267 (8 oktober 1829) 1.

30 *Procès...* (deel II) 332-333. Noefnet-Wyckmans (zie noot 1) verkocht deze penningen in 1831 aan 3 gulden voor een bronzen en 9 gulden voor een zilveren exemplaar (het nummer 3 in zijn verkoopslijst).

31 *Procès...*(deel II) 321-323 en L.F. LE BÈGUE *op.cit.* 5.

32 LE BÈGUE *op.cit.* 5-6; GUIOTH *op.cit.* nr. 3. het oorspronkelijke ontwerp van deze medaille week aanzienlijk af van de uiteindelijke realisatie. Voor de ontwerptekening zie de plaat achteraan in *Procès* ... (deel II).

33 *Procès* ...(deel II) 321-323.

34 *Procès* ...(deel II) 323.

35 *Procès...*(deel II) 332-333.

36 *Procès...* (deel I) 90.

37 Citaat: *Procès* ...(deel I) 89.

38 Zie o.a. L. FRANÇOIS *op.cit.* 124, 138, 142.

39 H.T. COLENBRANDER *Gedenkstukken* (deel I)

Zoeklicht op een duistere muntvondst

J.G. STUURMAN

"De vondst Beekbergen 1860 is zo onvoldoende gepubliceerd dat er nauwelijks conclusies uit getrokken kunnen worden".

Deze woorden zijn afkomstig van Van Gelder. Onvermeld blijft dat de publicist Nahuys was.[1] Aan Van Gelders oordeel "onvoldoende" valt weinig af te dingen. Maar gelukkig is er over die muntvondst wel iets meer bekend dan wat Nahuys in 1860 in de Belgische *RBN* heeft gepubliceerd.

De vondst Beekbergen in RBN (1860)

Nahuys' artikel begint met de vermelding dat in maart 1860 in de omgeving van het Gelderse Beekbergen meer dan achthonderd muntjes (penningen en halve penningen) zijn opgegraven. Hij geeft aan dat de inhoud van de vondst uitwijst dat de muntjes uit de eerste helft van de dertiende eeuw dateren. Omstandig wordt uiteengezet hoe het gekomen is dat de vondst behouden is gebleven. Dat is in de negentiende eeuw geen uitgemaakte zaak. Zelfs gouden munten verdwenen in die tijd na een vondst bijna onmiddellijk in de smeltkroes van een plaatselijke goudsmid. Aan kleine zilveren muntjes werd behalve door een numismaat als Van der Chijs, Roest of De Voogt of een enkele geschiedkundig geïnteresseerde helemaal geen waarde anders dan metaalwaarde toegekend.

Een arts in Beekbergen, C.A. Goedbloed – hij komt hierna nog meermalen ter sprake – heeft de vondst in zijn geheel kunnen verwerven. De plaatselijke arts, de dorpsdokter, is zeker in 1860 nog iemand van een dergelijke statuur dat hij op zo'n vondst geattendeerd wordt.

Het is, zeker in die tijd, inderdaad een gelukkige omstandigheid dat Goedbloed wel belangstelling voor de inhoud van zo'n vondst van kleine zilverstukjes heeft gehad.[2] Daarmee is voorkomen, zo stelt ook Nahuys vast, dat de vondst is versmolten.

Wat Goedbloed vervolgens met die meer dan 800 zilveren muntjes heeft gedaan, is helaas maar heel gedeeltelijk bekend. Nahuys vermeldt dat aan hem elf muntjes ter bestudering zijn toegezonden. Daarbij geeft Nahuys aan dat van deze elf muntjes, er vier door Goedbloed "gracieusement" zijn aangeboden aan het Museum van de stad Utrecht, de voorloper van het Centraal Museum. Alle vier zijn in het Utrechtse bisdom geslagen. Twee ervan komen nog aan de orde.

Bovendien zal blijken dat Van der Chijs 23 muntjes van Goedbloed ten geschenke heeft ontvangen. Verder valt her en der uit een terloopse opmerking af te leiden dat ook andere toentertijd bekende numismaten uit de vondst hebben kunnen putten.[3] Het merendeel is echter spoorloos verdwenen. Daarom is de opmerking van Van Gelder omtrent de onvoldoende publicatie zo terecht. Om dezelfde reden is van de vondst geen exacte sluitdatum te geven.

In het nu volgende wordt alleen aandacht aan het Utrechtse gedeelte van de vondst Beekbergen besteed. De reden hiervan is, dat, voor zover bekend, de vondst geen onbekende stukken bevatte, op in Utrecht geslagen muntjes na. Absolute zekerheid hieromtrent is niet te geven, omdat een groot deel van de meer dan 800 muntjes niet nader is onderzocht. Nahuys behandelt in zijn artikel in de RBN die tot dan toe onbekende muntjes.

Het gaat om penningen, die in Utrecht zijn geslagen tijdens een sede vacante binnen het Utrechtse bisdom. In een sede-vacante periode is in de loop van procedure ter opvolging van de gewezen bisschop de bisschoppelijke zetel tijdelijk onbezet. In die periode wordt er niet op naam van de bisschop als verantwoordelijk muntheer gemunt, die rol kan dan door een van de kapittelen binnen het bisdom worden overgenomen.[4] Bij gebrek aan een bisschop wordt op een onder verantwoordelijkheid van een kapittel geslagen muntje veelal naar de patroon van het bisdom verwezen. Zoals men weet is in het Utrechtse bisdom Sint Maarten, bisschop van Tours (370/1-397) de patroonheilige.

Deze in Utrecht geslagen sede vacante-penningen zijn niet beschreven in "*De munten der bisschoppen, van de heerlijkheid en de stad Utrecht, van de vroegste tijden tot aan de Pacificatie van Gend*" van Van der Chijs – hierna: Van der Chijs, Utrecht –, dat net één jaar voor Nahuys' publicatie, in 1859, was verschenen. Ze waren Van der Chijs bij het schrijven van zijn handboek dus niet bekend. Dat wil zeggen: Van der Chijs kende het omschrift, waardoor deze muntjes als sede vacante-penningen dienen te worden gekwalificeerd, niet. Het type was hem wel bekend. Dat komt overeen met de door Van der Chijs beschreven in Utrecht geslagen penningen onder bisschop Wilbrand van Oldenburg (1227-1233).

Wat sede vacante-muntjes uit het Utrechtse betreft: Van der Chijs kende wel een sede vacante-penning en een halve penning op naam van de patroonheilige Maarten. Deze munten zijn evenwel niet in Utrecht, maar in Deventer onder verantwoordelijkheid van het plaatselijk kapittel geslagen. Het blijkt dat Van der Chijs heeft geaarzeld bij de datering van de in Deventer geslagen sede vacante-munten[5].

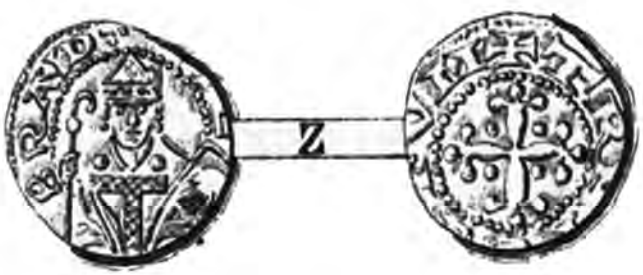
Naar later blijkt is bij de Utrechtse sede vacante-penning een vergelijkbare aarzeling te constateren.

Of Nahuys de eerste is geweest die in Utrecht geslagen sede vacante-penningen heeft gesignaleerd is niet met zekerheid te zeggen. Nahuys blijkt niet de enige die over de vondst Beekbergen heeft gepubliceerd. Uit hetzelfde jaar 1860 is nog een publicatie bekend. Bovendien heeft Van der Chijs zich, vermoedelijk ook in 1860, over de muntvondst uitgelaten.

Zeker is wel dat Nahuys de eerste was die deze penningen niet alleen in twee varianten heeft beschreven, maar ook heeft laten afbeelden. De afbeeldingen zijn nog in tekening en niet in foto; de fotografietechniek was in 1860 nog niet zo ontwikkeld dat die goede resultaten leverde. Ik voeg eraan toe dat ook nu nog voor kleine, bijna onooglijke muntjes een nauwkeurige tekening vaak boven een foto te prefereren is.

Hoe heeft Nahuys de Utrechtse sede vacante-penningen onder ogen gekregen, waardoor hij ze kon laten natekenen en afbeelden?

Vermeld is al dat Goedbloed Nahuys in de gelegenheid heeft gesteld elf muntjes uit de vondst Beekbergen te bestuderen. Vijf daarvan zijn in het

Penning Wilbrand Utrecht Vander Chijs pl VII.1 [vergroot]

bisdom Utrecht geslagen en dientengevolge voor dit onderzoek van belang. Van die vijf zijn er vier sede vacante-penningen, die alle vier door Goedbloed aan het huidige Centraal Museum zijn geschonken. Twee van deze penningen zijn in Deventer geslagen, de overige twee zijn de tot dan toe onbekende sede vacante-penningen die in Utrecht zijn aangemunt.[6]

Nahuys beschrijft deze Utrechtse sede vacante-penningen aldus:

"No 9. Denier. M...NVS (Martinus). Buste d'évêque, tenant dans la main droite une crosse. Rev. TRAIE... (TRAIECTUM). Croix cantonnée de globules. (Voy. fig. 1.)

No 10. Denier. M...IN' . Mème buste. Rev. ...EC... (Traiectum). Croix cantonnée de globules. (Voy. fig. 2.)"

Zie bijgaande tekeningen uit de RBN (1860). Ik merk voor de volledigheid op dat het kommaatje (') achter IN bij No 10 een afkortingsteken voor de uitgang VS is en dat Nahuys geen gewichten vermeldt.

Bij deze kleine, bijna onooglijke muntjes is het van groot belang meer dan één exemplaar in ogenschouw te kunnen nemen. De muntjes bevatten geen van alle het volledige muntbeeld en ook het omschrift is slechts gedeeltelijk leesbaar.

In de beeldenaar lijkt het enige verschil met de Utrechtse penningen van Wilbrand daaruit te bestaan dat bisschop Wilbrand wél en de heilige Maarten geen boek in de linkerhand houdt. Vergelijking van een aantal van deze Utrechtse sede vacante penningen heeft evenwel anders uitgewezen, zoals later zal blijken.

Dat men verschillende exemplaren nodig heeft om tot een volledig muntbeeld te komen, zou nog wel eens kunnen verklaren dat Van der Chijs de Utrechtse sede vacante-muntjes niet heeft opgemerkt. Ze zijn immers van hetzelfde type als de onder bisschop Wilbrand geslagen penningen, alleen het omschrift is afwijkend.

Gelukkig zijn er inmiddels verscheidene exemplaren van de Utrechtse sede vacante-penning bekend: bij het Koninklijk Penning Kabinet (KPK) berusten twee exemplaren en in de collectie van het Centraal Museum te Utrecht zelfs zeven.

L'ÉVÊCHÉ D'UTRECHT,

DU TREIZIÈME SIÈCLE,

PROVENANT D'UNE TROUVAILLE FAITE A BEEKBERGEN.

Tekeningen uit RBN (1860) [vergroot] en exemplaar zelf op ware grootte

De vondst Beekbergen in De Algemeene Konst- en Letterbode (1860)

Er is niet alleen in de RBN van 1860 over de muntvondst Beekbergen geschreven.

In jaargang 1860 van *De Algemeene Konst- en Letterbode* wordt onder het kopje: "Berigten. Nederland. Middeleeuwsche munten, te Beekbergen gevonden" van de vondst verhaald. In aanmerking genomen dat het periodiek niet in numismatiek was gespecialiseerd, is de beschrijving van de vondst zelfs opvallend uitvoerig.[7]

Een deel van de beschrijving, waarin sprake is van een tot dan toe onbekende munt, citeer ik hier:

"1^{e} uit denariën of zilveren penningen van den Utrechtschen bisschop Willebrand van Oldenburg, die van 1226-1236 regeerde. Het merendeel is in Utrecht, doch ook enige zijn in Deventer geslagen. Verder 2^{e} uit muntjes geslagen toen de bisschoppelijke stoel van 1226-1228 (wanneer Otto III of Otto van Holland tot opvolger van Willebrand gekozen werd) ledig stond en door de kapittelen munt geslagen werd. Deze muntjes dragen de beeltenis van den heiligen Maarten, den patroon der Utrechtsche kerk, en zijn zoowel te Deventer als te Utrecht geslagen geworden. Van de laatste was niet één exemplaar meer bekend tijdens de uitgave van het muntwerk van professor van der Chijs."

Goedbloed wordt weer geprezen voor zijn tussenkomst; er is aan toegevoegd, dat hij de beleefdheid heeft gehad enige exemplaren aan het "munt- en penningkabinet onzer hoogeschool" ten geschenke aan te bieden. Van der Chijs was in die tijd "hoogleeraar-directeur van het munt- en penningkabinet der Leidsche hoogeschool", zoals het titelblad van Van der Chijs, Utrecht ook aangeeft.

Dossier vondst Beekbergen bij KPK

Het bericht in de Algemeene Konst- en Letterbode van 1860 is te vinden in het door het KPK aangelegde dossier over de vondst Beekbergen. Het dossier is bijzonder dun; in zoverre is de eerder aangehaalde opmerking van Van Gelder volkomen terecht.

Het dossier bevat naast het al genoemde bericht uit 1860 een ongedateerde, maar hoogstwaarschijnlijk ook uit 1860 stammende notitie van de hand van Van der Chijs dat maar één kantje beslaat. De notitie mag dan kort zijn; er staat veel belangwekkends in.

Van der Chijs geeft aan dat hij "na langdurige voorafgaande briefwisseling" en de nodige porto-kosten gemaakt te hebben ("40 cents port") van de heer

Sede vacante-penning Utrecht Ø 10,0 mm KPK AP 04033

Sede vacante-penning Utrecht Ø 10,1 mm KPK AP 04034

C. A. Goedbloed, "plattelandsheelmeester te Beekbergen" uit de vondst Beekbergen van maart 1860 op 19 april 1860 23 muntjes ten geschenke heeft gekregen.

Ik had nog nooit het handschrift van Van der Chijs onder ogen gehad, dat vond ik dus al bijzonder. In het kader van dit artikel zijn zeven door Van der Chijs in bedoelde notitie beschreven muntjes van belang; met name de laatste vier. Ik citeer:

"Twee *sede vacante* munten (deniers) van Utrecht, te *Deventer*, waarschijnlijk van 1226 – 1228 geslagen. Zie mijne *Munten van Utrecht* pl. VIII No 1.

Een halve do [=dito] aldaar pl. VIII No 2.

Vier dito geheele deniers te *Utrecht* geslagen, hebbende op de vz. de beeldtenis van den heiligen Martinus met denzelfden mijter op het hoofd als [bij?] Bisschop Willebrand voorkomt. *Tweederlei* stempel met MARTIN' en MARTINVS".

Uiteraard noemt Van der Chijs bij de laatste vier, in Utrecht geslagen, muntjes van hetzelfde type geen vindplaats in zijn Van der Chijs, Utrecht. Ze waren hem in 1859, bij het verschijnen van dat muntboek, nog niet bekend.

Verder verdient het de aandacht dat Van der Chijs evenals Nahuys twee varianten in het omschrift vaststelt: Martinus voluit danwel afgekort tot Martin'.

Sede vacante-penning Utrecht Vz. Ø 11,0 mm CMU 4013 (1936 oud)

Sede vacante-penning Utrecht Ø 10,4 mm CMU 4012 (1937 oud)

Er is nog te reconstrueren wat er vervolgens met deze vier muntjes is gebeurd. De muntcollectie van de "Leidsche Hoogeschool" is uiteindelijk bij het KPK terecht gekomen. De collectie is daar als afzonderlijke collectie onder de afkorting AP (Academisch Penningkabinet) beschreven. In de collectie van het AP blijken zich twee van dergelijke muntjes te bevinden.[8]

Ook is vast te stellen dat Van der Chijs zelf twee exemplaren bezat. Dat laatste is bekend dankzij de veilingcatalogus van Bom uit 1870. Bom heeft in dat jaar de privé-verzameling van Van der Chijs geveild.[9]

Deze vier door Goedbloed aan Van der Chijs geschonken muntjes lijken aldus getraceerd.

Catalogus Centraal Museum Utrecht (1928)

Vermeld is dat Goedbloed vier, in het Utrechtse geslagen, exemplaren uit de vondst Beekbergen aan de voorloper van het Centraal Museum heeft geschonken. Daaronder bevonden zich de twee in Utrecht geslagen sede vacante-penningen die door Nahuys zijn beschreven én afgebeeld. Mij is de mogelijkheid geboden de uitgebreide collectie bisschoppelijke munten die het Centraal Museum bezit, te bestuderen. Die collectie mag zonder overdrijving uitgebreid genoemd worden: maar liefst zeven exemplaren van "onze" Utrechtse sede vacante-penning maken er deel van uit, vier met het omschrift voluit (Martinus) en drie met de afgekorte versie (Martin').

De beide hierboven door Nahuys beschreven en afgebeelde in Utrecht geslagen sede vacante-penningen blijken zo nauwkeurig naar het origineel te zijn getekend dat ik ze in de collectie van het Centraal Museum heb kunnen terugvinden.

In 1928 is voor het laatst een catalogus van de gehele collectie opgesteld. Het daarin onder inventarisnummer 1936 beschreven exemplaar komt exact overeen met het door Nahuys onder fig. 1. afgebeelde en als No. 9 genummerde muntje; het exemplaar onder inventarisnummer 1937 met het onder fig. 2. en als No. 10 genummerde muntje. Zie bijgaande foto's.

Zowel inventarisnummer 1936 als 1937 blijkt precies 0,60 gram te wegen.

Bij bestudering van de collectie van het Centraal Museum is mij ook gebleken dat op twee van de zeven exemplaren het door de heilige Maarten in de linkerhand gehouden boek zichtbaar is.[10]. Hetzelfde geldt voor één van beide hierboven afgebeelde exemplaren uit de collectie AP. Op een enige jaren

geleden bij Laurens Schulman geveild exemplaar is niet alleen het boek, maar zelfs ook de linkerhand heel duidelijk te zien.[11]

Is al met al wel vastgesteld hoe de volledige beeldenaar van "ons" muntje eruit ziet, veel minder zeker is wanneer dat muntje geslagen is.

Datering van de in Utrecht geslagen sede vacante-penning

Men zou hopen dat een muntvondst uitsluitsel zou kunnen geven. Het moet dan om een vondst gaan die deze Utrechtse sede vacante-penningen bevat en een voor deze muntjes relevante sluitdatum heeft. Helaas is, zoals gezegd, de vondst Beekbergen te fragmentarisch bekend om de sluitdatum goed te kunnen vaststellen. Er zijn naar mijn weten geen andere vondsten in Nederland gedaan die aan beide vereisten voldoen.

Uit België is een vondst bekend die uit maar liefst meer dan 145.000 kleine muntjes bestond, waarvan 80.000 uit Engeland afkomstig. De sluitdatum daarvan is op 1267 vastgesteld. Het is wel een vondst van enorme omvang, maar slechts 19 stuks zijn uit het Utrechtse afkomstig, geen van die 19 is als de in Utrecht geslagen sede vacante-penning geïdentificeerd.[12]

Nu de Utrechtse sede vacante-penningen niet langs een deze weg te dateren zijn, moet men langs een andere weg tot een datering komen. Het is opvallend hoeveel verschillende wegen in de hieronder te bespreken publicaties zijn bewandeld.

Achtereenvolgens komen de reeds genoemde publicaties aan de orde: de RBN (1860), de Algemeene Konst- en Letterbode (1860) en de Catalogus van het Centraal Museum (1928). Tot slot wijs ik op een nog niet genoemde publicatie: *"Les monnaies des évêques et de la ville d'Utrecht"* van De Mey.[13] Op grond van de overeenkomst in beeldenaar neigt Nahuys in RBN (1860) er in eerste instantie toe de muntjes aan de periode volgend op die van bisschop Wilbrand (1227-1233) toe te schrijven. Hij zegt en ik citeer weer:

"Le type de ces deux deniers a tant de rapport avec celui des monnaies de Willebrand d'Oldenbourg, qu'on serait presque tenté de les attribuer à l'époque qui suivit la mort de cet évêque. Cependant dans l'histoire nous ne trouvons fait aucune mention d'une vacance du siège, après le décès de Willebrand, à qui succéda immédiatement Otton III...". En verderop: "Je suis plus disposé à croire que ses pièces appartiennent également à l'époque de la vacance du siège épiscopal, de 1226 à 1228. Celles-ci, frappées à Utrecht, celles au type à la palme à Deventer."

Kortom: Nahuys opteert uiteindelijk voor 1226-1228; de sede vacante-periode tussen Otto II en Wilbrand, met andere woorden: vóór Wilbrand. Hij voelt zich daartoe gedwongen, omdat hij na Wilbrand, tussen Wilbrand en zijn opvolger Otto III in, geen sede vacante-periode kan aanwijzen.

In het algemeen oefent een kapittel slechts korte tijd de normaliter aan de bisschop toekomende macht uit. Het is immers niet de bedoeling dat de bisschoppelijke zetel lang onbezet blijft. Een sede vacante-penning wordt dan ook gewoonlijk slechts korte tijd aangemunt. Het lijkt me bovendien dat die macht niet alleen een tijdelijk, maar ook een behoudend karakter heeft. Ik stel me voor dat het kapittel als een soort van demissionair kabinet alleen lopende zaken behartigt. Het zal niet de bedoeling zijn dat er nieuw beleid wordt ontwikkeld, ook niet in de muntslag.

Het bevreemdt dan wel dat in ons geval in de sede vacante-periode vóór bisschop Wilbrand het kapittel voor een nieuwe beeldenaar zou hebben gekozen, en dat het bepalende element in die nieuwe beeldenaar een mijter is,

terwijl het omschrift alleen maar naar Sint Maarten verwijst. Evenmin is het waarschijnlijk dat de opvolgende bisschop Wilbrand het maar korte tijd geslagen type zou hebben gehandhaafd met als enige verschil dat voortaan diens naam in het omschrift wordt vermeld.

Men zou ook in dit geval eerder andersom verwachten, namelijk dat de beeldenaar van de Utrechtse penning van Wilbrand het voorbeeld voor de sede vacante-penning was. Men moet dan wel een sede vacante-periode na Wilbrand kunnen aanwijzen.

De Algemeene Konst- en Letterbode (1860) geeft voor de Utrechtse sede vacante-penning als datering: een sede vacante tussen Wilbrand van Oldenburg en Otto III (1226-1228), met andere woorden, eenzelfde datering als waartoe Nahuys besloot, maar dan wel nà Wilbrand. Dat laatste moet evenwel onjuist zijn. Wilbrand was bisschop van 1227-1233 en Otto III van 1234 tot in 1249.

In de Catalogus van het Centraal Museum wordt de Utrechtse sede vacante-penning aan Otto III toegeschreven met als regeringsjaren 1233-1249. De Catalogus merkt daarbij op: "Het borstbeeld van dit en de zes volgende muntjes is nog hetzelfde dat op de munten van Bisschop Willebrand voorkomt."

Het door Nahuys aangevoerde bezwaar van het ontbreken van een sede vacante-periode na het overlijden van Wilbrand ondervangt de Catalogus door het muntje aan Otto III toe te schrijven, maar dan in de periode waarin hij nog geen bisschop, maar slechts elect was (1233-1245). Een bezwaar tegen deze opvatting is dat men dan toch wel de naam van Otto in het omschrift mag verwachten.

Tot slot sta ik stil bij de oplossing die *"Les monnaies des évêques et de la ville d'Utrecht biedt"*. De Mey, die de Utrechtse sede vacante-muntjes heeft opgenomen met een verwijzing naar Nahuys' artikel, komt, evenals het Centraal Museum, tot een datering tussen 1233-1234. Maar zijn redenering is anders. Hij veronderstelt een sede vacante ("siège vacant") in de periode 1233-1234.

In Strubbe-Voet, het standaardwerk omtrent chronologie in de Nederlanden staat vermeld dat Wilbrand op 26 of 27 juli 1233 is gestorven.[14] Verder wordt aangegeven dat Otto III van Holland pas op 1 februari 1234 als nieuwe bisschop wordt vermeld en dat diens kerkelijke wijding tot bisschop evenwel pas op zijn vroegst plaats vindt op 22 december 1244 en wellicht nog later, op 24 juni 1245.

Deze informatie uit Strubbe-Voet biedt de mogelijkheid aan de Utrechtse sede vacante-penning een datering tussen 1233 en 1234 te geven. De opvatting van de samensteller van de catalogus van het Centraal Museum dat deze penning zoveel lijkt op de Utrechtse penning van bisschop Wilbrand en dat deze penning chronologisch op het voorbeeld van Wilbrand volgt, val ik bij. Ik geloof evenwel niet in de veronderstelling van het Centraal Museum als zou de penning zijn geslagen in de periode waarin de opvolgende Otto III nog slechts elect en geen bisschop was. Dan zou diens naam in het omschrift zijn vermeld, lijkt me. Bovendien is aan de veronderstelling van het Centraal Museum geen behoefte, nu er blijkens de gegevens in Strubbe-Voet tussen de dood van bisschop Wilbrand eind juli 1233 en de eerste vermelding van zijn opvolger Otto III in februari 1234 wel degelijk een sede vacante-periode is geweest.

De Mey heeft, denk ik, gelijk.

Ik heb vele malen met de heer J.J. [Jan] Grolle over verschillende munten van gedachten gewisseld, vooral omtrent de datering. In dit geval was het uiteraard onmogelijk.

Met een persoonlijke noot eindig ik en daartoe citeer ik nog éénmaal, een regel uit een "Sintermaarten"-versje van mijn jeugd:

"Hier woont een rijk man, die veel geven kan".

Ik hoop dat Jan Grolle zijn rijkdom aan kennis wil blijven etaleren. Op dit moment kan ik hem slechts bedanken voor de jarenlange aangename gedachtewisseling. ■

Mijn dank gaat uit naar de heer B. J. van der Veen, verbonden aan het KPK en naar de heer R.E. de Bruin, verbonden aan het Centraal Museum te Utrecht.

NOTEN:

1 H. Enno van Gelder: *De koninklijke munt te Nijmegen tot 1248*; in: Het Valkhof te Nijmegen, Nijmegen 1980. Het artikel is ook voor de muntslag van de Utrechtse bisschoppen van belang omdat Van Gelder – bij wijze van noot – terloops enkele door Van der Chijs, Utrecht beschreven muntjes een andere toewijzing geeft. Zie noot 4. De door Van Gelder bedoelde publicatie is te vinden in de Revue de la Numismatique Belge, 3e série, 7 (1860) pagina's 172 –177. Revue de la Numismatique Belge (1842-1874), vanaf 1875 tot heden Revue Belge de la Numismatique, hierna af te korten als RBN. De auteur van de publicatie was de in Utrecht woonachtige numismaat graaf M.Th.C.F. N. Nahuys, schrijver van ondermeer Histoire numismatique du Royaume de Hollande sous le règne de S.M. Louis-Napoléon, Roi de Hollande ..., Amsterdam, 1858.

2 Hoe de financiële afwikkeling is gegaan vermeldt de historie niet. In het Burgerlijk Wetboek van 1838 was een artikel over schatvinding (artikel 2: 642) opgenomen. Inhoud daarvan: de in eigen grond gevonden schat komt de vinder/eigenaar toe; in geval de schat in andermans grond gevonden is, is de ene helft voor de vinder en de andere helft voor de grondeigenaar. Deze regeling is ook in het thans geldende BW opgenomen (artikel 5:13).

3 Onder wie De Voogt. Zie RBN (1876) 141: "Il y a quelques années, on a trouvé plusieurs de ces pièces à Beekbergen (Revue Belge, 1860, p. 172). Quelques-uns de mes exemplaires proviennent de ce dépôt." In dat artikel beschrijft De Voogt, evenals Van Gelder zoveel later, muntjes uit de koninklijke munt te Nijmegen tot 1248.

4 Het college van kanunniken wordt kapittel genoemd. Als de bisschopszetel vacant is gaat het bestuur van het bisdom over op het kapittel en komen de aan de bisschop toekomende rechten, zoals het muntrecht, aan het kapittel toe.

5 Van der Chijs, Utrecht, plaat VIII. 1 en 2 onder Sede Vacante: In Deventer geslagen sede vacante-penning en halve penning op naam van S Martinus (Sint Maarten). In de tekst, pagina 76 veronderstelt Van der Chijs eerst een datering van 1226-1228, later neigt hij naar 1267. Maar zelfs 1216/7 (toen bisschop Otto II op kruistocht was) vindt hij een optie. Verschillende malen komen deze Deventer penningen op naam van Sint Maarten (Van der Chijs, onder Sede Vacante, plaat VIII. 1 en 2; zie boven) in de aangehaalde artikelen ter sprake. Daarom ga ik hierbij wat uitgebreider in op deze muntjes. De redenatie van dit artikel volgend, moge duidelijk zijn dat zij niet uit dezelfde sede vacante-periode kunnen dateren als de Utrechtse, die onderwerp van dit artikel zijn. Ook op de Deventer sede vacante-penningen wordt naar de patroonheilige Sint Maarten verwezen. In zoverre verschillen ze niet van de Utrechtse sede vacante-penningen. Maar de beeldenaar van de Deventer penningen op naam van Sint Maarten sluit helemaal niet aan bij de beeldenaar van de Deventer penningen op naam van Wilbrand (Van der Chijs, onder Wilbrand, plaat VIII. 4). De beeldenaar sluit daarentegen wel aan bij door Van der Chijs aan Otto II (1215-1226) toegeschreven in Deventer geslagen penning met als omschrift OTO (Van der Chijs, onder Otto II, plaat VIII. 2). De in dit artikel opgezette redenatie zou ertoe moeten leiden dat ze, afgaande op de verwantschap in de beeldenaar, dateren uit een korte tijdsspanne direct na Otto II. Dat zou een logische datering zijn. Het geval wil echter, dat Van Gelder in zijn in noot 1 genoemde artikel over de Koninklijke Munt te Nijmegen terloops - in noot 10 van dat artikel – stelt dat de door Van der Chijs, onder Otto II, plaat VIII. 2 afgebeelde penning uit Deventer door hem ten onrechte aan Otto II is toegeschreven. Volgens Van Gelder is dat muntje aan Otto III toe te schrijven, evenals de bij Van der Chijs onder Sede Vacante, plaat VIII. 1 en 2 afgebeelde Deventer sede vacante-penning en bijbehorende halve penning. Helaas ontbreekt de argumentatie. Indien we de datering van Van Gelder volgen zou, naar analogie van de redenatie die in dit artikel is opgezet, de datering van de Deventer sede vacante-penningen opschuiven naar een sede vacante-periode na Otto III (1234-1249). Voorwaarde voor die datering is dan wel dat zich zo'n sede vacante-periode heeft voorgedaan. Volgens Strubbe-Voet (zie noot 14) is Otto III op zijn laatst op 3 april 1249 gestorven; de kanunniken kozen vervolgens Gosewinus van Randerath als bisschop, hetgeen door Hendrik van Vianden – naar achteraf zou blijken met succes – werd betwist. In die tussenliggende periode in 1249 zouden de Deventer penning en halve penning op naam van Martinus geslagen kunnen zijn.

6 Zie noot 5.

7 Op pagina 145. Het bericht is ondertekend met de voor mij onbekende aanduiding L. Ct. Betekent het wellicht gewoon Leidse Courant?

Opvallend is dat in het stuk sprake is van "onzer hoogeschool". De bron is dus Leids. Misschien Van der Chijs zelf ?

8 Bij het KPK geregistreerd onder Inventarisnummer AP 04033 (0,56 g), respectievelijk AP 04034 (0,65 g). Bij AP 04033 is op de vz slechts MAR leesbaar, bij AP 04034 NVS; van de laatste valt dus vast te stellen dat het de variant met MARTINVS voluit betreft; bij de eerste is onduidelijk om welke variant het gaat.

9 Vente Publique G. Theod. Bom, Rue du Kalverstraat, E 10, Amsterdam, gehouden op 10 en 11 juni 1870, lotnummer 1996: 1226 –1228. Sede vacante. Denier au St. Martin, frappé à Utrecht. 2 pièces. Revue de la Num. Belge, 3e S. T. IV [=1860], p. 172. Nahuys' artikel wordt dus als referentie voor die twee muntjes gebruikt. Opbrengst, samen met lotnummer 1995 (2 in Deventer geslagen sede vacante-penningen): 50 cent.

10 Centraal Museum Utrecht, *Catalogus van het historisch museum der stad*, Utrecht 1928. In 1928 waren de inventarisnummers: 1933 tot en met 1939. In alle 7 gevallen wordt erbij vermeld: Vgl. [en niet: Zie] Van der Chijs, blz. 75. Pl. VIII, No. 1. Willebrand en Pl. No. 1, Sede Vacante. Bij nr. 1933 staat bovendien vermeld: "Het borstbeeld van dit en de zes volgende muntjes is nog hetzelfde dat op de munten van Bisschop Willebrand voorkomt." In de jaren 70 is een kaartsysteem van de collectie opgezet. Daarbij zijn de munten van nieuwe inventarisnummers voorzien. De in 1928 gehanteerde nummers 1933-1939 stemmen overeen met de nummers: 4010 – 4016, maar dan in omgekeerde volgorde [om het eenvoudig te maken]. De munten (en penningen) zijn in 1928 door de toenmalige directeur, van het Centraal Museum de heer W.C. Schuylenburg, zelf beschreven. Het muntje onder Inventarisnummer 1936 heeft thans inventarisnummer 4013; het muntje onder Inventarisnummer 1937 is thans 4012. De in de catalogus bij de nummers 4012 en 4013 aangegeven herkomst: Bruikleen van Provinciaal Utrechts Genootschap sinds 1851 moet dan onjuist zijn.

11 Veiling Laurens Schulman 17 (november 1996), nummer 411 [afgebeeld]: "Sede vacante 1226-1228 of 1267. Denier of penning z.j. Utrecht. Gemijterd borstbeeld met staf en boek van voren [S M]AR[TINVS]. Kz. Kort kruis, punten dicht in de hoeken, bolletjes op de uiteinden [TRA]IEC[TVM]." Als literatuurverwijzing staat vermeld: "vdCh. –. Onbekend?". De gegeven datering stemt overeen met de door Van der Chijs gesuggereerde datering van de niet in Utrecht, maar in Deventer geslagen sede vacante-penningen. Van der Chijs, Utrecht, p. 76. Zie noot 5.

12 Vondst Brussel, Stormstraat/ Rue d' Assaut 1908, A. Haeck, *Middeleeuwse muntschatten gevonden in België* (750-143), Brussel 1996, p.116, RBN (1910) 252 – 280.

13 J.R. de Mey, *Les monnaies des évêques, de la ville d'Utrecht et de la seigneurie d'Utrecht (937 - 1581)*, Wemmel 1991. Hij deelt ook de Deventer sede vacante-muntjes bij de sede vacante-periode 1233-1234 in. Dat lijkt niet juist. Zie noot 5.

14 E.I. Strubbe, L. Voet, *De chronologie van de Middeleeuwen en de Moderne Tijden in de Nederlanden*, Antwerpen/Amsterdam 1960.
Ook in Van Gelders Nederlandse Munten, 8e druk, Utrecht 2002, p. 218, eindigt Wilbrand als bisschop in 1233 en begint Otto III in 12[7 is uiteraard een drukfout]34.

Onbeschrijflijk is het genoegen

De portretdukaat van Willem I

MARCEL
VAN DER BEEK

Reeds enkele dagen nadat de Franse troepen in 1813 Utrecht hadden verlaten werden de eerste besprekingen gevoerd over de toekomst van het Nederlandse muntwezen. De voormalige Commissaire Impérial près de la Monnaie d'Utrecht W.A.A. Poelman was op 30 november 1813, daags na het vertrek van de Fransen, aangesteld als Inspecteur-Generaal van de Munt. Op 2 december berichtte hij dat het munthuis geheel operabel was en twee dagen later voerde hij met de Commissaris-Generaal voor de Zaken der Financiën E. Canneman zijn eerste gesprek over het muntwezen. Ook G.J.L. Du Marchie Sarvaas, die het Franse munthuis in Utrecht had geleid en enkele maanden later als eerste Nederlandse muntmeester zou worden aangesteld, was hierbij betrokken. Het is niet bekend welke onderwerpen ter sprake zijn gekomen, maar men kan zich er wel een voorstelling van maken.

Wat de binnenlandse circulatie betreft waren er weinig urgente problemen, afgezien van het vaststellen van een wettelijke koers voor de muntstukken die de geallieerde legers meebrachten. In ons land circuleerden nog steeds dezelfde muntstukken als in de laatste dagen van de Republiek. De Fransen hadden dan wel officieel de franc als munteenheid ingevoerd, maar daarnaast mocht het provinciale geld in gebruik blijven tegen een door Frankrijk vastgestelde koers in francs en centimes. Er zijn geen aanwijzingen dat de franc ooit in beduidende aantallen in ons land heeft gecirculeerd.

Voorheen waren naast munten voor binnenlands gebruik altijd grote hoeveelheden muntstukken voor handelsdoeleinden geproduceerd. Voor de koopvaart op Oost-Indië en de rest van Azië werden ducatons vervaardigd. De handel op Indië was door de oorlogsomstandigheden al geruime tijd lamgelegd en de Aziatische bezittingen waren voorlopig nog in Engelse handen. Aan ducatons zou de eerste tijd nog geen behoefte bestaan.

Anders lagen de zaken bij de handel op het andere grote Nederlandse handelsgebied, het Oostzeegebied. Men verwachtte dat de inkoop van vooral granen uit de Baltische landen en Rusland spoedig weer zou opleven. Voor dit handelsgebied waren in ons

Willem I als Souverein Vorst, gravure door W. van Senis (proefdruk), detail. De vroege portretten van Willem I missen nog volkomen de heroïsche uitstraling die door Michaut in het muntbeeld werd gelegd

land steeds gouden en zilveren dukaten geslagen. In Rusland eindigden de zilveren dukaten uiteindelijk als grondstof voor de aanmunting van roebels in St. Petersburg; de gouden dukaten bleven in Rusland in omloop en zijn daar vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw zelfs in grote aantallen geïmiteerd.

Onder Koning Lodewijk Napoleon was voor beide muntsoorten een nieuw type ingevoerd waarop het portret van de koning prijkte. De Nederlandse kooplieden hadden gevreesd dat dit ten koste zou gaan van het algemene vertrouwen in deze muntsoorten, die al meer dan een eeuw dezelfde beeldenaar hadden gehad. Na de Franse tijd zou blijken dat de zilveren dukaat inderdaad zijn positie had verloren. Hij werd niet meer als bijna de enige muntsoort op de tollen van de Sont aangenomen en ook in de koophandel was zijn plaats door andere muntsoorten als de piaster ingenomen. Hoewel het aannemelijk lijkt dat de stagnatie van de Nederlandse handel door het Continentale Systeem andere muntsoorten een kans had gegeven de rijksdaalder te verdringen, werd dit verschijnsel algemeen door de typewisseling onder de Koning van Holland verklaard.

De muntsoorten waaraan na het vertrek van de Fransen met de meeste spoed behoefte was waren dus gouden en zilveren dukaten. Daarbij speelde tevens een rol dat de Russische legers in ons land (Utrecht werd door de kozakken bevrijd!) voor hun soldijbetalingen op zoek waren naar muntsoorten die bij de militairen bekend waren en die zij zonder wisselproblemen mee naar huis konden nemen. Hier lag een afzetgebied voor gouden dukaten open.

Utrecht, dukaat 1807, met de oude beeldenaar (vergroot)

Mr. L.W.A. Besier heeft de Nederlandse muntslag tussen 1813 en 1887 beschreven in een bijlage van het Algemeen Verslag van het Munt-Collegie over 1887.[1] Besier was lid van dit Collegie, dat in 1851 het Collegie van Raden en Generaalmeesteren der Munt had opgevolgd als toezichthouder over het muntbedrijf en adviseur in alle muntzaken.[2] Als zodanig blijkt Besier in zijn geschiedschrijving niet geheel onpartijdig te zijn geweest. Zo komt uit zijn verhaal in het geheel niet naar voren dat bij de totstandkoming van de drie eerste grote Nederlandse muntwetten volkomen aan het oordeel van de Generaalmeesters is voorbijgegaan. De muntwet van 1816 werd immers geheel opgesteld door de Amsterdamse hoogleraar Van Swinden; bij die van 1839 is tegen het advies van het Collegie in naar een zilveren standaard toegewerkt, terwijl de muntwet van 1847

Koninkrijk Holland, dukaat 1810, met het borstbeeld van "den dwazen Louis"

worden vervaardigd. Hoe juist deze beslissing was blijkt volgens Besier uit een brief die de Inspecteur-Generaal van het Muntwezen W.A.A. Poelman op 17 januari 1814 aan Commissaris-Generaal Canneman richtte en waaruit hij het volgende fragment citeert: "*Onbeschrijflijk is het genoegen, dat de decisie van Z.K.H. omtrent de negotiepenningen op de munt albier heeft verspreid, en daarmede is dan ook aan de algemeene wensch der speciehandelaren in de Commercie voldaan.*" Hierop laat hij nog een citaat volgen uit het schrijven van Canneman waarop Poelman antwoordde: "*Ik heb aan onzen beminnelijken Souverein voorgelegd de teekeningen van de gouden en zilveren dukaat, en die gelegenheid*

Nederland, dukaat 1814, "in alles als voor de komst des Konings"

voornamelijk op het Ministerie van Financiën tot stand lijkt te zijn gekomen in samenwerking met Inspecteur Essayeur Generaal Vrolik.

Ook de totstandkoming van de eerste Nederlandse dukaten is iets anders gelopen dan Besier heeft willen doen voorkomen. In zijn verhaal lijkt het nieuwe bestuur onmiddellijk afstand te hebben genomen van het idee om de vorst op de Nederlandse dukaat af te beelden en gelijk, tot vreugde van de Amsterdamse kooplieden, het oude provinciale muntbeeld in ere te hebben hersteld. Op 19 januari 1814 besloot Willem I namelijk dat de gouden en zilveren dukaten, ook wat beeldenaar betreft, weer geheel volgens de instructies van 1606, 1659 en 1699 dienden te

greep ik aan om over die materie uit te wijden, met dat gevolg dat Z.K.H. in den Cabinetsraad heeft genomen het besluit: dat de gouden en zilveren dukaat in alles zal zijn als voor de komst des Konings, ergo eene grondwettelijk herstelling. 's Konings beeltenis zal dus alleen op de standpenningen en niet op de negotiemunt komen. Gij ziet daaruit mijn vriend hoe verlicht Willem I denkt en handelt; al wat geëclaireerd denkt zal dit besluit als een nieuwe preuve van bescherming van den handel toejuichen. Welk een contrast met den dwazen Louis, die tegen alle remonstrantiën aan zijne tronie op deze Commerciemunt wilde doen plaatsen en voor wien le petit individu harnaché eene onaangenaame herinnering aan 's volks vorige vrijheid was".

Aan een ander fragment uit de eerstgenoemde brief van Poelman van 17 januari 1814 gaat Besier echter geheel voorbij: "*Aan den Medailleur Lageman heb ik reeds op gisteren order geven om zijn werk op 't beeltenis voor den dukaat te staken, dat nu mogelijk voor de halve gulden zal kunnen dienen, en ten eersten een stempel voor den geharnasten man op den dukaat te maken, terwijl ik dan over 't omschrift en den tegenzijde spoedig de orders van Z.K.H hoop te verstaan.*" Lageman antwoordde Poelman op 18 januari: "*Oogenblikkelijk heb ik het voorige bestelde werk gestaakt, en mij met het op nieuw opgegevene bezig gehouden*".

Het was aanvankelijk dus wel degelijk de bedoeling dat ook Willem I op de dukaat zou worden afgebeeld. Een officieel besluit hierover is tot dusverre niet teruggevonden, evenmin als een schriftelijke opdracht aan de Amsterdamse graveur Hendrik Lageman. Waarschijnlijk is een en ander ondershands door Poelman geregeld. Dat werkelijk aan een portretdukaat werd gewerkt zal verderop in dit artikel nog uit meerdere citaten blijken. In ieder geval staakte Lageman op 16 januari 1814 zijn werk aan het portretstempel en begon hij aan een dukatenstempel naar oud model.

Lageman moet rond de jaarwisseling 1813 / 1814 met de portretstempel begonnen zijn. In december 1813 assisteerde hij de stempelsnijders van de Waarborg van Gouden en Zilveren Werken bij de vervaardiging van de eerste Nederlandse keurmerken, een arbeid die eveneens onder toezicht stond van Inspecteur-Generaal Poelman. De Hoofdcontroleur van de Waarborg te Amsterdam L.N.E. Slicher meldt Poelman op 25 december 1813 hierover: "*Lageman is nog bezig en heeft nog geen bewijs van den uitslag van zijn arbeid gegeven. Hij scheen deezer dagen niet zeer te ambitionneren het maken van* [waarborg-] *stempels, als zijnde zijn vak niet.*" Twee dagen later blijkt de vervaardiging van muntstempels ter sprake te zijn gekomen. Op 27 december schrijft de Inspecteur van de Waarborg A. Kist (die evenals Slicher en Lageman in Amsterdam resideerde) aan Poelman: "*Lageman (...) heeft toegezegd overmorgen mij beiden de* [waarborg-] *stempels te zullen aanbieden. Hij is hiertoe geanimeert geworden op het vooruitzicht, dat hij ook de stempels voor de Munt zou maken, 't geen juist zijn werk is.*" Waarschijnlijk is Lageman direct na 29 december, toen de waarborgstempels gereed waren, met de portretdukaat begonnen.

Destijds verkeerde Poelman in de veronderstelling dat voor binnenlands gebruik een serie portretmunten zou worden ingevoerd die vergelijkbaar was met de muntreeks die voor Lodewijk Napoleon was ontworpen, met in zilver 1- en $^1/_2$-guldenstukken, een stuk van $2^1/_2$ dan wel van 3 gulden, en mogelijk in goud 10- en 20-guldenstukken. In zijn brief van 17 januari 1814 gaf hij aan dat het onafgewerkte dukatenstempel van Lageman (qua formaat) in aanmerking kwam om in de toekomst voor het $^1/_2$-guldenstuk te worden gebruikt. Dit was de enige maal dat Poelman deze mogelijkheid heeft geopperd. Besier vermeldt echter: "*Ook had men zich, reeds in 1814, onledig gehouden met*

De tekeningen gemaakt door C.H. Hodges als voorbeeld voor de stempel van de portret dukaat, december 1813. Collectie Het Nederlands Muntmuseum

de voorbereidende maatregelen om een muntslag van standpenningen met het beeld van den Vorst mogelijk te maken. Dezelfde reeds genoemde graveur LAGEMAN te Amsterdam leverde een matrijs van den stempel met het borstbeeld, waarvoor hij met f 600.- is beloond." Willens en wetens blijft Besier de portretdukaat ontkennen.

De ontwerpschetsen van Hodges

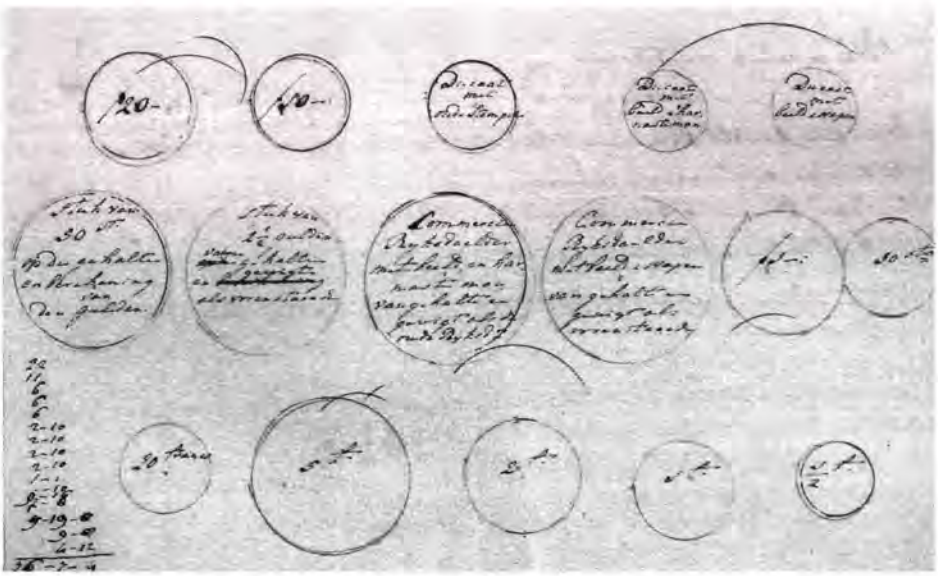
"*Teekeningen in potlood van de hand van C.H. HODGES*", gaat Besier verder, "*en verkleinde copieën daarvan door J. TEISSIER en PIENEMAN hebben hem daarbij tot model gediend. Deze stempels zijn echter enkel gebezigd voor het schroeven van strooipenningen bij de inhuldiging van Z.K.H. te Amsterdam.*" De genoemde tekeningen van Hodges zijn bewaard gebleven. De kunstenaar heeft voor dit werk 40 gulden ontvangen, terwijl Teissier en Pieneman met 5 gulden genoegen moesten nemen. De definitieve afrekening van deze bedragen met Poelman, die ze heeft uitbetaald uit een aan hem verleend voorschot, volgde pas in 1816. Bij deze afrekening wordt vermeld dat Hodges' schetsen waren vervaardigd "*ingevolge besluit van den voormaligen Heer Commissaris Generaal tot de zaken der Finantiën in dato 8 april 1814 N°4, voor het vervaardigen van twee tekeningen houdende afbeelding van Z.K.H. den Soevereinen Vorst van Nederland*". De datum 8 april 1814 heeft echter betrekking op Cannemans machtiging om de rekening te voldoen. De oorspronkelijke

rekening van Hodges, die hij op 15 april 1814 naar Poelman zond, is gedateerd op december 1813 toen er nog geen plannen bestonden om andere muntstukken te gaan slaan dan gouden en zilveren dukaten. De schetsen van Hodges moeten dus oorspronkelijk bedoeld zijn voor de portretdukaat en zullen Lageman tot voorbeeld hebben gediend. Op 19 januari 1814, enkele dagen na een mondelinge verklaring van Willem I over de beeldenaar van de dukaat die aan het officiële besluit voorafging, stuurde Hodges de schetsen naar Poelman. Hij vermeldde daarbij dat enige vertraging was opgetreden omdat de tekeningen "*voor eenige dagen*" zoek waren geweest. Blijkbaar heeft Lageman, zodra hij opdracht kreeg met de portretdukaat te stoppen en zich met de stempels voor een dukaat volgens de oude beeldenaar bezig te houden, de schetsen teruggegeven aan Hodges die ze op zijn beurt aan Poelman toezond.

Willem I wordt omgepraat

Uit de correspondentie tussen Poelman en Canneman valt op te maken hoe het idee van de portretdukaat aan zijn einde is gekomen. Hiervoor was het nodig dat Willem I op voorzichtige wijze werd duidelijk gemaakt dat de wens bestond om voor de handelsmunten het oude type te bewaren, terwijl de vorst nog in de verwachting verkeerde dat Lagemans dukatenstempel met zijn borstbeeld spoedig gereed zou zijn.

Op 14 januari 1814 richtte Poelman een brief aan Willem I waarin hij uitlegde waarom de vroegere Oranjes als stadhouder nooit in aanmerking waren gekomen om op de munten te worden afgebeeld, en hoe deze situatie door de overdracht van de soevereiniteit op 2 december 1813 gewijzigd was. "*Onze muntspecien*", besloot hij, "*zullen dus in 't vervolg met het Beeltenis van Neerlands Vorst worden vereerd.*" Hij verklaarde verheugd te zijn te mogen

Schets van het presentatietableau dat Willem I op 16 januari 1814 werd overlegd.
Op de eerste rij lagen gouden munten uit de periode van Lodewijk Napoleon (bijschriften: f 20-, f 10-:, Ducaat met oude stempel, Ducaat met beeld & harnaste man, Ducaat met beeld & wapen); op de tweede rij zilveren munten uit hetzelfde tijdvak (bijschriften: Stuk van 50 st. op den gehalte en berekening van den gulden, Stuk van f 2½ gulden van een gehalte en gewigt als voorstaande, Commercie Rijksdaalder met beeld en harnaste man van gehalte en gewigt als de oude Rijksdld , Commercie Rijksdaalder met beeld & wapen van gehalte en gewigt als vorenstaande, f 1-:, 10 stn); op de derde rij munten uit de periode van de inlijving bij Frankrijk (bijschriften: 20 francs, 5 f., 2 f., 1 f., ½ f.). N.B. Linksonder staat de prijs van de toegezonden muntstukken genoteerd.

meewerken aan de nieuwe munten "*waarvan het Beeldtenis aan Europa en Nederland tot in het laatste nageslagt den herstelling van de ware vrijheid en onafhankelijkheid der Batavieren zal herinneren.*"

Om de vorst een indruk te geven van de toestand van het muntwezen sloot Poelman een marokijnlederen presentatietableau bij waarin zich zestien muntstukken bevonden die onder Lodewijk Napoleon en tijdens de inlijving bij Frankrijk waren geslagen. Sommige van die muntsoorten hadden enkel als proef gediend, andere hadden werkelijk gecirculeerd. Bovendien ontving Willem I enkele tabellen waarin de aanmuntingen van de laatste tijd waren opgesomd en ook enkele ontwerptekeningen voor de gouden en zilveren dukaat. Deze laatste blijken te zijn vervaardigd door F.J. Baron van Heeckeren van Brandsenburg, die Poelman op 3 februari als assistent was toegewezen, twee maanden later als Waardijn bij de Munt zou worden aangesteld en bekend stond als een vaardig amateur-tekenaar en -schilder.

Twee dagen later toonde Canneman de collectie munten aan Willem I waarbij hij de nodige uitleg gaf. Op de gouden en zilveren dukaten ging hij wat dieper in, en legde de bezwaren uit die bij de Nederlandse kooplieden leefden tegen het afwijken van het traditionele uiterlijk van deze muntsoorten. Dezelfde dag nog bleek Cannemans boodschap te zijn overgekomen: tijdens de vergadering van de kabinetsraad verklaarde Willem I dat hij afzag van zijn recht om zijn portret op de handelsmunten te laten aanbrengen. Vertrouwelijk schreef Canneman aan Poelman: "*Met weinig woorden mijn vriend moet ik u melden dat ik heden morgen uw envoi aan Z.K.H. heb overhandigd met bijvoeging van al wat ter materie dienende was, en dat zulks* [.?. onleesbaar woord] *is aangenomen en met welgevallen aangehoord. Ook aan den Heere Van Heeckeren van Brandsenburg wil onze vorst hoogstdeszelfs genoegen betuigd hebben wegens de kiesche en wel uitgevoerde teekening. Ik heb vervolgens aan onzen beminnelijken souverein voorgelegd de tekeningen van de gouden en zilveren ducaat en die gelegenheid greep ik aan over die materie uit te wijden, met dat gevolg dat ZKH in den Cabinetsraad heeft genomen het besluit: Dat die goude en zilvere Ducaat in alles zal zijn als voor de komst des Konings* [Lodewijk Napoleon] *(...)*". De brief vervolgde met het fragment over 'den dwaze Louis' dat reeds in het begin van dit artikel werd geciteerd.

Hiermee was de portretdukaat afgedaan. Ondertussen was het portretstempel waar Lageman aan had gewerkt vrijwel gereed. De graveur is echter onmiddellijk aan zijn nieuwe opdracht begonnen. Op 30 januari 1814 berichtte hij de laatste tijd continu aan dukatenstempels te hebben gewerkt, "*van het tijdstip af dat UwEd mij het pourtret hebt opgegeven tot nu toe*". Op het moment dat hij Poelman op 9 maart 1814 vroeg "*Hoe moet het verder met den eerst opgegeevene en bijna gedaane stempel met het pourtrait ?*" begon zich juist een bestemming voor dit stempel af te tekenen.

De strooipenningen van 1814

Begin maart 1814 ontving Willem I een schrijven van de heren Spaen, d'Yvoy, Van Wijn en Van der Lelij.[3] Zij stelden voor om de officiële inhuldiging van Willem tot souverein vorst, die binnenkort zou plaatsvinden, luister bij te zetten met twee soorten penningen. In de eerste plaats meenden zij dat bij de ceremonie de verspreiding van strooipenningen op zijn plaats zou zijn; in de tweede plaats stelden zij voor tevens een gedenkpenning op de gebeurtenis te laten vervaardigen. Canneman, die deze zaak in behandeling kreeg, verzocht Spaen c.s. om een nader uitgewerkt plan dat hem op 10 maart werd toegezonden. De heren

stelden voor de strooipenning de volgende beeldenaar voor:

Beschrijving van de Strooipenning, ter gelegenheid der Inhuldiging.

Op de voorzijde het Borstbeeld van Zijne Koninglijke Hoogheid,
met het randschrift,
Willem Frederik Prince van Oranje Nassau Souverein Vorst der Vereenigde Nederlanden
En op de Keerzijde,
Twee Oranje takken te zamengevlochten bij wijze van een Kroon, daar binnen de woorden:
gehuldigd te Amsterdam
MDCCCXIV.

Het had aan tijd ontbroken om ook een ontwerptekening in te zenden. De voorgestelde afbeeldingen, een portret met omschrift en een tekst tussen takken, sluiten overigens goed aan bij de strooipenningen die onder het oude regime in de Zuidelijke Nederlanden waren geslagen.

Bovendien diende Spaen een plan in voor de gedenkpenning, waarop eveneens het vorstelijk portret moest worden afgebeeld. Canneman dacht hiervoor Lagemans portretstempel voor de dukaat te kunnen benutten. Hij raadpleegde direct Poelman in een vertrouwelijk briefje: "*Amice ! Ik heb den taak UEd stellig af te vragen, of men, met het pourtrait van ZKH voor de munt zo ver gevorderd is, dat men daarvan gebruik zou kunnen maken voor een medaille ter gelegenheid van het feest der inhuldiging, waaromtrend men verzuimd had vroeger te denken, maar de vraag is, al was men al ver gevorderd, is het beeld dan groot genoeg voor een medaille?*" Poelman benaderde nog dezelfde dag Lageman met de vraag of zijn stempel voor een gedenkpenning bruikbaar zou zijn. De graveur antwoordde op 11 maart 1814 dat "*wat het gebruijk van den opgegeevene stempel tot de Ducaaten met het Pourt: van Z:K:H: betreft, deeze wel zoo verre gevordert is dat dezelve spoedig in gereedheid zoude zijn*", maar dat het portret hem veel te klein leek om voor een zilveren gedenkpenning te gebruiken. Voor een gouden penning kon het eventueel nog wel voldoen. Het snijden van nieuwe stempels voor een gedenkpenning, waaronder één met een groter portret of met een allegorie, zou hem niet minder dan vier weken tijd kosten.

Hierop rapporteerde Canneman in de kabinetsraad dat het niet mogelijk was de gedenkpenning tijdig in orde te brengen. Men besloot zich daardoor voorlopig tot strooipenningen te beperken en wel overeenkomstig het voorstel van Spaen c.s. "*De grootte van den strooipenning op die van een zesthalf bepalende*", schreef Canneman in een vertrouwelijke notitie aan Poelman, "*kan het pourtrait van ZKH voor de Ducaat bestemd daar voor dienen met het randschrift Willem (niet Frederik) Pr. van Oranje-Nassau, Souv. vorst der Vereen: Nederlanden, en op de keerzijde zo als het rapport* [van Spaen] *opgeeft*".

Er school echter een addertje onder het gras. Canneman vervolgde wat zenuwachtig: "*Maar vriendje, nu is goede raad duur, de Prins stelt mij & u op ons hoofd verantwoordelijk dat er op de dag der inhuldiging een genoegzaam aantal penningen zal gereed zijn om gestrooid te worden. ZKH verlangde de commissie door mij uitgevoerd te zien en ik verlate mij op Uwen ijver om met alle kracht dit project doortezetten. Het revers kan door een ander graveur worden gereedgemaakt, wanneer slegts alles met uwe gewoonlijke directie word aangelegd. Maandag avond wagt ik van U een volledig rapport of wel dingsdag morgen. Ik zal moete hebben een paar duizend zilvere penningen en 6 a 7/m koperen. Spreek hierover in tijds met den Muntmeester en zorg dat niets ontbreeke aan dit werk waar aan den geliefden vorst veel gewigt hegt en waarbij mijn vriend, u kan inleggen, gij moet absoluut naar Amsterdam gaan en Lageman zelfs*

spreken en zorgen dat geene teleurstelling mooglijk zij".

Poelman maakte haast met deze voorbereidingen en bracht op 15 maart mondeling rapport uit bij de Commissaris-Generaal. Deze nam hierop het officiële Besluit van 15 maart 1814 N° 20 om "d*en gem: Inspecteur Generaal* [Poelman], *met nader toezending van voorn: rapport* [van Spaen c.s.] *te authoriseren zo als hij geauthoriseerd wordt bij deze, om ingevolge de aan hem toegezonden geapprobeerde tekening van zodanigen Strooijpenning met den allermeesten spoed de daartoe benodigden Stempels te doen vervaardigen, en vervolgens met terzijdestelling van alle andere werkzaamheden op 's Lands Munt te Utrecht te doen schroeven een aantal van 60 stuks der voorschreven Strooijpenningen in 't Goud, 2000 in 't Zilver en 8000 in 't koper, ten einde dezelve uiterlijk voor of op den 28 dezer maand aan hem Commissaris Generaal te Amsterdam te kunnen doen toekomen, met uitdrukkelijke laste om te zorgen, dat nadere permissie van ZKH geene der voorzeide Strooijpenningen aan wien 't ook mochten zijn, van de Munt worde afgegeven. Den Inspecteur Generaal gequalificeerd om zoo wel met den Medailleur Lageman en de Muntstempelsnijder Van der Kellen, als met den Heer Muntmeester Servaas wegens derzelver verdiensten en onkosten de nodige arrangementen te maken.*"

Dit besluit geeft ons enkele aanwijzingen waaruit Poelmans mondeling advies had bestaan. Om te beginnen blijkt nu een ontwerptekening te bestaan, die Poelman waarschijnlijk tussentijds heeft laten maken. Het wordt niet duidelijk door wie deze is vervaardigd; mogelijk heeft Van Heeckeren hier weer een rol in gespeeld. Voorzover bekend is de tekening niet bewaard gebleven. Waarschijnlijk stond hierop reeds aangegeven dat het tweede gedeelte van het voorgestelde omschrift van het portret, SOUVEREIN VORST DER VEREENIGDE NEDERLANDEN, als omschrift op de keerzijde van de penning zou worden geplaatst.

Een ander punt was dat de strooipenningen, zodra de stempels gereed zouden zijn, ook nog geslagen moesten worden. Hiervoor was de medewerking van Du Marchie Sarvaas onmisbaar. Het benodigde aantal penningen was te groot om ze op een medaillepers te schroeven, zodat een beroep moest worden gedaan op de muntschroeven van de Munt. Het is hierbij aardig om op te merken dat ons land op dat moment noch een muntmeester, noch een muntstempelsnijder, noch enig ander muntpersoneel in dienst had. Allen zouden pas in april 1814 officieel worden aangesteld. Zowel de stempelsnijders als de muntmeester, die op zijn beurt de muntgezellen uitbetaalde, hebben de opdracht tot de vervaardiging van de strooipenningen als particuliere personen aangenomen. Uit de rekening die later werd ingediend blijkt Du Marchie Sarvaas voor het slaan van de penningen, inclusief het benodigde metaal en alle kosten aan personeel en benodigdheden, te hebben berekend: voor een gouden exemplaar 14 gulden 14 stuivers, voor een zilveren 14 stuivers en voor een koperen $1^1/_2$ stuiver.

Tenslotte wordt in de brief voor de fabricage van de stempels niet alleen Lageman genoemd, maar tevens de stempelsnijder Van der Kellen. David van der Kellen (senior, 1764-1825) was één van de graveurs die in november 1813 waren benoemd tot stempelsnijder bij de Waarborg van Gouden en Zilveren Werken. Dat Van der Kellen bij het project betrokken werd had twee redenen. De eerste was dat hij de graveur was die, zoals Canneman had voorgesteld, de keerzijde voor de strooipenning kon maken. De tweede reden was dat het voor de grote hoeveelheid penningen niet voldoende zou zijn om te volstaan met één stempelpaar. Via een moederstempel dienden meerdere werkstempels te worden aangemaakt. Dit hield in dat het portretstempel van Lageman, dat

bestond uit een opwaarts stempel met daarop enkel het vorstelijke borstbeeld, moest worden ingeperst in een nieuw stuk staal waarin van tevoren met ponsjes de letters van het omschrift waren ingeslagen. Dit moederstempel diende op zijn beurt in een stuk staal te worden ingeperst tot het zogenaamde (opwaartse) dienstponsoen, waarmee weer een aantal (zo veel als nodig) dienststempels kon worden geperst, de stempels waarmee de penningen daadwerkelijk werden vervaardigd. Lageman had echter geen ervaring met deze productiemethode, die alleen bij een grootschalige productie zoals die van muntstukken werd toegepast. Ook was de stempelpers van de graveur niet geschikt voor deze arbeid. Vanaf het maken van het dienstponsoen zal het de bedoeling zijn geweest dat Van der Kellen het werk overnam.

De stempels die voor de strooipenning zijn gebruikt zijn grotendeels bewaard gebleven en bevinden zich momenteel in de collectie van Het Nederlands Muntmuseum. Nadat de strooipenningen waren geslagen zou Poelman te horen krijgen dat Willem I wenste dat de stempels buiten zijn medeweten niet meer zouden worden gebruikt, met het verzoek aan de Inspecteur-Generaal ze in beheer te nemen. Ze worden dan ook opgesomd in de staat van alle stempels die eind juni 1814 bij de Munt aanwezig waren. Onder de stempels in het museum bevindt zich ook het opwaartse portretstempel waaraan Lageman voor de portretdukaat was begonnen en dat hij in tweede instantie voor de strooipenning heeft voltooid. Omdat dit nog geen echt stempel betrof, het was immers een "deelponsoen", komt het niet in de staat voor. Verder maakt de staat melding van twee moederstempels, het ene van de hand van Lageman, het andere van Van der Kellen. Hierbij staat aangetekend dat het moederstempel van Lageman onbruikbaar is. Ook in de museumcollectie bevinden zich twee inwaartse moederstempels, waarvan één exemplaar ernstig is beschadigd. Onder het portret heeft een grote schilfer metaal losgelaten, die het gehele woord Willem van het omschrift bevat. Dit moet dus het moederstempel zijn dat door Lageman werd vervaardigd. Het toont in de afsnede van het portret in kleine letters de signatuur LAGEMAN en het omschrift luidt WILLEM D.G.G. PRINS VAN ORANJE NASSAU.

Zoals gezegd heeft Lageman bij de vervaardiging van dit moederstempel eerst het omschrift met letterponsjes ingeklopt. Het blijkt dat hij hiervoor gebruik heeft gemaakt van ponsjes die hij reeds in bezit had omdat hij ze al

H. Lageman, penning op het aannemen van de soevereiniteit door Willem I op 2 december 1813, vervaardigd november/ december 1813, Dirks 24

voor een eerdere penning had benut. De vorm van de letters op het moederstempel[4] is namelijk identiek aan die op een anonieme penning, waartoe het aannemen van de soevereiniteit door Willem I op 2 december 1813 de aanleiding moet zijn geweest.[5] Deze penning, die in het omschrift nog melding maakt van WILLEM DE ZESDE P: V: ORANJE SOUVEREIN VORST D: NEDERL:, kan hierdoor aan de Amsterdamse medailleur worden toegeschreven. Het moet een arbeid zijn geweest waarmee hij zich heeft beziggehouden vóór hij eind december 1813 zijn tijd aan de Waarborgstempels en de dukaten ging besteden. Uit de genoemde fragmenten uit zijn correspondentie blijkt dat hij in staat was een penning met portret en tekst binnen vier weken gereed te krijgen.

Op 17 maart 1814 blijkt het project goed te vorderen. Waarborginspecteur Kist meldt die dag aan Poelman: "*Het zal UwEd aangenaam zijn te verneemen, dat het werk van den zoogenaamde strooijpenning, in alles naar wensch vordert. De letters "Souverein vorst der Verëenigde Nederlanden" zijn voluit in het kantschrift gebragt en zullen een goed effect doen. Het woord gehuldigd was mede reeds voluit gegraveerd, zoo dat ik daarin op Uwe stellige last geene verandering aan v d Kellen heb opgegeven.*" Er valt niet goed op te maken of Lageman nu nog aan de voorzijde werkt, terwijl Van der Kellen de keerzijde onder handen neemt. Poelman blijkt het woord 'gehuldigd' nog te hebben willen wijzigen (in 'ingehuldigd'?) maar kwam daarbij te laat. Enkele dagen later, op 19 maart 1814, verhuisde Van der Kellen naar Utrecht. Dezelfde dag stuurde Lageman de letterponsjes voor de strooipenning naar Poelman met de mededeling dat Van der Kellen de dag daarvoor "*den stempel voor den strooijpenning*" bij hem had opgehaald.

Vanaf Van der Kellens verhuizing ontberen wij de berichten over zijn werkzaamheden zoals die in de correspondentie met de waarborgambtenaren voorkwamen. Daarom is niets bekend geworden over de omstandigheden waaronder het moederstempel van Lageman kapot is gegaan.[6] De schade kan zijn opgetreden bij het harden van het stempel ofwel bij het "afstoten" hiervan tot dienstponsoen. In ieder geval zal dit een aanzienlijk tijdverlies hebben opgeleverd en zowel Poelman als Canneman moeten voor hun hoofd gevreesd hebben. Het gevolg moet zijn geweest dat Van der Kellen met het portretstempel en Lagemans letterponsjes een nieuw moederstempel heeft moeten maken. Dit tweede moederstempel, dat de staat van stempels ondanks de signatuur LAGEMAN aan Van der Kellen toeschrijft, laat dan ook een iets andere ruimtelijke verdeling van de letters in het omschrift zien. Het stuk staal heeft bovendien een ander formaat dan dat van Lagemans moederstempel en komt in dat opzicht meer overeen met andere stempels die in deze periode aan de Munt zijn vervaardigd.

Na deze tegenslag moet Van der Kellen alles op alles hebben gezet om de stempels tijdig gereed te maken. Hierbij werd hij geassisteerd door de stempelsnijder Van der Monde, zoals de genoemde staat van aanwezige stempels aangeeft. Eerst is met Van der Kellens

Deelponsoen voor het voorzijdestempel voor de portretdukaat, later gebruikt voor de strooipenning 1814. Vervaardigd door H. Lageman in december 1813/januari 1814, afgemaakt in maart 1814. De schade aan het stempel moet op later datum zijn ontstaan

Moederstempel voor de voorzijde van de strooipenning 1814, vervaardigd door Lageman in maart 1814

Moederstempel voor de voorzijde van de strooipenning 1814 door Van der Kellen. De signatuur LAGEMAN in de afsnede van het portret is nog aanwezig

Dienstponsoen voor de voorzijde van de strooipenning 1814 door Van der Kellen

moederstempel een (opwaarts) dienstponsoen vervaardigd. In dit stadium werd tevens de slijtrand in het stempel aangebracht. Van dit dienstponsoen werd het veld tussen de gravure, de letters van het omschrift en de rand oppervlakkig weggestoken en geciseleerd. Dit had tot doel dat bij het persen van de dienststempels het weggedrukte metaal ergens heen kon, doordat het ruimte had om naast de gravures als het ware "op te wellen". Dit opgewelde metaal kon naderhand met een vijl van het dienststempel worden verwijderd, waarna het dienststempel werd gehard en gepolijst. Mogelijk is bij het wegsteken en ciseleren de signatuur LAGEMAN beschadigd geraakt; in ieder geval komt deze naam op het dienstponsoen niet meer voor. Lagemans signatuur is daardoor evenmin op de dienststempels en op de uiteindelijke strooipenning terechtgekomen. Een klacht van de graveur hierover is in de archieven niet aangetroffen.

De fabricage van de tegenzijdestempels lijkt geen problemen te hebben opgeleverd. In totaal zijn voor de aanmunting van de strooipenningen zes dienststempels voor de voorzijde en vijf voor de keerzijde gemaakt. De Utrechtse Munt bezat vijf muntschroeven van het type Gengembre, die daar door het Franse bestuur waren geplaatst voor de productie van Franse muntstukken. Oorspronkelijk waren deze alle voorzien van een mechanisme om "in de ring" te munten. Vier stuks waren in februari 1814 van dit mechanisme ontdaan om daarop "op de losse stempel" dukaten te slaan. Het resterende exemplaar kon voor de strooipenningen worden benut. De penningen zijn in de ring geslagen. Het was niet nodig hiervoor ook nog een aparte muntring te vervaardigen; men had de penning dezelfde diameter gegeven als het 1-francstuk dat enkele maanden daarvoor nog in productie was geweest en waarvoor nog muntringen voorradig moeten zijn geweest. Het formaat is dan ook kleiner geworden dan dat van een zesthalf, zoals Canneman gewenst had.

Ondanks de tegenspoed was een groot gedeelte van de strooipenningen toch op tijd klaar.[7] Over het resultaat was men munttechnisch niet bijzonder te spreken. Speciaal viel op dat de tekst op het midden van de keerzijde nogal zwak overkwam. Men dacht dat dit kwam door de harde kwaliteit koper van de muntplaatjes. De ware oorzaak lijkt echter het relatief hoge reliëf van het portret op het tegenoverliggende stempel dat het metaal naar zich toe trok. Na afloop van de productie zouden door de muntmeester 174 gouden, 2914 zilveren en 7135 koperen exemplaren in rekening worden gebracht.[8]

Dienststempels voor de voor- en keerzijde van de strooipenning 1814, vormgegeven als onder- resp. bovenstempel voor een Gengembre-muntschroef

Op 30 maart 1814 legde Willem I in de Nieuwe Kerk te Amsterdam de eed af op de daags tevoren vastgestelde grondwet, waarna hij officieel als Souverein Vorst werd ingehuldigd. *"Inmiddels werd door het lossen van geschut de inhuldiging aan het volk bekend gemaakt. Op de Dam las een wapenheraut, vergezeld van enige assistenten, die op pauken sloegen en hun trompetten staken, een proklamatie voor, waarin het heuglijke feit werd verkondigd. Daarna reden zij te paard naar de Botermarkt, de Nieuwe Markt en de Westermarkt, waar hetzelfde gebeurde. Na het aflezen der proklamatie werden er onder het volk een zeker aantal penningen uitgestrooid ter gedachtenis aan de afgelopen plechtigheid."*[9] Aldus werd het vorstenportret dat Neerlands eerste munt had moeten sieren voor het volk te grabbel gegooid. ■

VOORNAAMSTE BRONNEN:

Nationaal Archief 2.01.33-13A/B, Archief van den Essayeur-Generaal van 's Rijks Munt 1813-1814.

Archief van 's Rijks Munt 357-360 en 363, Archief van de Inspecteur-Essayeur Generaal van de Munt 1814 en 1816.

Strooipenning bij de inhuldiging van Willem I als Soeverein Vorst van de Verenigde Nederlanden op 30 maart 1814 (Dirks 23)

NOTEN:

1 L.W.A. Besier, Catalogus der gouden, zilveren, koperen en bronzen speciën van het Koningrijk der Nederlanden 1813-1887, Voorafgegaan door eenige Geschiedkundige Aanteekeningen betreffende den muntslag, in: *Zeven en dertigste Algemeen Verslag van het Munt-Collegie over 1887*, Utrecht, 1888.

2 Het Inspecteur-Generaalschap van Poelman (30 november 1813 t/m 31 juni 1814) is weer op te vatten als een voorloper van het Collegie van Raden en Generaalmeesters.

3 Het verband tussen deze lieden is nog niet geheel duidelijk; enkele van hen waren leden van de Nederlandsche Maatschappij voor Letterkunde.

4 Opvallend is de grote letter J in het woord ORANJE.

5 Dirks schrijft deze penning onder nummer 24 toe aan de inhuldiging op 30 maart 1814.

6 Lageman maakte later nog melding van "*het breken der Matrice*" in een brief aan Poelman van 18 december 1814. De laatste lijkt dan te hebben geopperd dat Lagemans beloning, die dan nog niet is uitbetaald, wat hoog was voor het vervaardigen van een defect moederstempel. Lageman memoreert daarbij dat Poelman bij de opdracht voor de dukatenstempels zijn vaderlandsliefde had moeten inroepen, omdat hij op het punt stond een opdracht aan te nemen van de Keizer van Rusland voor "*een aanzienlijk getal medailles voor de Troupen*".

7 Dirks vermeldt de strooipenning onder nummer 23.

8 Besier noemt 186 gouden, 3364 zilveren en 7500 koperen penningen; mogelijk is op later datum nog een aantal geslagen.

9 D.H. Couvée en G. Pikkemaat, *1813-15, ons koninkrijk geboren*, Alphen aan den Rijn 1963: 115-116.

Muntbiljet KLIMMENDE LEEUW 1879

E. VAN DER KAM

Inleiding

Sinds haar introductie in 1846 was het muntbiljet redelijk succesvol. Met name het *f* 10 biljet, dat het gat tussen het muntstuk van *f* 2½ en het laagste bankbiljet van *f* 25,- opvulde, was erg gewild. Na de eerste emissie van 1846 (coupures *f* 500, *f* 100, *f* 20, *f* 10 en *f* 5) volgden die van 1849 (coupures *f* 1.000, *f* 500, *f* 100 en *f* 10) en van 1852 (coupures *f* 100, *f* 50 en *f* 10). De eerste twee emissies hadden een beperkte circulatieduur, de laatste niet.

In de jaren '70 van de negentiende eeuw liep de muntbiljettencirculatie sterk terug. Dit was voor een belangrijk deel te wijten aan de slechte kwaliteit van de biljetten. De circulatie bestond namelijk bijna volledig uit de coupure *f* 10/1852, een ontwerp dat al zo'n kleine twintig jaar oud was en sinds haar introductie nauwelijks aanpassingen had ondergaan. Alleen de cijfers en nummers werden vanaf halverwege de jaren zeventig gedrukt in plaats van geschreven. De kwaliteit van de circulerende biljetten was echter matig gebleven omdat *"het materieel voor de vervaardiging van muntbiljetten door veelvuldige behandeling onbruikbaar is geworden"*, en aldus de minister in 1877, *"heeft men reeds gedurende eenigen tijd van eene wenschelijke vervanging van versleten biljetten tegen nieuwe stukken moeten afzien."* De omvang van de muntbiljettencirculatie bereikte haar laagtepunt in 1879 met een totale waarde van circa 6 miljoen gulden.

De emissie van 1879

De steeds verminderende acceptatie door het publiek van de muntbiljetten was de minister van financiën een doorn in het oog. Hij bleef dan ook niet werkeloos toezien bij de teloorgang van zijn "eigen" papiergeld, ondernam aktie en kon al spoedig meedelen dat hij *"na langdurig overleg met deskundigen en herhaalde wijziging der proeven"* er in was geslaagd een volwaardig ontwerp te krijgen dat – indien de hiervoor benodigde *f* 33.175 hiervoor beschikbaar zou worden gesteld – al in 1878 gedrukt zou kunnen worden.[1] Ten behoeve van de vernieuwing van de muntbiljetten kon inderdaad *f* 32.000 gereserveerd worden, en in de toelichting op de staatsbegroting van 1879 werd meegedeeld dat *"de uitgifte der nieuwe muntbiljetten zal eerlang kunnen aanvangen"*

Het nieuwe biljet was ontworpen door P.J.H. Cuypers. Na goedkeuring van het ontwerp op 25 april 1878 werd bij Koninklijk Besluit van 13 maart 1879 de uiterlijke vorm van de nieuwe biljetten wettelijk vastgesteld.[2] Bij Koninklijk Besluit van 20 november 1879 staatsblad nr 24, werd de eerste aanmaak van 300.000 biljetten van *f* 10 aangekondigd.[3]

De eerste biljetten dragen de datum 2 september 1878 en zijn dus gedateerd vóórdat de uiterlijke vorm bij wet vastgesteld was. Dit bevreemdde ook de administrateur der Generale Thesaurie, Ribbe. Deze verzocht drukkerij Enschedé om bevestiging. *"Gaarne zou ik over dit een en ander Uwe gewaardeerde opinie nog vernemen en tevens de verzekering bekomen dat de nu aangemaakt wordende biljetten de dagteekening van 2 September 1878 dragen"* hetgeen door Enschedé werd bevestigd, zonder dat een verklaring werd gegeven.[4]

Ten behoeve van de financiering van de creatie van de emissie was in de staatsbegroting *f* 20.000 vrijgemaakt.[5] Dekking voor deze biljetten werd verkregen uit de inname van beschadigde biljetten van voornamelijk *f* 10 en sporadisch *f* 50 model 1852. Er was dus geen sprake van uitbreiding van de muntbiljettencirculatie, en de vervanging vond dan ook plaats zonder dat daar een wet bij te pas kwam, zodat voor de uitgifte nog steeds de wet van 26 april 1852 gold.[6] De introductiedatum van het nieuwe biljet werd bekendgemaakt bij resolutie van 16 augustus 1880 n°49.[7]

Onderwijl bleken er in de Tweede Kamer stemmen op te gaan om naast een biljet van *f* 10 ook de waarden *f* 5 en *f* 50 uit te geven. Hier was de minister geen voorstander van. Hij betwijfelde of de dan noodzakelijke wijziging van de wet van 26 april 1852 (Staatsblad n°90) wel opwoog tegen de onzekere gewildheid bij het publiek. Daarnaast zouden de circulatiekosten van de coupure *f* 5 bijzonder hoog zijn. Door het intensieve gebruik zouden de biljetten een korte omlooptijd hebben en vaak moeten worden vervangen. Ook de coupure *f* 50 werd door de minister als niet noodzakelijk gezien. Zo antwoordde Vissering op een vraag van de afgevaardigde van Assen het volgende: "*Tegen de muntbiljetten van f 50 is, ik erken het, alleen dit argument aan te voeren, maar dat ook volkomen afdoende is, dat er volstrekt geen behoefte aan bestaat.*"[8]

Eenduidig enthousiast over de vorm en het formaat van het nieuwe *f* 10-muntbiljet was men trouwens ook niet. Zo ook de – nieuwe – minister van financiën, die stelde: "*Toen de ondergeteekende als hoofd van het Departement van Financien optrad, viel er aan den uiterlijken vorm der nieuwe muntbiljetten niets meer te veranderen. Daarom meent hij zich van het uitspreken van een eigen oordeel over dien vorm te kunnen onthouden.*"[9]

Per 1 september 1880 werden de biljetten in circulatie gebracht. De uitgifte van dit nieuwe biljet van *f* 10 en het bijna volledig uit de circulatie verdwijnen in 1880 van de emissie 1852, zorgde voor een ommekeer: in de daaropvolgende jaren steeg het bedrag aan circulerende muntbiljetten weer langzaam. Dus ondanks de problemen die men van overheidswege had met betrekking tot het uiterlijk en formaat voldeed model 1879 min of meer aan de verwachtingen. Desalniettemin trachtte de overheid toch om het model 1879 snel uit de circulatie te halen. Dat het biljet zich toch nog geruime tijd wist te handhaven – zij werd pas in 1894 vervangen door een nieuw model – was niet uit vrije wil, maar omdat eerdere pogingen van de overheid om tot vervanging over te gaan jammerlijk mislukten. De invoering van een nieuw model *f* 10 in 1894 leidde trouwens niet tot het intrekken van model 1879. Zij behield de status van wettig betaalmiddel en werd pas met de andere muntbiljetten officieel ingetrokken met de Wet van 31 december 1903 en de aanpassingen daarvan in 1909 en 1912, waarbij alle muntbiljetten per 1 oktober 1904 hun geldigheid verloren.[10]

catalogus model 1879 'klimmende leeuw'

WAARDE EN MODEL	***f* 10 - 1879**
ONTWERP	P.J.H. Cuypers
DRUKKER	Joh. Enschedé en Zonen
GRAVEUR	W. Steelink en A. Tuyn (tekst vz)
papierfabrikant	J. van Houtum en zoon, Uchgelen en Honig Breet en Zonen
papier	niet achterhaald
watermerk	MUNTBILJET en in de hoeken waarde-aanduiding
voorstelling vz / kz	bloemsierrand, centraal overdruk leeuw in tuin/ waardeaanduiding
hoofdkleur vz / kz	blauw-bruin/ blauw-oranje
formaat	ca 179 mm bij 124 mm
SERIES	A-KN
data	zie: a-l
handtekeningen	zie: a-l
circulatie	1 sep 1880-1 okt 1904
uitgifte	Wet 26 apr 1852 Stbl n°90. Uiterlijk KB 13 mrt 1879 Stbl n°42.
intrekking	Wet 31 dec 1903 Stbl n°336 per 1 okt 1904, inwisselbaar t/m 31 mrt 1909. Wet 1 jul 1909 Stbl n°252 verlengd t/m 30 sep 1909, Wet 15 jul 1912 Stbl n°239 idem t/m 31 dec 1922.
oplage	2.630.000
strafbepaling	Wet 26 apr 1852 art 10 Stbl 90.

a	2 sep 1878	A - Z	1 - 10.000	Gleichman
b	1 nov 1879	AA - CK	1 - 10.000	Vissering
c	1 nov 1881	CL - CZ	1 - 9.800	Van Lynden van Sandenburg
d	1 nov 1883	CZ - DD	9.801 - 9.800	Grobbée
e	17 jun 1884	DD - DN	9.801 - 10.000	Grobbée
f	17 jun 1885	DO - DX	1 - 10.000	Bloem
g	29 sep 1886	DY - EH	1 - 10.000	Bloem
h	5 jul 1887	EI - ES	1 - 10.000	Bloem
i	2 feb 1888	ET - FC	1 - 10.000	Bloem
j	1 sep 1888	FD - IH	1 - 10.000	Godin de Beaufort
k	1 dec 1891	II - KC	1 - 10.000	Pierson
l	1 dec 1892	KD - KN	1 - 10.000	Pierson

LITERATUUR

B.A. VAN BALEN BLANKEN Geschiedkundige gegevens omtrent het Nederlandsche muntbiljet *Almanak voor beambten van De Nederlandsche Bank* (z. pl. 1910).

G.M.B. Onze muntbiljetten, in *Algemeen Handelsblad*, 8 juni 1882.

E. VAN GELDER De 19de eeuwse muntbiljetten van *f* 10 in de catalogus Mevius, in *Bulletin van IBNS Nederland no. 6 [dec 1993] en 7 [apr 1994]*, 8-12.

J.J. GROLLE *Geschiedenis van het Nederlandsche bankbiljet* (Bussum 1991).

H. JACOBI Muntbiljetten en zilverbons in *'Muntkoerier'* 1995/6 4-11.

A.M. DE JONG *Geschiedenis van de Nederlandsche Bank deel II-IV. 1864-1914* (Haarlem 1967).
A.M. DE JONG *De wetgeving nopens de Nederlandsche Bank 1814-1958* ('s-Gravenhage 1960).

J. MEVIUS en F.G. LELIVELT *Speciale catalogus van de Nederlandse bankbiljetten van 1814 tot heden* (Vriezenveen 1981).

M.W.F. TREUB *Over intrekking der muntbiljetten, gepaard met uitbreiding van den werkkring der Nederlandsche Bank* (Amsterdam 1887).

S. VISSERING De geschiedenis van het Muntbiljet, in *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 16 en 17 april 1884.

S. VISSERING Ons muntbiljet, in *Nieuwe Rotterdamsche Courant* 23, 25 oktober en 22 november 1887.

bijlage

1. BESLUIT VAN DEN 13DEN MAART 1879, *houdende bepaling van een nieuwen uiterlijken vorm voor de muntbiljetten van tien gulden; Staatsblad n°42*

Overwegende, dat het wenschelijk is voor de muntbiljetten van tien gulden een nieuwen vorm vast te stellen;

Op de voordragt van Onzen Minister van Financien, dd. 8 Maart 1879, n°82, Generale Thesaurie;

Hebben besloten en besluiten:

Artikel 1.
Met wijziging in zoover van art. 1 van Ons besluit van den 30sten Augustus 1853 (Staatsblad n°33) te bepalen, dat de muntbiljetten van tien gulden, die voortaan ingevolge art. 2 der wet van den 26sten April 1852 (Staatsblad n°90) worden uitgegeven, zijn van den volgenden inhoud:

Muntbiljet
Tien Gulden
N° ========
Elken werkdag betaalbaar in Nederlandsche standpenningen bij de Nederlandsche Bank,
als agent van 's Rijks schatkist, ingevolge de wet van 26 April 1852 (Staatsblad n°90)

Gezien bij de Nederlandsche Bank — Geregistreerd — 's Gravenhage De Minister van Financien

Deze inhoud, in grijs bruine kleur gedrukt, wordt omgeven door een in dezelfde kleur gedrukten, gegraveerden kunstrand,waarin onder anderen voorkomt:
aan de bovenzijde in het midden: het Rijkswapen;
aan de onderzijde in het midden: de
woorden "Koningrijk der Nederlanden";
in de beide bovenhoeken de letters van de reeks, tot welke het biljet behoort en het nommer van het biljet;
in de beide benedenhoeken het getal 10, omgeven door de woorden:
"wettig betaalmiddel".

De geheele voorzijde is overdekt door een blaauwachtigen overdruk, waarin de "Hollandsche leeuw in den tuin" voorkomt.

Aan de achterzijde worden de biljetten over een oranjekleurigen ondergrond voorzien van een blauw gekleurden, gefigureerden druk. In het midden komt een medaillon voor, waarin het getal 10 geplaatst is en in welks tandsgewijs verdeelden buitenrand herhaaldelijk voorkomt: "10 gulden 10". Aan de beide zijden van dat medaillon zijn twee armen aangebragt, waarin de strafbepaling van art. 10 der wet van den 26sten April 1852 (Staatsblad n°90) is afgedrukt ter linkerzijde in gewone, ter regterzijde in omgekeerde of spiegelletters.

De biljetten worden gedrukt op
uitsluitend daarvoor vervaardigd papier van bijna achttien bij twaalf en een halve centimeter, waarin als watermerken
voorkomen ongeveer in het midden het woord: "muntbiljet" en aan de vier hoeken het getal "10".

Zij worden voorzien van den stempel der handteekening van Onzen Minister van Financien, van wege de Nederlandsche Bank voor «Gezien» en door personen, daartoe door Onzen genoemden Minister aan te wijzen, voor "Geregistreerd" geteekend.

Artikel 2.
De volgens art. 1 van dit besluit in gereedheid gebragte muntbiljetten worden slechts uitgegeven voor de bedragen der overeenkomstig Ons besluit van den 30sten Augustus 1853 (Staatsblad n°33) uitgegeven muntbiljetten, die achtervolgelijk bij 's Rijks schatkist worden ingetrokken, om ter vernietiging bij de Algemeene Rekenkamer te worden overgebragt.

Onze Minister van Financien is belast met de uitvoering van dit besluit, hetwelk in het Staatsblad zal worden geplaatst, en waarvan afschrift zal worden gezonden aan de Algemeene Rekenkamer.

's Gravenhage,
den 13den Maart 1879.

NOTEN

1 De calculatie was opgebouwd uit *f* 5.900 voor het graveren van het biljet en overige werkzaamheden inclusief de papiervormen voor de watermerken, *f* 5.775 voor papier voor 350.000 biljetten, *f* 16.500 voor drukkosten inclusief een vergoeding voor misdrukte exemplaren, *f* 4.000 voor de aanschaf van een nommermachine en *f* 1.000 voor het nommeren van 350.000 biljetten, tezamen *f* 33.175.

2 Zie voor de volledige tekst van deze wet: bijlage.

3 De kosten voor 300.000 biljetten werd berekend op *f* 4.950 (papier), *f* 14.150 (drukkosten) en *f* 860 (nommeren), tezamen *f* 19.960. Door de overheid was hiervoor *f* 20.000 uitgetrokken. Bijblad Nederlandsche Staatscourant 1878-1879, Bijlage A, Staatsbegroting van het jaar 1879 VIIB, art 8, blz 8-9.

4 Administrateur der Generale Thesaurie Ribbe aan drukkerij Enschedé dd 5 mrt 1879 en drukkerij Enschedé aan Administrateur der Generale Thesaurie Ribbe dd 6 mrt 1879 [Museum Enschedé, Arch. ds 86/2 Inv. nr HBA 2242].

5 Wet dd 21 jan 1879, houdende vaststelling van het zevende hoofdstuk B der staatsbegrooting voor het dienstjaar 1879 stbl n°16, IIe afd [Kosten van de Grootboeken der Nationale Schuld, van de rentebetaling en van het Agentschap van het Ministerie van financiën te Amsterdam, art 8 [Kosten, vallende onder vernieuwing der muntbiljetten... f20.000,-].

6 Artikel 2 van deze wet luidt: *De bewijzen der rentelooze schuld dragen den naam van muntbiljetten. Zij worden tot het bedrag van tien, vijftig en honderd gulden vervaardigd. De uiterlijke vorm derzelve wordt door Ons bepaald, bij besluit, in het Staatsblad te plaatsen.Zij zijn ten allen tijde, op vertoon, verwisselbaar bij de Nederlandsche Bank als agent van 's Rijks schatkist, tegen zilveren standpenningen. Zij zijn wettig betaalmiddel.*

7 Resolutie Ministerie van Financiën 16 aug 1880 n°49, in Bijvoegsel Staatsblad 1880, 250). De inhoud van deze resolutie luidt: *De Minister van*

Financien maakt bekend, dat te beginnen met den eersten September aanstaande door de betaalmeesters in alle arrondissementen, in betalingen gebezigd, en voor zooveel de aanwezige voorraad strekt, aan ingezetenen op hunne aanvrage, in kleine partijen, tegen overneming van ander wettig betaalmiddel of van biljetten der Nederlandsche Bank, afgegeven zullen worden, muntbiljetten van tien gulden, uitgegeven volgens ingevolge de wet van 26 April 1852 (Stb. n°.90), naar den nieuwen daarvoor bij Koninklijk besluit van 13 Maart 1879 (Stb.n°.42), bepaalden vorm. De nog in omloop zijnde muntbiljetten, vervaardigd naar de bepalingen van het Koninklijk besluit van 30 Augustus 1853 (Stb.n°33) blijven bij voortduring wettig betaalmiddel.

8 Bijblad Nederlandsche Staatscourant 1880-1881, Handelingen 800.

9 Bijblad Nederlandsche Staatscourant 1880-1881, Bijlage A, Staatsbegroting van het jaar 1881 VIIB, 13, blz 8, art 8.

10 Artikel 1 van de Wet van 31 December 1903 luidt: *Er worden geen muntbiljetten meer uitgegeven. De muntbiljetten, uitgegeven krachtens de wetten van 26 April 1852 (Staatsblad n°90) en van 27 April 1884 (Staatsblad n°98), worden ingetrokken. De muntbiljetten hebben opgehouden wettig betaalmiddel te zijn per 1 okt 1904.* De biljetten waren inwisselbaar tot 1 apr 1909. Bij wet van 1 jul 1909 (Stbl. 1909 nr 252) werd deze periode verlengd t/m 30 sep 1909; bij wet van 15 jul 1912 (Stbl. 1912 nr 239) t/m 31 dec 1922.

MUNTHANDEL G.HENZEN

~ Antieke Munten (Grieks,Romeins en Byzantijns)
~ Nederlandse Munten (600 - heden)
~ Buitenlandse Munten (600 - heden)
~ Archeologische voorwerpen

Vraag onze zeer uitgebreide en rijk geïllustreerde tweemaandelijkse prijslijst aan !

Postbus 42 3958ZT Amerongen ~ Tel.0343 - 430564 / Fax.0343 - 430542

H. van Werveke's '*Monnaie de compte et monnaie réelle*'[1]

W.L. KORTHALS ALTES

Inleiding

De Belgische historicus H. van Werveke publiceerde in 1934 een artikel over rekenmunten en klinkende munten.[2] Nog steeds bestaat de neiging om bij uiteenzettingen over deze weerbarstige materie daarnaar te verwijzen. Men zie J.J. Grolle in zijn prachtige werk over de geschiedenis van de Hollandse muntslag. M.S. Polak spreekt in zijn doorwrochte dissertatie van een "beroemd artikel", dat hij enkele bladzijden verder in een noot nog eens als 'fundamenteel' kwalificeert.[3] Het is mijn bedoeling bij dat befaamde artikel enige kanttekeningen te plaatsen. Dit vereist allereerst een samenvatting daarvan.

Het artikel

In zijn "*observations préliminaires*" stelt Van Werveke dat in theorie drie soorten rekenmunten denkbaar zijn. Categorie **A** is gebaseerd op een klinkende munt die niet meer geslagen wordt, maar waarvan het onveranderlijke fijn gewicht aan zilver of goud alom bekend is. De auteur noemt onder meer de zilveren *gros tournois* (1266) van koning Lodewijk IX en de gouden *écu* (1337) van Philips VI. Dan zijn er de rekenmunten van categorie **B**, die gebaseerd zijn op courante munten waarvan het fijn gewicht aan edelmetaal aan wijzigingen onderhevig is. Van Werveke noemt in dit verband de Vlaamse groot met een vanaf 1337 sterk dalend zilvergewicht. Tenslotte gaat hij wat uitvoeriger in op type **C**, waarin men een rekenmunt heeft gezien zonder enige relatie met een klinkende munt. Van Werveke verwerpt deze veronderstelling.

In de volgende vijf onderdelen van het artikel werkt de schrijver zijn gedachten uit aan de hand van specifieke voorbeelden. Zo gaat deel II over Frankrijk in de 13de en 14de eeuw. Hierin wordt zijn conclusie bevestigd, dat men daar rekenmunten van het type B hanteerde en niet de door sommigen aangenomen categorie C. Deel III behandelt Vlaanderen in de 14de eeuw. Uit een vergelijking van de ontwikkeling van de waarde in rekengroten van 1 mark fijn goud en het aantal klinkende groten geslagen uit 1 mark fijn zilver in de jaren 1330-1383 leidt Van Werveke af, dat ook dat gewest rekenmunten van het type B kende. Nog ingewikkelder is zijn uiteenzetting in deel IV over Brabant tegen het einde van de 14de eeuw, omdat hier – in tegenstelling tot Vlaanderen – stelsels van rekenmunten in gebruik waren waarvan de numerieke verhoudingen in de loop der tijd veranderden. Verder waren in het hertogdom ook rekenmunten van het type A in zwang, waaronder de eerdergenoemde oude *gros* en *écu*.

In deel V maakt de schrijver een sprong naar de tijd van Karel V, waarin het muntwezen in de Nederlanden sterk was vereenvoudigd. Dit kon niet verhinderen, dat in de jaren 1521-1527 de overheid de officiële koers (in rekengroten) van de klinkende stuiver (= dubbele groot) twee maal verhoogde. Van Werveke schrijft dit, op grond van klachten in de desbetreffende muntordonnanties, toe aan het binnendringen van onvolwaardige muntsoorten, die de goegemeente bereid was tegen de uiterlijke waarde te accepteren. Door een hogere tarifering trachtten de autoriteiten te voorkomen

dat onze volwaardige stuivers zouden verdwijnen. De auteur waarschuwt tegen de conclusie dat daardoor de relatie tussen de klinkende munt en de rekenmunt verbroken werd.

Een duurzame stabilisatie bleek evenwel moeilijk te realiseren. In deel VI van zijn artikel deelt Van Werveke mee, dat een muntordonnantie in 1589 in dat verband al van *courantgeld* of *loopende munt* sprak. Het kwam erop neer, dat de feitelijke koersen – in courante stuivers wel te verstaan – van gouden munten en grotere zilveren munten hoger waren dan de ordonnantiekoersen. Pogingen in de 17de eeuw van de overheid om die koersverschillen te elimineren hadden geen succes. In het begin van de 18de eeuw legde men zich formeel neer bij het ontstane onderscheid tussen *courantgeld* en zogeheten *wisselgeld*. Deze laatste uitdrukking was een uitvloeisel van een verbod in 1652 van de regering van de Zuidelijke Nederlanden om wisselbrieven te betalen in onvolwaardig courantgeld. In tegenstelling tot de huidige tijd was dat wisselgeld géén klinkende munt, maar een abstracte rekenmunt. In de 18de eeuw werd de waardeverhouding tussen de beide geldsoorten gefixeerd op 6 stuivers wisselgeld voor 7 stuivers courantgeld.

Kanttekeningen

In een heldere en vooral hoffelijke bespreking van het artikel van Van Werveke stelt de beroemde Franse historicus M. Bloch dat het "*monnaie de compte*" een van de meest geduchte problemen van de economische geschiedenis is.[4] Dit kan men op grond van het betoog van zijn Belgische collega van harte beamen. Deze laat zien dat vooral in de Middeleeuwen en dan vooral in Brabant het geldwezen een verbijsterende casuïstiek moet zijn geweest. Wie hiermee niet enigszins vertrouwd is, zal weldra door de bomen het bos niet meer zien.

De moeizame presentatie ten spijt trekt de auteur wel juiste conclusies. In tegenstelling tot het type C, hebben de rekenmunten van het type A en B wel degelijk bestaan. Maar in vergelijking met de categorieën B en C is de aandacht van Van Werveke voor type A wel erg summier. Verder is het relateren (in deel III) van koersen van gouden munten aan gewichten van zilveren munten een dubieuze zaak, omdat men dan geen rekening houdt met eventuele veranderingen in de waardeverhouding tussen de twee edelmetalen.

In deel VI gaat Van Werveke niet in op het feit dat in de Republiek van de 17de tot de 19de eeuw eveneens twee parallelle geldsoorten werden gehanteerd, waarvan men de ene courantgeld en de andere meestal *bankgeld* placht te noemen. De onderlinge waardeverhouding daarvan was echter aan veranderingen onderhevig, zodat de *bankgulden* bezwaarlijk een rekenmunt kan worden genoemd.

Conclusie

Mijns inziens is de essentie van het verhaal van Van Werveke op een beknoptere maar vooral ook duidelijker wijze uiteengezet door H. Enno Van Gelder in zijn bijdrage aan *Coinage in the Low Countries (880-1500)* van 1979.[5] Hij laat hierin zonder getheoretiseer aan de hand van concrete voorbeelden in het Sticht en Gelre in de 14de en 15de eeuw zien dat de relatie tussen klinkende munten en rekenmunten weliswaar zeker niet eenvoudig was, maar toch niet onontwarbaar. Verder komt de relatie tussen rekenmunten die hun naam aan een gouden munt ontleenden maar niettemin op klinkende zilveren munten waren gebaseerd, beter uit de verf. Hiervoor zijn geen ingewikkelde tabellen en berekeningen vereist. Overigens hebben belangstellenden in klinkende munten voldoende aan de korte behandeling van Van Gelder van rekenmunten in de *Encyclopedie van munten en bankbiljetten*. ■

NOTEN

1 Met dank aan drs. A.A.J. Scheffers en K. v.d. Boomgaard van *Het Nederlands Muntmuseum* voor de kopieën van het artikel van H. Enno van Gelder in *Coinage in the Low Countries.*

2 H. VAN WERVEKE Monnaie de compte et monnaie réelle *Revue belge de philologie et d'histoire* 13 (1934) 123-152.

3 J.J. GROLLE *De muntslag van de graven van Holland tot de Bourgondische unificatie in 1434, deel I* (Amsterdam, 2000) 22. M.S. POLAK *Historiografie en economie van de 'muntchaos' De muntproductie van de Republiek (1606-1795), deel I* (Amsterdam, 1998) 147 en 155 noot 16.

4 M. BLOCH La monnaie de compte *Annales d'histoire économique et sociale* 7 (1935) 323-325.

5 H. ENNO VAN GELDER Coins and accounts in the Eastern Netherlands, in: N.J. Mayhew (red.) *Coinage in the Low Countries (880-1500)* The Third Oxford Symposium Coinage and Monetary History. British Archeological and Monetary History. British Archeological Reports, International Series 54 (Oxford, 1979) 203-251.

Civitat
Munt- en edelmetaalhandel

GROOT ASSORTIMENT:
- Provinciale munten
- Koninkrijks munten o.a. topkwaliteit
- Gouden munten
- Bankbiljetten

LUTTEKESTRAAT 31 8011 LP ZWOLLE
TEL: 038-422 33 68 FAX 421 66 43

☞ Doorlopend te koop gevraagd:
Munten en muntverzamelingen

BEZOEK GEHEEL VRIJBLIJVEND ONZE WINKEL DINSDAG T/M ZATERDAG VAN 10.00 TOT 17.30 UUR

Valse zinken oorlogsmunten in Nederland

De geschiedenis van de pasmunt in en na de Tweede Wereldoorlog

L.M.J. BOEGHEIM

Inleiding

In het najaar van 1940 begonnen de Duitse plannen met betrekking tot de vordering van de in Nederland aanwezige strategische grondstoffen vaste vormen aan te nemen. Het werd duidelijk dat de bezetter op een groot aantal in ons land aanwezige voorraden de hand wilde leggen. De Duitse richtlijnen daartoe, die vanzelfsprekend niet bekend werden gemaakt, noemden onder meer een eventuele vervanging van de bronzen en nikkelen pasmunt – later uitgebreid tot de zilveren pasmunt – door zink. 's Rijks Muntmeester dr W.J. van Heteren, aan wie de richtlijnen vertrouwelijk in handen waren gespeeld, nam hiertegen direct stelling in een uitvoerige brief, die hij op 23 december 1940 deed toekomen aan het Rijksbureau voor non-ferro metalen met kopie aan het Departement van Financiën.[1] In deze brief wees Van Heteren onder meer op het risico van vervalsingen.[2]

Dr. W.J. Van Heteren

De actie tot invordering van de pasmunt werd op 13 februari 1941 ingeleid tijdens een onderhoud dat de speciale gevolmachtigde van de Rijkscommissaris bij De Nederlandsche Bank, dr Albert Jakob Bühler, had met de President-Directeur van de Bank, mr L.J.A. Trip. Na het vertrek van de Nederlandse regering naar Engeland op 13 mei 1940 was Trip op 25 mei 1940 tevens tot waarnemend secretaris-generaal van het Departement van Financiën benoemd. De secretaris-generaal van dit Departement, jhr. mr A.M.C. van Asch van Wijck, was namelijk met de regering naar Engeland uitgeweken, zodat het Departement zonder ambtelijke leiding was.

De Duitse eis, geheel overeenkomstig de bovenomschreven richtlijnen, zou volgens taxatie circa 1600 ton koper en circa 200 ton muntnikkel kunnen opleveren. Voorwaarde hiertoe was wel dat de Nederlandse bevolking volledig aan de inlevering zou meewerken. Dit bleek echter een vrome wens, want vrijwel unaniem stelde het publiek dat geen Britse soldaat mocht omkomen door een kogel vervaardigd uit Hollands kopergeld. De bevolking hield het muntgeld dan ook wijselijk zoveel mogelijk vast.

Trip zette zijn bezwaren tegen de invordering op 20 februari 1941 in een uitvoerig schrijven aan Bühler uiteen.[3] Deze bevestigde de ontvangst op 4 maart 1941. Hij had de bevoegde Duitse instanties van de bezwaren in kennis gesteld. Een nader antwoord werd nooit ontvangen.

Behalve met de invoering van het zinken geld worstelde Trip met de Duitse plannen tot vervlechting van het Duitse en Nederlandse bedrijfsleven en de opheffing van de deviezengrens tussen Duitsland en Nederland. Dit alles bracht hem in gewetensnood en hij besloot dan ook om af te treden. De Rijkscommissaris verleende hem op 20 maart 1941 eervol ontslag. In beide ambten werd Trip opgevolgd door mr M.M. Rost van Tonningen, een fervent aanhanger van het Nationaal-Socialisme, die de orders van zijn Duitse meesters slaafs opvolgde.

De invoering van de zinken munten

Bij een bezoek dat Rost van Tonningen in juni 1941 aan Van Heteren bracht deelde hij mede dat de zinken munten zouden worden ontworpen door Nico de Haas, SS-schaarleider en hoofdredacteur van het weekblad *Storm* van de Nederlandse SS.

Op 3 juli 1941 werd de technische uitvoering van het plan door enkele Duitse autoriteiten met Van Heteren in Utrecht besproken. Nadat de nodige moeilijkheden wat betreft de leveranties van het benodigde zink waren overwonnen kon 15 september 1941 met de productie van de munten worden begonnen. Er werd naar gestreefd de munten op 15 december 1941 in omloop te brengen[4]. Het tekort aan pasmunt had intussen ernstige vormen aangenomen, zodat vanuit dat gezichtspunt uiterste spoed was geboden. Rost van Tonningen was enthousiast over de ontwerpen van De Haas en keurde deze goed. Nadat van de cent, het $2^1/_2$-centstuk en het dubbeltje al 53 miljoen stuks met een totaal gewicht van 157 ton waren vervaardigd, vroeg Seyss-Inquart op 8 november 1941 om toezending van enkele proefstukken ter beoordeling. Hierop volgde op 12 november 1941 telefonisch bericht dat de productie onmiddellijk moest worden gestaakt, daar de Rijkscommissaris het dubbeltje als niet germaans en de $2^1/_2$-cent- en 1-centstukken als zijnde kitsch had afgekeurd[5]. Nadat de 1 en $2^1/_2$-cent waren aangepast en er door De Haas een geheel nieuw ontwerp voor het dubbeltje was vervaardigd, kon de productie worden hervat. De zinken stuiver kwam op 22 december 1941 in omloop en de overige pasmunten op 19 januari 1942.

Mr. L.J.A. Trip

Het oorspronkelijk door De Haas ontworpen dubbeltje toonde de driekruinenboom, die dus als niet germaans werd beschouwd. Voor een postzegel van $1^1/_2$-cent werd later dit symbool wel gekozen en was het dus daar waarschijnlijk wel voldoende germaans. De tulpen driespruit, het gewijzigde ontwerp van De Haas voor het dubbeltje, toonde overigens veel overeenkomst met een oud-Joodse munt, de sikkel uit de eerste Joodse opstand.

Vervalsingen van de zinken munten

Nadat Van Heteren al op 23 december 1940 gewezen had op het zijns inziens grote gevaar van vervalsingen van de zinken muntstukken, had hij zijn mening terzake op 3 juli 1941 bij de bespreking in Utrecht nogmaals nadrukkelijk naar voren gebracht.

Van Heteren achtte zink ongeschikt als muntmetaal. Van nature vrij zacht was de slijtage hoog. Zinken munten verkregen in de circulatie spoedig een onooglijk uiterlijk. Tengevolge van oorlogsschade, brand en dergelijke, maakten zinken munten de indruk van gegoten exemplaren. Het onderscheid met valse stukken, die als regel uit analoog gekleurde alliages werden gegoten, bemoeilijkte het onderscheid in hoge mate. Falsificaten vielen op het eerste gezicht nauwelijks op en waren zeker voor leken, onherkenbaar. Steeds zou dan ook een specialistisch onderzoek bij de Munt uitsluitsel moeten geven.

Van alle denominaties zinken munten zijn vervalsingen bekend, behalve van de $2^1/_2$-centstukken. Van deze laatste waarde komen alleen verzamelaars-vervalsingen voor met het jaartal 1942. De aantallen valse centen en stuivers zijn te verwaarlozen. De enkele stuks die ooit werden aangetroffen, dienen als het werk van amateurs te worden gezien. Van de zinken dubbeltjes werden bij 's Rijks Munt enkele honderden stuks onderzocht, het aantal kwartjes liep in de duizenden. Alle valse zinken munten bleken te zijn gegoten.

De eerste valse kwartjes

Nadat de zinken kwartjes op 15 januari 1942 in omloop waren gebracht, werden reeds op 21 maart 1942 te Amsterdam acht valse stukken aangetroffen in een automaat van een

25-centstuk

10-centstuk

5-centstuk

$2^1/_2$-centstuk

1-centstuk

Serie zinken munten (5 stuks). Zie jaarverslag 1941

banketbakkerswinkel. Een dag later vond een jongen op een ijsschotsje in de Jacob Catskade elf valse kwartjes en een vijltje. De Havenpolitie vond bij het dreggen ter plaatse nog drie valse kwartjes.

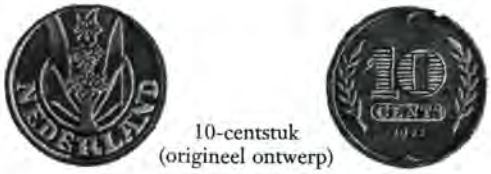
Wegens de vervaardiging van deze valse kwartjes werden op 9 januari 1943 te Amsterdam een man en een vrouw aangehouden. Bij onderzoek bleken ze zich ook schuldig te hebben gemaakt aan het namaken van electriciteitspenningen van één gulden. De man legde een volledige bekentenis af en verklaarde in circa zes maanden 1000 valse kwartjes te hebben nagemaakt, die door zijn vrouw werden uitgegeven. Een vijftal exemplaren werd bij hem in beslag genomen. Het was een uitstekend geslaagde vervalsing, hetgeen wel bleek uit het feit dat in tegenstelling tot andere valse munten, die in circulatie werden gebracht en waarvan reeds kort na de uitgifte exemplaren bij de politie waren gedeponeerd, dit falsificaat in januari 1943 nog steeds in circulatie was, daar geen enkel exemplaar als vals kon worden herkend[6].

De gegoten electriciteitspenningen waren door het krimpen iets kleiner uitgevallen dan de echte exemplaren en veroorzaakten daardoor storingen in de muntsorteerders van de meters. Hierdoor kon de vervaardiger snel worden opgespoord.

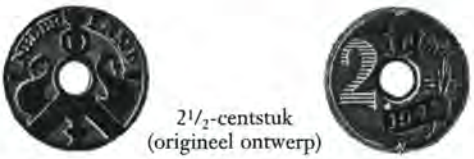
Nog meer valse kwartjes

In Rotterdam werd op 2 april 1942 het eerste valse kwartje aangetroffen. Het bleek te gaan om een stuk met het jaartal 1941, gewicht 4,275 g en met een soortelijk gewicht van 6,00, tin- en aluminiumhoudend.

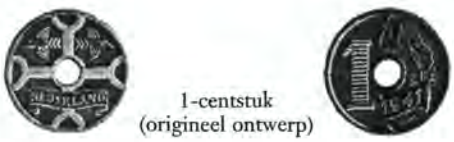
Bij 's Rijks Munt werden daarna regelmatig valse zinken munten, in hoofdzaak kwartjes, ter onderzoek aangeboden. Meestal werden deze maandelijks door het Bureau Criminele Voorlichting van het Departement van Justitie te 's-Gravenhage toegezonden.

10-centstuk
(origineel ontwerp)

$2^1/_2$-centstuk
(origineel ontwerp)

1-centstuk
(origineel ontwerp)

Serie ontwerpen (3 stuks –1–$2^1/_2$ en 10 cent) Zie jaarverslag 1941

Oud Joodse munt, de Sikkel

Soms werden echter ook munten aangeboden door Postkantoren, Politie, banken en zelfs wel door particulieren.

Het aantal groeide in 1942 gestadig. Hoewel uit alle delen van ons land afkomstig, waren duidelijk een aantal kernen van productie te onderscheiden. Vele valse kwartjes kwamen uit Utrecht en omgeving en uit Rotterdam en omstreken. De stukken uit Utrecht waren vaak te zwaar en bijna steeds loodhoudend. Ze werden meestal ingeleverd door Gebru, het Utrechtse stadsbusbedrijf. In Rotterdam kwamen de valse munten vooral van de RET, het Rotterdamse stadstrambedrijf. Bij de in die dagen vaak overvolle bussen en trams kon door het personeel uiteraard nauwelijks aandacht worden geschonken aan de munten waarmee door het publiek werd betaald.

Hoewel dan ook vele stukken niet als vals zullen zijn herkend, kon toch, op grond van het aantal exemplaren,

beslist niet van een onrustbarende situatie worden gesproken. Nadat in Utrecht in 1944 nog slechts enkele stukken als vermoedelijk vals waren ingehouden, werd in 1945 niets meer ontvangen.

De naoorlogse ontwikkelingen

Gedurende 1946 trad een kentering in. Behalve 1229 zinken kwartjes werden in dat jaar ook nog eens 84 zinken dubbeltjes en 2 zinken stuivers bij de Munt te Utrecht vals bevonden. Alle valse stukken waren uit Rotterdam afkomstig met uitzondering van 31 kwartjes, die in Amsterdam waren aangetroffen.

De Rotterdamse politie slaagde er op 6 juli 1946 in een 53-jarige broodbezorger aan te houden. Hij werd verdacht van het namaken van kwartjes en dubbeltjes, alsmede het in voorraad hebben van voorwerpen en stoffen geschikt tot het vervaardigen van vals geld. Bij huiszoeking kon al dit materiaal in beslag worden genomen.

Verdachte verklaarde nog geen valse munten te hebben uitgegeven, maar het grote aantal valse kwartjes en dubbeltjes dat in Rotterdam en omgeving in beslag was genomen, wees op het tegendeel. Het stond bovendien vast dat de broodbezorger al eerder vals geld had gemaakt, waarvoor hij in 1933 tot $2^1/_2$ jaar gevangenisstraf was veroordeeld en in 1939 zelfs tot vijf jaar. Nadat op 13 september 1946 tegen hem drie maanden gevangenisstraf was geëist, veroordeelde de Arrondissements Rechtbank te Rotterdam hem wegens valsmunterij tot een onvoorwaardelijke gevangenisstraf van één jaar en zes maanden met aftrek van voorarrest[7].

Het jaar 1947 bracht een vrijwel gelijk cijfer voor valse zinken kwartjes als 1946, namelijk 1240 stuks. Het gaf daarentegen een flink verhoogd aantal valse zinken dubbeltjes te zien en wel 1126 stuks. Ook werden zes valse zinken centen in beslag genomen. Opgemerkt werd dat wat de circulatie van vals Nederlands geld betrof, evenals in 1946 geen munten op grote schaal waren nagemaakt. Evenals in 1946 werd het grootste deel van de in beslag genomen valse kwartjes en dubbeltjes ingeleverd door het Rotterdamse Gemeentelijk Trambedrijf[8].

Courantenbericht 13.9.46 betreffende de broodbezorger

P.

BROODBEZORGER MAAKTE VALSCHE MUNTEN

Op de verdachtenbank van de rechtbank te Rotterdam zat een 53-jarige broodbezorger uit deze stad Hij was daar gekomen, omdat hij in de eerste helft van dit jaar valsche dubbeltjes en kwartjes had gemaakt en uitgegeven. De verdachte gaf toe, dat hij de valsche munten had gefabriceerd. „maar", zeide hij, „ik had ze alleen dan willen gebruiken als het water mij tot de lippen kwam". Uit het verloop van de zitting kwam evenwel vast te staan, dat hij al twee maal wegens valsche munterij was veroordeeld.

Het O.M. eischte drie maanden gevangenisstraf met aftrek van preventief. Op 26 September zal de rechtbank vonnis wijzen. 13/9'46

Nemesis verschijnt ten tonele

De Rotterdamse Tram leverde in februari 1948 een partij vals geld in, zoals blijkt uit een proces-verbaal van 28 februari van dat jaar. Een controleur van de RET had een linnen zakje bij de politie afgegeven, hetwelk 231 zinken kwartjes, 45 zinken dubbeltjes, een zinken stuiver, drie zilveren kwartjes en een zilveren dubbeltje bevatte. De munten waren allemaal ontvangen van trampassagiers en waren vermoedelijk vals[9].

De zending belandde via de Criminele Voorlichtingsdienst bij 's Rijks Munt. Uit het ingestelde onderzoek bleek dat 22 zinken kwartjes en vier dubbeltjes echt waren. De overige stukken – ook de zilveren – waren òf vals òf opzettelijk beschadigd[10].

Had de politie in 1947 geen enkel succes kunnen boeken, het jaar 1948 bracht hierin verandering. Een drietal gevallen kon tot oplossing worden gebracht.

Het begon in Den Haag waar de politie op 1 juni 1948 twee vrouwen en een man arresteerde. Het betrof een boekhoudster, een huisvrouw en een typograaf, die op hetzelfde adres woonachtig bleken.

De vrouwen werden aangehouden wegens diefstal van goederen uit een automaat door het inwerpen van nagemaakte zinken kwartjes. Ze bekenden bovendien valse kwartjes in diverse winkels als echt te hebben uitgegeven. De kwartjes hadden ze ontvangen van de typograaf, die ze had vervaardigd. In totaal konden 79 stuks worden achterhaald, terwijl de matrijzen, het metaal en een petroleumvergasser in beslag konden worden genomen. De typograaf bleek in 1938 reeds te zijn veroordeeld voor een soortgelijk feit.

In het najaar van 1948 gelukte het de politie twee valse munters, één in Schiedam en één in Rotterdam te arresteren. Beiden hadden aanzienlijke aantallen valse kwartjes vervaardigd. Na hun arrestatie kon worden aangenomen dat het grote aantal valse zinken kwartjes, dat gedurende de voorafgaande jaren voornamelijk uit Rotterdam was binnen gekomen en in beslag genomen, zou gaan verminderen. Dit bleek inderdaad het geval.

Op 10 september 1948 werd in Maassluis zekere L. aangehouden. Hij bleek woonachtig in Schiedam, alwaar ook zijn vrouw werd gearresteerd. In de echtelijke woning kon al het materiaal bestemd en geschikt tot vervaardiging van de valse munten in beslag worden genomen[11]. Het betrof het ernstigste geval van muntvervalsing in Nederland gedurende de Tweede Wereldoorlog. Uit het onderzoek bleek dat in september 1948 een moeder twee achtereenvolgende weken in het loonzakje van haar zoon, die werkzaam was bij een metaalgieterij in Maassluis, enige valse kwartjes had aangetroffen. Ze deelde zulks aan de politie mede. Bij een bezoek aan de werkplaats, waar de baas met twee jongens werkte en waar toevallig de loonzakjes gereed lagen, trof de politie hierin opnieuw valse kwartjes aan. Ontkennen was derhalve onmogelijk.

Bij verdere ondervraging bekende de baas dat hij in zijn huis in Schiedam enkele malen valse munten door gieting in Brusselse aarde had gemaakt. Het bleek echter dat in zijn woning een complete valsemunterswerkplaats was ingericht.

Een nader onderzoek bracht aan het licht dat valse stukken, die reeds in 1943 in beslag waren genomen, ook van deze maker afkomstig waren en dat het totaal der gedurende 1943 tot 1948 gefabriceerde en uitgegeven exemplaren ongeveer 10.000 stuks bedroeg. Zijn vrouw had er zo'n 40 à 50 per week in omloop gebracht.

De derde zaak speelde zich in oktober 1948 af toen een boekhandelaar en een groentewinkelier in de Van Citterstaat te Rotterdam valse kwartjes hadden ontvangen, die vrij goed waren nagemaakt. Het woord Nederland en de afbeelding van het schip waren wat vlekkerig, terwijl de randen niet scherp waren. Hierdoor werd het idee gevestigd dat men met reeds lang in omloop zijnde muntstukken te maken had. Daar vermoed werd dat de kwartjes waren uitgegeven door twee kleine meisjes, kreeg de politie verdenking op twee in de buurt wonende kinderen.

De politie volgde het bewuste tweetal en slaagde er in bij een waterstoker, bij wie één van de meisjes iets had gekocht, een door het kind in betaling gegeven vals kwartje in beslag te nemen. De winkelier stond juist op het punt het kwartje in zijn geldla te werpen, toen een rechercheur ingreep.

Het meisje bleek zeer geraffineerd, want terwijl de rechercheurs met de waterstoker bezig waren, was zij naar buiten gelopen, waar zij bij een bakker brood kocht en weer met valse kwartjes wilde betalen. De rechercheurs grepen toen in. Een huiszoeking bij de vader, koperslager-bankwerker van beroep, volgde. Hierbij werden alle benodigdheden voor het vervaardigen van de valse kwartjes in beslag genomen. Ook de echtgenote van de man werd gearresteerd[12].

De dader bekende reeds een half jaar met de vervaardiging van kwartjes bezig te zijn. Hij maakte ze in de avonduren en beschouwde deze fabricage als bijverdienste. Naar schatting zou hij 2500 stuks hebben nagemaakt. Zijn vrouw had haar twee dochtertjes van 7 en 10 jaar afgericht op de uitgifte van de valse kwartjes.

De koperslager, die een blanco strafregister had, werd op 29 oktober 1948 ter beschikking van de Justitie gesteld en overgebracht naar het Huis van Bewaring[13].

Gedurende 1948 werden in totaal 1933 zinken kwartjes, 6 stuivers en 401 dubbeltjes bij 's Rijks Munt in Utrecht onderzocht en vals bevonden.

De laatste valse emissies

Op 15 juli 1949 arresteerde de politie in Apeldoorn vier personen verdacht van het maken van valse kwartjes, die overigens slechts op zeer beperkte schaal in omloop bleken te zijn gebracht.

Deze zaak kwam op een merkwaardige manier aan het rollen. Een zekere Z., die de kunst van het maken van kwartjes verstond, bood twee maats aan hun het kunstje voor vijftig gulden te leren. Z. demonstreerde zijn kunst. Hij maakte twee kwartjes, die hij aan zijn maats gaf. Die waren er beslist niet zuinig op, want een zesjarig meisje vond er één en ging er gauw kauwgom voor kopen.

Toen naderhand bleek dat het muntstukje gemakkelijk kon worden door – gebroken en dus vermoedelijk vals was, deed de politie huiszoeking bij enkele verdachte personen. Bij de beide maats van Z. werden attributen gevonden, die op valsemunterij duidden. Brussels aarde, gips en zink werden in beslag genomen.

De beide mannen bekenden, maar verklaarden wel slechts enkele exemplaren te hebben vervaardigd. Na hun bekentenis werd ook Z. gearresteerd, alsmede de echtgenote van één der verdachten. Men nam aan dat er nog niet veel valse kwartjes in omloop waren, daar de valse munters aan het begin stonden van hun productie[14].

Toch kreeg deze affaire nog een onverwachte wending, omdat de politie in Winterswijk ongeveer tezelfder tijd een viertal valse zinken kwartjes in beslag had genomen waarvan men vermoedde dat ze identiek waren aan die uit Apeldoorn. Het was aan 's Rijks Munt om te beoordelen of dit vermoeden juist was.

Uit het vergelijkend onderzoek bleek dat geen punten van overeenstemming konden worden gevonden, zodat de vraag inzake identiteit in ontkennende zin moest worden beantwoord[15].

In 1949 bleef het aantal in Utrecht onderzochte valse zinken munten vrij hoog. Voor kwartjes bedroeg dit 1390 stuks en voor dubbeltjes 424 stuks. Deze aantallen zijn ongetwijfeld te beschouwen als een uitvloeisel van de in 1948 verrichte arrestaties.

Het laatst bekende geval van vervaardiging van valse zinken munt speelde zich af in Bergen op Zoom. Het betrof een valsemunterij op kleine schaal.

Op 29 april 1950 hield de politie twee werklieden van een ijzergieterij aan, beiden woonachtig te Bergen op Zoom, die verdacht werden van het vervaardigen van zinken muntstukken van 10 en 25 cent.

Enkele valse kwartjes en een dubbeltje (vergroot)

In een schuur achter de woning van één der verdachten werden aangetroffen: twee kilo Brusselse aarde, twee houten bodemloze bakjes, een ijzeren lepel, een stuk metaal waaraan een gedeelte van een vervaardigd muntstuk van 25-cent en een stuk lood. Bovendien werd de hand gelegd op 38 valse muntstukken van 10-cent en een drietal van 25-cent. Beide verdachten bekenden ongeveer zestig muntstukken te hebben vervaardigd. De valse munten werden door hen in hoofdzaak gebruikt om er mee te kunnen spelen in fruitautomaten in café's.

In 1950 werden nog 9 valse zinken dubbeltjes en 116 valse kwartjes in Utrecht onderzocht. Daarna droogde de stroom op en kwam er voorgoed een einde aan.

Opmerking: om redenen van privacy zijn de namen van de daders niet volledig vermeld. De schrijver is echter in het bezit van de volledige gegevens, die onder nader overeen te komen voorwaarden eventueel beschikbaar kunnen worden gesteld. ■

NOTEN

1 *Muntverslag over het jaar 1941* ('s-Gravenhage 1946), p.5.

2 Archief Ministerie van Financiën BGW S.1102-649/3 – brief nr 3444C dd 23.12.40 van 's Rijks Muntmeester aan het Rijksbureau voor non-ferro metalen.

3 Ibid, brief Kabinet nr 56 dd 20.1.41 van DNB aan Staatsrat H.C.H. Wohlthat.

4 Ibid, nota betreffende de invoering van zinken pasmunt dd 30.9.41.

5 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, dossier 46, brief dd 13.11.41 van het Dept. v. Fin., afd. Geldwezen aan 's Rijks Muntmeester.

6 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, inv. nr. 3924, Jaarverslag Recherchecentrale 1942, Commissariaat III, p. 53.

7 Ibid, Jaarverslag 1946 van het Bureau Criminele Voorlichting, afd. Falsificaten.

8 Ibid, Jaarverslag 1947 van het Bureau Criminele Voorlichting, Centrale inzake falsificaten.

9 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, inv. nr. 3882, PB Politie Rotterdam. 1e afd. No. I-5/1948.

10 Ibid, brief van Min.v.Justitie, Criminele Voorlichting nr. 921/48 dd 2.4.1948 (handgeschreven notities).

11 Ibid, Jaarverslag 1948 Bureau Criminele Voorlichting, Centrale i.z. falsificaten, p. 2.

12 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, inv. nr. 3882, Jaarverslag 1948 Bureau Criminele Voorlichting, Centrale i/z. Falsificaten, p. 3.

13 Rotterdamsch Nieuwsblad 28.10.1948.

14 Dagblad Trouw 20.7.1949.

15 Archief 's Rijks Munt 1909-1994, inv. nr. 3883, brief van 's Rijks Muntmeester dd 2.12.49 No. 3990 VM.

Karel de Geus

MUNTEN HANDEL

Stratumsedijk 47-49, 5611 NC Eindhoven
Tel. 040 - 2123455 – Fax 040 - 2110845
E-mail: numis@kareldegeus.nl
Website: www.kareldegeus.nl

Voor inkoop-verkoop-veilingen-taxaties-opdrachten-adviezen

KAREL DE GEUS MUNTVEILINGEN B.V.

Kosteloze taxatie door onze experts van
al uw munten en bankbiljetten

Overweegt u thans uw verzameling, of een gedeelte hiervan te verkopen? Nu, of op de wat langere termijn, is het goed om hierover eens met ons van gedachte te wisselen. Maak vrijblijvend een afspraak.

Karel de Geus Muntveilingen B.V.
Tel. 040 - 2123455

Van der Dussen Numismatic Books
Tel. 043 - 3215119, website: www.vanderdussen.com

JEAN ELSEN n.v.

Antieke, middeleeuwse en moderne munten
Jaarlijks houden wij 4 veilingen. Tevens verzenden wij regelmatig lijsten met munten aan vaste prijzen

In het hart van Europa

Veiling 74:	*14 juni 2003*
Veiling 75:	*13 september 2003*
Veiling 76:	*13 december 2003*

Tervurenlaan 65 — België – 1040 Brussel
Tel.: +32-2-734.63.56 — Fax: +32-2-735.77.78

Website: http://www.elsen.be
E-mail: numismatique@elsen.be

Munthandel Verschoor

Gespecialiseerd in de betere kwaliteiten van:
Historie- en Familiepenningen in zilver en goud
Provinciale- en Koninkrijksmunten
VOC + Nederlands-Indië

1748 . GEBOORTE VAN PRINS WILLEM V
EN EEUWFEEST VAN DE VREDE VAN MUNSTER. Door M. Holtzhey.
Vz. Borstbeelden van Prins Willen IV & Anna van Engeland naar rechts.
Omschrift: W.C.H. FRISO ET ANNA D.G. ARAVS. ET NASS. PRINC.
Kz. Het huis van Oranje als Pallas, godin van de Wijsheid knielt neer, vergezeld door het Verenigd Nederland hier als Bellona godin van de oorlog , ontvangen de erfprins, die door een Engel op een wolk gebracht wordt op een kleed versierd met oranjetakken. Omschrift: TANDEM EXORATVS DEDIT (Eindelijk door gebeden verkregen)
In de afsnede: WILHELMVS NATVS HAGÆ / COM.it is ANN.o LIB.ertatis
IVBIL.aeo / D.ie VIII. MART.ii. (Willem, geboren in Den Haag in het jubeljaar van de vrijheid, op 8 maart.)
VvL.262; Med. Ill. II 639.333; Pax 199. Zilver 49.5 mm; gewicht 42.89 gram.

POSTBUS 5803 - 3290 AC STRIJEN
TEL: (078) 674 77 12 - FAX: (078) 674 44 24

info@verschoor.com
http://www.verschoor.com

De Nederlandsche Muntenveiling

OVERWEEGT U UW VERZAMELING TE VERKOPEN?

Bij ons heeft u 2 mogelijkheden:

Contante betaling

of realisatie via onze

Internationale veilingen

Bel ons voor een vertrouwelijk en gratis advies.

Tel. 0294 - 43 30 20
Fax. 0294 - 43 30 55

NEDERLANDSCHE MUNTEN VEILING

De Nederlandsche Muntenveiling
Leeuwenveldseweg 14
1382 LX Weesp
Gediplomeerd veilinghouder en taxateur

Internet:
www.nmv.nl